

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og
nutid

BIND XXVIII
HEFTE 3
SIDE 349-532
1980

Dansk arkæologis publikationsbehov

Af *Kristian Kristiansen*

En videnskabs publikationer bør så vidt muligt give et repræsentativt indblik i summen af det arbejde der udføres. Indenfor arkæologien består det i bevaring, registrering, udgravning og udstilling/bearbejdning. De arkæologiske data registreres og opbevares i museernes magasiner (primære data) og arkiver (sekundære data). Dette arbejde udføres indenfor relativt ensartede rammer hvis formelle udgangspunkt er naturfredningsloven og museumsloven. Heroverfor står det videnskabelige arbejde (bearbejdning, publikation) der ikke på samme måde er fastlagt og formålsbestemt. Det afhænger dybest set af fagets videnskabelige målsætning sådan som den er udmøntet i en forskningstradition. Dette forpligter imidlertid i særlig grad forskningsmiljøet til med jævne mellemrum at gøre status for at klargøre om der er balance mellem fagets museale, videnskabelige og publikationsmæssige aktiviteter. Og det vil vi gøre her, med henblik på at bestemme arkæologiens fremtidige videnskabelige publikationsbehov.

Ændringer i det videnskabelige verdensbillede kan være af forskellig karakter. De kan indenfor arkæologien sammenfattes under to hovedkategorier.

Kvantitative ændringer er en naturlig følge af fundtilvæksten, betinget af kulturlandskabets omformning og arkæologiske udgravninger. Siden den arkæologiske virksomheds etablering i 1807 er der foregået betydelige udsving i fundtilvæksten for forskellige typer af arkæologiske data. To hovedtendenser gør sig gældende. Den ene omfatter gravfundene og depotfundene. Her nåede fundtilvæksten sit maximum i årtierne før århundredskiftet og har siden været jævnt faldende – de sidste to årtier markant faldende for depoternes vedkommende, mens kurven for gravfund nu er stabiliseret på grund af fortsatte gravninger.

Disse fundfrekvenser betingedes især af landbrugets ekspansion i forrige århundrede, hvor man sløjfede høje i titusindvis og inddrog tidligere udyrkede arealer. Herved fremkom gravfund og hengemte depoter i stort tal. Disse aktiviteter er nu gennemført og indstillet, ligesom naturfredningsloven beskytter anlæg og høje. Det betyder at fundtilvæksten for især depoter i fremtiden vil være meget lille. For gravfundene gælder det, at de nu næsten udelukkende tilvejebringes gennem sagkyndige udgravninger. Disse nåede et første maximum i årtierne omkring århundredskiftet i forbindelse med en stort organise-

---

Manuskriptet afsluttedes sommeren 1978 og der er siden kun gjort tilføjelser til appendix 1, samt foretaget mindre rettelser. Det oprindelige manuskript rundsendtes til en række museer og enkeltpersoner og for kritiske kommentarer takkes Aino Kann Rasmussen, Esbjerg Museum – Henrik Thrane, Fyns Stiftsmuseum – Jørgen Skaarup, Langelands Museum – Poul Otto Nielsen, Nationalmuseet – og Peder Mortensen, Institut for forhistorisk arkæologi, Moesgård. Der er endvidere i mellemtiden sket det glædelige at det er lykkedes at etablere et tidsskrift til løbende fundpublikationer med navnet *Journal of Danish Archaeology* som udkommer på Nationalmuseets Forlag fra 1980 og udgives af de kulturhistoriske museer, Fortidsmindeforvaltningen, Nationalmuseet og institutterne. Ligeledes er *Antikvariske Studier* blevet videreført som tidsskrift for fredningsstyrelsens 5. og 6. kontor.

En række institutioner har været mig behjælpelig med oplysninger: til *appendix 1* har Statens Museumsnævns Sekretariat venligst stillet en liste over fastansatte museumsinspektører til min rådighed, hvilket for Nationalmuseets, Moesgårds, Fortidsmindeforvaltningens og institutternes vedkommende er blevet suppleret med oplysninger fra disse institutioner. Endvidere takkes *Oldskriftselskabet*, *Kuml* og *Acta Archaeologica*s redaktører, samt statsbiblioteket i Århus og det kongelige bibliotek, for venligst at have stillet oplysninger til disposition vedrørende disse tidsskrifters oplag og distribution.

Kristian Kristiansen, f. 1948, mag. art. i forhistorisk arkæologi 1975, kontorchef i Fredningsstyrelsen, Fortidsmindeforvaltningen, 1979.

ret udgravningskampagne fra Nationalmuseets side 1890'erne. Idag foregår der atter et stigende antal udgravninger p.gr.a. regionalmuseernes udbygning med fagligt personale og oprettelsen af fortidsmindeforvaltningen. Også her er tilvæksten dog ret lav i forhold til den allerede eksisterende mængde. En helt anden tendens viser bopladsfundene. Skønt de tidligt kom i forskningens søgelys gennem de første udgravninger af »køkkenmøddingerne« så forblev de et stedbarn. Man interesserede sig primært for skaldyngerne og de fåtallige rige bopladsler med store kulturlag og velbevarede fund. Her kom et mere systematisk arbejde igang i 1930'erne i forbindelse med stort anlagte opmålinger af agersystemer og bopladsrecognosceringer med hjælp fra aktive amatører. Fra ca. 1950 og frem er bopladsernes mængde steget næsten eksplosivt, dels p.gr.a. den stigende interesse for denne fundgruppe, men især p.gr.a. den dybere traktorpløjning, som hvert år vender hundreder af nye bopladslevn op i pløjelaget. Vi står her overfor en fundgruppe i stærk vækst med deraf følgende nye registrerings-, udgravnings- og magasineringsproblemer.

Den her skitserede ændring i fundtilvækstens kvantitative sammensætning har såvel museale som videnskabelige og publikationsmæssige konsekvenser. En helt naturlig følge har været en stigende interesse for bopladsproblematikken. Vi vil imidlertid vente med at diskutere disse forhold til vi har beskrevet de ændringer af mere kvalitativ art der er foregået indenfor arkæologien.

Kvalitative ændringer har fundet sted indenfor udgravningsteknik, naturvidenskab og indenfor de kulturhistoriske tolknings- og forklaringsmodeller.

I 1890'erne udvikledes på Nationalmuseet en systematisk udgravningsteknik: enkle plan og snittegninger med forskellige farvesignaturer, suppleret med opmålinger og fotografier. Bopladslag udgravedes i kvadratmeterfelter i ens vandrette lag, og i gravhøjene anlagdes et centralt udgravningsfelt (Müller 1897). Dette gav alle beretninger frem til 1940'erne et ensartet præg. Man vidste hvad man søgte og udgravningsteknikken var i overensstemmel-

se hermed. Heri lå også en begrænsning der udelukkede visse typer af fænomener fra at blive erkendt. Med 1950'ernes og 60'ernes forbedrede udgravningsteknik kom nye anlægstyper for dagens lys, ligesom traditionelle forestillinger om kendte anlægstyper måtte revideres (Kjærum 1959, 29–52). For bopladsernes vedkommende gik man både i dybden på den enkelte plads (Troels-Smith 1957), og udviklede helt nye maskinelle metoder til store fladeafdækninger (Becker 1977, 536), mens man for gravanlæggenes vedkommende fik ny viden om deres konstruktion og funktion.

Indenfor naturvidenskab er det først og fremmest udviklingen af pollenanalysen og C¹⁴ metoden, som på afgørende vis har tilført arkæologien ny viden og dermed nye problemstillinger. Økologien er nu kommet ind i billedet med fornyet kraft, ligesom C¹⁴ dateringerne har vendt op og ned på mange tilvante forestillinger om kulturudviklingen (Kristiansen 1978a, 299–302).

Endelig er der i de seneste år blevet introduceret helt nye tolknings- og forklaringsmodeller for studiet af forhistorien (Kristiansen 1978a, 304ff.), hvilket har affødt et behov for nye typer af informationer. De tilvejebringes dels gennem de netop beskrevne fremskridt indenfor udgravningsteknik og naturvidenskab, dels gennem nye arkæologiske analysemetoder af det allerede eksisterende materiale.

Disse kvalitative ændringer har således også på afgørende vis ændret udgangspunktet for den arkæologiske virksomhed og sat nye problemstillinger i fokus. Inden vi forsøger at vurdere konsekvenserne af både de kvantitative og kvalitative ændringer for det fremtidige publikationsbehov vil det være naturligt først i korthed at se på de publikationsmuligheder der allerede findes, fordelt på monografier og tidsskrifter (vi ser i første omgang bort fra amtshistoriske og regionale tidsskrifter og koncentrerer os om de primære videnskabelige publikationer).

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie er ældst blandt tidsskrifterne og udgives af det kgl. nordiske oldskriftsselskab. Selskabet blev grundlagt i 1825 og *Årbøger* i 1866. (Ørnsnes

1966). Det er forum for arkæologiske, filologiske og middelalderhistoriske undersøgelser fra Danmark; idag dominerer arkæologien dog, ligesom københavnske institutioner er hovedleverandører af artikler. Nuværende redaktør er Ebbe Lomborg.

Acta Archaeologica, grundlagt i 1930, er et internationalt organ for skandinavisk arkæologi (både forhistorisk, klassisk og middelalder) og det eneste primært fremmedsprogede blandt tidsskrifterne. Det udgives af en nordisk komité af arkæologer, men redigeres traditionelt fra København, hvorfra også de fleste bidrag leveres. Nuværende redaktør er C. J. Becker.

Kuml blev grundlagt i 1951 som organ for jysk arkæologisk selskab. Det er forum for etnografiske og arkæologiske undersøgelser (både forhistoriske og middelalderlige), og de fleste artikler leveres af jyske institutioner – først og fremmest Moesgård. Nuværende redaktør er Poul Kjærsum.

Hikuin, grundlagt 1974, udgiver bidrag fra yngre etnografer og arkæologer, primært fra Moesgård; arkæologien har dog hidtil domineret. Fra og med bind 3 søges hvert bind centrert omkring et tema. Redaktør: Jens Vellev.

Af rent arkæologiske monografiserier findes der to. Det er *Nordiske Fortidsminder*, grundlagt 1889, samt *Arkæologiske Studier*, grundlagt 1973. Dertil kommer *Nationalmuseets Skrifter*, hvis større beretninger og historisk-arkæologiske serie rummer en række arkæologiske publikationer, og det samme gælder *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter*. Desuden findes der ved to af vore landsdelsmuseer publikationsmæssige traditioner: på Fyns Stiftsmuseum har Albrechtsen gennem en menneskealder fremlagt de fynske jernaldergrave i 5 store monografier, ligesom der på Langelands museum siden købmand Winther publicerede sine store neolitiske bopladsudgravninger fortsat har fundet fremlæggelser af vigtige fund sted i større monografier. Senest er denne tradition videreført af Jørgen Skårup. Endelig

oprettedes i 1977 en ny skandinavisk monografiserie: *Studies in Scandinavian Prehistory and Early History*.

Nordiske Fortidsminder, der udgives af det kgl. nordiske oldskriftsselskab, blev grundlagt for i passende udstyr og format at kunne publicere mere betydningsfulde arkæologiske fund og fundgrupper, og serien tæller en række af vore fornemste fremlæggelser. I 1960'erne gik udgivelsen i stå, men er nu genoptaget i nyt format, senest manifesteret i Fyrkatpublikationens 2 bind. Ansvarlig redaktør: Ebbe Lomborg.

Arkæologiske Studier udgives af det arkæologiske institut i København og redigeres af C. J. Becker. Den er, som *Nordiske Fortidsminder*, ramme om mere betydningsfulde arkæologiske fund og fundgruppers fremlæggelse, ligesom den stort set har samme format og udstyr som *Nord. F.* Denne karakteristik gælder også de øvrige monografiserier: *Nationalmuseets*, *Jysk Arkæologisk Selskabs*, samt de fynske og langelandske. Vi har således 6 skriftserier der udgiver arkæologiske monografier af samme tilsnit: enkeltstående større udgravninger/fundgrupper, samt større videnskabelige afhandlinger af typologisk/kronologisk observans.

Studies in Scandinavian Prehistory and Early History udgives af Nationalmuseet; ansvarlig redaktør er Kristian Kristiansen. Den er udelukkende forum for kulturvidenskabelige undersøgelser og hver bind centreres omkring et bestemt tema. Første bind er udkommet, flere er under forberedelse.

I hvilket omfang afspejler dette publikationsudbud nu den arkæologiske virksomhed i Danmark, sådan som den har udviklet sig de sidste ti år, og som det kort blev beskrevet i indledningen. For at belyse det vil vi først se lidt på hvad tidsskrifterne har indeholdt i samme tidsrum (tidsskrifterne foretrækkes fordi de giver et mere repræsentativt billede af de løbende aktiviteter, hvorimod monografierne ofte har været under forberedelse i årevis).

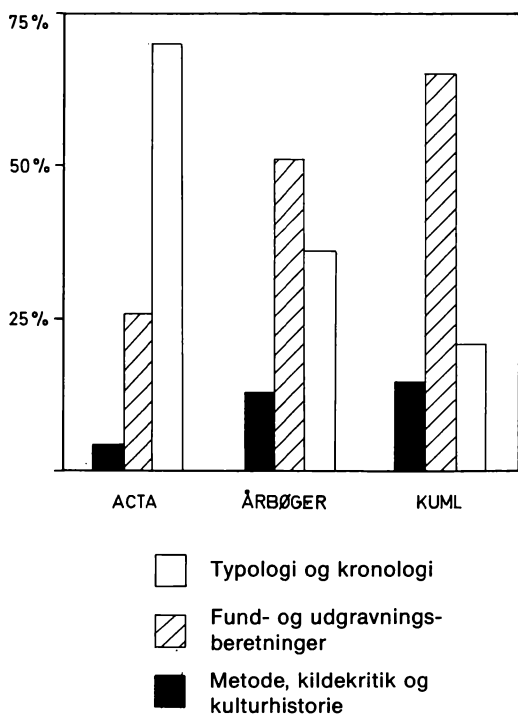

Fig. 1. Indholdsstatistik for perioden 1966-77. Hvert tidsskrift repræsenterer 100%.

På fig. 1 er vist det procentuelle forhold mellem tre hovedkategorier af arkæologiske fremlæggelser. Selvom det i en række tilfælde kan være vanskeligt at henføre til den ene eller den anden kategori giver det et rigtigt billede af tendensen: nemlig, at metodiske, kildekritiske og kulturhistoriske arbejder indtager en beskedent plads i det samlede publikationsbillede, der domineres af fundbeskrivelser og typologiske studier. Dette billede er repræsentativt for den arkæologiske forskning i Danmark i perioden 1966-77, om end ikke for den internationale forskning der i samme tidsrum har undergået store forandringer. Der kan dog også konstateres nogle forskelle mellem de tre tidsskrifter: i Acta Archaeologica dominerer den typologiske forskning, mens fundfremlæggelserne vi-

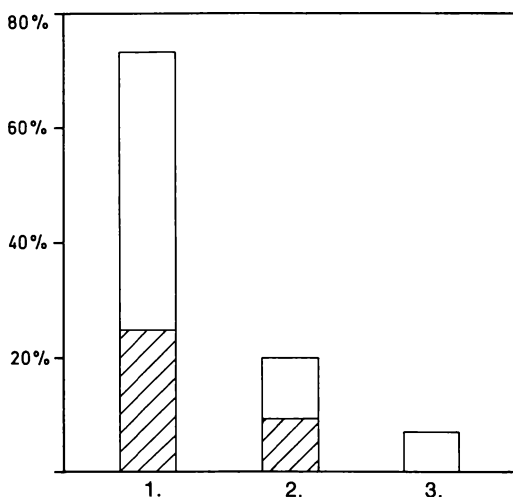

Fig. 2. Produktionsstatistik for tidsskrifterne Acta Archaeologica, Aarbøger og Kuml i perioden 1966-77, samt hikuin bd. 1-2. 1. Institutler, Århus skraeveret, 2. Centralmuseer, Moesgaard skraeveret, 3. Regionalmuseer. 1-3 = 100%.

ser en stigende tendens fra Årbøger til Kuml, ligesom de metodiske og kulturhistoriske bidrag. At dette billede af den arkæologiske forskning ikke er tilfældigt viser en tilsvarende optælling af Arkæologiske Studiers sidste 5 år; her udgør fund og udgravningsbeskrivelser 46.2 %, typologiske/kronologiske analyser 49.6 % og kulturhistorien 4.2%. Vi kan således konkludere at tidsskrifter og monografier rent indholdsmæssigt dækker det samme videnskabelige spektrum.¹ For tidsskrifternes vedkommende gør en vis regional deling sig dog gældende, betinget af Årbøger og Kumls tilknytning til henholdsvis Oldskriftselskabet og Jysk Arkæologisk Selskab med deres mange medlemmer (godt tusinde hver), mens Acta Archaeologica kanaliserer et bredere spektrum af skandinaviske bidrag. Internationalt dækker Årbøger og Kuml: Norden og Vesteuropa, hvorimod Østeuropa er lidt svagere repræsenteret. Det samme gælder Acta Archaeologica der dog tillige har en betydelig

1. Overfor den etablerede arkæologiske meget begrænsede bidrag til kulturhistorisk og metodisk forskning står de nordiske arkæologistuderendes omfattende produktion, som siden 1970 er publiceret i foreløbig 14 numre af tidsskriftet »Kontaktstencil, udgivet på skift af de nordiske universiteter.

oversøisk udbredelse². Alt i alt supplerer de eksisterende tidsskrifter hinanden ganske godt, ligesom de har en rimelig internationalt udbredelse i forhold hertil (vi ser indtil videre bort fra Hikuin hvis udbredelse primært er dansk og nordisk). Derimod må 6 monografiserier nok ud fra en rationel publikationsmæssig synsvinkel karakteriseres som uhensigtsmæssigt (distributionen bliver let for tilfældig og produktionen for dyr). Samtidig må det dog fremhæves som et gode at der findes flere alternative publikationsmuligheder.

Selv om de arkæologiske publikationers indhold er dækkende for den hjemlige *forskningstradition* gennem de forløbne ti år, er det ikke dermed nødvendigvis repræsentativt for den *arkæologiske virksomhed* i sin helhed, herunder specielt udvalget af publicerede fund. For at belyse det fordeltes tidsskriftproduktionen på de arkæologiske hovedinstitutioner i en slags produktionsstatistik (fig. 2); og det viser jo et ganske klart billede: den videnskabelige produktivitet falder med stigende musealt engagement³. Selv om der måske ikke umiddelbart er noget mærkeligt i det, er der dog flere forhold som i den forbindelse fortjener at blive nærmere belyst. Lad os først se på fordelingen af fastansatte arkæologer. (Appendix 1). Her har institutterne hver 5 medarbejdere, plus stipendiater (normalt 1–2), centralmuseerne incl. Fortidsmindeforvaltningen 18, heraf de 9 på Nationalmuseet, mens der på regionalmuseerne befinder sig 22, plus 3 ansat som pædagoger. Ialt ca. 50 fastansatte arkæologer med en videnskabelig tidsskriftpro-

duktion på godt 3200 sider, plus et tilsvarende antal i monografier, ialt knap 6500 sider⁴. Mens stillingernes antal har været konstant på Nationalmuseet (der fik sin sidste stilling i 1962) og Moesgård (der fik sin sidste stilling i 1967) er størsteparten på landsdels- og regionalmuseerne oprettet i perioden 1966–77, ligesom også institutterne har haft en vækst op til ca. 1971. Det betyder at den videnskabelige produktion ikke uden videre kan sættes i relation til antallet af arkæologer i dag. Flere begrænsende faktorer gør sig gældende.

For landsdels- og regionalmuseerne har tiåret 1966–77 været det mest dynamiske i museernes historie. Kræfterne er især blevet anvendt på formidling (opbygning af nye udstillinger), samt modernisering af museumsbygninger og magasiner – samt nybygninger, som der har været flere af end i nogen tidligere periode. Desuden er museernes administrative struktur blevet nydefineret (Betænkning 727). Det er forklaringen på den lave videnskabelige produktivitet, et forhold som muligvis står foran forandring efterhånden som de allermest påtrængende museale opgaver er ved at være løst. Blandt centralmuseerne kan det samme siges at gælde Moesgård. Nationalmuseet har især i periodens sidste halvdel været inde i en omfattende omstrukturering af magasiner og udstilling, hvilket har båndlagt ressourcer og arbejdskraft. Her må det imidlertid også tages i betragtning at 1. afdeling er landets største museale og videnskabelige institution, med 9 medarbejdere, samt at de udgravningsmæssige forpligti-

2. Forskellen mellem udbredelsen i Øst- og Vesteuropa er den, at i Vesteuropa når tidsskrifterne ud til flere mindre institutioner, mens de i Østeuropa fortrinsvis er begrænset til centralinstitutionerne.

3. Det må naturligvis erkendes at en sådan rent kvantitativ synsvinkel kun kan give et generelt indtryk af tendenserne. Tekniske faktorer som antal illustrationer, format og opsætning påvirker optællingen, men denne fejlkilde antages at være jævnt fordelt, hvorimod de kvalitative faktorer er vanskeligere at tage højde for; der ligger således i en række tilfælde et meget stort forarbejde bag korte artikler: det gælder rapporter over større udgravninger, samt kulturvidenskabelige artikler af ny arkæologisk observans, som der imidlertid kun findes et par af fra denne periode. Alt i alt giver fig. 2 nok et pålideligt fingerpeg. Der er kun medtaget litteratur over nordisk og europæisk forhistorie. Institut for middelalderarkæologi, samt Nationalmuseets 8. afdeling er udeladt; det samme gælder Orientens forhistorie. Da Peder Mortensen på instituttet i Århus er ansat som lektor i Orientens forhistorie, og da Geoffrey Bibby ligeledes dækker dette arbejdsområde som museumsinspektør på Moesgård betyder det at disse to institutioners samlede produktion er lidt større end angivet på fig. 2.

I forbindelse med optællingen til fig. 2 blev de arkæologiske arbejder så vidt muligt henført til den institution hvor arbejdet udførtes, uafhængigt af forfatterens institutionelle tilknytning på udgivelsestidspunktet.

4. Når monografierne fordeles på samme måde som tidsskrifterne (fig. 2) øges landsdelsmuseernes andel ganske betydeligt (Albrectsen og Skårups arbejder), centralinstitutionerne viser samme billede, mens institutterne udelukkende repræsenteres af København.

gelses siden 1970 er blevet aflastet af Fortidsmindeforvaltningen, i takt med intensiveringen af det museale og udstillingsmæssige arbejde. På den baggrund kan den lave videnskabelige produktivitet ikke undgå at påkalde sig opmærksomhed. Institutterne har, ligesom regionalmuseerne, været inde i en voldsom ekspansion med nyansættelser og stipendiater i perioden 1966–77, og heri ligger det meste af forklaringen på deres produktivitet, hvor København har haft et forspring idet kandidatproduktionen i Århus først for alvor kom igang i løbet af 1960'erne.

Den skæve fordeling af den videnskabelige produktion skyldes således til dels særlige faktorer i perioden 1966–77, men den afspejler også væsentlige træk ved den arkæologiske virksomheds generelle struktur. Spørgsmålet er om den gør det på en måde der også er tilfredsstillende for fremtidens behov. Her må det tages i betragtning, at vi nok står overfor en begyndende stabilisering efter de sidste 10–15 års ekspansion. På institutterne og centralmuseerne ligger rammerne nu nogenlunde fast, på regionalmuseerne også, selvom der fortsat vil blive oprettet stillinger i et vist omfang netop her. (Uklarheder knytter sig nok især til det fremtidige indbyrdes forhold mellem centralmuseer, fortidsmindeforvaltning og regionalmuseer). Det er derfor nu at spørgsmål vedrørende fremtidens publikationsbehov bør tages op, fordi der også heri indgår en prioritering af både de museale og videnskabelige opgaver som kan få indflydelse på den arkæologiske virksomhed i sin helhed.

Perioden 1966–77 viser et videnskabeligt hieraki hvor først og fremmest institutterne publicerer, og især egne undersøgelser. Det skal ikke lægges dem til last, tværtimod, men det betyder at kun en begrænset del af de arkæologiske undersøgelser er blevet offentliggjort, plus et tilfældigt udvalg i tidsskrifterne. En lang række væsentlige udgravninger vedrørende tidligt-neolitiske gravformer og bronzealderens bopladser er således upublicerede, undersøgelser der på helt afgørende vis er i færd med at ændre grundlaget for opfattelsen af disse fundgrupper. Det ensidige og tilfældige udvalg af publicerede undersø-

gelses må således betragtes som utilfredsstillende, idet der ikke formidles et indblik i summen af det arbejde der udføres. Grunden hertil er den stigende udgravningsvirksomhed i forening med manglende koordinering og organisering af publikationsarbejdet. Men hvordan kan der ændres herpå samtidig med at de arkæologiske institutioners forskellige virkeområder også tilgodesees? Det første spørgsmål man bør stille sig i den forbindelse er: hvem publicerer man for og med hvilket formål? Dernæst: hvilke behov er der som ikke tilgodesees? Og til sidst: hvem skal dække behovene og hvordan?

Vi har i Danmark et bredt spektrum af arkæologiske og kulturhistoriske tidsskrifter. Den *lokale basis* udgør de mange amtshistoriske tidsskrifter, samt de efterhånden ligeså mange regionale og lokale museumstidsskrifter. Deres udbredelse er i det store hele begrænset til Danmark med en mere tilfældig dækning af Skandinavien; de henvender sig først og fremmest til en lokal og regional læserkreds af særligt interesserede, der har rod i en aktiv folkelig mobilisering (Kjær 1974; Hvidtfeldt 1949–52). Gennem de sidste ti år har de imidlertid i stigende grad fået en ekstra videnskabelig funktion som forum for et voksende antal fund- og udgravningsberetninger af høj kvalitet, hvoraf kun en del har kunnet finde spalteplads i de større tidsskrifter, Kuml, Årbøger og Acta. Hermed er de lokale og regionale tidsskrifter blevet pålagt en funktion som rækker ud over deres distributionsmæssige formåen. Det betyder at en række vigtige udgravningsberetninger ikke når ud til den internationale arkæologiske læserkreds som de har betydning for, hvilket illustrerer savnet af et tidsskrift med international udbredelse for sådanne løbende publikationer.

Heroverfor står de traditionelle *overregionale tidsskrifter* med international udbredelse, de nationale: Kuml og Årbøger, og det skandinaviske: Acta Archaeologica. De henvender sig både til grupper af særligt interesserede og til fagarkæologer, og de er, som vist, forum for større videnskabelige afhandlinger af især typologisk/kronologisk observans, samt fundfremlægninger. Mens udvalget af afhandlinger

stort set afspejler den videnskabelige aktivitet (da så godt som alt publiceres) gælder det ikke fundpublikationerne. Her er udvalget tilfældigt og ikke betinget af en generel vurdering af fundenes videnskabelige betydning. Det skyldes for det første at der ikke føres en særlig aktiv eller systematisk redaktionel politik (noget der dog synes at være ved at ændre sig), samt det forhold at der ikke er tradition for at man tjenstligt pålægger arkæologer at færdiggøre beretninger, og evt. publicere dem, inden nye større opgaver påbegyndes. Tidsskrifterne kanaliserer således det frie videnskabelige initiativ, hvilket er både deres svaghed og deres styrke. Der er naturligvis brug for et forum hvor arkæologer kan få publiceret de ting som de selv finder vigtige, men det betyder til gengæld at tidsskrifterne næppe kan opfylde de krav der må stilles til et repræsentativt videnskabeligt publikationspektrum når det gælder udgravninger og nye fund. Her kommer *monografiene* ind i billedet som et vigtigt supplement. De er imidlertid, som naturligt er, forbeholdt større udgravninger og afhandlinger af særlig betydning – en løbende orientering kræver et andet medium. Endelig må det erkendes at også her mangler der balance i tingene, idet kun enkelte institutioner har brugt denne publikationsform mere systematisk, først og fremmest forhistorisk museum Moesgård (Århusudgravningen, Dannevirke) Langelands museum (Stengadeudgravningerne) Fyns stiftsmuseum (Fynske Jernaldergrave) og instituttet i København (Arkæologiske Studier). For monografiernes vedkommende har vi imidlertid været vidne til en vigtig nyskabelse, nemlig den omfattende totaldokumentering af den ældre bronzealders fund i serien »die älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen« af E. Ager og K. Kersten. Foreløbig er udkommet bind 1–4, der omfatter de danske øer samt det østlige Sydslesvig, og udgivelsen fortsætter med ca. et bind pr. år. Når denne enestående dokumentation er afsluttet er der sikret forskningen et fuldstændigt overblik

over en meget omfattende fundgruppe, et overblik som relativt let kan holdes a jour gennem løbende publikation af fundtilvæksten, f.eks. hvert 5. år. Dette må anses for en ideel situation, men bør især gennemføres for fundgrupper hvis fremtidige tilvækst er lav fordi hovedparten af fundene allerede er gjort (jævnfør indledningens kvantitative forandringer).

Disse videnskabelige publikationer, som henvender sig til en international fagkreds på ca. 500 – med mulighed for at nå op på 2–3000 i særlige tilfælde – har en *populærvidenskabelig overbygning* (bøger, tidsskrifter og udstillinger) der betjener den store nationale gruppe af alment kulturhistorisk interesserede. Basisgruppen, Skalks abonnenter, er på mellem 50 og 60.000 (dvs. én ansat arkæolog for hver 1000 mere aktivt interesserede og for hver 100.000 indbyggere), ca. svarende til den potentielle gruppe af bogkøbere, mens den potentielle gruppe af museumsbesøgende er væsentlig større, på de kulturhistoriske museer ca. 1 million (Danmarks Statistik 1979). Uden at ville fordybe mig i formidlingsproblematikken og forhistoriens samfundsmæssige betydning (Witt 1977; Keller 1978; Kristiansen 1979) skal det blot fastslås, at dette arbejde er af afgørende betydning for arkæologiens eksistensberettigelse. Der er i den forbindelse næppe tvivl om at der aldrig tidligere er blevet formidlet så meget som i dag⁵. Effekten er svær at måle, men Skalks udbredelse og regionalmuseernes ekspansive virksomhed er nok en væsentlig forudsætning for disse års stigende interesse for historien og forhistorien, afspejlet i et meget stort udbud af populærarkæologisk litteratur (fig. 3). Det er endvidere karakteristisk at populariseringen i ret vidt omfang varetages af fagarkæologerne selv, og med stort talent. Vægten kan ligge på det informative (Politikens håndbøger, udstillingsvejledninger og fundvejledninger) eller på det kulturhistoriske (både delmønstre og oversigter, herunder også børne- og skolebøger). Denne populariserende virksomhed er enestående både i omfang og ud-

5. Udover de faste udstillinger byder sommeren 1978 på 62 særudstillinger (Museumsmagasinet nr. 4).

	Sidetotal (ca.)	Procent
Monografier	3250	23.7
Acta, Årbøger og Kuml/Hikuin	3200	23.4
Lokale/regionale tidsskrifter	2550	18.6
Populærarkæologisk litteratur	4700	34.3
Ialt 1966–77	13700	100

Fig. 3. Samlet produktionsstatistik for perioden 1966–77.

bredelse. Det der interesserer os her er imidlertid forholdet mellem forskningen og formidlingen: hvordan fungerer det?

Det må konstateres at det sidste tiårs populærarkæologiske litteratur både på godt og ondt har videreført traditionen. Det vil sige at der ikke har fundet nogen fornyelse sted med hensyn til tolkningerne og forklaringerne af den forhistoriske kulturudvikling. Det er i den forbindelse karakteristisk at ældre oversigter er blevet a jour ført og nyudgivet (f.eks. Globs »Danske Oldtidsminder« og bind 1 i Politikens Danmarkshistorie). Fornyetelserne har været begrænset til de brudstykkeagtige informationer som nye udgravninger og fund har bragt for dagen. Disse fund er imidlertid ikke blevet brugt som led i en mere samlet nyvurdering af forhistorien. Skylden herfor er dybest set arkæologernes egen og udspringer af et karakteristisk, men overset træk ved den populærarkæologiske litteratur, nemlig at den savner et videnskabeligt fundament, eller sagt lidt anderledes: der eksisterer ikke nogen kulturvidenskabelig forskning. Så godt som al kulturhistorie i perioden 1966–77 er populær (sammenlign figur 1 og 3). Det har bl.a. fået til følge at man i forbindelse med de mange nye museumsudstillinger enten har måttet formidle en traditionel, ofte forældet viden, eller selv har måttet give sig i kast med nye, udokumenterede tolkninger. Der er således opstået et uholdbart skisma mellem forskning og formidling i perioden 1966–77, et skisma der er blevet forstærket af de tilfældige fundpublikationer. Når afstanden mellem den aktuelle og den publicerede viden bliver for stor skrider det videnskabelige grundlag un-

der den kulturhistoriske forskning, der netop bygger på en samlet vurdering af fundstoffet. Det forklarer dens hensygnen gennem det sidste tiår. Andre faktorer har imidlertid også spillet en rolle, herunder den etablerede forskningstraditions lave prioritering af dette arbejde, samt det forhold at den er inde i en krise i forbindelse med udviklingen af nye videnskabelige tolknings- og forklaringsmodeller (jævnfør indledningens: kvalitative ændringer). Endelig spiller det utvivlsomt også ind, at der ikke har eksisteret et forum for kulturvidenskabelig forskning. For at råde bod herpå oprettedes som nævnt i 1977 en *kulturvidenskabelig monografiserie* »Studies in Scandinavian Prehistory and Early History« med undertegnede forfatter som ansvarlig redaktør og Nationalmuseet som udgiver.

Sammenfatter vi denne analyse af den arkæologiske virksomhed 1966–77 får vi som resultat at der er behov for:

- En styrkelse af den kulturvidenskabelige forskning der tjener som udgangspunkt for popularisering og er retningsgivende for den arkæologiske virksomhed gennem indkredsning af nye problemstillinger og områder hvor der savnes viden.
- Udgivelse af samlede materialepublikationer (fundkataloger) omfattende fundgrupper der er repræsentative fordi de fleste fund er gjort. Sådanne kataloger er en nødvendig basis for sammenfattende videnskabelige analyser (både kulturvidenskabelige og kronologiske), ligesom de er med til at demokratisere og effektivisere forskningen ved at gøre materialet tilgængeligt for en både lokal og international kreds af arkæologer. Da forskningsresultaterne endvidere kan efterprøves kan man også forvente en højnelse af det videnskabelige niveau.
- Løbende publikation af vigtigere nyere udgravninger og fund i et tidsskrift med international udbredelse. Effektiviserer den arkæologiske virksomhed og udvikler dialogen ved at holde den publicerede viden a jour med den aktuelle viden, således at nye videnskabelige og udgravningsmæssige initiativer får optimale forudsætninger

for at kunne tilrettelægges hensigtsmæssigt.

Med en sådan udgivelsespolitik skulle man altså kunne opnå, at få nedbrudt skismaet mellem forskning og formidling, at få udjævnet det begyndende publikationshieraki gennem inddragelse af alle gravende institutioner i publikationsarbejdet, at få demokratiseret forskningen gennem udgivelse af materialepublikationer (sådan at også videnskabelige monopoler der bygger på upubliceret materialekendskab nedbrydes), at få inddraget museerne i forskningen, dels gennem de nævnte initiativer, men især gennem en udvikling af nye forskningsområder der tager udgangspunkt i deres situation.

Denne sammenfatning skulle egentlig være tilstrækkelig til at begrunde de foreslåede initiativer, men enkelte andre skal nævnes. Det bør således bemærkes at man i store dele af Europa har tilvejebragt en publikationsstruktur der minder om den her skitserede; mest udviklet og veludbygget i Schleswig-Holsten, Mecklenburg og Niedersachsen. Man har her ført den arkæologiske »Landesaufnahme« (svarende til vores sognebeskrivelse), frem til sin logiske konklusion gennem en kredsvis (amtsvis) publikation af kataloger over alle oldtidsminder og fund. I dag vil den logiske konklusion herpå være en overførsel til EDB. Tidsskrifterne er udbygget og systematiseret således at der skelnes mellem fund- og udgravningsbeskrivelser, afhandlinger og metodiske arbejder, ligesom der er løbende anmeldelser⁶, samt årsberetninger over den arkæologiske virksomhed⁷. Alle nye fund publiceres enten i notits eller i artikelform, sådan at man holder trit med fundtilvæksten. I tillæg hertil udgives større sammenfattende monografier enten over enkelte materialegrupper (f.eks. dysserne, den ældre bronzealders fund etc.) eller over enkelte oldsagstyper (Prähistorische Bronzefunde). En sådan ko-

ordineret og systematisk publikationsstruktur karakteriserer i dag store dele af europæisk arkæologi og skyldes at man på et tidligt tidspunkt fik udbygget arkæologien regionalt, hvorunder også publikationsstrukturen blev reorganiseret. Det ville måske være mere korrekt at sige at vi i Danmark først sent kom i gang med en sådan udbygning af arkæologien, men vi er nu på vej og kan derfor lære af vore europæiske nabolande. Ligeså vigtigt er det imidlertid at lære af deres fejltagelser, og her har man først og fremmest ladet kulturvidenskaben og populariseringen i stikken, selv om det skal betones at man, ligesom i Danmark, har et veludbygget net af lokale og regionale kulturhistoriske foreninger med egne tidsskrifter; men der savnes en kulturhistorisk/kulturvidenskabelig overbygning. Netop gennem en koordineret udvikling af både det kulturvidenskabelige/formidlende aspekt og det grundlæggende arkæologiske arbejde: bevaring, registrering, udgravning og publicering skulle vi i Danmark have mulighed for at udnytte vore mere sparsomme ressourcer optimalt og placere arkæologien centralt, både hjemligt og internationalt, i løbet af de kommende 15–20 år.

Spørgsmålet er nu hvordan disse initiativer bedst kan organiseres. Det er naturligvis et problem som først og fremmest skal drøftes af de implicerede, men visse retningslinier og forudsætninger kan dog skitseres.

a. En styrkelse af den kulturvidenskabelige forskning er allerede i fuld gang, men endnu begrænset til mindre grupper. Her har de senere års store bopladsudgravninger (under det arkæologiske bopladsudvalg) tilvejebragt et vigtigt arkæologisk udgangspunkt, mens oprettelsen af »Studies in Scandinavian Prehistory and Early History« er i færd med at kanalisere de kulturvidenskabelige aktiviteter over en bredere front. Et samarbejde mellem 15 danske arkæologer har resulteret i udar-

6. Anmeldelser er et vigtigt led i etableringen af et åbent og dynamisk miljø. Herigennem kan der skabes tradition for konstruktiv uenighed, kritik og diskussion. Det må derfor anses for uheldigt at der ikke findes en anmeldertradition indenfor dansk arkæologi.

7. For nylig har man både i Vest- og Østtyskland gjort status over 25 års arkæologisk virksomhed, i Vesttyskland med udsendelsen af et 4 binds værk til favorpris.

bejdelse af kildekritiske repræsentativitetsanalyser der omfatter de tre hovedfundkategorier: grave, depoter og bopladser fra mesolitikum til yngre jernalder, mens andre bind formidler skandinavisk samarbejde. Spørgsmålet er her hvilken rolle landsdels- og regionalmuseerne kan komme til at spille i fremtiden. Det vil i den forbindelse være klogt at tage et realistisk udgangspunkt og erkende, at de hidtil kun har spillet en begrænset rolle i forskningen (jævnfør fig. 2), ligesom deres engagement er afhængigt af museale forpligtigelser⁸. Det åbner til gengæld mulighed for at tage situationen op til uholdt overvejelse ud fra den opfattelse, at de ikke blot kan, men også bør spille en større og mere aktiv rolle, sådan at de ikke blot støber de kugler forskningsinstitutionerne senere fyrer af. At det kan lade sig gøre har nogle få museer vist, og flere er undervejs. Forudsætningen er at man koncentrerer sig om en afgrænset opgave der er forenelig med, og led i, det museale arbejde og som rummer en problematik der hænger nøje sammen med lokalområdet og kan løses indenfor dets rammer. Det vil især sige undersøgelser med bebyggelseshistorisk/økologisk-topografisk baggrund (Thrane 1973). I virkeligheden ligger der her en mulighed for at komme med et udspil til forskningsinstitutionerne. De bør, på deres side, i højere grad søge at knytte specialer og lignende aktiviteter til lokal- og regionalundersøgelser (sådan som det allerede i begrænset omfang er ved at ske) med mulighed for at bringe en nærmere kontakt i stand mellem regionalmuseer og universiteter, en kontakt der naturligt bør give museumsinspektører mulighed for at deltage i særlige forelæsningsrækker og øvelser, sådan at de lettere bevarer kontakten med det videnskabelige miljø. Dette er tanker som ikke er fremmede for de implicerede og som en

række bebyggelsessymposier, arrangeret af Henrik Thrane på Fyns stiftsmuseum, har befordret. Men de kunne måske befordres yderligere gennem en bredere organiseret debat.

b. Arbejdet med at udgive fuldstændige kataloger blev allerede indledt i 1940'erne da H. C. Broholm publicerede Danmarks Bronzealder i fire bind. Senere fulgte en lidt anden type materialekataloger, nemlig Therkel Mathiassens bebyggelsesundersøgelser, og i 1950'erne påbegyndte Erling Albrechtsen publiceringen af de fynske jernaldergrave, et arbejde der nu er afsluttet med 5 store bind. Endelig har vi fået Aner og Kerstens udgivelse af den ældre bronzealders fund in extenso, hvor dokumentationen er drevet frem til det fuldkomne (næsten). Man kan måske synes at det er en elementær videnskabelig forpligtigelse at gøre det arkæologiske materiale tilgængeligt for forskerne, men når der alligevel har været, og fortsat er, en betydelig modvilje mod sådanne projekter herhjemme (i modsætning til udlandet), har det flere årsager. Først og fremmest har man hævdet at fundkataloger ikke kunne bruges til noget, hvilket man derefter beviste ved at undlade at bruge dem. Årsagen var, at man ikke forstod at udnytte materialet på de betingelser som sattes af dokumentationsniveauet – og det er meget forskelligt i de nævnte publikationer⁹. Med den nye arkæologiske udvikling af kulturvidenskabelige analysemetoder har det vist sig at både Broholms, Mathiassens og Albrechtsens kataloger har kunnet danne udgangspunkt for vidtrækkende studier, hvoraf nogle allerede er publiceret (se »Fortid og Nutid« 1978, bind XXVII, hft. 3, og »New Directions in Scandinavian Archaeology«), og med det meget høje dokumentationsniveau i Aner og Ker-

8. Betænkning 727's formulering »... først landsdelsmuseerne, senere større lokalmuseer udviklede sig til forskningscentre, hvor forskning og formidling blev kædet snævert sammen« (s. 15) er en af den slags museumspolitisk betingede historieforskninger der er det værst tænkelige udgangspunkt for konstruktiv handling.

9. Det er i den forbindelse er udbredt opfattelse at man ikke kan dokumentere fyldestgørende for andre end sig selv (underforstået at enhver må foretage sin egen registrering) og at det derfor er onsdigt at udgive fundkataloger. Dette synspunkt afslører en fundamental mangel på indsigt i grundprincipperne for videnskabeligt arbejde. Enhver dokumentation rummer et valg der udelukker visse muligheder fra at blive erkendt; der er således ingen principiel forskel på udgravning, registrering og publicering: kender man deres begrænsninger kender man også deres styrke.

sten er der næsten ingen grænser for analysemulighederne (Kristiansen 1978b). Der er således dag opstået en situation hvor komplette materialepublikationer har fået fornyet videnskabelig aktualitet. Dette, i forening med de tidligere nævnte grunde, betyder at det er en påtrængende videnskabelig opgave at sætte sådanne publikationsprojekter i gang. Hvad der i den forbindelse skal diskuteres er først og fremmest dokumentationsniveauet, hvor det er vigtigt at nå frem til ensartede retningslinier. Hvad selve organiseringen af arbejdet angår bør man søge at udnytte de omfattende materialeregistreringer som en række arkæologer allerede har foretaget ved at inddrage dem i projektet. Det betyder at den arkivmæssige del af arbejdet kan gennemføres indenfor overkommelige økonomiske og tidsmæssige rammer, hvorimod illustrationsarbejdet vil kræve en større indsats¹⁰. Gennem et sådant projekt tilvejebringes der et materialegrundlag der kan tjene som udgangspunkt for en mangesidig fremtidig forskning, både hjemlig og international. Der er således tale om en investering med mulighed for en høj videnskabelig forrentning på længere sigt.

c. Som tidligere vist har udgravningernes ekspansion affødt behov for et tidsskrift hvor nye fund publiceres løbende, idet de større tidsskrifter og monografier i dag fortrinsvis betjener centralinstitutionerne, mens Fortidsmindeforvaltningens, til dels Nationalmuseets og regionalmuseernes virksomhed ikke tilgodeses i samme omfang. Udgivelsen af et sådant tidsskrift forudsætter imidlertid at der tilvejebringes faste rammer for udgravnings- og fundbeskrivelser (både m.h.t. manuskripter og illustrationer), sådan at det bliver et rutinearbejde der for en stor del kan udføres under den museale registrering af fundene (konservering, tegning, magasinering og beretning/protokolindføring). D.v.s. at arbejdet

opfattes som tjenstligt. Den løbende redaktion kan bedst udføres centralt, f.eks. på Nationalmuseet eller Fortidsmindeforvaltningen, hvor alle beretninger indgår, men det må fastholdes at samtlige gravende institutioner bør være ansvarlige for udgivelsen, såvel redaktionelt (i form af en redaktionskomite), som økonomisk (bekostning af selve udgivelsen). Tidsskriftet bør være i rimeligt godt udstyr (som f.eks. »Arch. Korrespondenzblatt«) og tilrettelagt efter internationale normer. Det er nok den mest påtrængende af de her nævnte opgaver, og samtidig den som lettest lader sig gennemføre, fordi det kan ske indenfor de eksisterende rammer; forudsætningen er velvilje og samarbejde.¹¹ Der er således tale om en begrænset investering med mulighed for hurtig videnskabelig forrentning.

De sidste 15 års udvikling har skabt et nyt grundlag for den arkæologiske virksomhed i Danmark, hvor balancen mellem de traditionelle institutioner: Nationalmuseet, Institutterne og regionalmuseerne er blevet forrykket, ligesom en helt ny institution er kommet til: fortidsmindeforvaltningen. Jeg har i denne artikel søgt at demonstrere hvilke konsekvenser det har haft for publikationsvirksomheden og på baggrund heraf søgt at formulere de behov som der er brug for at få tilgodeset i fremtiden. Med de foreslåede initiativer tilvejebringes der en mere veldefineret og repræsentativ publikationsstruktur hvor udgivelserne kompletterer hinanden fra »top til bund«. Skævhederne forsvinder fordi alle arkæologiske institutioner inddrages i arbejdet, med forskellig vægt på forskellige niveauer, men sådan at de kompletterer hinanden »i bredden«. På denne måde bringes publikationsstrukturen i bedre overensstemmelse med den samlede arkæologiske virksomhed, hvilket er forudsætningen for at kunne formidle summen af det arbejde der udføres.

10. På Nationalmuseet råder man hverken over egne tegnere eller fotografer. I stedet benytter man free-lance medarbejdere. Denne noget usædvanlige ordning er udtryk for et organisatorisk brist der fordyrer og begrænser publikationsvirksomheden, sådan at Nationalmuseet i denne henseende er dårligere rustet end mange regionalmuseer.

11. Et sådant samarbejde involverer også de etablerede tidsskrifter, *Årbøger*, *Kuml* og *Acta*. Den spalteplass der her bliver frigjort betyder at presset på disse tidsskrifter letter noget sådan at der opnås større redaktionel fleksibilitet i tilrettelæggelsen.

Appendix 1. Forhistoriske arkæologer i faste stillinger (medio 1979)

Ansættelsesår er angivet i parentes, nyoprettede stillinger med betegnelsen ny, ældre stillingers oprettelsesår med skråstreg og årstal. Professorer og overinspektører står i kursiv.

Rigsantikvaren:

P. V. Glob (1961/1968)

Nationalmuseet:

Mogens Ørsnes (1970)

C. L. Vebæk (1946)

Elise Thorvildsen (1960)

Thorikild Ramskou (1964/1951)

David Liversage (1963)

Elisabeth Munksgaard (1962)

Jørgen Jensen (1972)

Ebbe Lomborg (1974)

P. O. Nielsen (1979)

Moesgård:

Poul Kjærum (1954/ny)

Helmuth Andersen (1959/1957)

Hans Jørgen Madsen (1964/1951)

Geoffrey Bibby (1966/ny)

Niels Andersen (1977/1967)

Fortidsmindeforvaltningen:

K. Kristiansen (1979/1962)

Sv. E. Albrechtsen (1972/70)

Jens Bekmose (1975/ny)

Georg Kunwald (1962/ny)

Institutterne:

København:

C. J. Becker (1952/1941)

Erik Brinck-Petersen (1971/1965)

Ulla Lund Hansen (1972/1968)

Klav Randsborg (1971/1971)

Klaus Ebbesen (1974/1967)

Århus:

Ole Klindt-Jensen (1961/1949)

Jens Poulsen (1967/ny)

Peder Mortensen (1968/ny)

Søren H. Andersen (1972/63)

Torsten Madsen (1974/72)

Landsdelsmuseer og regionalmuseer:

Bjørn Stürup (1962/ny)

–: kulturhistorisk museum, Randers

Helge Nielsen (1971/ny)

–: Køge museum

Jørgen Skaarup (1971/1946)

–: Langelands museum

Hans Rostholm (1971/ny)

–: Herning Museum

Jette Kjær (1971/ny)

–: Museet for Thy og V. Hanherred

Chr. Fischer (1971/ny)

–: Silkeborg Kulturmuseum

Henrik Thrane (1972/1940)

–: Fyns Stiftsmuseum

Torben Skov (1972/ny)

–: Holstebro Museum

Jens Aarup (1972/ny)

–: Ringkøbing museum

Mette Iversen (1972/ny)

–: Viborg stiftsmuseum

Per Lysdahl (1974/ny)

–: Vendsyssel Historiske Museum

Aino Kann Rasmussen (1973/1969)

–: Esbjerg Museum

Erik Johansen (1976/1953)

–: Aalborg Historiske Museum

Ian Koch (1975/ny)

–: Aalborg Historiske Museum

Per Noe (1975/ny)

–: Morslands Historiske Museum

Gitte Henriksen (1976/ny)

–: Sydsjællands Museum, Vordingborg

Steen Andersen (1978/1936)

–: Haderslev Museum

Joel Berglund (1978/½ ny)

–: Middelfart Museum

Ole Faber (1978/1973)

–: Varde og Ølgod museer

Steen Hvass (1978/ny)

–: Vejle kulturhistoriske Museum

Else Asmussen (1979/ny)

–: Museet for Holbæk og omegn

Jens Henrik Bech (1979/ny)

–: Museet for Thy og V. Hanherred

Stig Jensen (1979/1961) (Tiltræder 1980)

–: Den antikvariske samling, Ribe

Hertil kommer forhistoriske arkæologer i andre stillinger: to forskningsbibliotekarer, i Århus Jørgen Street Jensen og i København Eva Ørsnes, på nationalmuseets 8. afdeling Claus Malmros, på Statens Museumsnævns Sekretariat Olfert Voss, samt tre museumspædagoger, nemlig Marianne Bro Jørgensen på Viborg Stiftsmuseum, Stine Wiel på Haderslev Museum og Lise Bender Jørgensen på Langelands Museum. Desuden på klassisk arkæologisk institut i København Jytte Lavrsen og Søren Dietz, på Østasiatisk Institut Per Sørensen, samt i fredningsstyrelsen direktør Viggo Nielsen. Derudover er der et stort antal forhistoriske arkæologer i arbejde uden fast ansættelse. På korttidsansættelser (fra 1–3 år) ca. 15, hvoraf 5 er stipendiater o.lign. mens ca. 10 er ansat i forbindelse med amtsligt og statsligt financerede arbejdsløshed-sprojekter. Dertil kommer ca. 15 der er løst beskæftiget, primært i forbindelse med udgravninger og museumsarbejde af forskellig slags. I alt ca. 30 forhistoriske arkæologer arbejder uden fast ansættelse, mens ca. 50 arbejder i faste arkæologiske stillinger. Anslår vi at der gennem-

snitligt vil blive oprettet $\frac{1}{2}$ ny stilling pr. år i de kommende ti år, og $\frac{1}{4}$ pr. år det efterfølgende tiår, kan det nogenlunde forudses hvor mange stillingsbesættelser der vil blive pr. tiår. Fra 1978–88 ca. 12, fra 1988–98 ca. 10, fra 1998–2008 ca. 10–14 og fra 2008–18 ca. 20–24, dog med mulighed for at flere falder i tiåret før. Den største gruppe arkæologer er idag omkring 35 år og vil blive pensioneret i perioden 2008–2013, senest. Der vil således blive brug for en intensiveret arkæologisk kandidatproduktion fra år 2000, såfremt man ønsker at opretholde stillingerne til den tid. Regner man med at de ca. 80 aktive arkæologer i de næste ti år har en publikationsvirksomhed på gennemsnitlig 25 sider om året – et yderst beskedent tal – giver det 2000 sider årligt, hvilket langt overstiger den nuværende publikationskapacitet.

Litteraturliste

- Becker, C. J., 1977: Efterskrift. I Johannes Brøndsted: *De ældste tider*. Politikens Danmarkshistorie, bind I.
- Betænkning 727, 1975: *Betænkning afgivet af udvalget vedrørende revision af museumslovene*. København.
- Danmarks Statistik & Kulturministeriet, 1979: *Dansk kultur-statistik 1960–1977*. København.
- Hvidtfeldt, J., 1949–52: Dansk lokalhistorie gennem 50 år. *Fortid og Nutid XVIII. bind*.
- Keller, Chr., 1978: *Arkeologi – virkelighetsflukt eller samfunnsformning*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
- Kjærum, P., 1959: *Fortiden til revision*. Berlingske leksikon bibliotek.
- Kjær, B. 1974: *De første danske, kulturhistoriske provinsmuseers oprettelse omkring midten af det 19. århundrede*. Upubliceret specialeafhandling. Historisk institut, Århus.
- Kristiansen, K., 1978a: Dansk arkæologi – fortid og fremtid. *Fortid og nutid, Bind XXVII, hefte 3*.
- 1978b: Anmeldelse af Aner og Kersten: die älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Bind I–III. *Fortid og nutid*.
- 1979: A Social History of Danish Archaeology. I »Towards a History of Archaeology«, redigeret af Glyn Daniel og Ole Klindt-Jensen.
- Müller, S., 1897: Udsigt over Oltidsudgravninger foretagne for Nationalmuseet Årene 1893–96. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Museumsmagasinet, 1978: *Museumsmagasinet 4*. Meddelelser fra Danmarks museer. Juni 1978.
- Thrane, H., 1973: Bebyggelseshistorie – en arkæologisk arbejdsopgave. *Fortid og Nutid. Bind XXV, hefte 3/4*.
- Troels-Smith, J., 1957: Muldbjerg-bopladsen. Som den så ud for 4500 år siden. De første spor af agerbrug i Danmark. *Naturens Verden*.
- Witt, T., 1977: *Hvad med museerne?* Wormanium. Århus.
- Ørsnes, M., 1966: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1866–1966*. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

»Gamle Thomsens« børnebørn

Om oprettelsen af de første provinsmuseer i Danmark

Af *Birgitte Kjær*

I denne artikel skildres baggrunden for oprettelsen af de kulturhistoriske provinsmuseer i sidste halvdel af 1800-tallet. Museerne falder i to hovedgrupper:

1. Museerne i stiftsbyerne som indeholdt arkæologi, historie og højere stands kultur.
2. Museerne på landet med bondestandens kultur som indsamlingsobjekt.

For at belyse, hvorfor disse samlinger adskiller sig så meget fra tidligere tiders samlinger, at det er rimeligt at opfatte dem som en provinsmuseums»bølge«, må vi kort se på baggrunden.

1600- og 1700-tallet var tiden for de store privatsamlinger af blandet indhold: malerier, oldsager, bøger, naturalier, konkyljer, mønter m.m. i skønsom blanding. Et stykke op i 1800-tallet dyrkedes samlinger af denne art stadig i de højere kredse, men man begyndte nu i stigende grad at specialisere sig, f.eks. i mønter, oldsager o.lign. Disse privatsamlinger var i enkelte tilfælde tilgængelige for publikum, men det må alligevel ses som en nyskabelse, da man i 1800-tallets begyndelse for alvor begyndte at skabe offentlige samlinger til almindelige menneskers oplysning.

Påvirket af de bestræbelser, der i andre lande blev gjort for at bevare mindesmærker og oldsager – og ud fra ønsket om at kende det dunkle tidsrum forud for de historiske tider – oprettedes i 1807 »Den kgl. Commission for Oldsagers Opbevaring« i København.¹ Der indgik en del oldsager til Commissionens samling i København, men den blev imidler-

tid hverken ordnet eller passet. Først da Chr. Jürgensen Thomsen i 1816 blev Commissionens sekretær, blev samlingen opstillet systematisk og metodisk. Thomsen grundlagde ved sin ordning af samlingen den inddeling af oldtidens materielle levn, der – på materialet selv – adskilte det i 3 på hinanden følgende tidsaldrer: stenalder, broncealder og jernalder.

Allerede i 1818 synes han at have haft sit system udarbejdet og Commissionens samling opstillet derefter; dette kom i den følgende tid ikke alene besøgende til gode (til hvem Thomsen med rund hånd øste af sine erfaringer), men også f.eks. lokale stiftsbiblioteker, der i folkeoplysningens tjeneste på den tid ofte oprettede små oldsagssamlinger; det er påvist, at den oldsagssamling, Commissionen allerede i 1818 stillede til rådighed for Fyens Stiftsbibliotek, sandsynligvis blev opstillet efter 3-periode-systemet².

Oldsagscommissionens samlinger voksede stærkt under Thomsens ledelse, og i 1832 overførtes de til større lokaler på Christiansborg; da var samlingerne allerede blevet forøget med store dele af det nu opløste kongelige Kunstkammer, hvoraf de genstande, der stammede fra oldtid og historisk tid op til ca. 1660 overførtes til Oldsagscommissionens samling. Af Kunstkammerets andre dele oprettedes der nu eller senere selvstændige samlinger, som Thomsen dog også kom til at stå som leder af; her blev etnografisk samling et af hans hjertebørn. Senere knyttedes Den kgl. Mønt- og Medaillesamling og Antikkabinetet til Thomsens museumsimperium. Den fortsatte vækst af Oldsagscommissionens

---

Birgitte Kjær, f. 1943, cand. mag. (historie og forh. arkæologi) 1975, museumsinspektør ved Købstadmuseet Den gamle by, Århus 1979.

1. Victor Hermansen: Om Oprettelsen af »Den kgl. Commission til Oldsagers Opbevaring« i 1807. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1931.

2. Victor Hermansen: Tredelingen og Odense. Fynske Studier 4. Odense 1960.

samling gjorde snart også lokalerne på Christiansborg for små, og i 1854 flyttedes de til Prinsens Palæ, hvor de sammen med de senere tilkomne samlinger i dag udgør Danmarks Nationalmuseum.

Et princip for Thomsen var, at samlingerne overalt skulle være offentlige og gratis tilgængelige mindst én gang om ugen, og på Oldnordisk Museum (som de arkæologiske og historiske samlinger i København kaldtes) var han så vidt muligt selv til stede for at vejlede publikum³.

Hånd i hånd med bestræbelserne for at søge landets oldsager bevaret og deres historie formidlet ud til bredere dele af befolkningen gik bestræbelserne for at søge de jordfaste mindesmærker fredet. I 1847 oprettedes, specielt til Jens Jacob Asmussen Worsaae, en stilling som organisator af fredningsbestræbelserne ved etableringen af *Inspectionen til de antikvariske Mindesmærkers Bevaring*, senere *Direktionen til de antikvariske Mindesmærkers Bevaring*. Også her var Worsaae chef, men i nært samarbejde med Thomsen. Efter Thomsens død i 1865 overtog Worsaae direktørembedet for Oldnordisk Museum, men beholdt direktørposten for mindesmærkernes bevaring. Worsaaes direktørtid strakte sig over knapt 20 år til hans død i 1885.⁴

Enkelte stiftsbiblioteker havde som nævnt små kulturhistoriske samlinger, men de førte en ganske hensygnende tilværelse. I realiteten var al kulturhistorisk museumsvirksomhed op til midten af 1800-tallet koncentreret i København. På denne baggrund er det et vældigt skred, da der efter 1850 pludselig i en

stadig tættere strøm oprettes kulturhistoriske museer ud over landet. I det følgende belyses denne bevægelses start.⁵

Antikvarisk virksomhed uden for København i det 19. årh.'s første halvdel

Det er vanskeligt at erkende graden af arkæologisk-historisk interesse i byerne og på landet i tiden op til provinsmuseernes oprettelse. Oldsagscommissionen udsendte kort efter sin oprettelse i 1807 skemaer til alle præster i landet for at få registreret mindesmærker o.lign. fra oldtid og historisk tid. Disse indberetninger indgik til Oldnordisk Museum i meget varierende mængde og kvalitet. De ligger imidlertid alle ganske tidligt i århundredet, og vidner ikke sikkert om aktivitet i befolkningen, og de kan kun, hvor der er registreret en *større* mængde oldsager og mindesmærker tages som udtryk for en aktivitet, der kunne føre til interesse for senere museumsarbejde i befolkningen.

En anden indfaldsvinkel er antallet af især bøndernes fundindberetninger til Oldnordisk Museum – ofte gennem lokale embedsmænd; men da sådanne meddelelser i mange tilfælde er afgivet i håb om dusør, vil ofte kun de bedste fund være registreret. Yderligere synes indberetningshyppigheden at aftage i forhold til afstanden til stiftsbyen.

Et forhold, der synes at have været mere folkeligt engagerende, er dels de engelske og hamburgske oldsagsopkøbere, dels de private

3. Victor Hermansen: C. J. Thomsens første Museumsordning. Et Bidrag til Tredelingens Historie. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1934, p. 99–122.

4. Problemerne vedr. den ældste, danske museumshistorie har optaget mig gennem længere tid; jeg har her til hver en tid fundet kyndige diskussionsdeltagere i kontorchef i Fredningsstyrelsen, mag. art. Kristian Kristiansen og forskningsbibliotekar, mag. art. Jørn Street-Jensen, Statsbiblioteket, Århus. Jeg må udtrykke min bedste tak for deres altid beredvillige bistand. – Til belysning af den ældre museumshistorie kan iøvrigt henvises til Holger Rasmussen: Dansk Museumshistorie. De kulturhistoriske Museer. Arv og Eje 1979, hvori dansk museumshistorie behandles bredt. For den mere specielle ældre danske museumshistorie, centreret om Chr. J. Thomsen, kan henvises til Jørn Street-Jensens udgivelse af korrespondancen mellem Chr. J. Thomsen og Ludwig Lindenschmit. Mainz 1980 (i trykken), – samt til Kristian Kristiansen: A Social History of Danish Archaeology (1805–1975), Towards a History of Archaeology. Ed. by Glyn Daniel & Ole Klindt-Jensen. 1980 (i trykken).

5. Denne artikel er en bearbejdelse af resultaterne fra mit speciale til historisk institut, Århus Universitet, 1974: »De første kulturhistoriske provinsmuseers oprettelse omkring midten af det 19. årh.«. Her fremlagdes ud over resultaterne af analysen en meget stor materialesamling, som der må henvises til generelt. Specialet er tilgængeligt på både kunsthistorisk og historisk institut, Århus Universitet.

samlere.⁶ Folk på landet blev klar over, at det kunne være indbringende at samle oldsager til videresalg. Hertil må føjes jernbane- og vejbyggeri, opdyrkning o.lign.; folk så her, hvordan f.eks. oldtidshøje splittedes totalt. Disse to sidste forhold bevirkede også, at flere fik øjnene op for, at oldsager og mindesmærker skulle bevares – og bevares for Danmark.

Heller ikke i de byer, hvor museerne oprettedes, synes der at have været nogen baggrund i retning af særlig interesse for historisk arbejde. Ribe er måske en undtagelse; både J. Kinch og J. Helms, der begge var med til at starte museumsforeningen, var lærere på Katedralskolen, hvorfra meget af det store historiske arbejde om Ribes store fortid var udgået, – og begge fortsatte det historiske arbejde, ikke alene ved museumsarbejdet, men ved mange lærde bidrag til f.eks. Ribe bys historie, domkirken i Ribe, egnens kirker m.v.

Der er påvist private oldsagssamlinger i f.eks. Århus⁷ i tiden efter 1800. Dog må man her sige, at især oberst J. Høegh Guldbergs samling ved sit videnskabelige tilsnit adskilte sig fra normen, idet den kun rummede genstande, der var udgravet af ham selv, og indeholdt oplysninger om genstandene og fundforholdene. Andre gode samlinger fandt man på de fynske herregårde, f.eks. Johan Bülow's og Vedel Simonsens m.fl., der nok rummede lidt af hvert, men dog koncentrerede sig om oldsager.⁸

Stiftsbibliotekernes og katedralskolernes oldsagssamlinger må her ses som udtryk for tidens opdragende tendenser; folk, der ikke selv havde mulighed for at anlægge oldsags-

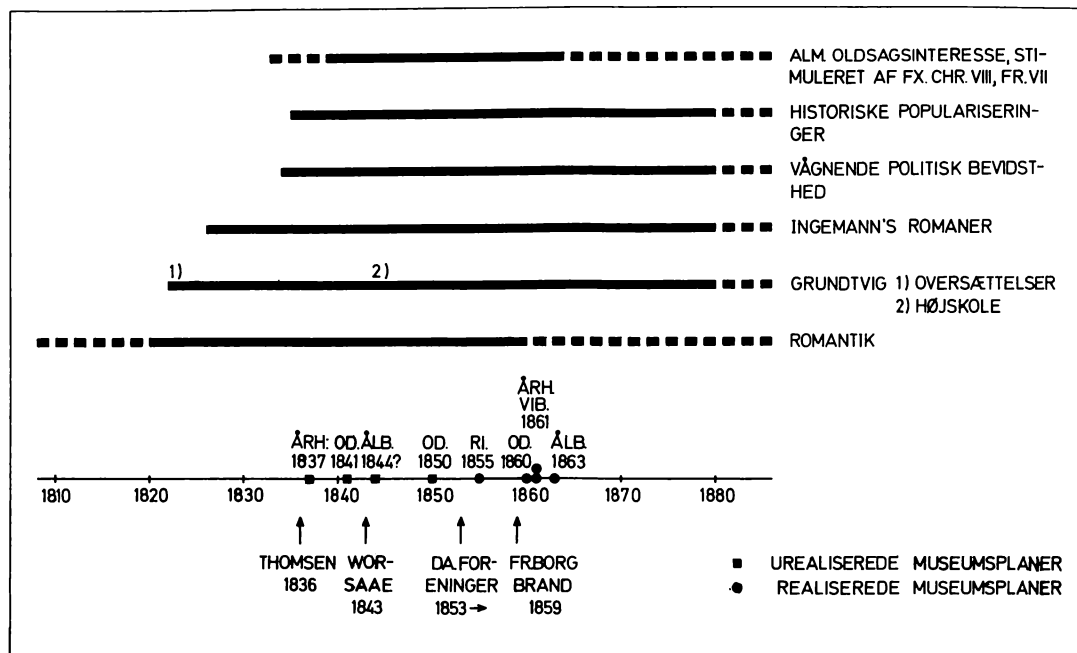
samlinger, eller for at komme til København, skulle have mulighed for at se sådanne samlinger, da de gav oplysninger om forfædrenes liv og fædrelandets fortid. Samlinger af denne type er med sikkerhed påvist i Odense, Viborg og Århus,⁹ men kan have eksisteret på andre biblioteker. Disse offentlige småsamlinger var ikke i alle tilfælde tilstrækkelig tilgængelige; i Odense lå samlingen nærmest hengemt og har ikke kunnet bidrage væsentligt til at stimulere interessen i befolkningen.¹⁰ I andre tilfælde er bibliotekssamlingen overgået til katedralskolen, som tilfældet var i Århus, og har formodentlig dér virket mere efter hensigten.

Hverken i by- eller landbefolkningen var der en særlig udstrakt interesse for antikvarisk arbejde ud over ganske få enkelte interesserede; den brede interesse møder vi ikke endnu.

Lokale museumsplaner før ca. 1850

At der var flere tidlige, men ikke realiserede planer om oprettelse af provinsmuseer, synes ikke før erkendt i sammenhæng; derfor heller ikke, at Oldnordisk Museum, allerede før provinsmuseernes oprettelse omkring 1860, flere gange havde haft lejlighed til at udvikle retningslinjer for et fremtidigt samarbejde de to museumsformer imellem. – Problemet med lokale samlinger i landets provinsbyer opstod for Oldnordisk Museum allerede i 1818, da Stiftsbiblioteket i Odense ansøgte om dubletter til forøgelse af den lille samling, det allerede havde. Oldsagscommissionen fandt det

-
6. A. Feddersen: Om Oldtsamlingen i Viborg. Samlinger til jydsk Historie og Topografi, I. 1866. P. 57–60.
  7. G. L. Wad: Vedel Simonsens og Werlauffs Brevvexling. I: G. L. Wad: Fra Fyens Fortid. Samlinger og Studier II, København 1916.
  8. J. J. A. Worsaae: Bevaring af de fædrelandske Mindesmærker. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1877.
  9. Helge Søgaard: Den ældste samling til dansk kulturhistorie i Århus. Købstadmuseet »Den gamle By«. Årbog 1952.
  10. Victor Hermansen: Johan Bülow som samler. Kulturminster, ny.rk. II. København 1957.
  - G. L. Wad: Vedel Simonsens og Werlauffs Brevvexling. I: G. L. Wad: Fra Fyens Fortid. Samlinger og Studier II, København 1916.
  9. Victor Hermansen: Tredelingen og Odense. Fynske Studier 4. Odense 1960. Kjøbenhavnsposten 4/11 1837. Det kgl. Museum for de nordiske Oldsager til Gottlieb Bruun, Viborg – 1855. Nationalmuseets 1. afdelings topografiske arkiv, stednummer 13.08.01.
  10. Svend Larsen: Et Provinsmuseums Historie. Odense 1935, p. 14.

Figur 1.

da på sin plads at præcisere, at »man maatte ansee Samlingen i Kiøbenhavn som Hovedsamling, og alle andre som Filial-samlinger, som man med Fornøyselse vilde understytte, men som maatte tilholdes at give en Forklaring over de Sager, de allerede havde, og aarlig en Indberetning til denne Commission over alle tilkomne Sager, paa det at hertil maatte afleveres de Stykker, som maatte være af Vigtighed for Commissionens Samling«. ¹¹ Man accepterede altså provinssamlingerne, men prøvede at knytte dem til Oldsagskommissionens samling som *filialer*. Senere i året 1818 finder Oldsagskommissionen det nødvendigt at uddybe: »En af de første Foranstaltninger, Commissionen for Oldsagerne lod sig være vigtig, var at grunde en Samling af de Oldsager, som ikke erholdt deres Værd og Betydning af det Sted, de fandtes paa, men som man maatte ønske at finde samlede for deraf at kunne uddrage videnskabelige Resultater . . . . Commissionen finder, at i den senere Tid er i Provinserne begyndt adskillige Indretninger, der for dens Samling

enten kunne blive af de heldigste eller ogsaa af de mest Uheld bringende Virkninger, ... Commissionen er nemlig blevet opmærksom paa, at i denne Tid er gjort forskellige offentlige eller halvoftentlige Indbydelser og Opmuntringer ved adskillige Provindsialbiblioteker. Fra mange sider betragtet anseer Commissionen det nyttig og hensigtsmæssig, at det tilkommende Kongelige Museum ikke blev saa at sige den eneste Oldsamling i hele Riget; og uden at tabe af Sigte de Pligter, der ere den paalagte, og de Love, som bestemme Commissionens Handlinger, vil den med den Varme, som den ene videnskabelige Indretning skylder den anden, gribe enhver Lejlighed til at fremme Provindsial-Oldsamlingerne og sætte en Fornøyselse i, efter forud indhentet kongelig Tilladelse, at overlade til dem, som den maae ansee for fast grundede, de Doubletter, som findes at kunne undværes ved Hovedsamlingen . . . . Imidlertid haaber Commissionen, at det i Overensstemmelse med de gieldende Anordninger og Hensigten med dens Oprettelse vil blive fun-

11. Victor Hermansen: Tredelingen og Odense. Fynske Studier 4. Odense 1960, p. 23-24.

den nødvendigt, at disse Provindsial-Oldsamlinger maatte blive tilholdte: ikke at modarbejde Hovedsamlingen, men meget meere sættes i den nøyeste Forbindelse med samme, og at i det Tilfælde de skulde komme i Besiddelse af et eller andet enkelt Stykke, der maatte være af Vigtighed for den, de da maatte afgive det, hvorimod de altid vilde blive forsynet med Hovedsamlingens Doubletter.«¹²

Nu kom oldsagssamlingen på Stiftsbiblioteket i Odense aldrig til at fungere, som den var tænkt, hvorfor der fra Oldnordisk Museums side ikke blev grund til at hævde disse rettigheder.

Det synes heller ikke at være blevet tilfældet over for Stiftsbiblioteket i Århus, der oprettedes i 1821,¹³ og hvor der også oprettedes en lille oldsagssamling, dog af et sådant indhold, at den i 1837 kunne tjene som begrundelse for, at der skulle oprettes en filial af Oldnordisk Museum i Århus.¹⁴ Forslaget om Oldnordisk Museums filial i Århus udgik dog ikke fra Århus, men fra København. Det mest iøjnefaldende er, at præmisserne for den påtænkte Århus-samlings arbejde fuldstændig er på linje med de planer, der fremsattes af Thomsen i 1818 over for Odensesamlingen.

I 1841 møder vi igen tanken om provinsfilialer af Oldnordisk Museum; nu i Odense, hvor Stiftsbiblioteket som nævnt havde haft ringe held med sin oldsagssamling. Den påtænkte samling synes at skulle have et nært tilknytningsforhold til Oldnordisk Museum. Forslaget herom er muligvis udgået fra den antikvarisk interesserede Christian VIII, der i 1818 var indblandet i bibliotekets ansøgning om doubletterne. Odense- og Århus-samlingerne er knyttet til stiftsbibliotekerne. Også i Viborg kendes fra 1855 en oldsagssamling på Stiftsbiblioteket, men hvor langt den går til-

bage vides ikke. I 1844 opstår tanken om oprettelsen af et provinsmuseum i Ålborg; men planen blev ikke realiseret.¹⁵

I Odense fortsatte bestræbelserne; man havde stadig kun oldsagssamlingen på Stiftsbiblioteket. I 1850 var der planer om et »Local-Museum« i Odense; og denne gang i forbindelse med en af de lokale personer, der senere var med i oprettelsen af det endelige museum. I et brev fra Worsaae til Thomsen omtales planen som noget selvfølgeligt, og noget, man i København hilste velkommen;¹⁶ Worsaae ville, for at få visse genstande til Oldnordisk Museum i bytte tilbyde genstande, der ville »være mere tjenlige for et Local-Museum«. Ændringen af ordet filialmuseum til fordel for lokalmuseum på dette tidspunkt bør bemærkes.

Der melder sig to spørgsmål:

1. hvorfor opstår planerne om lokalsamlinger på de nævnte tidspunkter – og
2. hvad er grunden til, at de først kan realiseres senere.

I fig. 1 er de urealiserede og de realiserede museumsplaner sat ind i et kronologisk skema med visse begivenheder i tiden, der dels alment kunne føre til fortidsbegejstring, dels konkret kunne udløse museumsplaner.

Odense Stiftsbiblioteks oprindelige sammenhæng med Johan Bülow's samling og donation til stiftsbiblioteket er klar, og grund nok til, at man med den som basis har villet arbejde videre.

Mere interesse knytter sig til planerne i 1837 og 1844. I 1836 udgav Chr. J. Thomsen sin »Ledetraad til nordisk Oldkyndighed«, hvor treperiodesystemet for første gang sattes på tryk, og hvor der blev givet en første populær fremstilling af Danmarks oldtid; dette

12. Victor Hermansen: Tredelingen og Odense. Fynske Studier 4. Odense 1960, p. 27-28. Formentlig er Chr. J. Thomsen forfatteren.

13. Lauritz Nielsen: Danske Stifts- og Skolebiblioteker. København 1925.

14. Kjøbenhavnsposten 4/11 1837.

15. Cand. mag. Ole Degn har venligst gjort mig opmærksom på et privatejet brev derom.

16. J. J. A. Worsaae: Af en Oldgranskers Breve. Udgivet ved Victor Hermansen. København 1938, p. 43.

skrift er rimeligvis inspirationskilde til museumsplanerne for Århus i 1837.¹⁷ På lignende måde kan der etableres en sammenhæng mellem de eventuelle planer om et historisk museum i Ålborg og J. J. A. Worsaaes bog »Danmarks Oldtid« fra 1843, idet bogen ligefrem munder ud i en opfordring til antikvarisk arbejde på lokalt plan.

At planerne ikke realiseres kan forklares ved, at byernes befolkningstal skal op på ca. 10.000 indbyggere eller derover, før underlaget er stort nok (Ribe er dog en undtagelse). Byerne er efter 1850 inde i en kraftig vækstperiode. I tiden forud, hvor museumsplanerne falder til jorden, er befolkningstallet på kun omtrent 6.000–7.000 indbyggere, og væksten er ikke nær så hastig.¹⁸ I samme periode finder der også en vækst sted iborgerskabets økonomiske potentiel.

Som udløsende faktor til at oprette museer for fædrelandets fortid må, i netop perioden 1848/51–1864, den alment styrkede nationale bevidsthed selvfølgelig ikke glemmes. Den er et væsentligt incitament for dem, der ønsker at oprette museerne, – og en væsentlig grund til, at der nu er publikumsgrundlag dertil.

I de planer om provinsmuseer, vi har kendskab til fra 1837 i Århus og 1841 i Odense (ja, allerede i 1818) bruges betegnelsen »Filial-Museum«, – karakteristisk for, hvor-

dan man endnu i enevældens sidste år anså forholdet mellem København og provinsen. I 1850, bruges derimod ordet »Local-Museum«; skiftet i sprogbrug er formentlig betegnende for de nye decentraliseringstanker.

Da tankerne om lokale samlinger endelig realiseredes efter 1855 og omkring 1860, oprettedes provinssamlingerne *ikke* som filialer af Oldnordisk Museum, men som *private* selskaber, der nok udtrykker deres loyalitet mod Oldnordisk Museum (og også lever op til den), men som dog står på deres selvstændighed, i første række repræsenteret ved Edvard Erslev i Århus. J. Forchhammer fra Ålborg tolker da også kun 3 år efter oprettelsen af Ålborg Museum hele provinsmuseumsbevægelsen som udtryk for, at decentraliseringen efter enevældens ophør også måtte slå igennem på den museale front.¹⁹ Oldnordisk Museum synes at være klar over, at man måtte forholde sig anderledes over for de nye, private selskaber, og behandlede dem med stor velvilje, som det vil ses senere.

Provinsmuseernes stiftende selskaber og første bestyrelser

Se fig. 2, 3 og 4, på efterfølgende sider

17. Som illustration til skriftets udbredelse: C. C. Rafn til A. W. Moltke, Bregentved 21/1 1837 (afskrift i Det kgl. Bibliotek: Ny kgl. Sml. 4546–4 (Victor Hermansens samlinger vedr. Chr. J. Thomsen): »... af Ledetraaden til nordisk Oldkyndighed tillader jeg mig at vedlægge nogle Exemplarer, om det maatte behage Deres Excellence at meddele dem til nogle af Forvalterne paa Deres Godser, hos hvem dette lille Skrift mueligen kunde vække Opmærksomhed for Oldsagernes Opbevaring ...«.

18. Statistiske Meddelelser 4 rk., bd. 37, 1911.

Statistisk Tabelværk 1850, 1863, 1857: Folketællingsoversigterne. Trap: Danmark. 5. udg. Kjøbenhavnsposten 4/11 1837.

19. J. Forchhammer: Om Oldnordiske Samlinger etc. Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866, p. 48ff.

Figur 2.

Bestyrelsesmedlemmer og indkaldere:

Ribe:

- 3 katedralskolelærere
- 1 selvstændig forretningsmand (apoteker)

Odense:

- 2 katedralskolelærere, 1 skolelærer
- 5 selvstændige forretningsfolk (apoteker, boghandler, redaktør, brygger, købmand)

Århus:

- 1 amtmand
- 1 katedralskolelærer
- 1 militær (ritmester)
- 3 selvstændige forretningsfolk (fabrikant, købmand, snedkermester)
- 1 borgmester
- 1 (lensbaron)

Viborg:

- 1 amtmand
- 1 landvæsenskommissær
- 2 katedralskolelærere (1 rektor)
- 3 jurister
- 1 biskop
- 1 ingeniør
- 1 herredsfoged
- 4 andre

Ålborg:

- 3 selvstændige forretningsfolk (redaktør, apoteker, købmand)
- 1 katedralskolelærer
- 1 militær (kaptajn)

Den eneste gruppe, der går igen i alle byer, er katedralskolelærere; dernæst gruppen selvstændige forretningsmænd, der findes i 4 byer – bemærkelsesværdigt nok ikke i Viborg, hvis fordeling synes mere præget af embedsmænd end i de andre byer. I Ålborg og Odense dominerer de selvstændige forretningsfolk; i Ribe dominerer katedralskolelærerne.

Figur 3.

Bestyrelsesmedlemmer og indkaldere:

a.	
Skolelærere (9 katedral-, 1 folke-)	10
Selvstændige forretningsfolk	
3 apotekere	
3 købmænd	
2 redaktører	
1 fabrikant	
1 brygger	
1 boghandler	
1 snedkermester	12
Jurister	3
Amtmænd	2
Militære	2
Borgmester	1
Landvæsenskommissær	1
Biskop	1
Ingeniør	1
Herredsfoged	1
Andre	5
<hr/>	
Ialt	39

- Bemærk: 1. ca. 1/4 er katedralskolelærere, kun 1 folkeskolelærer
 2. ca. 1/4 er selvstændige forretningsfolk
 3. kun 1 gejstlig; ingen præster fra by eller opland
 4. kun 2 amtmænd og 1 herredsfoged
 5. kun 1 borgmester.

b.	
Af de 39 kan en akademisk gruppe på 24 udskilles:	
Skolelærere (katedralskole)	9
Apotekere	3
Brygger (botaniker)	1
Jurister	6
Militære	2
Borgmestre	1
Biskop	1
Ingeniør	1
<hr/>	
Ialt	24

Der er anvendt samme liberale udvalgs-kriterium for akademisk uddannelse som hos Povl Bagge: Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede. Historisk Tidsskrift 12 rk. IV/3. København 1970.

Figur 4.

Indbyderes og bestyrelsesmedlemmers alder ved museumsselskabets oprettelse, eller da de trådte ind i selskabet.

Navn:	født:	alder:	Gnm.s pr. b
Ribe:			
Emil d'Origny, adjunkt ved katedralskolen	1818	37	
J. Helms, adjunkt ved katedralskolen	1828	27	
J. Kinch, adjunkt ved katedralskolen	1817	38	
v. Støcken, apoteker m.m.	1796	59	40
Odense:			
S. Harris Clausen, lærer	—	—	
C. G. W. Faber, adjunkt ved katedralskolen	1822	38	
Christoffer Krabbe, redaktør	1833	27	
H. H. Lefolii, overlærer ved katedralskolen	1819	41	
G. Lotze, apoteker	1825	35	
Helm Petersen, boghandler	1810	50	
W. Petersen, købmand	—	—	
Th. Schiøtz, bryggeribestyrer	1821	39	47
Århus:			
T. C. Dahl, stiftamtmand	1807	54	
Edvard Erslev, adjunkt ved katedralskolen	1824	35	
F. V. F. Frederiksen, ritmester	1820	41	
Güldenchrone, lensbaron	—	—	
E. Mehl, fabrikant	1815	46	
J. M. Mørk, konsul	1827	34	
Hertz, borgmester	1796	65	
Theilgaard, snedkermester	1806	55	47
Viborg:			
B. H. Borgen, justitsråd	—	—	
L. P. v. Bretton, stiftamtmand	1797	64	
C. Bruun, landvæsenskommissær	1825	36	
Arthur Feddersen, adjunkt ved katedralskolen	1835	28	
V. L. Finsen, overretsassessor	1823	38	
O. Laub, biskop	1805	56	
G. Morville, overretsprokurator	1817	44	
P. B. Obel, ingeniør	—	—	
Fr. Chr. Olsen, rektor	1802	59	
Platou, herredsfoged	—	—	
Reisz	—	—	
C. N. Tang, overretsjustitiarius	1801	60	
H. Wissing	—	—	
Zingelmann, justitsråd	—	—	48
Ålborg:			
H. P. Barfod, redaktør	1834	27	
J. Forchhammer, overlærer ved katedralskolen, dr. phil.	1827	36	
C. C. V. F. Holck, kaptajn	1823	40	
V. Schiøtz, apoteker	1816	47	
Th. Schmidt, købmand	—	—	37,5

Gennemsnit for alle personer: 44–45 år gamle ved museumsselskabets oprettelse, – eller da de trådte ind i selskabets arbejde.

De 5 katedralskolelærere:	Emil d'Origny	37
	C. G. W. Faber	38
	Edvard Erslev	35
	A. Feddersen	28
	J. Forchhammer	36

Gennemsnit for de 5 vigtigste personer: 35 år gamle ved museumsselskabets oprettelse, – eller da de indtrådte i selskabets arbejde.

Oprettelsen af de 5 første kulturhistoriske museer i stiftbyerne

For at en samling af genstande i dag skal kunne kaldes »museum«, må flere krav være opfyldt; således skal museet indsamle sit materiale systematisk, bevare det under betryggende forhold og formidle forskningsresultaterne af bearbejdelsen af materialet; derudover kommer krav om offentlig adgang. Disse krav kan imidlertid ikke uden videre overføres på det 19. årh.'s museer, og i hvert fald ikke på provinsmuseerne. Kun Oldnordisk Museum i København kunne leve op til disse krav.

Der oprettes i mellemkrigsårene 1848/51–1864 5 kulturhistoriske museer:

- Ribe 1855: »Den antikvariske Samling«
Odense 1860: »Nordisk Museum«
Århus 1861: »Den historisk-antikvariske Samling« eller »Oldkamret«
Viborg 1861: »Oldsamlingen«
Ålborg 1863: »Historisk Museum«.

Det er disse 5 museer, der her skildres, da de i det samlede billede af museums-oprettelser i det 19. årh. danner en første, tidlig gruppe; dertil er de alle oprettet i Chr. J. Thomsens direktørtid, hvilket præger dem; og endelig kommer flere efter ca. 1870 ind i en nedgangsperiode, der ikke mærkedes så tydeligt på de senere oprettede museer.

Vi skal følge de 5 museer fra den tid, da de første tanker om museumsoprettelsen groede frem og til 1887, hvor forholdene mellem de hidtil selvstændige provinsmuseer og Oldnordisk Museum blev lagt i faste rammer.

Den normale procedure for stiftelsen af de selskaber, der senere oprettede museums-samlinger er:

1. der indkaldes via aviserne til et almindeligt møde for at få konstateret, om der er tilstrækkeligt mange interesserede.

2. mødet viser, at interessen er stor nok til at danne et museumsselskab, og

3. selskabet konstituerer sig på en generalforsamling med bestyrelse og love.

Ud over de enkelte, privat interesserede mænd, som vi finder blandt museernes stiftere, var der i hver by mindst én person med officiel forbindelse til Oldnordisk Museum, nemlig stiftamtmanden, der skulle formidle meddelelser om fund til København.²⁰ Det kan undre, at han kun i 2 tilfælde træffes som medlem af provinsmuseernes første bestyrelse. I Århus var Stiftamtmand T. C. Dahl formand for den første bestyrelse til sin død i 1872; han deltog dog nok lige så meget af personlig interesse for historisk arbejde.²¹ Stiftamtmand Bretton i Viborg synes derimod at have været med af pligt, i kraft af sit embede; hans interesse for sagen var ikke større, end at han meldte sig ud af museumsselskabet, da han flyttede fra byen.²² At det netop er i Viborg, amtmanden blot sidder i bestyrelsen som topfigur, er karakteristisk; byens hele embedsmandspræg slår igennem i de første bestyrelser.

En oversigt over personsammensætningen i indbydelserne til museumsselskabernes oprettelse og i de endelige bestyrelser viser karakteristiske forskelle i de enkelte byer – se fig. 2 og 3. Heraf fremgår det, at der i hver by er et udpræget borgerligt præg over selskaberne, samt at katedralskolelærerne danner en lille, men markant gruppe. Bestyrelsernes sammensætning afspejler klart, at museumssagen på den tid er et byforetagende. Bypræsterne gjorde sig ikke stærkt gældende og landsbypræsterne involveredes kun indirekte, idet de flere steder, f.eks. i Århus, Viborg og Ålborg opfordres til at fungere som en slags korresponderende, udenbys medlemmer, hvis opgaver skulle være at holde sig orienteret om fund og videregive deres oplysninger til by-

20. Af Nationalmuseets 1. afdelings topografiske arkiv fremgår, at de fleste sager kommer via amtmændene, og kun i sjældnere tilfælde fra andre øvrigheds personer som herredsfoged, præst, lærer m.fl. – eller fra vej- og jernbaneingeniører.

21. Adskillige breve fra historisk arbejdende personer over hele landet til Dahl røber dette: Amtmand i Århus, T. C. Dahl's breve, Erhvervsarkivet i Århus.

22. Regnskabsprotokol i Viborg Stiftsmuseum.

museet (ikke Oldnordisk Museum!) – visse steder, f.eks. i Århus, bemyndigedes de også til at indkøbe til museet.

Erhvervsfordelingen i fig. 3A fremviser en skævhed, idet den ikke viser, i hvor høj grad de akademisk uddannede dominerer blandt de 39 personer. I fig. 3B er derfor akademikerne talt sammen; de udgør 24 ud af 39 eller tre femtedele.²³ En sådan overvægt af akademikere i en så »folkelig« sag som museumssagen understreger, at man ovenfra ville opdrage folket. Det understreges yderligere af, at de første provinsmuseer ikke nærer ønske om at samlingerne skal være videnskabelige institutioner, kun almindennende. Fig. 4 viser tillige en oversigt over indbydere og bestyrelsesmedlemmer og deres alder på oprettelsestidspunktet; den var i snit ca. 45 år. De fem katedralskolelærere, hvis energiske indsats blev afgørende for arbejdet i de første år, var gennemsnitlig ca. 35 år gamle.

Gruppen af indbydere og bestyrelser er sammensat af medlemmer af den velsituerede mellemklasse. De var i en alder og en position, som gav dem mulighed for at ofre lidt af deres fritid og deres penge på en interesse. Baggrunden for, at det blev museumssagen, må søges i tidens nationale og romantiske strømninger, men det må dog understreges, at de mest foretagessomme af disse mænd ikke nøjedes med museumssagen, men var aktive på andre felter, f.eks. i kommunalpolitik. Den eneste gruppe, der ikke synes at have været repræsenteret, er de virkeligt velhavende; de synes derimod i flere tilfælde at have valgt byens kunstforening eller etableringen af et kunstmuseum som deres fritids virkefelt; der kan f.eks. nævnes møllejejer Andreas Weis i Århus og brænderiejer Harald Jensen i Ålborg. Begge kunstforeninger arbejdede endda undertiden i et vist modsætningsforhold til det historiske museum; og da der som nævnt

oftest var flere »penge« bag kunstforeningen end bag det historiske museum, kom det sidste ofte til at ligge under for kunstforeningens ledende personer, – især efter at der flere steder var etableret husfællesskab mellem de to museer.

De fem katedralskolelærere

Den eneste gruppe, der optræder i alle 5 bestyrelser, er katedralskolelærerne, og her finder vi de mænd, hvis arbejde i provinsmuseernes første år blev af afgørende betydning. Selv om det ikke i alle tilfælde er klart, hvem der er formand for museumsforeningen, er det i alle tilfælde sikkert, hvem der er den ledende, – f.eks. hvem der i eget navn skriver og modtager breve vedr. samlingen, hvem der træffer beslutninger, har de museale kontakter, tager initiativer, og holder liv i samlingerne m.m. –, og det er katedralskolelærerne. Tidligere ville oldsagsindsamling o. lign. næsten automatisk være taget op af præster; men disse synes imidlertid i denne periode på mange fronter at miste deres indflydelse til fordel for lærerne.²⁴

De andre bestyrelsesmedlemmers lave profil i forhold til katedralskolelærerne kan muligvis forklares ved, at lærerne sad midt i et pædagogisk arbejde, som i nogen grad svarede til museernes; måske også fordi disse lærere bevarede kontakten med det københavnske akademiske miljø inden for deres fag, som f.eks. Edvard Erslev i Århus og Arthur Feddersen i Viborg. De øvrige bestyrelsesmedlemmer trådte i baggrunden for de 5 andres viden og energi. – Men nok så vigtigt er det, at de 5 virkeligt interesserede sig for sagen og at flere af dem nok i deres ildhu kom til at »tromle« de andre ned, hvilket f.eks. flere udtalelser om Edvard Erslev kunne tyde på.

De 5 katedralskolelærere udgik fra det bed-

23. Blandt akademikerne er også militære personer og ingeniører medregnet, jfr. P. Bagge i Historisk Tidsskrift 12 rk., bd. IV/3, København 1970, p. 425.

24. J. Forchhammer: Om Oldnordiske Samlinger etc. Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866, p. 54. Georg Hansen: Skolelærere. Dagligliv i Danmark i det 19. og 20. århundrede. København 1963, p. 225ff. Povl Bagge: Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede. Historisk Tidsskrift 12 rk., bd. IV/3, København 1970, p. 449f.

re borgerskab.^{25A} Emil d'Origny fra Ribe er søn af en kammerherre, oberst og kommandant i København. Han er derudover vanskelig at sammenligne med de øvrige 4, idet han dør i en så forholdsvis ung alder (43 år), at han knapt er begyndt den bane, der for de andre begyndtes i omtrent samme alder eller lidt senere, hvor de vendte tilbage til deres københavnske miljø. – C. G. W. Faber kom fra Odense og vendte hjem til Odense, hvor han havde sit udgangspunkt i det velrenommerede borgerskab. Yderligere var han fra 1853 indgiftet i en anset og rig slægt, den Muus'ske. Fabers familie findes optaget i Danske patriciske Slægter.^{25B} – Hvor Erslev ikke kan fremvise den samme noble afstamning som de to foregående, – og de to følgende – viser han til gengæld et træk, der knytter de 3 sidste sammen, nemlig at de holdt deres forbindelse med deres fag vedlige og vedblivende var knyttet til det københavnske, akademiske miljø. Da Erslev i 1869 havde sagt skolen farvel, slog han sig ned i København for at hellige sig sin geografiske videnskab. – Også Feddersen stammede fra København. Han synes at vende tilbage til sit københavnske akademiske miljø, da han i 1884 forlod skolevæsenet for at hellige sig organisationsarbejde inden for ferskvandsfiskeriet. Også Feddersens familie findes optaget i Danske patriciske Slægter.²⁶ – Forchhammer viser det samme billede. Efter en påbegyndt videnskabelig karriere brød han af i 13 år, som han tilbragte i Ålborg, for derefter at vende tilbage, dog ikke til København, men til Herlufsholm.

4 ud af de 5 katedralskolelærere var lærere i bl.a. naturfag, hvilket måske kan undre med den opfattelse vi i dag oftest har af det kulturhistoriske museumsarbejde som humanistisk. Men det må erindres, at arkæologien på det

tidspunkt endnu var ved at finde sig selv, og at en væsentlig del af resultaterne netop var blevet indvundet i samarbejde med naturvidenskaberne, især geologien og zoologien. Både Erslev og Feddersen var da også geologisk interesseret og havde zoologi som hovedfag i deres eksaminer, og Johs. Forchhammer var søn af køkkenmøddingskommissionens fremtrædende naturvidenskabsmand J. G. Forchhammer.

De naturhistorisk orienterede katedralskolelærere

Men hvorfor optræder nu netop disse naturhistorisk orienterede lærere i museumsbevægelsen? Forholdet kan måske finde sin forklaring i den udvikling, arkæologi og historisk bevidsthed på den tid var inde i.

I tiden op mod det 19. århundredets midte begyndte man at ændre sin opfattelse af menneskeslægtsens alder, idet der af og til fandtes klart menneskeskabte flintredskaber sammen med dyreknogler, der lige så klart hørte til en fauna, der var erkendt som uddød: huleløve, hulebjørn, mammut, uldhåret næsehorn m.fl., – altså en mange årtusinder gammel dyreverden. Hånd i hånd med dette skete der en tilsvarende udvikling på geologiens område, hvor Lyell's påvisning af, at de nuværende naturkræfter kunne forklare alle geologiske dannelser, hvis der var tilstrækkelig lang tid til rådighed, især var af betydning.

Den mand, der var den første til at erkende betydningen af, at de menneskeskabte flintsager blev fundet sammen med uddøde dyrearter, var Jacques Boucher de Perthes, der i 1854 offentliggjorde sine iagttagelser i en endelig form. De omhandlede fund fra udgravninger i Acheul og Abbeville. Efter denne tid

25A. Emil d'Origny (1818–1861), søn af kammerherre, oberst og kommandant. Cand. theol., men lærer i naturfag.

C. G. W. Faber (1822–83), søn af biskop. Cand. theol., men også lærer i naturfag.

Edvard Erslev (1824–1892), søn af lærer og organist. Konferens i naturhistorie.

A. Feddersen (1835–1906), søn af kancellisekretær, senere borgmester. Eksamen i naturfag.

J. Forchhammer (1827–1909), søn af professor. Filologisk embedseksamen.

25B. Th. Hauch Fausbøll og H. R. Hjort-Lorenzen: Patriciske Slægter. 3. Sml., København 1911, p. 66–69.

26. Som 25B.

27. Udgår.

begyndte man så småt ved lignende iagttagelser i andre lande at acceptere de nye ideer om menneskeslægtens høje alder. Det må i denne forbindelse ikke overses, at flere danske arkæologer netop da havde forbindelse med Boucher de Perthes.

Det er på denne baggrund virkelig bemærkelsesværdigt, at Edvard Erslev i 1861 er i stand til at erhverve dele af fundene fra Abbeville og Amiens (Acheul) til Århus-samlingen. Det vidner om, i hvor høj grad Erslev fulgte med i den europæiske forskning, og om på hvor højt plan han så den lille Århus-samling, idet det må siges at være ganske epokegørende på den tid at kunne udstille fund af så vidtrækkende betydning.²⁸ Det synes klart, at det er gennem sin gode ven på Oldnordisk Museum C. L. Steinhauer, Erslev har erhvervet fundene; Steinhauer og Thomsen havde personlig og direkte kontakt til Edouard Lartet og Henry Christy, som foretog grundlæggende feltundersøgelser i Frankrig og Belgien. Det må være via Christy, at Steinhauer, der i 1860 i flere måneder arbejdede for Christy i London, har erhvervet palæolitterne.²⁹

Erkendelsen af, at menneskets historie var en ganske anden end hidtil antaget, blev opnået i nært samarbejde mellem arkæologer og naturhistorikere, især geologer og zoologer, og der er derfor en nærliggende forklaring på, at de katedralskolelærere, der kastede sig over det arkæologiske museumsarbejde, stort set alle var naturhistorisk uddannede.

Historielærerne derimod har næppe haft megen forståelse for den arkæologiske forskning, idet de var uddannet på et tidspunkt, hvor arkæologien endnu kæmpede for at frigøre sig fra historiens spændetrøje, – og de er sikkert i deres universitetsår blevet påvirket af flere af historieprofessorernes negative holdning til arkæologien som selvstændigt fag.

For almindelige mennesker var det dog snarere romantikken, udtrykt i f.eks. Inge-

manns romaner, der var bestemmende for interessen for den diffuse »fortid«. Og publikum, dem man skabte museerne for og som man ønskede at oplyse, var således længe mere påvirket af romantikkens billede af fortiden.

Indbydelser og statutter

I fig. 5 er indtegnet de argumenter og holdninger, der kommer til udtryk i selskabernes indbydelser og statutter. Der er i det følgende lavet korte sammendrag af hvert enkelt selskabs formulering. Indbydelser og statutter er udpræget normative kilder, men kan bruges til at belyse, hvordan samlingerne idealt så deres egen funktion. Senere skal vises, hvorvidt det lykkedes.

Ribe skriver i sin indbydelse 14.12.1855, at de fleste folk har interesse for levninger fra fortiden, især når disse er fra deres eget land eller egn. Sådanne levninger bliver bedst tilgængelige og bevares bedst ved at optages i en samling. »Den danske Forening« vil derfor forsøge at danne en sådan samling for Ribe med omegn, mindre bestående af oldsager fra den hedenske tid end af levninger af byens ældre tider: dels i form af jordfund, dels af de rester, der endnu findes i husene selv. Hvis planen bifaldes, bedes man overlade samlingen den slags genstande.

Odense skriver 14.5.1860 i indbydelsen bl.a.: Den vågnende nationalsfølelse har vakt trang til at lære vort folks fortid at kende; man må vide, ad hvilken vej, vi er nået til det trin, vi nu står på, og dertil skal historien og fortidsminderne hjælpe. Ingen andre byer kan til det brug få så rige samlinger som København, men da det er få mennesker, der kan komme til København, må man oprette lignende samlinger i provinsen; man vil i Odense dog ikke konkurrere med Oldnordisk Museum ved at samle på sjældenheder, og kostbarhe-

28. Erslevs omtale af de franske palæolitter i et brev til Thomsen 21/12 1862 (Nationalmuseets 2. afdeling) viser, at Thomsen ikke synes at være blandet ind i erhvervelsen eller kendte noget til, at Århus-samlingen havde dem. Alt taler for, at det er noget, Erslev har ordnet gennem Steinhauer. De århusianske genstande synes heller ikke i følge Oldnordisk Museums protokoller for årene omkring og efter 1854 at være trukket ud af denne samling.

29. Venligst oplyst ved Jørn Street-Jensen, Statsbiblioteket, Århus.

		Folk har interesse for levn fra fortiden i eget land, egen egn – vil lære egen fortid at kende	Byhistorie	Oldtid – hele landet	Historisk tid	Ikke kun København skulle have kulturhistoriske samlinger	Vil afløvere videnskabeligt værdifulde fund til Oldnordisk Museum	Imod erstatning fra Oldnordisk Museum	Selskabets formål: museum	(Gratis) adgang for alle	Skal vække og danne, og vække sans for oldtidsstudiet	* Skal modtage og opbevare for at hindre tilintetgørelse	Penge til køb af genstande	Foredrag, forevisning af indkomne genstande	Bestemmelser ved oplysning	Bevaring af mindesmærker	København har rigeligt med oldsager til flere samlinger	Pligt: Aftattelse af protokoller	Nært forhold til Oldnordisk Museum	Videnskabeligt arbejde
RIBE:	INDBYDELSE	×	⊗			×				(×)		(×)								
	LOVE																			
ODENSE:	INDBYDELSE					×	×	×	×	×	×									
	LOVE		×	(×)				×	×				×							
ÅRHUS:	INDBYDELSE	×		×	(×)	×	×	×	×	×	×	×	×	⊗						
	LOVE					×	×	×			×	×			×					
VIBORG:	INDBYDELSE		(×)	×		×	×	×	×	×	×	×	×				×			
	LOVE		(×)	×		×	×	×	×	×	×	(×)	×	(×)				⊗		
	AARB. 1870															⊗				
ÅLBORG:	INDBYDELSE		(X1)	(X1)		X1	X2	X2	X1	X2	X1	(X1)							X1	
	LOVE																			
JY. SML. I, 1866				×		×	×	×	×	×	×	×				⊗			×	⊗

Figur 5. (×) : nævnes, men ikke primært × 1 : Ålborgs 2 indbydelser mrkt 1. og 2. ○ : Bemærk.

der af ædelmetal skal kun undtagelsesvis blive i Odense.³⁰

Disse forhold blev understreget i lovene; samlingens formål var at vække sans for og at udbrede kendskab til vore fortidsminder, især ved en samling af oldtidsminder og andre levninger fra fortiden. Samlingen skulle en gang om ugen stå åben for alle og forevises uden betaling; endelig blev forholdet mellem Odensesamlingen og museet i København fastslået således, at Oldnordisk Museum skulle have de genstande, de kunne ønske, – men nu med tilføjelsen: mod udveksling af andre genstande.

Indbydelsen i Århus 25.1.1860 lyder i ud-drag: Den nordiske oldtidsvidenskab indtager en vigtig plads her i landet, og interessen for den i folket har bidraget til, at Oldnordisk Museum er et af de bedste museer af sin slags i verden. Men for at man kan have det fulde

udbytte af oldsagerne, må man have lejlighed til at se dem flere gange, og det har provinsboere kun sjældent, når de er i København. Der skal derfor oprettes provinssamlinger, der skal bidrage til at vække og udbrede sansen for oldtidsstudiet, for så derigennem at forhindre f.eks. omsmelting og tilintetgørelse af kostbare og sjældne stykker. Samlingen skal især koncentrere sig om oldtid, men man skal dog også tilgodese dennes sammenhæng med historisk tid. Oldnordisk Museum bør have de genstande, det kan være interesseret i, men imod erstatning til provinssamlingen. Der skal holdes 2 offentlige møder om året med foredrag og forevisning af de nyindkomne genstande.

Lovene supplerer dette billede, og har yderligere tilføjelsen, at selskabet skal bidrage til at vække sansen for oldtidsminder, især danske, – altså ikke udelukkende danske, – en

30. Sammenfattet efter Svend Larsen: Et Provinsmuseums Historie. Odense 1935, P. 16.

morsom tilføjelse, når man tænker på, at Erslev netop skaffede samlingen franske, palæolitiske oldsager som en komparativ samling. – Vedr. vedtægten om foredrag er det interessant at bemærke, at det i Århus var et erklæret mål, og at man gjorde sit bedste for at leve op til det.

I *Viborg* fremhæver indbydelsen af 10.4.1861 at på Oldnordisk Museum kaster oldsagerne indbyrdes lys over hinanden og bliver en uvurderlig skat for videnskaben. Men uden at noget, der bør tilfalde den kgl. samling, undrages denne, vil der i den store masse af oldsager, som bestandig kommer frem, findes stof nok til mindre samlinger, der skulle vække opmærksomhed og sans for vor oldtids skikkelse og færd. Den påtænkte samling skal især opdyrke oldtid, men lidt historie kan optages, hvis det er fra Viborg og omegn. Samlingen skal være tilgængelig for publikum visse tider med fornøden vejledning. Man er i Viborg klar over, at der skal penge til som startkapital, og indbydelsen henvender sig derfor først til en snæver kreds af mænd, som tiltros evne og lyst til at understøtte sagen.

Statutterne fremhæver at formålet er at tilvejebringe en samling af oldsager, samt besørge den forevist, for at sætte folket i åndelig besiddelse af dets gamle fortidsminder, så det lærer at forstå dem og vækkes til almindelig interesse for fædrelandets historie. Genstande fra historisk tid kan finde optagelse, hvis de er fra Viborg og omegn, men kun hvis selskabet har råd til at købe disse sager, uden at det går ud over anskaffelserne af oldsager. Virkekredsen er lokal. Oldnordisk Museum skal have de sjældne og vigtige genstande mod at lokal-samlingen får passende erstatning. En redegørelse for selskabets funktioner fastslår: modtagelse og indkøb af oldsager, samlingens ordning og bevaring, affattelse af indkomst-protokol og katalog, samlingens forevisning og forklaring, korrespondance, kontingents opkrævning og regnskabs aflæggelse.

Dertil kunne der være grund til at nævne Arthur Feddersens artikel om Viborgsamlin-

gen i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870, altså efter at man har lært af et par års erfaringer. Han peger her bl.a. på, at samlingerne ved større kontakter med bønderne burde bidrage til at få dem til at forstå, at det ikke kun drejer sig om genstandene, men også om selve monumenterne, især gravhøjene, der skal fredes. Det er en ganske interessant holdning, idet den falder i tråd med Oldnordisk Museums politik de følgende år, hvor man netop i 1873 starter herredsberejninger for at få landets gravhøje registreret og eventuelt fredet.³¹ Det er også i forlængelse af en plan, Worsaae i 1866 udka-stede om fredningsinspektører over hele landet; – se s. 387).

Ålborg's indbydelser af 30.3.1863 udsendtes sammen med et let bearbejdet kapitel af Worsaae's »Danmarks Oldtid«. Der slås på, at de københavnske museer har fremmet almen-dannelsen og vakt interessen for videnskab og kunst i alle klasser. Den vækkende og dan-nende indflydelse, de københavnske samlinger har, bør spredes til provinsen, for der at fremme almindannelsen ved de samme midler, hvorved hovedstaden virker. En del gravhøje er i den sidste tid blevet tømte, uden at indholdet er blevet i Danmark; det er i første omgang gået til bissekræmmere. Indbyderne henvender sig derfor til mænd i alle stillinger i en vid omkreds om at stå dem bi med at opspore og redde, hvad der i tidligere tid måtte være fundet, samt beskrive og bevare de nye fund. Selskabet skulle især interessere sig for oldsager; men også genstande fra historisk tid, for så vidt de er fra Ålborg, vil kunne optages. Museet skulle uden betaling ved be-lejlige tider stå åbent for alle, hvormed man ville bidrage til at udbrede interessen og ag-telsen for mindesmærker fra oldtiden i en større og større kreds. Man vil gerne opdrage folk til at være klar over, at ikke kun guld og sølv har oplysende værdi, men også mere yd-myge ting. Og endelig lægges der vægt på, at folk er klar over, at det ikke kun er genstande, der er vigtige, men også fundomstændighe-

31. J. J. A. Worsaae: Om Bevaring af de Fædrelandske Mindesmærker. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877.

derne. Her nævnes yderligere, at man mod erstatning vil aflevere fund til Oldnordisk Museum.

Det kan være rimeligt til sidst at fremdrage de betragtninger, der i 1866 på alle provinsmuseernes vegne fremsættes af J. Forchhammer.³² Han gør her status efter respektive 3–11 års virke: Han ser interessen for oldtiden som noget fælleseuropæisk med baggrund i hele den åndelige retning, der går gennem Europa. Provinsmuseumstanken er på sit område udtryk for decentralisering i modsætning til de tidligere tiders centralisering i hovedstaden under enevælden inden for alle samfundets grene; de er et led i en kamp imod København og københavneriet, – det kan ikke længere gå, at København er alt og købstæderne intet. Og idet han ser større initiativ og handlefrihed lagt ud til provinsen, ønsker han, at kommunerne dér ville yde større tilskud til de foretagender, der i provinsen nu er private, – herunder selvfølgelig også provinsmuseerne. – »Interessen for vore historiske Minder kan vel endnu ikke siges at være ret udbredt her i Landet, uagtet den i den sidste Menneskealder har været i stadig Stigen. Tidligere var Oldtidsstudiet et Liebhabereri for enkelte Lærde, og det er egentlig først ... Thomsen, der har ført Interessen for dette ud i Livet. Hans Fortjenester af Dannelsen og Forøgelsen af vore store nationale Samlinger er noksom anerkendt, men ved siden heraf maa det ikke forglemmes, at han ved sit livlige, beaandede Foredrag, der lige varmt henvendte sig til den ringe og den fornemme, til den unge og den gamle, i ualmindelig Grad bidrog til at aabne selve Folkets Øie for Betydningen af de Skatte, han var sat til at vaage over ... Medens det oldnordiske Museum ... er voxet op til en Rigdom, der er forbausende i saa lille et Rige som Danmark, ... er det dog ganske vist, i det mindste for Jyllands Vedkommende, at der er forkommet og ødelagt langt mere i den sidste Menneskealder, end der er ... kommet ikke alene Nationalmuseet, men overhovedet nogen offentlig eller privat Samling tilgode.« – Men ikke ale-

ne genstandene, men også gravhøjene forsvinder, og dermed mulighederne for at finde ud af begravelsesformerne. En hovedopgave for den næste museumsgeneration bør være, ikke at samle lange rækker af genstande, men at få samlede fund beskrevet i mindste detaljer, – og for at løse den opgave skal der være interesserede folk på stedet. Og her er han så ved provinsmuseernes betydning, – de redder mange ting fra at blive kasseret eller solgt ud af landet og Oldnordisk Museum havde ikke fået dem alligevel! Oldnordisk Museum bør have fund, der er af videnskabelig betydning, – om ikke straks, så dog efter nogen tids forløb, og imod erstatning til provinssamlingen. Men vigtigst: samlingerne bør være virkelige lokal-samlinger, hvorved provinsmuseerne ville få videnskabelig betydning, idet man lettere på disse, end i København, ville kunne foretage sammenligninger mellem egnsforskelle. Hovedsagen er dog, gennem museerne at vække interessen for de historiske minder; især bønderne skal på museerne belæres om, hvad de genstande, de finder på markerne, er, – samt samt om i hvilken sammenhæng de blev brugt, for derved at få forståelse for dem, når de finder flere – og aflevere dem til samlingerne. Allerbedst ville det være, om man kunne rejse rundt til bønderne med en lille oldsagssamling og forklare dem, hvad det drejede sig om. Man skulle aktivere den lokale skolelærer, fordi han havde kontakt med så mange personer inden for et forholdsvis lille område, som han kunne holde under observation for oldtidsfund; og selvfølgelig skulle han i sin undervisning forklare børnene, at fund og mindesmærker skulle bevares og fredes. Der skulle også ude på landet oplæres folk til at foretage forsvarlige udgravninger med nøje beretninger herom.

Forchhammer har her givet mere nuancerede og ræsonnerende betragtninger over provinsmuseernes situation, end det var muligt for indbyderne i de forholdsvis kortere og mere opråbsprægede indbydelser. Det skal især bemærkes, at Forchhammer, her hvor han opstiller et ideal- og fremtidsbillede, ser

32. Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, p. 48–55.

provinsmuseerne som mere videnskabeligt prægede, end tilfældet er i museernes egne statutter. For ham drejede det sig om at bevare gennem at forstå; og museerne skulle understrege egnenes lokale særpræg, så man kunne drive sammenlignende studier. – Også Forchhammer har tanker om personer over hele landet, der arbejder på fredning og bevaring af oldsager og mindesmærker.

Ud fra fig. 5 er det værd at notere sig flere forhold. – For det første, at Ribe som det eneste nævner byhistorie som eneste formål, – alle andre har landsdækkende oldtid som det vigtigste med lidt sidespring op i historisk tid, oftest dog begrænset til byen og omegnen. Det må også bemærkes, at hovedparten af museerne fra starten stort set ønsker at være oldsagsmuseer; har de andre ønsker, bliver de hurtigt gjort til skamme, for i løbet af kort tid er de alle overvejende oldsagsmuseer, også Ribe; oldsager – og især stenalder – var simpelthen det materiale, der indgik mest af. Det må også bemærkes, at alle museerne, undtagen Ribe, ønsker at være *landsdækkende* med deres oldsagssamling, netop for at de kan være så oplysende og almindennende som muligt. Heri understøttes de fra Oldnordisk Museum, der til alle landets museer afgav oldsager fra hele landet. Således var så godt som alle landets museer i besiddelse af en lille del af materialet fra Viemose-fundet ved Odense. – Alle selskaberne slog på, at ikke kun København skulle være i besiddelse af de kulturhistoriske museer; disses oplysende og dannende egenskaber skulle spredes ud til provinsen. Og alle, på nær Ribe, erkendte i samme åndedrag, at de ikke ville stå museet i København i vejen; Oldnordisk Museum skulle selvfølgelig have de videnskabeligt værdifulde fund, men alle, på nær Ribe, holdt fast på, at det kun skete imod erstatning i form af andre oldsager fra Oldnordisk Museum. Ribe nævner intet om sit forhold til museet i København, men et år efter ses det, at Antikvarisk Samling dog afleverede oldsager til Oldnordisk Museum; de accepterede altså stiltiende forholdet uden at have nedfældet

regler for samarbejdet; men Oldnordisk Museum sendte noget andet til gengæld; – det var altså ikke helt umulige krav om erstatninger, de fire følgende museer stillede.³³

Alle, igen undtagen Ribe, ville holde samlingerne åbne gratis for publikum, som regel én dag om ugen. Alle slog også på, at formålet var at vække og danne folket, samt vække sansen for oldtidsstudiet, formodentlig med samme begrundelse som i Odense, for at folket kunne forstå, hvordan det var nået til det trin, hvorpå det nu stod; men det siges intetsteds så klart som i Odenses indbydelse. Kun Århus ville virke ved flere midler, f.eks. foredrag i samlingen, dels om genstandene, dels om beslægtede emner. Og det må bemærkes, at kun i Viborg har man som forpligtigelse nedfældet, at samlingen skulle føre nøje protokol over tilvækst, regnskaber o.s.v., et træk, der synes typisk for Viborgs hele måde at arbejde på. En ting, der er fælles for selskaberne, er, at deres formål var at oprette et museum; kun i Ribe var selskabet stiftet forinden med andet formål; men tanken om et folkeopdragende museum falder godt i tråd med den grundtvigianske Danske Forenings hele grundidé og øvrige virksomhed.

De to eneste steder, hvor der fremkom bestemmelser om, at ikke blot genstande, men også mindesmærkerne selv skulle fredes, var i artiklerne i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 1866 og i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870, altså først efter at museerne havde arbejdet nogen tid; det står ikke i deres formålsparagraffer. Der er sikkert en sammenhæng til det faktum, at Worsaae i 1866 var blevet udnævnt til direktør for Oldnordisk Museum; man kunne vente, at denne udnævnelse ville medføre en større interesse for fredning af netop mindesmærkerne, idet Worsaae siden 1847 havde fungeret som leder af Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring. Man fikskede altså i rørte vand. Og straks i 1866 udsendte Worsaae da også sit nævnte forslag til oprettelse af fredningsinspektorer rundt om i landet.

33. Thomsen til d'Origny 22/10 1856. Den antikvariske Samling, Ribe.

Ingen af museerne fremsatte i deres formålsparagraffer ønske om, at der skulle forskes på museerne; det skete først i 1866, hvor Forchhammer netop så provinsmuseernes muligheder for at kunne arbejde videnskabeligt i, at de blev egns museer, så man lettere kunne erkende forskellene imellem de forskellige landsdele.

Det gennemgående træk var ønskerne om at få folk i tale for at oplyse dem, og for at give dem forståelse for oldsagerne; provinsmuseerne opstod således som et middel til at opnå folkeoplysning og sikring af oldsager og andre genstande; det er ikke et mål for hverken Oldnordisk Museum eller provinsmuseerne i sig selv blot at bevare oldsagerne, de vil noget med dem. Den (op)bevarende funktion museerne varetager, var kun et nødvendigt mellemled for at nå til at formidle landets historie til folket.

Tiden efter oprettelsen

Det daglige arbejde

Indsamling og (op)bevaring, forskning og formidling er museumsarbejdets alfa og omega; men hvordan blev det tilgodeset. Det er ikke konstateret, at man foretog bestemte udgravninger med det særlige formål at undersøge og få belyst f.eks. stenalderboplads, bronzealdergrave el. lign. eller indsamle bestemte fundgrupper. Man samlede, hvad man fik overladt af gaver, hvorfor samlingernes repræsentativitet ofte var meget tilfældig. Det søgte man så at råde bod på ved at købe oldsager, f.eks. på auktioner, og i begyndelsen var næsten alle museer flittige auktionsgæster, ligesom de havde faste forbindelser med de kendte opkøbere. På den måde fik de fyldt de værste huller ud, så de opnåede en rimelig repræsentativitet for hele landet. Fundenes

findested var således underordnet, blot man fik f.eks. de forholdsvist sjældne bronzesager repræsenteret.³⁴

De 5 mest betydningsfulde provinsmuseumsfolk havde alle deres hovedarbejde som katedralskolelærere, hvad der betød, at museumsarbejdet måtte henlægges til fritiden. Museumsarbejdet udfylder ca. 10 af deres bedste arbejdsår, hvorefter de kaster sig over andet arbejde. Flere af dem var indblandet i andre aktiviteter end netop museumsarbejdet, så det er indlysende, at de simpelthen ikke havde tid til at arbejde videnskabeligt med samlingerne. Kun i København, hvor museumsfolkene var heltidsbeskæftigede, arbejdedes der videnskabeligt; man kan udtrykke det sådan, at dér bevarede man oldsagerne for at drive forskning samt for at formidle, mens man i provinsen kun indsamlede og (op)bevarede for at formidle.

Hæmmende for provinssamlingernes videnskabelige arbejde var selvfølgelig også samlingernes ringe eller tilfældige udstrækning, og dertil kom, at man manglede så godt som enhver form for faglitteratur; det ses af brevene, at man søgte at råde bod på dette på forskellig måde. Odense-samlingen fik med mellemrum oversendt nyudkomne, relevante bøger fra Kultusministeriet,³⁵ og f.eks. Viborg fik sendt bøger fra Oldskriftselskabet.³⁶ Endelig gik Erslev direkte til Thomsen, når han følte, at Oldkamrets arbejde hindredes for meget af den manglende litteratur, og bad således om at få f.eks. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, samt, da samlingens møntsamling skulle registreres, om litteratur vedrørende mønter.³⁷

Hvor man i København kunne forske med europæisk udblik, jfr. både Thomsens og Worsaaes mange udenlandsrejser og det derfra hjembragte komparative materiale, havde man ikke ofte mulighed for at se tilsvarende sammenligningsmateriale i provinsen; det er

34. Korrespondance mellem d'Origny og Adolph Strunk 1857, Den antikvariske Samling, Ribe og Nationalmuseets 2. afd., korrespondancearkivet.

35. Korrespondance i Odense Bys Museer, Møntergården.

36. Bestyrelsesprotokol i Viborg Stiftsmuseum.

37. Erslev til Thomsen f.eks. 21/12 1862 og 27/1 1863, Nationalmuseets 2. afd., korrespondancearkivet samt 12/5 1863, Nationalmuseets 1. afd., topografisk arkiv, stednummer 16.02.10.

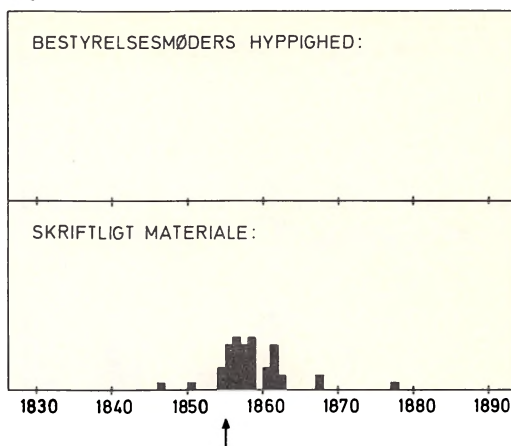
da tegn på forsøg på at efterligne de københavnske samlinger, når samlinger som Odense og Århus anskaffer sig udenlandsk materiale, – Århus f.eks. allerede i 1861 med de omtalte fund fra de franske palæolitiske bopladser,³⁸ og Odense lidt senere med fund fra pælebygningerne i Schweiz og bronzealderen i Ungarn.³⁹ Erslev omtaler således sammenligningsmateriale som meget nyttigt – og glædeligt – for publikum.

Forchhammer synes da som nævnt også at have taget konsekvensen af provinsmuseernes indskrænkede muligheder på det landsdækkende videnskabelige plan allerede i 1866, hvor han gør status over provinsmuseernes hidtidige resultater og fremtidige arbejdsvilkår. De skal som pædagogiske institutioner have så landsdækkende samlinger som muligt; men skulle de have nogen videnskabelig berettigelse, måtte det være som egns museer, hvor hvert museum skulle bestræbe sig for at belyse netop sin egne karakteristiske træk.

Provinsmuseernes udstillinger er sikkert ikke blevet dårligere på grund af den manglende forskningsbaggrund; katedralskolelærerne har sandsynligvis alle fra deres københavnske universitetsår og senere besøgt kendt Oldnordisk Museums berømte udstilling, og flere af dem synes at være rimeligt orienteret i faglitteratur; f.eks. fulgte Erslev med i Worsaaes udgivelser. Thomsen gav også beredvilligt gode råd i sine breve.

Et trykt museums katalog fra Odense fra 1868 viser,⁴⁰ at museumsfolkene dér var vidende om den nyeste udvikling inden for jernalderforskningen.⁴¹ Det er dog ikke overraskende, da de odenseanske museumsfolk havde deltaget i Vimose-udgravningen, der uddybede kendskabet til jernalderkronologien. Desværre synes Odense at være det eneste sted, hvor man fremstillede et katalog på så tidligt et tidspunkt, – det er i dag ikke muligt

Figur 6. Ribe.

at se, hvordan de øvrige samlinger har været opstillet.

Det skriftlige materiale (især korrespondance + avisnoter), der belyser museumsselskabernes arbejde, er ret uens bevaret – se fig. 6–10. At materialet mangler behøver dog ikke nødvendigvis at skyldes, at samlingens virksomhed var ophørt i det tidsrum, – dog synes det generelle billede at tyde på stilstand; således bekræftes Ribes og Ålborgs stille perioder af forhold på de andre museer. Kun Odense-samlingen synes at køre støt hele perioden under Fabers og senere Lotzes ledelse. Århus-samlingen synes at være gået ind i en mindre dynamisk periode efter den rekonstruktion, der fulgte efter Erslevs bortrejse i 1869. Viborg synes, til trods for mange nedpakninger, at have fungeret delvis på bestyrelsesplan under hele perioden, om end den udadvendte virksomhed må have været indskrænket. At en svaghedsperiode er reel for de jyske museer, fremgår af at Vilhelm Boye fra Århus Museum i 1876 foreslog, at de hensygnende nørrejske museer burde sluttes sammen i ét stort antikvarisk selskab for Nørre-

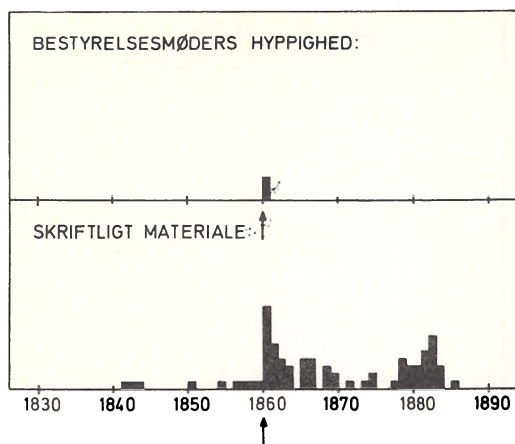
38. Genstandsprotokol, Forhistorisk Museum, Moesgård.

39. Svend Larsen: Et Provinsmuseums Historie, Odense 1935, p. 47.

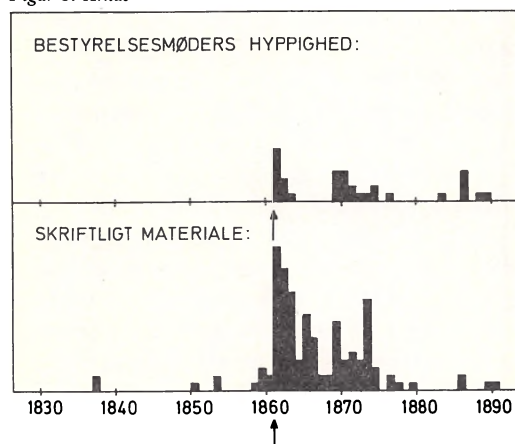
40. Odense Bys Museer, Møntergården. Findes ikke i Det kgl. Bibliotek eller på Statsbiblioteket i Århus.

41. Mogens Ørnsnes: Forord til genoptryk af Conrad Engelhardt: Sønderjydske og fyenske Mosefund I–III, København 1969–70.

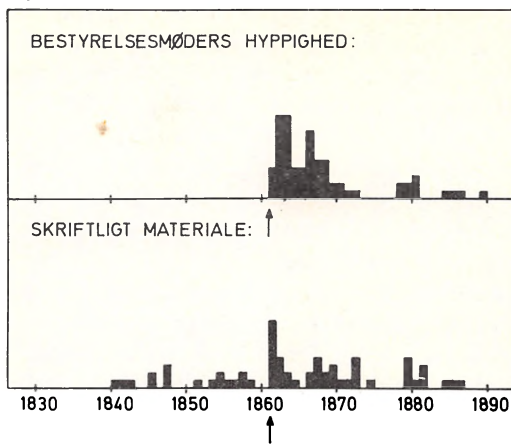
Figur 7. Odense

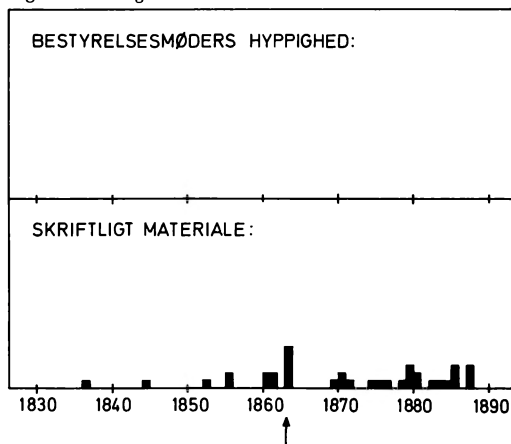
Figur 8. Århus

Figur 9. Viborg

Figur 10. Ålborg

jylland, for at de enkelte samlinger ikke helt skulle dø hen.⁴²

Der er ganske stor forskel på de 5 samlingers vækst. Det var umuligt for dem at holde den linje, de pålagde sig i statutterne, nemlig: ud over oldtid at tilgodese genstande fra historisk tid, eller alene fra denne sidste. I alle fem museer blev oldsager hurtigt dominerende, især flintsagerne. Dels var der bevaret så mange p.gr.a. materialets uforgængelighed, dels var der ikke så stor risiko for, at netop disse genstande skulle gå til opkøbere; flinten repræsenterede kun i sjældne tilfælde så store værdier som metalsagerne.

Ribe har en langsom vækst, mens f.eks. Odense vokser hastigt; Nordisk Museum i Odense er således allerede 7 år efter oprettelsen oppe på ca. 2.000 numre, hvor Ribe efter 11 år kun er kommet op på 350 numre. Den historisk-antikvariske samling i Århus er efter 13 års virke oppe på ca. 1.600 numre samt møntsamlingen, og Viborg er på 9 år nået op på 1.300 numre. Det historiske Museum i Ålborg når i sit første år op på 900 numre; derefter er det vanskeligt at følge samlingens vækst på grund af det ringe kildemateriale.

De 3 »store« museers vækst kunne tyde på, at der i starten var en respons for lokalmuse-

42. Vilh. Boye: De antikvariske Selskaber og Samlinger i Nørrejylland. Jyllandsposten 15/3 1876.

EMNE : →		DANSK HISTORISK TID	MØNTER	ETNO- GRAFICA	UDENLANDSK KOMPARATIV	NATUR- HISTORIE
↓ SAMLING I :	DANSK OLDTID					
RIBE :	X	X	X	(X)		
ODENSE :	X	X	X		X	X
ÅRHUS :	X	X	X	X	X	
VIBORG :	X	X				
ÅLBORG :	X	X	X			

Figur 11.

umstanden i oplandets befolkning, i Odense således forklarligt ved den baggrund, der i lokalbefolkningen var lagt med en Vedel Simonsens og en A. F. Lassens indsamlinger, i Århus stimuleret ved Erslevs flittige avertissementer og anden udadvendte virksomhed.

I fig. 11 ses en oversigt over, hvilke grupper de enkelte museer rummer. Den viser, at de stort set ønskede at rumme de samlinger, som Thomsen rådede over i København, mest dog hvad angår de danske dele af samlingerne; dog rummer møntsamlingerne ofte ikke alene danske (nordiske) mønter, men også antikke.

Den beskedne Ribe-samling opkøber danske bronzealdergenstande på auktioner for at

få dækket deres huller i denne periode; de har selv lidt stenalder, og har fået især stenalder deponeret fra Oldnordisk Museum. I 1866⁴³ er de også i besiddelse af en lille møntsamling, og af brevene mellem Emil d'Origny og Oldnordisk Museum fremgår det, at samlingen har lidt etnografica, som dog fører en meget tilbagetrukket tilværelse.⁴⁴ Derudover må Ribes tidlige opkøb af nyere tids dragtdele og især Fanø-dragtdele bemærkes; det er ca. 20 år før de københavnske samlinger for alvor interesserer sig for de ting.

Odense køber store møntsamlinger og anskaffer sig udenlandsk, komparativt materiale. Derudover har det en lille naturhistorisk

43. Kinch i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866, p. 56.

44. A. Strunk til d'Origny 9/10 1857. Den antikvariske Samling, Ribe. d'Origny til Strunk 25/10 1857, Nationalmuseets 2. afd., korrespondancearkivet.

samling; yderligere køber de genstande fra oldtid og historisk tid – eller får kommunen til at købe sig genstandene, f.eks. privatsamleren A. F. Lassens oldsagssamling og en samling laugsgenstande. Lotze ønskede for oldtidens vedkommende at have en fuldstændig typesamling med repræsentation for hele Danmark, altså et tydeligt forsøg på at være populært oplysende og en mini-udgave af Oldnordisk Museum. Det er interessant, at Nordisk Museum tidligere end andre syntes at interessere sig for nyere tids købstadskultur og laugsgenstande.⁴⁵

Hvad der i Århus særlig tildrager sig opmærksomhed ud over den almindelige, landsdækkende samling af dansk oldtid, samt historisk tid, er som nævnt den komparative samling.⁴⁶ Også i Århus købte man en ret anselig møntsamling; og derudover supplerede man de danske samlinger ved omfattende køb.

Viborg opkøbte private oldsagssamlinger som startgrundlag. Ellers fremgår det ikke, om samlingen i begyndelsen ejede andet end dansk oldtid og historie. Sandsynligvis har den ikke gjort det, for af Feddersens beretning i Samlinger til jydsk historie og Topografi I, 1866 fremgår, at samlingen stort set er lokal for Viborg-egnen. De synes ikke at beklage, at samlingen ikke er landsdækkende; for Feddersen er det, som om arbejdet med at frede og udgrave hurtigt bliver lige så vigtigt som det populariserende.⁴⁷

For Ålborgs vedkommende kan det være svært at komme længere end til 1866, men det ses i de første 4 år, at de ud over de gængse, danske samlinger, også har en møntsamling. Af Forchhammers beretning i Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 1866 fremgår, at man er begyndt med at opkøbe en stor privat-

samling, der rummede oldsager fra både Sjælland og Jylland, så man kom ud over det lokale.

Sammenfattende (se fig. 11) kan det altså siges, at stort set alle samlinger prøver at have dansk oldtid landsomfattende bredt dækket samt historisk tid, til trods for oprindelige specielle ønsker om kun at dække enkelte dele af udviklingen. 4 af samlingerne er dertil i besiddelse af en møntsamling, en af Thomsens vigtige afdelinger. Én samling, nemlig Århus, og måske også Ribe, har bevidst dyrket etnografica som sammenligningsmateriale; den etnografiske samling var netop et af Thomsens hjertebørn.⁴⁸ Både Lotze og Erslev har set berettigelsen af udenlandsk, komparativt oldsagsmateriale til den danske oldtid, en samling, som Oldnordisk Museum også var i besiddelse af. Forbilledet: Thomsens brug af komparativt materiale i Oldnordisk Museums udstilling fremgår af følgende udtalelse af Thomsen i et brev til Vedel-Simonsen: » . . . Ved enhver Hovedafdeling har jeg som Supplement efter den opstille Suite bragt Skabe der (bære) Skiltet FREMMEDE OLDSAGER – altsaa efter Stenalderens Sager Prøver af StenOldsager fra Tyskland, Holland, Frankrig, England, Poland, derefter Broncealders Celter og Paalstave fra Frankrig, England (Scotland?), Mosefund fra Irland og Tydskland – de have vel Lighed, men næsten hvert Land have sit (??), i den comparative Suite, der saa nær ved vore egne Sager falder i øjnene. . . .⁴⁹ Hvor Odense- og Århus-samlingerne på eget initiativ skaffer sig komparativt, udenlandsk materiale, har Ribe fået materiale fra »Altona og London« tilbudt direkte fra Thomsen. Men hvad genstandene var, og om sagerne overhovedet kom til Ribe, er ikke klart.⁵⁰

45. Svend Larsen: Et Provinsmuseums Historie. Odense 1935, p. 16–27.

46. Thomas Thomsen: Christian Jürgensen Thomsen og det etnografiske Museum. Tilskueren I, 1939.

47. Feddersens beretning i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866, p. 57–60.

Feddersen: Nogle viborgske Oldsager . . . i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870.

48. Cfr. M. Mackeprang: Fra Nationalmuseets Barndom. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1929.

49. Thomsen til Vedel Simonsen 7/5 1855, afskrift i Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling 4546–4 (Victor Hermansens samlinger vedr. Chr. J. Thomsen). – Thomsens nyopstilling af samlingerne i Prinsens Palais kan følges gennem hans korrespondance fra tiden. Læsningen af hans håndskrift kan være vanskelig.

50. Thomsen til d'Origny 28/8 1860. Den antikvariske Samling, Ribe.

EMNE : SAMLING I :	FORE- VISNING	VEJ- LEDNING	AVISAVER- TISSEMENTER O. TILVÆKST	POPULÆRE SKRIFTER	FOREDRAG	UNDERSTØT- TE ANDRE SAMLINGER	KONTAKT- MÆND PÅ LANDET	BELØN- NINGER
RIBE :	×	19 →	×					
ODENSE :	×	1868						
ÅRHUS :	×	1874	×		×		×	
VIBORG :	×	1880- erne			×		×	
ÅLBORG :	×	1881			×		×	

Figur 12.

Herindtil er alle provinsmuseernes sideskud holdt inden for det museumsimperium, Thomsen regerede over i København. Kun Lotze gik ud over dette, idet han anskaffede en lille naturhistorisk samling.⁵¹

Fig. 12 viser de funktioner, Oldnordisk Museum betjente sig af for at »vække og nære den for Sagens Fremme saa betydningsfulde Interesse i Folket.«⁵²

1. Stadig offentlig forevisning og forklaring, evt. ved trykt vejledning.
2. Bekendtgørelse i aviserne over indkomne og skænkede genstande.
3. Udgivelse af populære skrifter om oldsagerne og deres betydning.
4. Populære foredrag i og omkring København.
5. Understøttelse af mindre oldsagssamlinger i provinserne, i stiftstæderne, ved lærde

skoler, højskoler og seminarier, især for at oplyse ungdommen.

6. Forbindelse med præster, skolelærere og oplyste bønder som kunne indvirke på almenen og tillige våge over, hvad der måtte blive fundet.
7. Belønninger i form af penge, bøger eller andre gaver.

Som det ses, fulgte provinsmuseerne de dele heraf, der var dem muligt med de midler, de havde til rådighed. Punkt 5 understreger Oldnordisk Museums syn på provinsmuseernes folkeopdragende rolle, og hele fig. 12 er en understregning af, hvor tæt provinsmuseerne, hvor det var muligt, lagde sig op ad Oldnordisk Museum, i dette tilfælde i arbejdsform, – og som det fremgik af fig. 11 også i indhold.

Med museernes funktion som folkeopdragende institutioner, var udstillingerne sam-

51. Svend Larsen: Et Provinsmuseums Historie. Odense 1935, p. 45.

52. J. J. A. Worsaae: Om Bevaringen af de fædrelandske Mindesmærker. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877, p. 4–5.

lingernes kerne; her skulle genstandene tale, eller herudfra skulle der holdes foredrag og omvisninger. Men ingen udstillinger er bevaret til idag og af det bevarede, skriftlige materiale er det så godt som umuligt at slutte, hvordan udstillingerne har set ud. Kun i Odense gives der som nævnt via kataloget fra 1868 en mulighed; heraf fremgår, at udstillingen for jernalderens vedkommende var »up to date«; men det tillader ikke at slutte, at de andre oldtidsperioder i Odense var opstillet lige så moderne.

De andre samlinger har sandsynligvis først fået kataloger senere; Århus således nok i 1874, Viborg antagelig i 1880'erne,⁵³ Ålborg i hvert fald i 1881, og Ribe først et stykke op i dette århundrede.

Det kan af fig. 6–10 ses, at museerne i de første år arbejdede ret aktivt, men at aktiviteten derefter aftager. Tilvæksten af gaver fra folk til museerne hænger sammen med museernes aktivitet; da man efter 3 års pause i Århus fra 1866–69, reorganiserede selskabet, siger man samtidig, at den store tilvækst, der kom i de første 5 effektive år, svandt betydeligt ind i de 3 stille år (som dog rummede 1864 – se s. 385). Kontakten med publikum synes at have lidt under samlingernes ofte mange flytninger, og derudover var de fleste af dem pakket ned og sendt bort i 1864. Kun Oldkamret i Århus, der var nogenlunde stationært på Rådhuset, og Nordisk Museum i Odense, der havde fast ophold på Slottet, indtil de rykkede ind i de til det formål byggede museumsbygninger, synes at have haft godt grundlag i befolkningen – Odense så godt, at kommunen først gav tilskud til, og senere overtog samlingen.⁵⁴ De andre samlinger har ført mere omtumlede tilværelser, mest nok Viborg, og det prægede publikum-

sinteressen, idet Feddersen i 1870 jamrer over, ikke at have tag nok i landbefolkningen.⁵⁵

Der var gratis adgang til alle samlingerne. Åbningstiderne svingede mellem et par gange om måneden (Ribe dog kun et par gange om året) til åbning hver lørdag/søndag; det sidste var tilfældet i Århus, hvor man ved lørdagsåbningen håbede at interessere bønderne, der kom til marked, og ved søndagsåbningen kirkegængerne, da Rådhuset lå lige ved både markedsplads og Domkirke. Endelig spillede det forhold ind for søndagsåbningen, at man overalt fandt det vigtigt, at der var en repræsentant for bestyrelsen til stede for at forklare og vejlede. Man ser igen her, hvordan man lægger sig op ad Oldnordisk Museums tanker. Thomsen var en ivrig forkæmper for gratis adgang, ja afgav ligefrem en del af sin løn for at visse af hans samlinger derved kunne beses gratis; og så vidt muligt var han selv eller en af hans assistenter til stede ved forevisningerne.⁵⁶

Derudover holdt man kontakten med folk vedlige ved bl.a. foredrag, som i Århus, eller ved omvisninger, samt stadige avertissementer af tilvækst og arrangementer, og ved at skaffe kontaktmænd i oplandet, der skulle meddele om interessante fund. I hvert fald fra Viborgs side gjorde man sig store anstrengelser for at holde øje med egnens mindesmærker, måske endda i højere grad, end man lagde vægt på det pædagogiske arbejde på museet. Feddersen overså ikke den betydning, det havde at have gode forbindelser til landbefolkningen; men i stedet for at fange deres opmærksomhed ved museet i byen, ville han ud til dem på landet med små, illustrerende samlinger, samt ud til højskoler o. lign., hvor han kunne få folk i tale.⁵⁷ Disse sidste tanker

53. Venligst oplyst af museumsinspektør, mag. art. Mette Iversen, Viborg Stiftsmuseum.

54. Svend Larsen: *Et Provinsmuseums Historie*. Odense 1935, p. 26.

55. A. Feddersen: *Nogle viborgske Oldsager ... Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870*. Feddersen hævder som argument for det lave besøgstal, at landboerne er for sky til at komme på museet. – Museet i Viborg synes at have haft konkurrence fra privatsamlern L. Thomsen, der omkring 1880 praler med at have flere gæster i sine samlinger end museet har.

56. Victor Hermansen: C. J. Thomsen. *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udg.

57. A. Feddersen: *Nogle viborgske Oldsager ... Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870*.

synes også Forchhammer at have gjort sig til talsmand for,⁵⁸ og det ligger da også helt på linje med Oldnordisk Museums politik.

1864/65

I de tilfælde, hvor materialet (se fig. 6–10) er brugbart, viser det en nedgang eller sænket aktivitet omkring 1865. Dette billede kan styrkes ud fra Oldnordisk Museums tilvækst fra 1850 til 1866 (hvor Oldnordisk Museums protokoller for oldtid og middelalder skilles).⁵⁹ Den laveste tilgang til Oldnordisk Museum overhovedet ses her i 1864/65 med omkring 300 numre pr. år, mod normalt ca. 740 i gennemsnit (svingende fra ca. 440 til ca. 1320 numre). Som yderligere illustration tjener, at samlingerne i Jylland måtte pakkes ned og ofte sendes væk; også Odense måtte rømme lokalerne på Slottet, men fandt midlertidigt husly et andet sted.⁶⁰ Om Ribe har vi ingen efterretninger, ikke engang i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866.

Der gik et par år, før samlingerne var oppe på noget af den gamle aktivitet, og de kom ikke op på en sådan indsats, som vistes i samlingernes allerførste år. Nedgangen omkring 1864 falder yderligere sammen med Chr. J. Thomsens død i 1865. Men sandsynligvis betyder dette ikke så meget for det fortsatte arbejde på provinsmuseerne, idet Worsaae synes at have ført Thomsens velvillige linje videre, ja i flere tilfælde endog venligere. Kun i Erslevs tilfælde er der en mulig sammenhæng mellem Thomsens død og afmatningen i arbejdet i Århus (men også andre faktorer spiller ind), idet hans bekendtskabskreds på Oldnordisk Museum så udpræget var »Thomsenianerne«, der efter Worsaaes udnævnelse til direktør kom ud i mørket. Både i Ribe og i Ålborg, hvor der også var nære kontakter med Thomsen, er vi ude af stand til at belyse forholdene efter Thomsens død; i

Odense og Viborg var der et udmærket samarbejde med Worsaae.

Afmatningen omkring 1864 ramte også den befolkning, der var publikum og leverandører af oldsager til museerne; deres afleveringer af oldsager svigtede delvis. Med museernes folkeligt opdragende sigte måtte det netop efter 1864 være nødvendigt at genoptage arbejdet hurtigt, for at give folket en national fortid at overleve på. Denne forpligtelse synes kun enkelte steder at være taget op.

Udgravningsvirksomhed

Oldnordisk Museums udgravninger er fra 1840'erne og fremefter ofte planlagte, videnskabelige undersøgelser. I de tilfælde, hvor provinsmuseerne graver, er det som regel nødgravninger, altså tilfælde, hvor museet har fået underretning om fund under f.eks. gravning i mindesmærker, og så rykker ud for at redde stumperne af fundet og oplysningerne. Kun i enkelte tilfælde foretages der planlagte gravninger, alene af den grund, at der ikke var mandskab og penge nok.

Viborg har som det eneste øjensynligt gravet en del, og Feddersen var en habil iagttaget. Det var udtryk for en bevidst holdning hos ham; han betragtede museet i Viborg som en »Udligger« af Oldnordisk Museum, og anså det derfor også for sin opgave – ud over de andre museale –, som Oldnordisk Museum at »vaae over en Deel af de Minder fra Oldtiden, som af een eller anden Grund stod i Fare for at gaae tilgrunde. Saaledes har man stadig havt Opmærksomheden henvendt paa de Gravhøje, som truedes med Ødelæggelse, og ved Udgravninger paa Selskabets Bekostning og under dets Veiledning søgt at drage saa megen Nytte deraf som muligt. Den stærkt fremskridende Opdyrkning bringer flere og flere af vore Gravhøje til at forsvinde og næppe nogetsteds i stærkere Grad end i denne

58. Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866, p. 48–55.

59. Der er ikke gjort noget forsøg på at samarbejde Oldnordisk Museums adskilte protokoller fra 1866ff.

60. Svend Larsen: Et Provinsmuseums Historie. Odense 1935, p. 20.
61–62. Udgår.

Egn. Til saadanne Udgravninger har man ogsaa for Fremtiden bestemt at anvende Saameget, som Selskabets Kræfter ville tillade . . .«. ⁶³ En så klar holdning har ingen af de andre provinsmuseumsfolk formuleret.

Den historisk-antikvariske Samling i Århus udgav i 1874 en regulær udgravningsvejledning, men den er forfattet af Vilh. Boye, der kom fra Oldnordisk Museum, og næppe udtryk for provinsmuseernes normale viden og kunnen.

I de fleste områder var der en svag aktivitet fra Oldnordisk Museums side gennem hele perioden. Men i Viborg-egnen ses først en regulær udgravningsaktivitet i 1880'erne, – måske en antydning af, at Oldnordisk Museum akcepterede, at Feddersen her klarede sagerne.

Provinsmuseernes forhold til Oldnordisk Museum

Som det er vist, lagde de private provinsmuseumsselskaber sig tæt op ad Oldnordisk Museum, så tæt at Thomsen spøgende kaldte dem for »mine Børnebørn«. Men der var mange muligheder for, at der kunne opstå konflikter omkring de genstande, de to museumsformer skulle indsamle, og problemet var, at kun Oldnordisk Museum var »autoriseret«, mens de andre som private selskaber var selvbestaltede, og reelt uden for Oldnordisk Museums rækkevidde.

En vis skepsis i starten fra Oldnordisk Museums side er forståelig. Oldnordisk Museums personale opfattede, lige fra 1818, helst samlinger ude i landet som »Filial-Samlinger«, sjældent som selvstændige enheder. Men da de nye museer var en kendsgerning, prøvede man at få et godt samarbejde. Oldnordisk Museums genstandstilkøb viser, at der, ud over 1864/65-nedgangen, ikke er tale om en tilbagegang, svarende til de mange

hundrede numre, der indgår til provinsmuseerne i disses første år. I løbet af de første par år når de fleste provinssamlinger, på nær Ribe, op på omkring 1000 genstande, og det er formentlig genstande, som ikke ville være gået til Oldnordisk Museum, men enten var gået i bøndernes gemmer eller solgt til opkøbere. Man kan fra Oldnordisk Museums side da kun se sagen positivt; provinssamlingerne reddede stykker, der ellers ikke ville være blevet bevaret.

Det forhold, at provinssamlingerne så deres vigtigste opgaver på det folkeoplysende område, kunne kun vinde bifald hos Oldnordisk Museum. Det støttede da også gennem årene provinsmuseerne i netop at anlægge så omfattende, landsdækkende typesamlinger som muligt. Efter i starten at have været lidt tilbageholdende med at afgive andet end stenoldsager, fordi afstøbninger af f.eks. metalgenstande var for dyre (Thomsens legendariske sparsommelighed gav sig også her udslag), slog man efterhånden over i en politik, hvor man afgav enten gode afstøbninger, der kunne fylde et hul i provinssamlingen, eller endog originaler, alt efter det afleverede funds kvalitet. Både ved deponeringerne i starten, og senere ved gaverne, understøttede Oldnordisk Museum således provinsmuseernes pædagogiske virksomhed. Det, at man afgav erstatningseksemplarer, når Oldnordisk Museum udtog noget af provinssamlingerne, synes en erkendelse af, at man ingen magtmidler havde over for provinsmuseerne, men søgte at erstatte dem deres tab på en måde, så man fortsat stod sig godt med dem. ⁶⁵

Viborg lagde sig som nævnt efter en anden af Oldnordisk Museums funktioner, udgravninger. Men Oldnordisk Museum skred ikke ind over for disse selvlærte udgravere, al den tid man heller ikke kunne skride ind over for bønder, der gravede i deres høje (hvis disse altså ikke netop var fredede). Og museumsfolkene var da i hvert fald bedre end bønder-

63. A. Feddersen i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866, p. 60.

64. Udgår.

65. J. J. A. Worsaae: Om Bevaring af de fædrelandske Mindesmærker. Aabøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877, p. 5.

ne, idet de ønskede at redde oldsagerne for en samling, ofte endda Oldnordisk Museum. – Noget forsøg på at opdrage provinsmuseumsfolkene som udgravere er ikke set fra Københavns side. »Gamle Thomsen« selv gravede så at sige aldrig, mens Worsaae foretog en del udgravninger; men kun i Vimose og en enkelt anden gang havde han lokale museumsfolk med.

Alt i alt var der således i de første årtier ikke de store problemer i den frivillige velviljes samarbejde mellem Oldnordisk Museum og provinsmuseerne. Men i 1887 blev samarbejdet lagt i fastere rammer; provinsmuseerne fik, mod et statstilskud, en del af sin gamle selvstændighed beskåret, og blev lagt under Oldnordisk Museums kontrol.

Fredningsinspektoratet 1866

Oldnordisk Museums tidlige accept af provinsmuseernes tilstedeværelse og arbejde understreges af Worsaaes rundskrivelse af 20/11 1866 til de da eksisterende provinsmuseer: Ribe, Odense, Århus, Viborg, Ålborg og Reykjavik (som blev oprettet 1863) med opfordring til, at der i hver stiftsby skulle oprettes en kommission med bevaring af stiftets mindesmærker til opgave. En del af rundskrivelsen fortjener at citeres som illustration af Worsaaes syn på museerne og samarbejdet dem og Oldnordisk Museum imellem: » . . . . . Ved den venskabelige Samvirke, ved den gjensidige Udveksling af Meddelelser og Oldsager, der altid bør finde Sted mellem Styrrerne af Hovedstadens og af Stiftsstædernes antiqvariske Museer, ville upaatvivlelig ved Stifts-Samlingerne talrige mærkelige Oldsager reddes fra Undergang og mangen en vigtig Oplysning komme for Dagen, ligesom i det Hele hver Landsdels tidligere Eiendommeligheder, forsaavidt saadanne have været tilstede, først gennem slige Local-Samlinger

ville kunne fremtræde i tilbørlig Klarhed. – Men i Sammenligning med den levende Interesse, hvormed der rundtom i Landet er bleven og stadig bliver arbeidet hen til at samle og i Museer opbevare de mindre Levninger fra forbigangne Tider, er der ikke virket saa Meget for vore større, aabenbart dog i det mindste ligesaa vigtige Mindesmærker: Stendysser, Kæmpehøie, Runestene, Volde, Voldsteder, Kirker og andre fra vore Fædre nedarvede Bygningsværker . . . . .«.⁶⁶ Der burde i hver by oprettes en kommission, der stod direkte under »Directionen for de antikvariske Mindemærkers Bevaring i Danmark« i København, og i hver bys kommission skulle sidde repræsentanter for provinsmuseumsbestyrelserne samt ansættes en fredningsinspektør til at varetage tilsynet med mindesmærkerne og de daglige forretninger. Disse planer strandede imidlertid af mangel på penge i de enkelte byer.⁶⁷

Rundskrivelsen var den første virkelige anerkendelse på officielt plan af provinsmuseernes arbejde.⁶⁸ Fra Århus svarede Erslev allerede 3/12 1866 i et privatbrev Worsaae: » . . . Det har glædet mig i dag igjennem Kammerherre Dahl at modtage Deres Rundskrivelse. . . . . Hvorledes det vil gaa her, antager jeg som givet, og der skal ikke mangle paa energiske Forestillinger herfra Byen og fra Stiftsøvrigheden. Det er ogsaa paa høje Tid, at Noget saadant, som det i Deres Rundskrivelse Foreslaaede, skeer; . . .«.⁶⁹ Derefter er det ikke muligt at følge sagen yderligere i Århus. – I Viborg er der en lignende velvillig holdning. 26/1 1867 blev rundskrivelsen diskuteret på et lille bestyrelsesmøde, og da stiftsøvrigheden gerne ville arbejde med i fredningskommissionen, sagde man ja til Worsaaes forslag. Heller ikke her er det muligt at følge planen videre. Men Viborg blev i tiden fremover det eneste museum, der ved Feddersens arbejde tog fredningsproblemet ind i det daglige arbejde.

66. Rundskrivelsen er trykt som bilag 2 til artiklen nævnt i note 65.

67. Betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold. (Betænkning 152). København 1956, p. 6.

68. Der kendes kun reaktioner fra Århus og Viborg, hvilket dog kan bero på materialebrist for i hvert fald 2 af de andre museers vedkommende, nemlig Ribe og Ålborg.

69. Erslev til Worsaae 3/12 1866, Nationalmuseets 2. afdeling, Worsaaes papirer.

Også på andre områder gav Oldnordisk Museum provinsmuseerne en slags officiel anerkendelse. Først og fremmest ved, at man lod provinsmuseerne træffe lokale aftaler for sig, som tilfældet var med Vimose-gravningen 1865; ved at man i flere tilfælde lod provinsmuseerne udbetale danefæ- og andre dusører til findere; og ved at man gav samlingerne deponeringer. Provinsmuseernes medarbejdere anerkendtes også af den københavnske museumsverden ved at både Faber og Feddersen fik trykt beretninger om deres respektive museer i Aarbøger for nordisk Oldkyn-dighed og Historie, 1868 og 1870.

Worsaaes rundskrivelse fra 1866 om lokale fredningsinspektorater, og Forchhammers indledning til provinsmuseumsartiklerne i 1866,⁷⁰ rummer en interessant detalje: fremhævelsen af at provinsmuseerne skal tjene til at belyse egnsforskelle; og da provinsmuseerne hovedsagelig var og blev oldsagsmuseer, må man have ment, at det især var forskelle inden for dette materiale, museerne skulle illustrere. Det synes at være den tidligste erkendelse af lokalforskelle på dansk oldtidsmateriale, der kendes. Man vidste, at der var forskelle mellem Danmark og Sverige og Danmark og Tyskland, men at der også skulle være forskelle mellem f.eks. de jyske egne, synes man ellers ikke at erkende så tidligt. Provinsmuseernes eget materiale i 1860'erne var ikke særligt velegnet til at opstille lokalgrupper på, idet et gennemsnitsmuseum ville have ca. 1.000 numre, der fordelte sig med ca. 600 numre til stenalder, 100 til bronzealder, 150 til jernalder og 150 til middelalder, renaissance og nyere tid. En del af materialet var endda deponeringer fra alle egne af landet fra Oldnordisk Museum. På f.eks. stenaldermaterialet, der sikkert især har bestået af flintsager (og ikke altid lige gode), var det sandsynligvis problematisk at opstille sikre lokalgrupper. Forchhammer har derfor næppe fået ideen selvstændigt på museet i Ålborg, men sikkert fået den fra Worsaae. Ideen om lokalgrupper synes nemlig kun at kunne være fostret på

Oldnordisk Museums store materiale; og netop i 1866 havde Worsaae gennemgået hele Oldnordisk Museums materiale ved nyopstillingen af samlingerne efter Thomsens død, – nu ikke længere efter typer, men i samlede fund og i større sammenhænge. Ved denne gennearbejdning har han kunnet iagttage lokale forskelle og forløbigt publiceret iagttagelsen i rundskrivelsen i 1866. Først langt op i 1880'erne fandt sådanne ideer igen indpas i arkæologisk forskning.

III. Konklusion

Ser man oprettelsen af de kulturhistoriske stiftsbymuseer i større historisk sammenhæng, er der en nøje sammenhæng mellem museer og borgerskab. Provinsmuseerne oprettes i en periode, hvor borgerskabet stod i en politisk, økonomisk og åndelig magtposition: af dette lededes landet politisk og økonomisk, og også på det åndelige plan var det dem, der, i egen opfattelse, besad en højere kultur og i kraft af den og deres øvrige indsigt i samfundslivet burde vejlede de lavere sociale klasser.

Museerne skabtes, som det er vist, klart i denne ånd i borgerskabets opdragelse af folket. Gennem museerne opdragede man folket til national stolthed, til tilfredshed med, hvad nationen havde udrettet og nået. Museernes samlinger fra historisk tid tilgodeså stort set højere stand (adel, kirke og borgerskab) og museerne blev således let monumenter over disse gruppers resultater.

Men hvor blev folket, især bønderne, der var langt den største befolkningsgruppe, af i denne sammenhæng? Ja, i de første årtier af provinsmuseernes eksistens kom de jo dér som publikum, enten når de havde fund at aflevere, eller når de var på besøg i købstaden. Men på museerne fandt bønderne aldrig noget om sig selv; og netop i årene efter ca. 1850 og århundredet ud, blev det stadig mere påtrængende for den mere og mere økonomisk og socialt fremgangsrige bonde at finde

70. 1866-rundskrivelsen er trykt i Aarbøger for nordisk Oldkyn-dighed og Historie 1877, p. 22f. – Se også Forchhammer i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I, 1866.

sig egen identitet i forhold til sin egen landlige fortid, ikke i forhold til borgerskabets fortid.

Bøndernes frigjorthed og selvsikkerhed vokser langsomt frem gennem sidste halvdel af 1800-tallet, stimuleret af flere ting, f.eks. højskolebevægelsen, og resulterende i andelsbevægelse og friskoleoprettelser m.m., – alle forhold, hvor bønderne sætter sig ud over de etablerede systemer og opretter andre alternativer. Gennem den politiske umyndiggørelse, bønderne var udsat for – til trods for deres økonomiske styrke og numeriske overvægt, vågnede der hos bønderne et ønske om på trods, at manifestere sig som bønder, – være stolte af bondefortiden. Og dens materielle sider var nu – netop i disse år – ved at forsvinde helt, fordi bondesamfundet var ved at indrette sig efter borgerskabets kulturmønstre.

Derfor ser man, i 1800-tallets sidste årtier, at der rundt om i landet – og også i København – skyder museer op for bondestandens gamle kultur; godt nok i sidste øjeblik, hvis man ville redde synlige beviser for gammel indretningsskik, klædedragt, byggeskik m.m. Ud over indsamling af den materielle kultur, startedes der indsamlinger af bondestanden åndlige levn, gamle sagn, overtro, viser m.m.

Denne anden fase af museumsbevægelsen uden for København er endnu ikke bearbejdet i sin helhed. En analyse af de tidligste folkemuseer på landet og deres intentioner og arbejdsbetingelser ville være værdifuld at kunne sætte op overfor den her fremlagte undersøgelse af købstadmuseerne.

Studiet af landsbyen

Af Gudrun Gormsen

Inden for den danske kulturhistorie og etnologi har man ofte beskæftiget sig med landsbyen. Den gammeldags, landbrugsdominerede landsby er imidlertid nu ved at være en sjældenhed. Til gengæld kan man i nutidens såkaldt urbaniserede landsby studere, hvorledes der i denne nye situation alligevel eksisterer et socialt og kulturelt liv, der er forskelligt fra det, man finder i mere urbane og urbaniserede miljøer.

På Institut for europæisk Folkelivsforskning, Københavns universitet, startede i efteråret 1978 et etnologisk landsbyprojekt. Formålet med projektet er foreløbig at studere og beskrive fire forskellige landsbyer for derigennem at skaffe førstehåndsuplysninger om forskellige livsformer i nutidige, danske landsbysamfund. (Herunder de forandringer, som i øjeblikket foregår i mange danske landsbysamfund, og de mere grundlæggende ændringer, der er sket i danske landdistrikter i de seneste 30–40 år). Projektet etableredes med henblik på, at undersøgelserne skulle bruges i den Landsbykommission, der blev nedsat af miljøministeren i foråret 1978.

Hensigten med denne artikel er dels at give en kort oversigt over, hvilke aspekter af landsbyen, man har studeret i den hidtidige forskning, dels at præsentere nogle af de problemstillinger, man kan arbejde med i undersøgelser af nutidige, danske landsbysamfund.

Allerede i middelalderen var landsbyen en dominerende bebyggelsesform i Danmark (Skrubbeltrang 1978), og som nedenstående kort viser var hovedparten af den danske befolkning med undtagelse af befolkningen i store dele af det nordlige og vestlige Jylland samt på Bornholm i slutningen af 1600-tallet bosat i landsbyer. Enkeltgårdene i Nord- og

Vestjylland var ofte beliggende i egne med store, uopdyrkede hedearealer. Til disse gårde hørte der gerne et stort jordtilliggende, og på mange af dem var der i 1600-tallet ofte to eller flere gårdbrugere. Kun nogle steder var gårdens jordtilliggende delt op i anparter mellem de enkelte gårdbrugere (Skrubbeltrang 1971). Imidlertid kan man flere steder konstatere, at disse enkeltgårde i løbet af 1700-tallet, som en følge af en egentlig gårddeling og en udskillelse til selvstændige brug samt eventuelt i forbindelse med nyopdyrking, udviklede sig til egentlige landsbyer (Gormsen 1976).

Landsbyen har de fleste steder i Danmark eksisteret over en meget lang tidsperiode. Den er en historisk enhed, men samtidig en størrelse, som i tidens løb har undergået betydelige forandringer. Siden udskiftningen i slutningen af 1700-tallet har vore landsbyer i matrikulær og geografisk henseende været relativt fast afgrænsede, men bebyggelse, jordfordeling, befolkningssammensætning, næringsliv og levevis i landsbyen har i tidens løb konstant ændret karakter i takt med den regionale og almene udvikling i samfundet.

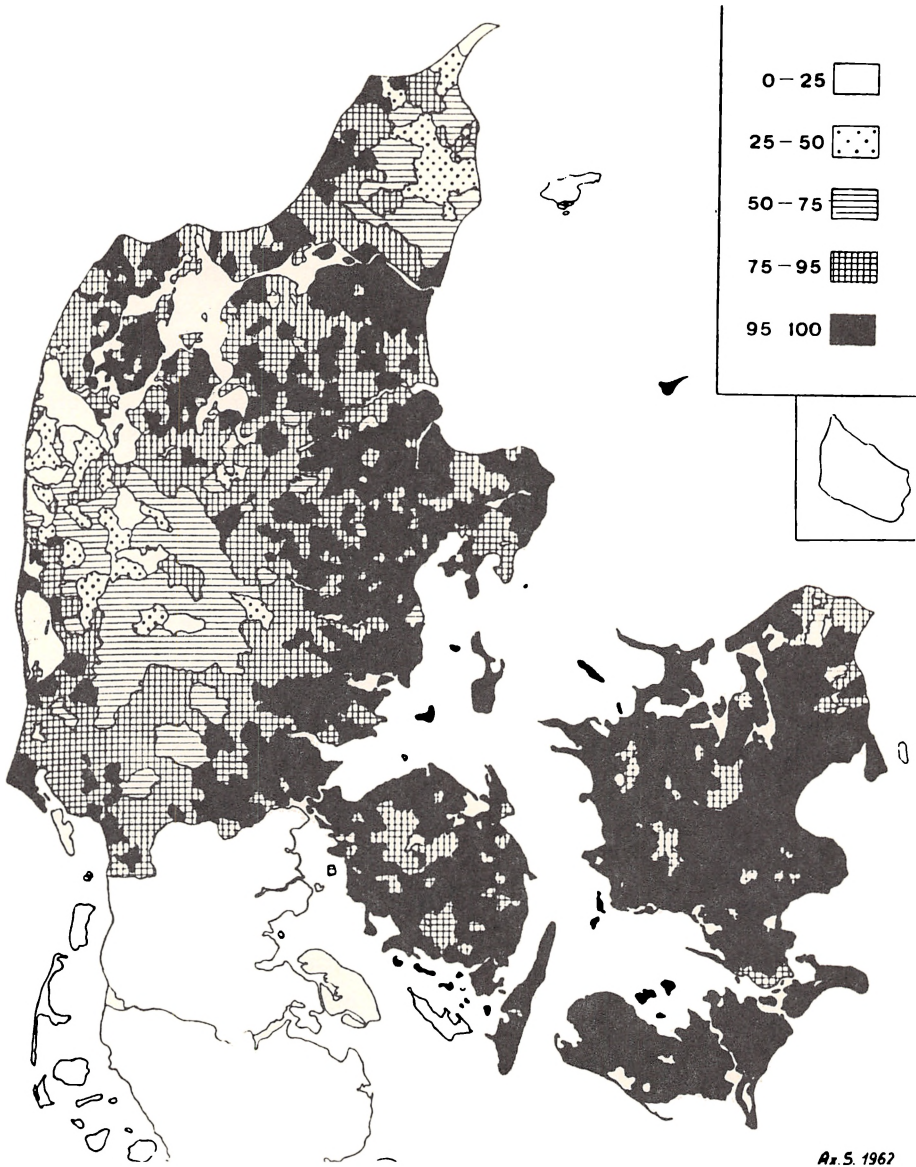
Begrebet »landsby«

Den enkleste afgrænsning af begrebet landsby opererer kun med et kriterium, nemlig det geografiske. I Ordbog over det danske Sprog (1931) defineres landsbyen som »en Samling af Gaarde og Huse paa Landet«. Hertil har andre føjet et kriterium om størrelse, således at bebyggelser med under tre gårde ikke regnes som landsbyer (Erixon 1960 s. 196).

I nøglen til Trap Danmark er definitionen præciseret betydeligt. Det er her ikke kun sel-

---

Gudrun Gormsen, f. 1952, mag.art. i europæisk etnologi 1979, museumsinspektør ved Sydhimmerlands museum, Hobro 1979.

Ax.S. 1967

Fig. 1. Bebyggelsesmønstret i Danmark i 1688 udtrykt ved landsbygårdernes hyppighed. Tallene på figuren angiver landsbygårdernes procentiske andel af det samlede antal gårde.

Fra: Frits Hastrup: Danske landsbytyper, København 1964, s. 11.

ve bebyggelsen, men også det omliggende jordareal, som tilsammen udgør landsbyen. Landsbyen er altså lig den matrikulære enhed ejerlaget. Denne definition forener et geografisk kriterium med en økonomisk dimension. Gårdene og deres jorder er de fysiske rammer, og landbrug er eksistensgrundlaget for landsbyens indbyggere.

Axel Steensberg har yderligere præciseret begrebet. I følge hans definition (Steensberg 1973 s. 9) omfatter landsbyen: »en samling bondefamilier og husfolk, der bor særskilt i gårde og huse, således at de danner en social – og i hvert fald i historisk tid – tillige en økonomisk enhed«. I Steensbergs definition er det underforstået, at de pågældende fami-

lier udgjorde et fællesskab såvel i økonomisk (arbejds-mæssig) som social henseende (Steensberg 1956).

Landsbyen i tiden omkring udskiftningen er udgangspunkt for såvel Steensbergs som Albert Eskeröds mere komplicerede afgrænsning af begrebet. Eskeröd definerer landsbyen som en primærgruppe, hvor der eksisterer et sæt af sociale relationer og organisationsformer. Landsbyen er en geografisk, social og funktionel størrelse, hvor menneskenes livsførelse er bestemt af de samme behov, de samme interesser og de samme normer og værdiskalaer (Eskeröd 1961). 1700-tallets landsby var ikke så egalitært og homogent et samfund, som Eskeröd og til dels Steensberg vil påstå. Bylaget omfattede alene de jordbesiddende gårdmænd, og gårdmænd og husmænd var således ikke ligestillede i økonomisk, rettigheds-mæssig og social henseende. Dertil kom grupper af indsiddere, som ikke havde direkte adgang til jord, og inderster, der endog i reglen ikke havde egen bolig. 1700-tallets og ofte også 1600-tallets landsby var altså socialt stratificeret (Skrubbeltrang 1974). Befolkningen udgjorde ikke en primærgruppe, ligesom befolkningsgrupperne hver for sig var involveret i forskellige net af sociale relationer inden for landsbyens rammer.

Herudfra kan man konkludere, at landsbyen er en bebyggelsesmæssig og dyrkningsmæssig enhed, som i geografisk henseende er afgrænset til ejerlaget. Samtidig har Steensbergs og Eskeröds definitioner vist, at landsbyen er en kompleks størrelse, hvori der indgår elementer af økonomisk, social og kulturel art. Disse elementer kan imidlertid ikke defineres nærmere, da indholdet i dem og samspillet mellem dem har forandret sig over tid.

Det er i analytisk henseende umuligt at operere med et landsbybegreb, hvis indhold varierer over tid. I stedet for at opstille en lang række definitioner af landsbyen, som kun gælder for bestemte tidsperioder, må vi forsøge at indkredse opfattelsen af, hvad en landsby er, med et begreb, som har generel betydning. Samtidig skal kompleksiteten i landsbyens struktur og organisation kunne rummes i begrebet. *Feltbegrebet*, som introduceredes i den skandinaviske etnologi i 1952 af Börje

Hanssen, opfylder disse krav. Han opererer i sin undersøgelse af regionen Österlen i det sydøstlige Skåne med begrebet socialt aktivitetsfelt. Han er interesseret i at analysere sammenhængene mellem de relationer, som individer eller grupper af mennesker indgår i med andre personer eller grupper. Sammenfatningen af de sociale relationers udstrækning i rum udgør et socialt aktivitetsfelt. (Hanssen 1952 s. 410) Feltbegrebet er et fleksibelt analyseredskab. Man kan fokusere på en persons totale net af relationer, man kan fokusere på bestemte relationer og se, hvorledes de etableres mellem bestemte eller forskellige grupper af mennesker, eller man kan fokusere på det samlede netværk af relationer, som udfolder sig inden for et nærmere geografisk afgrænset felt. Således kan man opfatte landsbyen som eet felt, og samtidig kan man opfatte landsbyen som et felt, hvorindenfor der eksisterer en lang række forskellige sociale aktivitetsfelter.

Betragter vi landsbyen før udskiftningen som et felt, er det geografisk set afgrænset af landsbyens jorder. Bylaget med de jordbesiddende og samarbejdende gårdmænd udgjorde et felt og de jordløse husmænd et andet. Landsbyen var imidlertid ikke nogen isoleret enhed, idet beboerne også havde relationer til folk uden for landsbyen. Således var landsbyen integreret i andre felter. Sognet, hvor man søgte fælles kirke, eller hvor man eventuelt fandt sin ægtefælle, var et felt og den region, hvorindenfor man søgte til købstaden og markeder et andet felt.

Indholdet i og karakteren af relationerne i de aktivitetsfelter, man kan afdække, ændrer sig over tid, men idet selve feltbegrebet som nævnt kan rumme vidt forskellige aktivitetsformer, har det generel betydning som en analytisk synsvinkel på landsbyen. Strukturelt set er nemlig både den gamle landsbybonders markedsrejser og den moderne landsbybos pendling til arbejdspladsen uden for landsbyen led i et aktivitetsfelt, omend dette felt i geografisk henseende er højst forskelligt. Börje Hanssen har belyst, hvorledes det meget tætte net af mange forskellige slags relationer i den førindustrielle landsby bevirkede, at så godt som hver landsby fik sit kulturelle

særpræg. I takt med ændringerne i relationernes art, må den kulturelle integration i landsbyen og landsbyens integration med omverdenen formodes at have ændret sig i tidens løb.

Hvorledes denne forandringsproces er foregået, er en af de problemstillinger, man må arbejde med i kommende landsbyundersøgelser. Primært har man beskæftiget sig med »den klassiske landsby«, dvs. landsbyen i årene før og umiddelbart efter udskiftningen. Altså landsbyen som den var i en tid, hvor driftsformen var baseret på gamle dyrkningsmåder, hvor bondeøkonomien endnu var baseret på en vis grad af selvforsyning, og hvor nye dyrkningsmåder og nye organisationsformer som de kooperative foretagender og foreninger samt forsamlingshuse og missionshuse endnu ikke havde sat deres præg på livet i landsbyen.

Studiet af »den klassiske landsby«

Blandt de undersøgelser, der beskæftiger sig med den klassiske landsby, kan man udskille tre aspekter: studiet af landsbyen som en bebyggelsesmæssig enhed, studiet af landsbyen som en driftsform og endelig undersøgelser eller beskrivelser af landsbyens sociale organisation. Med social organisation menes her den institutionaliserede fælles aktivitet, som udfolder sig i landsbyen, og de rammer af social og kulturel karakter, den udfolder sig indenfor.

Med undtagelse af den typologi, som Frits Hastrup har udarbejdet over landsbyers fysiske struktur, hvor han påviser, at bebyggelsesmønstret i landsbyen ofte er afhængigt af de geografiske terrænforhold (Hastrup 1964), er studiet af landsbyen som en bebyggelsesmæssig enhed ofte blevet kædet sammen med studiet af landsbyen som driftsform. Man har dels diskuteret landsbyens alder i forhold til enkeltgårdsbebyggelse, dels diskuteret, hvorvidt landsbyen med den karakteristiske jordfordeling, som vi kender fra fællesskabstiden, er opstået som et planlagt fælles anlæg eller som et resultat af en kontinuerlig udviklingsproces. P. Lauridsen, der inddelte vore

landsbyer i tre typer, udviklede en teori om, at bebyggelsen i Danmark oprindeligt bestod af enkeltgårde, og at vore landsbyers form skyldes den middelalderlige regulering, solskiftet. (Lauridsen 1899). Svend Aakjær hævdede derimod, at både landsbyen og enkeltgården er oprindelige bebyggelsesenheder i Danmark, og at landsbyernes form er resultat dels af en historisk udvikling, dels af forskellige geografiske forudsætninger (Aakjær 1933a og 1933b).

Landsbyen betragtet som en driftsform kan behandles ud fra flere aspekter. For at få klarhed over driftsformen kræves en grundig kortlægning af jordfordelingen, hvilket Steensberg og Rise Hansen har udført for tre sjællandske landsbyers vedkommende (Steensberg og Rise Hansen 1951) og Ole Widding for landsbyerne på Lolland (Widding 1949). Widding har endvidere herudfra diskuteret markfællesskabets betydning i forbindelse med forskellige former for landskifte. Hastrup har derimod vurderet een form for markfællesskab, vangelagsinstitutionens, betydning og udbredelse på Sjælland i forhold til driftsformen og økonomien i lokaliteter (bygder), som i kulturgeografisk henseende var forskellige (Hastrup 1970). Hermed nærmer vi os et andet aspekt, hvor man betragter landsbyen, bebyggelsen og driftsformen, som en direkte funktion af landskabet. Således konstaterede Viggo Hansen, at kun omfanget af dyrkbar jord og engarealet er indikatorer for, om der opstår enkeltgårds- eller landsbybebyggelse, samt at den produktionsform, man har på de enkelte gårde, er af afgørende betydning for bebyggelsesmønstret (Hansen 1964). Ud fra samme synsvinkel inddelte Aa. H. Kamp Danmark i en række kulturgeografiske regioner med hver sine karakteristika med hensyn til bebyggelsesmønstre og driftsform. (Kamp og Aagesen 1965). Hvorledes landsbyen som driftsform har ændret sig over tid, og hvilken betydning det fik for kulturlandskabet, har Kamp illustreret med landsbyerne Sdr. og Nr. Vestud på Møn som eksempel (Kamp og Frandsen 1967).

En del af disse aspekter indgik i den historisk-arkæologiske undersøgelse af landsbyen Store Valby, der blev nedlagt i 1774 (Steens-

berg og Østergaard Christensen 1974). Resultaterne af undersøgelser af de fem gårde, som er udgravet, er publiceret sammen med en kortlægning og redegørelse for jordfordelingen samt en gennemgang af økonomiske og sociale forhold i landsbyen i 1700-tallet. Inspireret af Gudmund Hatts undersøgelser af landsbyer og agersystemer fra jernalderen fandt Steensberg, at den arkæologiske dokumentation måtte kunne overføres på det historiske studium af landsbyen. Ud fra en historisk rekonstruktion af landsbyen og dens jorder på basis af opmålingerne til Chr. V's matrikel måtte man gennem arkæologiske udgravninger kunne følge landsbyen, dens jorder og specielt byplanen ned gennem middelalderen. Det arkæologiske udgravningsmateriale skulle i bearbejdsfasen sammenholdes med arkivalsk kildemateriale. Først da ville det være muligt at formulere holdbare teorier om vore landsbyers udvikling (Steensberg 1953, 1956 og 1974). Undersøgelser af den art er imidlertid tidskrævende. Der gik således næsten 30 år fra udgravningerne var startet, og til resultaterne kunne publiceres.

Til studier af landsbyens organisation regner jeg dels undersøgelser af bylaget, dels beskrivelser af festmønsteret, samarbejdsformer osv. i landsbyen, da jeg som tidligere nævnt definerer landsbyens sociale organisation som fælles aktivitet mellem landsbyboerne og de rammer, aktiviteten udfolder sig indenfor.

Juristen Poul Meyer har i sin disputats belyst, hvorledes landsbyorganisationen, hvilket her vil sige bylaget som landsbyens styrende organ, udviklede sig i takt med mark- og dyrkningsfællesskabet. (Meyer 1949). Meyer har endvidere givet en skildring af bylagets funktioner. Nogenlunde samtidig udkom »Studier i Vider og Vedtægter« (Schmidt 1937–51), der dels behandler bylagets funktioner, dels de institutionaliserede skikke omkring udøvelsen heraf.

Aug. F. Schmidt har en serie publikationer om landsbyen, især det klassiske landsbysamfund, bag sig. »Fra Djurslands gamle landsbyer« (1964) og »Århusegnens landsbyliv« (1953a) minder i deres opbygning lidt om de klassiske folkelivsskildringer, som jeg sene-

re skal diskutere. En stor del af Schmidts øvrige forfatterskab er koncentreret dels om beskrivelser af bylaget (Schmidt 1940, Schmidt 1953b), dels om beskrivelser af de mange gilder (årsfester og arbejdsfester), som fandt sted i landsbyen (Schmidt 1940, Schmidt 1950). Han interesserer sig imidlertid kun for disse foreteelser som et fænomen i sig selv og ikke så meget som institutioner i landsbyens sociale og økonomiske liv. Ud over at beskrive selve fænomenet er hans beskrivelser hovedsagelig kataloger over skikkernes udbredelse i tid og rum og over variationer i deres udformning og benævnelser. Schmidt berører et meget væsentligt aspekt af det klassiske landsbyliv, men han arbejder ikke med nogen egentlig tolkning og analyse heraf. Sammenligner man Schmidts studier over gilder i landsbyen med Rockwells lille studie over samme emne er forskellen i synsvinkel slående (Rockwell 1974). Rockwell, der er sociolog, og som benytter Schmidts beskrivelser som en del af sit empiriske grundlag sammen med E. Tang Kristensens beretninger om det jyske almueliv, sætter gilderne ind i en social og økonomisk ramme og beskriver, hvorledes de var centrale knudepunkter i det netværk af relationer, som fandtes mellem landsbyens beboere.

Festlivet i landsbyen og de skikke, som var knyttet hertil, var længe et centralt emne i folkeminddeforskernes udforskning af det gamle bondesamfund. Også her studeredes skikkene som et særligt, selvstændigt fænomen. Den tidligere forskning var ud fra et evolutionistisk syn koncentreret om at tyde og tolke de faste elementer, som indgik i festmønsteret, som en svunden tids levn af hedenske skikke (Møller 1929, Feilberg 1904). Efterhånden skete der dog en ændring i analysemåden, således at festlivet og festskikkene i stedet analyseredes ud fra en funktionel synsvinkel (Eskerød 1953, Piø 1975).

Med J. S. Møllers skelnen var det fortrinsvis »livets fester« som barsel, bryllup og begravelse og »årets fester« som f.eks. fastelavn, midsommer og jul, man gjorde til genstand for nærmere undersøgelser. Det var fester, hvori hele bydelaget, dvs. hele eller størstedelen af landsbyens befolkning deltog, eller

fester, som organiseredes af ungdomslaget. Fester (arbejdsgilder) i forbindelse med udførelsen af større fælles arbejdsopgaver som f.eks. klining af bindingsværkshusene, brydning af hør osv., og hvor kun en kreds af landsbyens beboere deltog, beskæftigede man sig ikke med.

Interessen for de gamle folkeskikke går også som en rød tråd gennem den serie af folkelivsskildringer, som Foreningen af Danmarks Folkeminder udgav i mellemkrigsårene. Til folkelivsskildringerne vil jeg også regne H. F. Feilbergs studier. Hos Feilberg er registreringen af skikkene særlig tydelig. »Fra Heden« (1863) er således disponeret ud fra »Skikke knyttet til Aarstiden og Landvæsenet« og »Skikke, der knytter sig til Familien og Huset«, mens hans »Dansk Bondeliv« (1889) rummer udførlige beskrivelser af skikke i forbindelse med højtider som bryllupper, barselsgilder og begravelser. Desuden har Feilberg i disse bøger optegnet adskillige remser, ordsprog osv.

Folkelivsskildringerne tager dog ikke udgangspunkt i festskikkene. Alle sider af folkelivet, som det levedes på landet i det gamle landsbysamfund søges inddraget. Bondegården, gårdhusholdet, mænds og kvinders arbejdsopgaver, arbejdsprocesser m.m. på gårdene beskrives. De er altså mere egentlige miljøskildringer, der dog er centreret omkring gårdmandsmiljøet.

De folkelivsskildringer, som Danmarks Folkeminder udgav, og som hver for sig dækker en enkelt egn i Danmark, er baseret på optegnelser af lokale »almuesfolk«. Alle er de imidlertid inden udgivelsen redigeret af akademiske medarbejdere ved folkemindesamlingen. Udgiveren kan have benyttet en enkelt meddelers optegnelser, han kan have samlet flere beretninger fra samme egn eller selv have suppleret optegnelserne med eget materiale eller observationer i den pågældende egn. Denne redigering bevirkede, at samtlige de publicerede folkelivsskildringer fik en nogenlunde ensartet og stærkt tematiseret opbygning. De temaer, man koncentrerede sig om, var gården og dens indretning, arbejdslivet og arbejdsprocesser (kun yderst sjældent er der beskrivelser af teknologien,

idet man primært beskæftigede sig med de skikke, der knyttede sig til arbejdslivet), husflid og evt. handel samt skikke i tilknytning til »årets fester« og »livets fester«. Desuden rummer udgivelserne et varierende antal kapitler om folketro, overtro, varsler og magi samt ordsprog og lokale talemåder, remser m.v.

Dokumentation af »Forfædrenes Liv, Skikke og Tænkemåde« (Graves 1921 s. 9) som det udtryktes i »Sproget, Dagliglivet og Højtidsskikke« (Hansen 1934 s. 4) var den overordnede synsvinkel på materialet, og udgiverne lagde vægt på at gengive skildringerne i den lokale talemåde. Herved spores interessen for dialektologiens ord-sag-forskning, og »Sæd og Skik i Ommersyssel« udkom endog på egnens dialekt (Bjerregaard 1919).

Folkelivsskildringerne er deskriptive og ikke analyserende. Virkeligheden dokumenteres ud fra et fast, tematiseret skema og ud fra en overordnet hovedinteresse, men derudover gøres der ikke noget forsøg på at se de enkelte temaer og aspekter i forhold til hinanden. Endvidere fokuseres der som nævnt mere på gårdmandsmiljøet end på selve landsbyen (Kjærgård 1979).

Museal dokumentation

I mellemkrigsårene tog også den museale dokumentation af bondekulturen fart. Allerede i 1914 satte Nordiska Museet i Stockholm undersøgelser i gang i forskellige lokaliteter som et led i sin indsamlingsvirksomhed. Man optegnede levende traditioner og indsamlede bevarede genstande samt oplysninger om landsbyorganisation, samarbejde, slægtsforhold osv. Et vigtigt led i feltarbejdet var desuden opmåling og registrering af bygninger og gårde (Erixon 1978). Også Dansk Folkemuseum under Nationalmuseet påbegyndte i 1940'erne lignende feltundersøgelser, bl.a. på Læsø og Lyø, men der er endnu ikke publiceret omfattende resultater af disse undersøgelser. Vurderer man Nationalmuseets dokumentation af landsbyen, består genstandssamlingen så godt som udelukkende af bylagssager og genstande, der har været brugt i

forbindelse med afholdelse af gilder i landsbyen. De spørgelister, som Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser udsendte om landsbyen i 1940'erne og 1950'erne, dækker også alene festlivet og skikke i forbindelse hermed, således bylag og gildeslag, død og begravelse samt forlovelse og bryllup.

Det etnologiske helhedssyn

Først da etnologerne i løbet af 1950'erne blev inspireret af den antropologiske forsknings-tradition og metode, begyndte man at anlægge et helhedssyn på sit analyseobjekt. Man forsøgte nu at analysere det samfund, man studerede (dvs. dets næringsliv, sociale struktur og kultur) som en helhed, eller man udvalgte eet aspekt og analyserede det i forhold til den samfundsmæssige helhed, det indgik i. Börje Hanssens Österlen er et eksempel på en analyse udført ud fra et konsekvent gennemført helhedsperspektiv (Hanssen 1952). I de to første kapitler analyserer han den økonomiske og sociale organisation i en skånsk slettelandsby med selvforsynings-økonomi og viser, hvorledes de enkelte gård-hushold i landsbyen var forenet i et tæt net af økonomiske og sociale relationer, hvor det er vanskeligt at skelne det økonomiske aspekt fra det sociale aspekt. I Sverige udkom der endvidere i 1950'erne to helhedsundersøgelser af skærgårdssamfund (Gråslund 1952, Granlund 1957–58). Først i løbet af 1960'erne kom der egentlig gang i de såkaldte lokalsamfundundersøgelser (det lille samfund studeret som een enhed) inden for den skandinaviske etnologi, men da valgte man i reglen at arbejde i andre samfundstyper end bonde-landsbyen.

Gården og gårdhusholdene var i sådanne studier den primære enhed i landsbyen. Gårdhusholdet var både en produktionsenhed og en konsumtionsenhed samt rammen om et hjem og en familie (Wolf 1966). Det at være bonde var ikke blot et erhverv; det var en livsform (Galeski 1972). I de seneste år har etnologer ofte beskæftiget sig med, hvorledes produktionsmønsteret betingede gårdhusholdets struktur og organisation (Højrup 1975,

Löfgren 1974a, Löfgren 1975, Gaunt 1976), samt hvorledes gårdhusholdet ændrede sammensætning i løbet af en families levetid (Löfgren 1974a, 1974b).

Også Börje Hanssen har ofte beskæftiget sig med analyser af gårdhusholdets struktur og organisation, og han tilføjer disse analyser et væsentligt perspektiv, idet han undersøger, hvorledes gårdhusholdet og dets relationer udadtil har ændret sig over en meget lang tidsperiode (Hanssen 1958, Hanssen 1976). Et lignende langt tidsperspektiv har Palle Christiansen arbejdet med i en analyse af forandringerne i den sociale struktur og husholdssammensætningen i en sjællandsk landsby fra 1600-tallet til i dag (Christiansen 1978a).

Sammenfatning

Den klassiske landsby og det klassiske landsbysamfund er blevet undersøgt af folk fra forskellige fag og som en følge deraf ud fra forskellige aspekter. De problemer, man hovedsagelig har beskæftiget sig med, er driftsformen og herunder dyrkningsfællesskabets opståen, bylaget som landsbyens organisatoriske centrum samt beskrivelser af de skikke, der knyttede sig til arbejdslivet og festlivet i landsbyen. Først relativt sent er etnologer begyndt at analysere samspillet mellem økonomi og social organisation i landsbyen. I de seneste år er der dog foretaget en del undersøgelser af gården og gårdhusholdet, som var den centrale enhed i landsbyen.

I det førindustrielle bondesamfund var der imidlertid betydelige regionale forskelle i livsformer. Bonden på den store marskgård i Vestslesvig havde en væsentlig anden økonomi og livsstil end bonden på den jyske hede. Skipperbonden på Fanø, som sejlede på Hamborg og Amsterdam, havde en anden horisont end den fynske bonde, og den sjællandske fæstebonde levede i et område, hvor godserne dominerede, og hvor der var en social struktur, der var forskellig fra den, man finder i områder i det vestlige Jylland, hvor bønderne længe havde været selvejere, og hvor der kun var få godser.

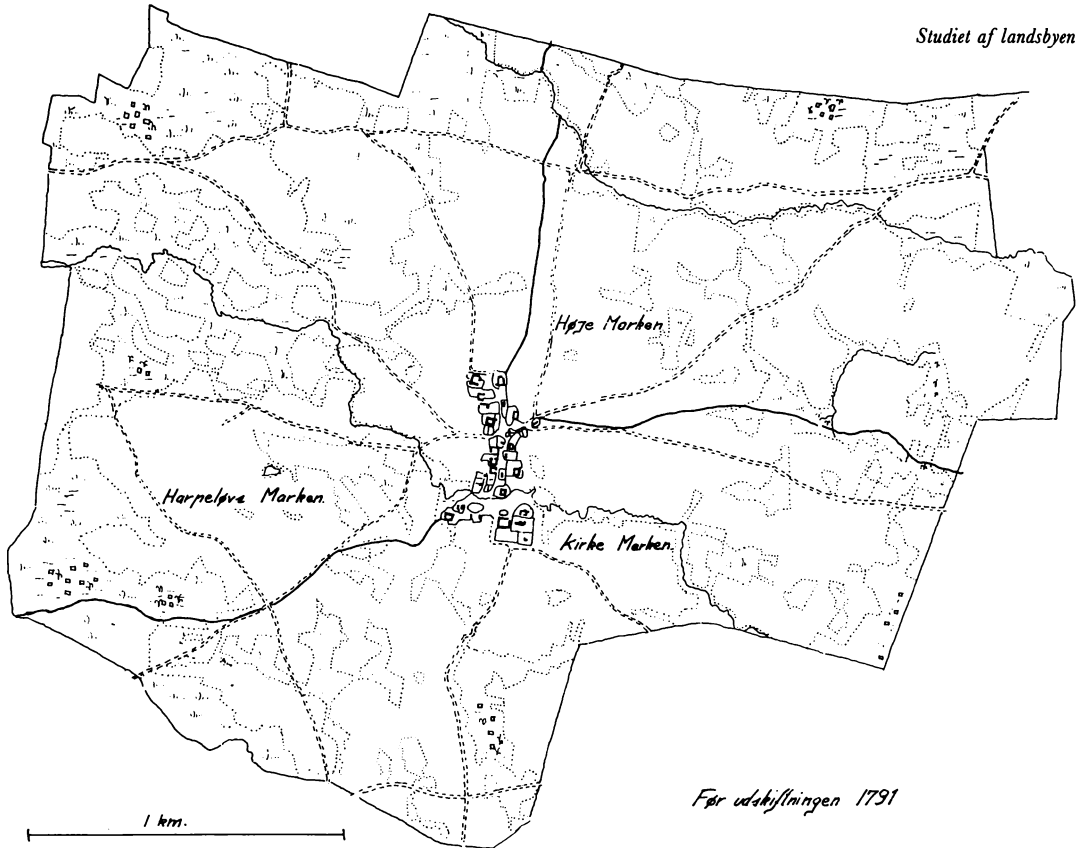

Fig. 2. Kort over den sjællandske landsby Toksværd og dens jorder før udskiftningen i 1791.

De tre vange i byjorden er markeret. Inden for hver vang lå gårdenes agre spredt mellem hinanden.

Kortet er tegnet af arkitekt Poul Børge Pedersen, 1979.

Samspillet mellem økologiske og økonomiske faktorer, som betingede en særlig form for bondeøkonomi er analyseret; men endnu har man ikke undersøgt, hvorledes disse forudsætninger evt. i samspil med en vis form for kulturel permanens har betinget forskellige sociale organisationsformer og livsformer i danske landsbysamfund.

Heller ikke landsbysamfundet i 1600-tallet, forholdet mellem gårdmænd og husmænd og f.eks. forholdet mellem flere gårdbrugere på een gård, er endnu dokumenteret tilfredsstillende.

For landsbysamfundet i tiden efter ca. 1850 gælder det, at selv om der er foretaget en lang række undersøgelser af de ændringer, landbysamfundet gennemgik i de efterfølgende 50 år, ved vi endnu ikke konkret, hvilken effekt disse forandringer havde på landsbyniveau. Inspireret af andelsbevægelsens og de folkelige bevægelseres historieskrivning har vi stadig en

noget stereotyp opfattelse af denne periode, og de undersøgelser, som er foretaget ud fra en anden synsvinkel, er endnu for fåtallige til, at man kan konstatere, hvorvidt ændringerne formede sig forskelligt i forskellige lokaliteter.

Hvad er der sket i landsbyen i det 19. og 20. århundrede?

Med udgangspunkt i en serie kort over landsbyen Toksværd i Sydsjælland vil jeg i det følgende meget kortfattet beskrive nogle karakteristiske træk i udviklingen i en landsby i det 19. og 20. århundrede.

Som det fremgår af de to ovenstående kort havde »den klassiske landsby« i årene før og efter udskiftningen en forholdsvis enkel struktur. Byen bestod af gårde og huse. Før udskiftningen havde husmændene ret til at få deres køer græsset sammen med gårdmænd-

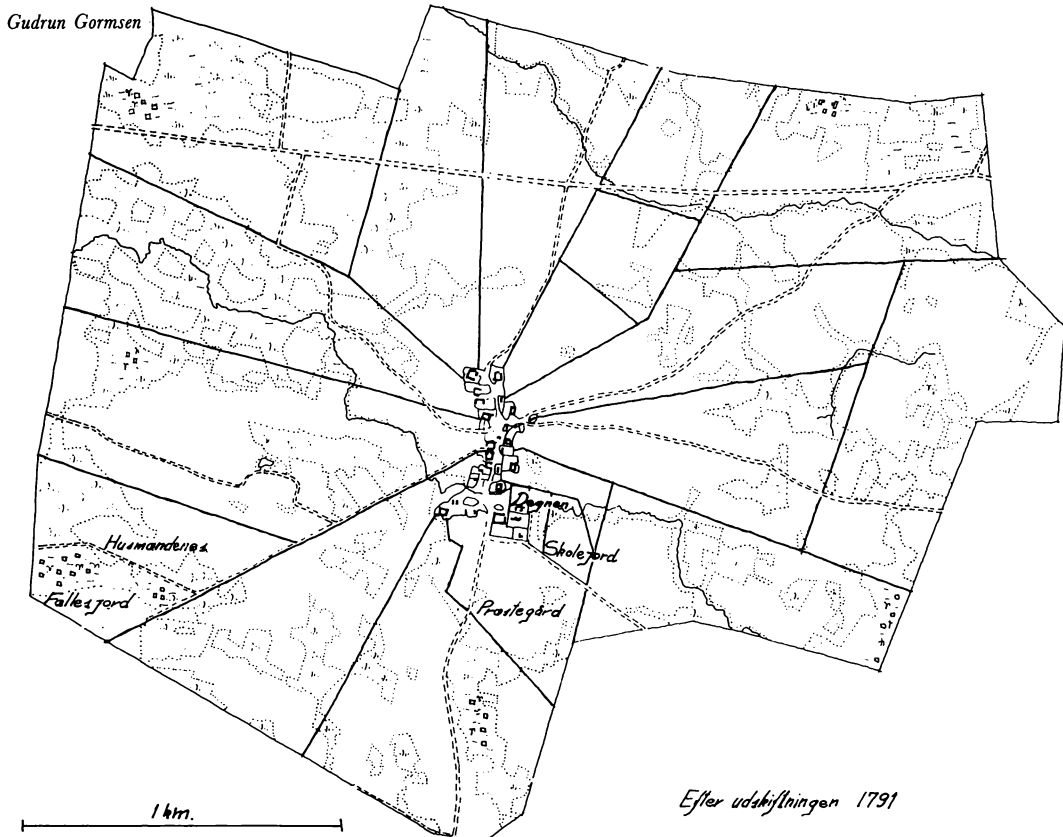

Fig. 3. Kort over den sjællandske landsby Toksværd og dens jorder efter udskiftningen i 1791.

Landsbyen blev stjerneudskiftet, og gårdenes jorder blev derved samlet i de karakteristiske, lange og smalle parceller. Kortet er tegnet af arkitekt Poul Børge Pedersen, 1979.

nes på landsbyens fælles græsningsarealer, men ved udskiftningen, hvor den fælles organisation omkring driftsformen blev ophævet, fik husmændene i stedet tildelt et græsningsareal i yderkanten af landsbyens jord; den jord, som med de gamle dyrkningsmetoder var ringet gødet.

Toksværd blev stjerneudskiftet. Gårdenes jordtilliggende blev samlet i lange og smalle parceller. Det var upraktisk i det daglige arbejde, men gårdene kunne blive på deres plads i bykernen. Bortset fra ophævelsen af det såkaldte dyrkningsfællesskab skete der ikke de store ændringer af livet i landsbyen ved udskiftningen. Gårdhusholdene bestod stadig af familien, tjenestefolk plus løst tilknyttede daglejere. Økonomien var endnu hovedsagelig baseret på selvforsyning, og man var stadig involveret i et vist samarbejde med andre gårdhushold.

De mange mose-, kær- og engarealer, som

prægede det danske landskab i årene omkring 1800, blev i løbet af de følgende 100 år på grund af intensive dyrkningsteknikker, grundforbedring og nyopdyrkning inddraget som landbrugsjord.

I 1804 havde en stor del af bønderne i Toksværd købt deres gårde til selveje og var således blevet løst for deres afhængighed af godsejeren. De kunne nu frit råde over deres jordtilliggende. Nogle af gårdene blev delt, og de nye gårde blev opført uden for bykernen. Fra mange gårde blev der desuden udparceleret jord til husmandsbrug.

I denne periode skete der overalt i Danmark en meget stor vækst i antallet af huse i forhold til antallet af gårde. I kornsalgssperioden oplevede gårdmændene en stigende velstand og opnåede efterhånden en vis politisk indflydelse. Samtidig uddybedes kløften mellem gårdmænd og husmænd i økonomisk og social henseende meget kraftigt.

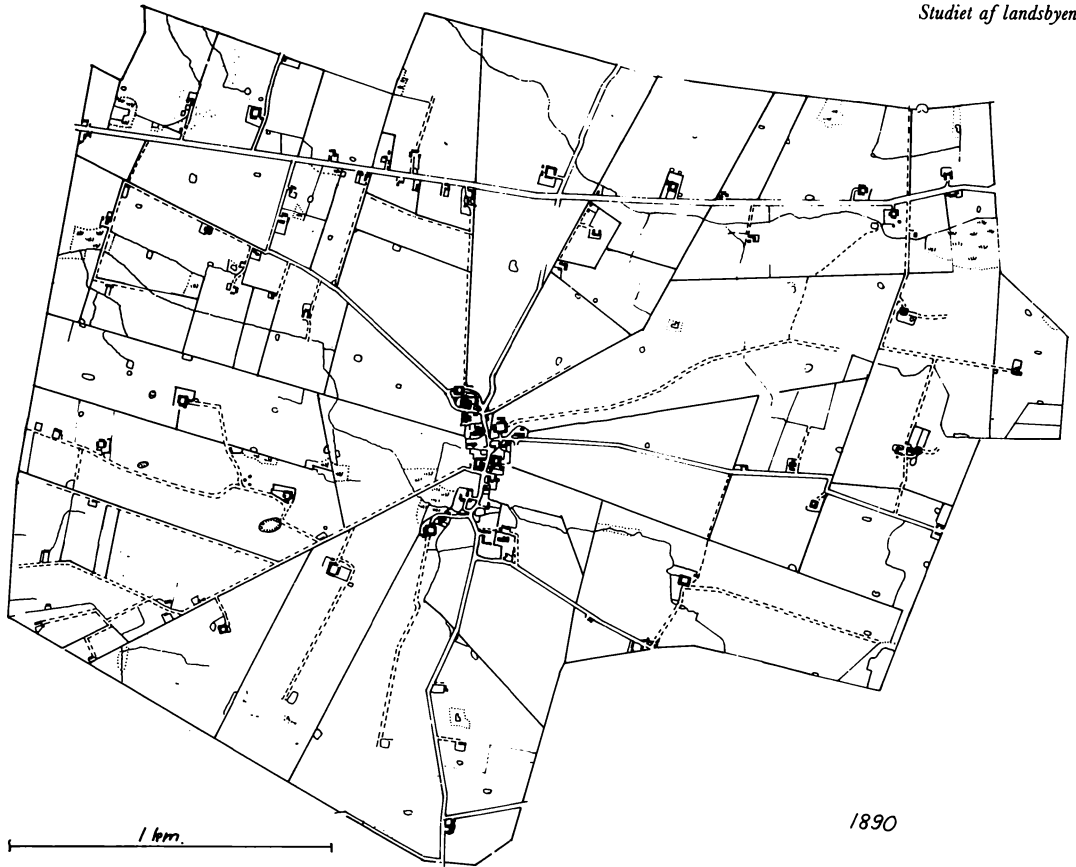

Fig. 4. Kort over Toksværd by og ejerlag, 1890.
Kortet er tegnet af arkitekt Jan Birket-Schmidt, 1979

I forbindelse med den konjunkturbetingede omlægning af landbruget i 1880'erne fra kornavl til animalsk produktion fik landsbyerne deres lokale andelsinstitutioner. Andelsmejeriet i Toksværd byggedes i 1890 (der havde dog tidligere eksisteret et privat mejeri) og brugsforeningen med tilhørende korn- og foderstofdeling allerede i 1874. Selv om det er blevet hævdet, at andelsprincippet kom de små landbrugere til gode, blev disse institutioner dog fortrinsvis gårdmændenes forum. Et sted hvor de kunne bekræfte deres selvfølelse og lokale dominans. I 1888 fik Toksværd sogn sit forsamlingshus. Som så mange andre steder opstod der strid om husets placering, hvorfor det som en kompromisløsning blev placeret uden for byen på et sted nogenlunde midt i sognet. Et utal af lokale foreninger voksede frem, og forsamlingshuset blev rammen om en stor del af foreningslivet.

Sammenlignet med 1700-tallets landsby var der i landsbyen i slutningen af 1800-tallet sket en yderligere social differentiering mellem gårdmænd og husmænd. Med andelsbevægelsen etableredes nye økonomiske institutioner, ligesom foreningerne skabte helt nye rammer for socialt samvær.

Bortset fra, at der blev bygget en del enfamiliehuse i Toksværd, dels i et område ved landevejen mod nord, dels langs bygaden, ændrede landsbyens fysiske struktur sig ikke væsentligt i de følgende 50 år. Dog skete der en differentiering i økonomisk henseende, idet nye grupper af håndværkere og handlende etablerede sig i landsbyen i takt med, at den delvise selvforsyning på gårdene blev opgivet til fordel for en mere markedsrettet produktion. Arbejdsdelingen og nye forbrugsmønstre vandt indpas i landhusholdningerne. De stør-

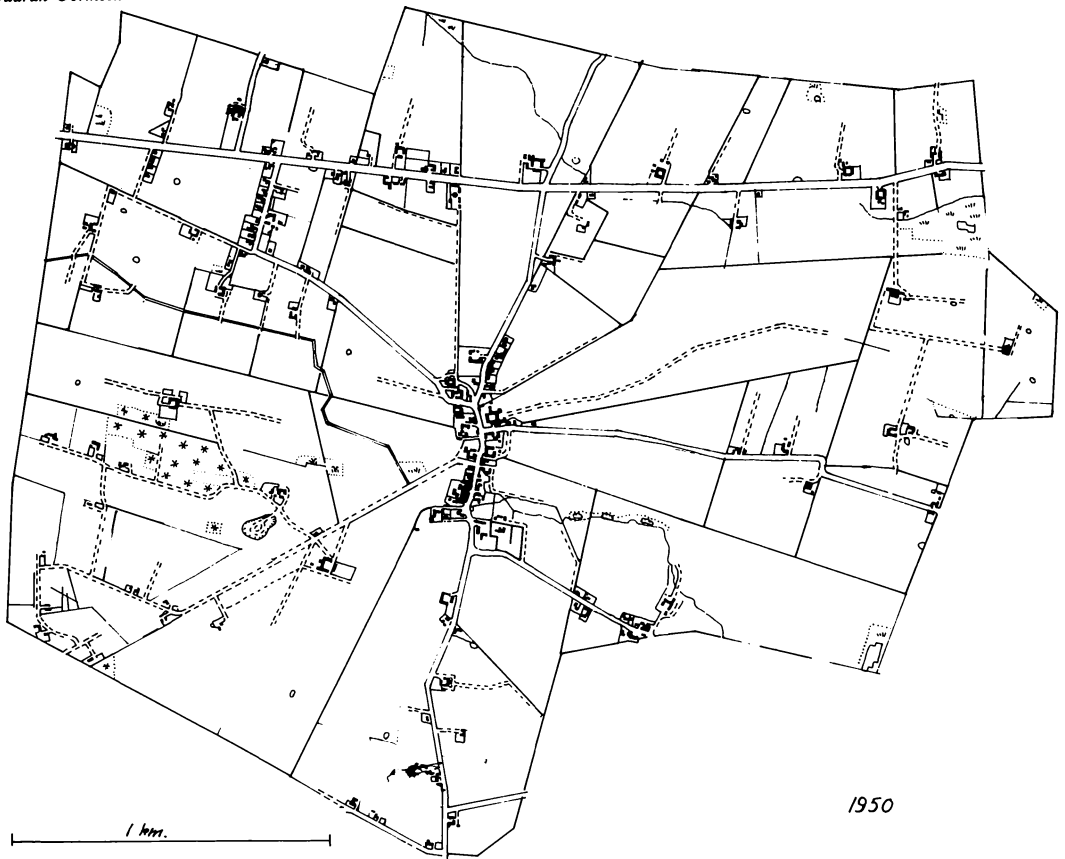

Fig. 5. Kort over Toksværd by og ejerlag, 1950.
Kortet er tegnet af arkitekt Jan Birkel-Schmidt, 1979.

re landsbyer begyndte at blive en slags »servicebyer«.

Allerede i 1930'erne begyndte unge, der hidtil havde været beskæftiget ved landbruget som tjenestefolk eller landarbejdere, at søge fra landdistrikterne til byområderne, men endnu i 1940'erne var gårdene med deres tjenestefolk og løsere tilknyttede landarbejdere et karakteristisk element i landsbyen. Den animalske produktion var ligeledes fortsat integreret i gårdens økonomi. Andelsbevægelsen havde i begyndelsen af århundredet fået en overbygning af koordinerende organer; men endnu fungerede de lokale andelsinstitutioner, og endnu samledes unge og yngre i sognets foreninger og forsamlingshuset.

Toksværd anno 1979 har derimod en væsentlig anden fysisk struktur end blot 30 år tidligere. Nogle gårde langs bygaden er forsvundet og erstattet af huse, og på en af de

tidligere gårdes jorder er der siden 1964 blevet udstykket 64 parcelhuse. Nordligst i bycentret skiller den store, nye centralskole sig tydeligt ud blandt de øvrige bygninger.

Også det omliggende landskab har ændret sig. Mens græs- og roemarker tidligere vekslede med kornmarker, er det nu hovedsagelig marker tilsået med byg, som dominerer landskabsbilledet. Ligeledes har selve jordfordelingen forandret sig. Parcelliststeder og mindre landbrug er blevet nedlagt og jorden solgt fra eller forpagtet ud. Fra omkring 1950 tog overgangen fra landbruget til andre erhverv fart. I første omgang opsugedes landbrugsmedhjælpere og husmænd i denne proces, men fra omkring 1965 valgte også nogle mindre gårdmænd at nedlægge eller nedgearde deres landbrug til fordel for sideerhverv af forskellig karakter. En del af de tidligere husmænd og parcellister, som skiftede erhverv,

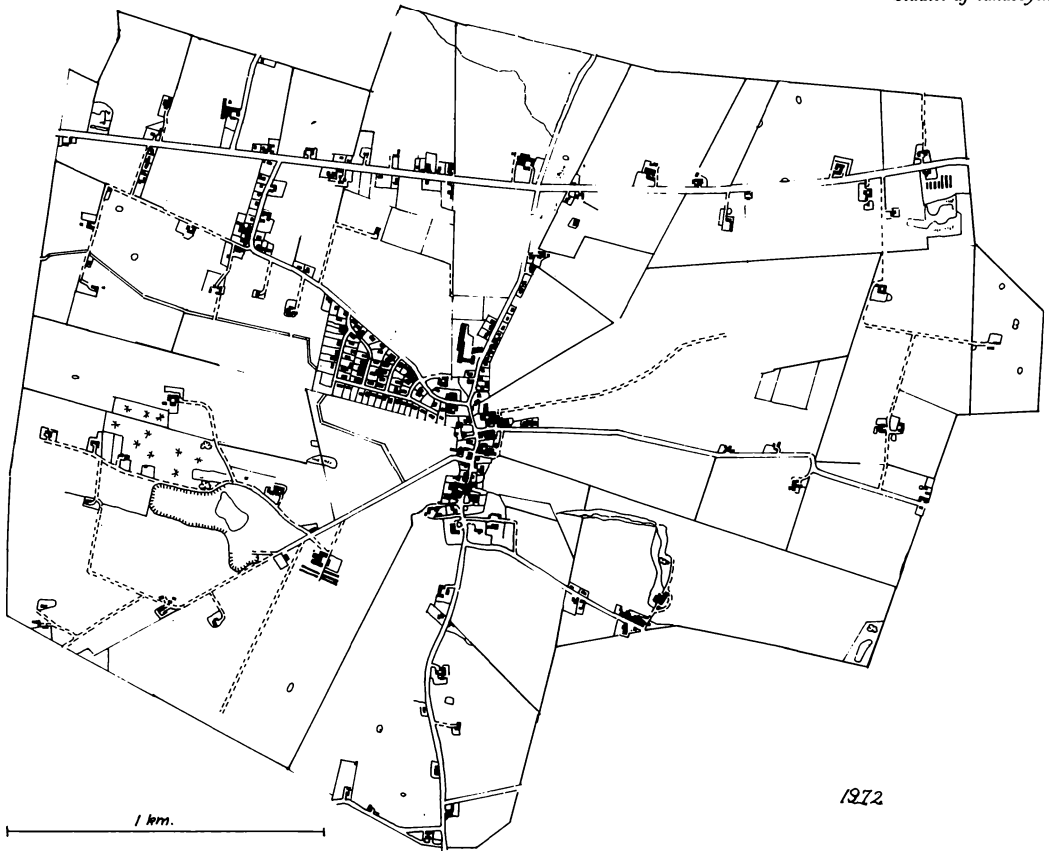

Fig. 6. Kort over Toksværd by og ejerlag, 1972.
Kortet er tegnet af arkitekt Jan Birket-Schmidt, 1979.

blev ufaglærte arbejdere ved anlægsarbejder, byggevirksomhed eller industrivirksomheder. Folk fra Toksværd søgte bl.a. til Holmegårds glasværk i Fensmark, til Næstved eller til boligbyggeriet i Københavnsområdet.

På gårdene kunne man på grund af afvandringen fra landbruget og den økonomiske situation ikke længere dække det stadige behov for arbejdskraft. En omlægning af landbruget til kornavl, som er mindre arbejdskrævende, samt en mekanisering af arbejdsprocesserne blev nødvendig. I dag er der næsten ingen tjenestefolk tilbage på gårdene i Toksværd. Gårdmandsfamilien alene passer bedriften. Selv om arbejdet er rationaliseret, tager det nu al landmandens tid, og overskud til engagement i sognets politiske og kulturelle liv er svundet betydeligt ind.

Fra 1964 til ca. 1973 har Toksværd oplevet en vis befolkningstilvækst på grund af parcel-

husudstykningsen. En del af beboerne i det nye kvarter er børn af folk i byen eller sognet; men en stor del er tilflyttere udenogs fra. Beboerne i kvarteret er hovedsagelig faglærte og ufaglærte arbejdere samt nogle få funktionærer, og næsten alle arbejder uden for sognet. Med den stigende velstand i løbet af 1960'erne fik flere og flere råd til og ønske om at få egen bolig, dvs. eget parcelhus. Samtidig fik flere og flere mulighed for at anskaffe sig bil, og således blev det muligt at bosætte sig i landdistrikter, hvor byggegrunde ofte er billigere end i de større byer, og tage arbejde andetsteds.

Med befolkningstilvæksten i Toksværd er der sket en yderligere differentiering af byens indbyggere fordelt på erhvervsgrupper. Generelt kan man sige, at fra overvejende at have været en bondeby har Toksværd udviklet sig til en by, hvis befolkning hovedsagelig be-

står af lønarbejdere, nemlig arbejdere og funktionærer. I en mellemliggende fase var landsbyen en by bestående af gårdmænd og en stor befolkningsgruppe, der også ernærede sig af de agrare erhverv, men som spændte fra husmænd til fodermestre og andre landarbejdere.

På grund af strukturrationalisering og centralisering blev mejeriet i Toksværd nedlagt i 1966. Af lignende årsager er flere små værksteder og butikker som Tatoludsalget og brødudsalget nu lukket.

Ydre faktorer som tilflytningen og befolkningstilvæksten, der medførte en ny befolkningssammensætning og social struktur, samt forandringerne i serviceniveauet har imidlertid ikke haft nogen direkte effekt på livet i byen. I Toksværd er der tradition for, at man organiserede sig i foreninger og deltog aktivt i foreningslivet. Forsamlingshuset fungerer nu kun som sognets største møde- og festlokale, men i dag udfolder der sig et blomstrende foreningsliv andre steder i byen, f.eks. omkring Idrætsforeningens klubhus ved den nye sportsplads ved centralskolen. De mange nye familier har i høj grad tilsluttet sig de eksisterende, lokale foreninger og sat deres præg på foreningsaktiviteten.

Mens Toksværd i løbet af 1960'erne og 1970'erne har oplevet en befolkningstilvækst, er andre landsbyer truet med affolkning. (Problemet er ikke blevet mindre efter vedtagelsen af by- og landzoneloven i 1970, hvis principper videreførtes i 1973, 1975 og 1978. Ligeledes vil det ikke blive mindsket, hvis kommunerne følger Planstyrelsens ideer om »det fremtidige bymønster«, hvor den erhvervsmæssige vækst, boligudbygningen samt et mere varieret serviceudbud alene tænkes placeret i kommunebyer og lokalcentre (Planstyrelsen 1978)). I sådanne landsbyer bliver befolkningsfordelingen skæv ved overvægt på de ældre aldersklasser. Skolen bliver eventuelt nedlagt, ligesom småhåndværkere og handlende afvikler deres virksomhed.

Blandt nutidens landsbyer er der mindst lige så mange variationer som i fortidens landsby. Mens variationen i fortidens landsby ofte skyldtes forskellige økologiske og økono-

miske faktorer, er samspillet mellem de faktorer, som betinger variationen i nutiden, ofte af mere kompliceret art. Selv inden for så lille et geografisk felt som een kommune kan der findes vidt forskellige former for landsbyer: landsbyer, der stadig i overvejende grad har et agrart præg, landsbyer, der stagnerer, og landsbyer, der er i vækst (Meeseburg 1978). I nogle landsbyer volder truslen om affolkning eller stagnation bekymringer, mens en for stor befolkningstilvækst eller befolkningsudskiftning direkte kan give andre landsbyer problemer.

Studiet af nutidige landsbyer

Efter at have givet et rids af den danske landsbys historie gennem 6000 år konkluderer Axel Steensberg, at »landsbyens dage er talte. – Dens forudsætninger er væk, og derfor måtte den dø« (Steensberg 1973 s. 189). Steensberg mener, at fællesskabet i landsbyen er væk. En stor del af landbefolkningen er nu beskæftiget i andre erhverv, og samtidig er byboere flyttet på landet. Den urbaniserede levevis er kommet til at dominere også i landsbyen.

Den situation, som gælder og har hersket i landsbyen på et hvilket som helst tidspunkt er imidlertid et resultat af og en tilpasning til forudgående årtiers historiske udvikling. I serien af kort over Toksværd kan man f.eks. endnu spore fysiske træk af en tidligere landsbys fysiske struktur. Set med etnologens øjne er det et problem, hvorvidt livsformen i landsbyen har ændret sig radikalt, eller om der også her kan genfindes træk af et særligt mønster. Problemet bliver derfor ikke at konstatere, hvornår og hvordan »landsbyen er død«. Derimod må man vende problemstillingen om og diskutere, hvorledes man i landsbyen har tilpasset sig en ny situation. Dernæst kan man søge at vurdere, om der i landsbyen findes kulturelle træk, der adskiller den fra andre samfundstyper.

Socialforskningsinstituttet har nylig udsendt resultaterne af en undersøgelse af levevilkårene i ti danske småbyer (Mogensen m.fl. 1979). De udvalgte byer er i befolk-

ningsmæssig henseende noget større end typiske, danske landsbyer, men på trods heraf er een af rapportens konklusioner, at levevisen og netværket af relationer mellem beboerne i de pågældende byer dog er væsentligt anderledes end i andre samfundstyper, f.eks. forstæder, hvor Socialforskningsinstituttet tidligere har foretaget undersøgelser (Kühl m.fl. 1972). Socialforskningsinstituttet har i sin småbyundersøgelse, der hovedsagelig består i en diskussion af baggrunden for den befolkningstilvækst, de pågældende småbyer har oplevet i de seneste ti år, også søgt at måle »miljøet og trivselen« i disse byer. Denne måling er foregået ved, at man har registreret, hvor ofte folk i byen hilser på hinanden, når de mødes på gaden, hvor hyppigt man besøger sine naboer, hvorvidt man kan arrangere babysitning med naboen, samt hvorvidt og hvor ofte naboer yder hinanden gensidige tjenester. Man har altså fokuseret på daglige »face-to-face« relationer, som ofte kun involverer to individer. Hyppigheden af sådanne kontakter har man målt inden for det relativt lille og sluttede geografiske felt, som landsbyen eller småbyen udgør. Konklusionen er, at der i disse småbyer findes et tæt netværk af enkeltkontakter mellem beboerne.

Enkeltkontakter og »face-to-face« relationer er imidlertid ikke noget specifikt for landsbyer eller småbyer. Også i større bysamfund med en anden struktur er individerne involveret i et netværk af sociale relationer. Her opererer man imidlertid over et mere vidtstrakt geografisk felt, og netværket bliver mere åbent og løsere (Frankenberg 1969, Bott 1971, Daun 1974). Det er karakteristisk, at Socialforskningsinstituttet har overført analysemetoder, der bruges i disse samfund, direkte på landsbyen.

Opfatter vi landsbyen som et felt bestående af mange forskellige slags relationer, kan man udmærket vælge at koncentrere sig om relationerne mellem enkeltindivider. Af de folkloristiske og etnologiske beskrivelser af den sociale organisation i »den klassiske landsby« fremgik det imidlertid, at der i landsbyen fandtes en række sociale institutioner, som forenede en meget stor del af landsbyens beboere i fælles aktivitet, og deraf fulgte en høj

grad af kulturel integration i landsbyen. For at klarlægge, hvorvidt der findes en særlig livsform eller særlige livsformer i nutidens landsby, må man udvide analysen af det sociale aktivitetsmønster med dette aspekt. Også i studiet af nutidige landsbyer må vi altså fokusere på sociale institutioner – og ikke kun på relationer mellem de enkelte individer.

Lad mig først forsøge at afgrænse begrebet »social institution«. Begrebet kan dels dække over en kreds af mennesker, der regelmæssigt forenes om bestemte, stadigt tilbagevendende aktiviteter, dels over institutionaliseret adfærd. Dvs. særlige adfærdsmønstre, der udfolder sig i en eller flere bestemte sammenhænge som stadigt tilbagevendende begivenheder. Man kan skelne mellem formelle og informelle sociale institutioner. Ved de formelle institutioner opererer man med de ydre rammer for menneskene og deres adfærd. Idet disse institutioner alle har en fast opbygning, fokuserer man derved på den formelle struktur i institutionen. For en persons deltagelse gælder kun eet kriterium, som dog kan variere i sin art. Således omfattede bylaget i landsbyen f.eks. alle jordejende gårdmænd, bydelaget de gifte mænd og koner og ungdomslaget de ugifte, unge mænd og kvinder. Betragter vi en forening som en formel institution, har den dels en fast organiseret opbygning, dels forudsætter deltagelse i foreningen, at personen er motiveret for foreningens program, eller at han har en rent social motivering for deltagelse i foreningslivet. Ved informelle, sociale institutioner fokuserer man mere på selve aktiviteten, dvs. den institutionaliserede adfærd, end på en bestemt struktur. Her findes mangfoldige kriterier for deltagelse afhængigt af de aktiviteter, man udfører i fællesskab, eller som man er samlet om. Således kan forskellige former for samarbejde mellem nogle få gårde i landsbyen udgøre en informel, social institution, ligesom man kan betragte det at sende en fælles »bykrans« eller »nabokrans« til en begravelse som en informel institution.

Sociale institutioner eksisterer som regel over tid, uanset om der sker en udskiftning i den kreds af personer, der deltager her. Helt konkret må vi beskrive, hvilke institutioner

der findes i landsbyen, og hvilken funktion de har i landsbyens liv. Hvad sker der, og hvem deltager i aktiviteterne?

To kulturelle nydannelser fra slutningen af forrige århundrede, forsamlingshuset og missionshuset, eksisterer endnu som mødehuse i mange af vore sogne. Gennem en kortlægning af aktivitetsmønsteret og aktivitetsniveauet over tid omkring disse to samlingssteder kan man undersøge, hvorvidt der er sket forandringer i aktivitetsmønsteret, eller om det gamle lever videre, evt. i en ny form.

Forsamlingshuset var tidligere centrum for det lokale foreningsliv. Her blev afholdt generalforsamlinger, møder og fester, dyrket sport og gymnastik, undervist i sløjd og håndgering samt holdt foredragsvirksomhed og arrangeret alment folkeligt oplysningsarbejde.

Foreningen blev en almen organisationsform, men i dag er foreningsaktiviteten i sig selv, dvs. selve fritidsudfoldelsen, det centrale – og ikke så meget det, at man også er fælles om et vist kulturelt grundlag, som bekræftes gennem foreningslivet.

Har ændrede fritidsvaner, landbefolkningens øgede mobilitet og muligheden for at vælge mellem en række alternative kommunale udbud af fritidsaktiviteter haft nogen betydning for det lokale foreningsliv? I mange forsamlingshuse arrangeres der ikke længere foredrags- eller kursusvirksomhed, idet til slutningen hertil er for ringe.

Hvilken betydning har sognets nye central-skole haft for det lokale foreningsliv? Mange steder blev ribberne i forsamlingshusets sal fjernet, da man fik en ny skole, idet idrætsforeningen flyttede sine aktiviteter til skolens gymnastiksal. Også andre foreninger begyndte at bruge skolens lokaler i stedet for forsamlingshuset. Dermed er en væsentlig del af det liv, som tidligere udfoldede sig omkring forsamlingshuset, forsvundet. Huset fungerer nu hovedsagelig som ramme om større møder og fester i sognet.

I dag kan man mange steder finde nedlagte og tomme forsamlingshuse. Her har huset helt mistet sin funktion i sognets liv, og hvilken betydning har det haft for integrationen mellem landsbyens beboere? Finder der nu kun integration sted mellem de relativt få per-

soner, som tilsammen udgør et fodboldhold eller et håndboldhold? Er der i og med, at foreninger har flyttet deres aktiviteter andetsteds hen i landsbyen, også sket en ændring i selve aktiviteten, eller lever den fortsat videre i samme form, men blot et nyt sted?

For dem, der tilslutter sig Indre Mission og dermed deltager i livet omkring missionshuset, er en fælles livsholdning og et fælles ideologisk grundlag bestående af et fast sæt af normer og vurderinger derimod stadig væsentligst. Rekrutteringen af deltagerne i missionshusets liv er dermed mere snæver. Fællesskabet omkring læsning og tolkning af Bibelens ord regnes for langt vigtigere end fællesskabet omkring en fodbold. Har en sådan indstilling betydning for den integration, der foregår inden for denne, mere snævre kreds? Umiddelbart vil man forvente at finde en meget velintegreret gruppe af mennesker omkring missionshuset. Men hvilken betydning har det for den kulturelle integration i landsbyen som helhed?

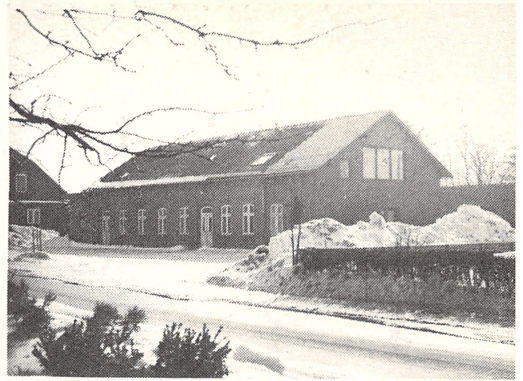
Tidligere sluttede een kreds af landsbyens beboere op omkring forsamlingshuset, mens en anden kreds sluttede sig til missionshuset (Balle-Petersen, 1974 og 1977). Det gælder sandsynligvis endnu mange steder, og hvorvidt bevirker det, at landsbyens beboere hver for sig kun har kontakt med den kreds, de har tilsluttet sig? Giver det anledning til konflikter, er der i tidens løb sket en udjævning mellem sådanne adskilte grupper, eller findes der andre institutionaliserede former for samvær, hvor man kan mødes på tværs af de eksisterende kredse?

Når man beskæftiger sig med, hvorledes den sociale aktivitet udkrystalliserer sig i særlige aktivitetsmønstre omkring institutioner, er det imidlertid ikke tilstrækkeligt alene at fokusere på foreningsliv og andre lignende formelle institutioner. I den klassiske landsby var de informelle institutioner, hvor folk samledes om at udføre fælles arbejdsopgaver med efterfølgende selskabeligt samvær, og hvor folk var involveret i gensidig hjælp og tjenester af overordentlig stor betydning. Afhængigheden af naboer i nabofællesskabet var stor. Hvilken rolle spiller sådanne institutioner i nutidens landsby? Har nabolaget og

nabofællesskabet stadig betydning? Hvilke former for adfærd omfatter det i så fald? Har nabofællesskabet ændret sig, således at det i dag hovedsageligt rummer et socialt og selskabeligt aspekt (f.eks. fælles årlige kaffe- og spisegilder), eller indgår visse former for samarbejde og gensidig hjælp stadig som et element i naboskabet? Lægger man i landsbyen vægt på at markere positive naborelationer, og hvorledes sker det?

Alle disse spørgsmål er rejst på baggrund af den undersøgelse, jeg har foretaget i landsbyen Bedsted i Sønderjylland i forbindelse med det etnologiske landsbyprojekt. I 1896 fik byen et missionshus, men først efter genforeningen fik sognet et egentligt foreningsliv, og først i 1936 – i en tid, hvor de nationale brydninger var stærke – byggede man et forsamlingshus, der skulle være et samlingssted for alle dansksindede i sognet. Den kreds af mennesker, som er tilsluttet Indre Mission i byen, har imidlertid aldrig deltaget i nogen af de aktiviteter, der har udfoldet sig i forsamlingshuset. I byen findes to skarpt adskilte kredse. En kreds mødes kun til fælles samvær i forsamlingshuset og den anden kreds kun i missionshuset. Byen opfattes af beboerne som et splittet samfund. Inden for de mange nabolag, som findes i byen, har man imidlertid i høj grad kontakt på tværs af de eksisterende skel. Nabofællesskabet vurderes højt af alle, og en nabo er en nabo, uanset om han er missionsk, med i kredsen omkring forsamlingshuset eller tilhører det tyske mindretal. Tidligere udgjorde hjemmetykkerne endnu en gruppe med den tyske skole som samlingssted. På det informelle plan er der altså på trods af, at landsbyen betegnes som »et splittet samfund«, en meget høj grad af fælles samvær. Udadtill, såvel over for omverdenen, som når landsbybeboerne selv skal betragte landsbyen som en samlet enhed, er det imidlertid den meget velintegrerede gruppe af missionsfolk, som tegner landsbyens kulturelle profil.

I Bedsted har der i kraft af, at missionshuset ligger i selve byen og forsamlingshuset umiddelbart uden for byen, eksisteret såvel formelle som informelle institutioner side om side. Samtidig er denne landsby med sine 201

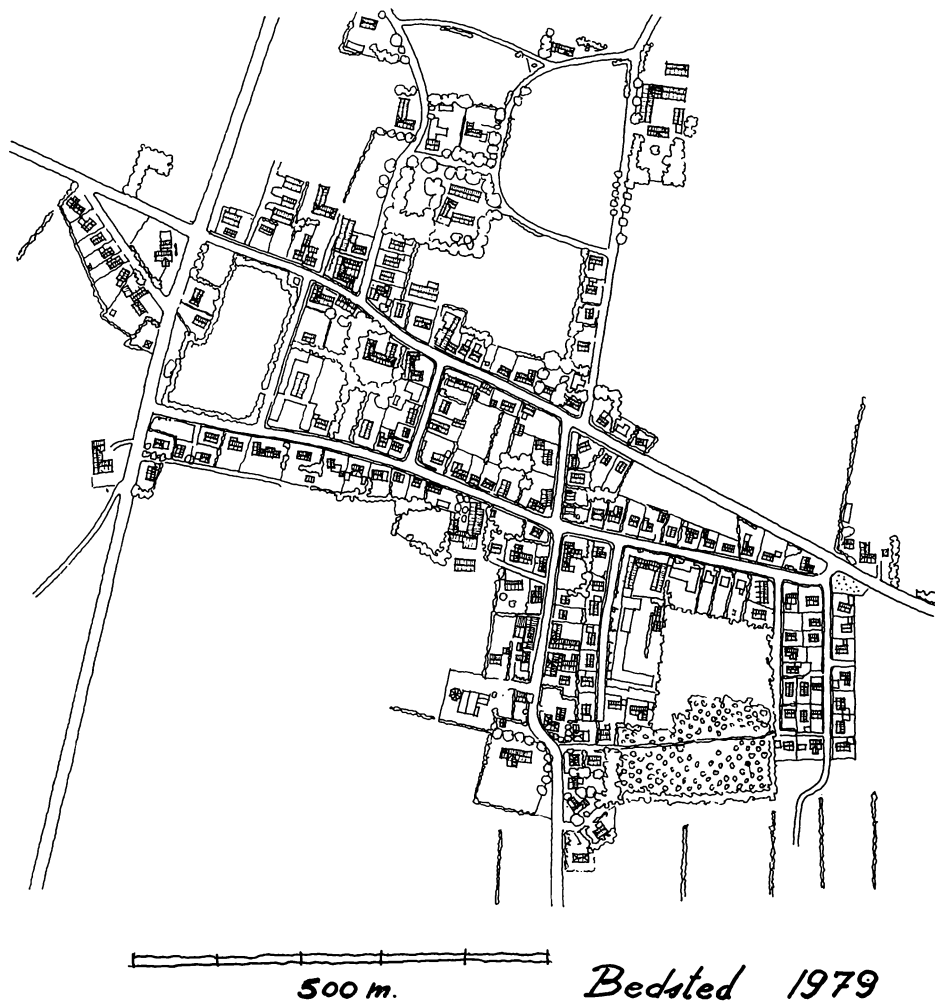

Missionshuset i Bedsted er opført i 1896. Endnu i dag er Indre Missions Samfund i Bedsted særdeles livskraftigt, og i de seneste ti år er missionshuset blevet udvidet og ombygget to gange.

Foto: Linda Klitmøller.

husstande en meget stor landsby. Det vil derfor være interessant at undersøge, hvorledes situationen former sig i en lille landsby med f.eks. kun 15–20 husstande. Man kan tænke sig, at de formelle institutioner som f.eks. sognets foreninger ikke har så stor en betydning for livet i en sådan landsby. Det foreningsliv, man deltager i, foregår uden for den lille landsby. Udvikles der i en sådan landsby en anden form for institutioner, og kan disse institutioner integrere samtlige beboere i landsbyen i stedet for kun mindre, territorielt afgrænsede enheder, som vi så det i Bedsted? Har det nogen betydning for kontinuiteten i samværsformerne i sådanne små landsbyer, at mange af dem endnu i dag har et overvejende agrart præg? Bevirker begge disse forhold, at en sådan landsby udadtill og indadtill præges af en særlig livsform, hvor sammenhold og fællesskab vurderes højt til trods for, at der også her findes grupper med forskellige interesser?

At vurdere de sociale institutioners integrerede effekt og den betydning, de har for etableringen af een livsform eller flere livsformer i landsbyer er eet problem. En anden problemstilling er at vurdere ydre faktorer som affolkings- og befolkningstilvækstproblemets betydning for den interne situation i landsbyen. Hvad sker der i de landsbysamfund, som affolkes? Drænes foreninger og andre institutioner f.eks. for initiativ, når de unge flytter

Kort over landsbyen Bedsted, 1979. Omkring århundredskiftet førtes en af de sønderjyske amtsbaner gennem Bedsted. Bondelandsbyen udviklede sig til en stationsby med et bredt udbud af handlende og håndværkere. Da jernbanen blev nedlagt i midten af 1930'erne, opstod der efterhånden en parallelgade til den oprindelige bygade langs det gamle banelegeme. Her opførtes en del arbejderboliger til distriktets landarbejdere.

Kortet er tegnet af arkitekt Poul Børge Pedersen.

bort? I mange af de landsbysamfund, som ikke er i egentlig vækst, men heller ikke helt stagnerende, sker der ofte i forbindelse med dødsfald eller fraflytning fra byen en vis tilflytning til byen af nye familier. Hvilken konsekvens har en sådan befolkningsudskiftning for institutionerne?

Igen vil jeg bruge Bedsted som eksempel. Her er ikke udstykket noget særligt stort parcelhuskvarter, men dog er der sket en relativ

stor befolkningsstilvækst, idet tilflyttede, unge familier har bosat sig i den oprindelige bebyggelse. En sådan befolkningsudskiftning har haft stor betydning for nabolagsinstitutionen i byen. Kun hvor et nabolag i forvejen har været fast afgrænset eller været velfungerende og velintegreret, er tilflytterne gledet ind i de eksisterende nabolag. En vellykket integration kræver altså en vis grad af kontinuitet og en vel etableret kulturel samhand-

En gang om måneden afholdes der familieaften i missionshuset i Bedsted. Medlemmerne af KFUM og K sidder ved ét bord, de større børn nærmest talerstolen og de alleryngste på forældrenes skød. De øvrige ældre og yngre medlemmer af missionssamfundet har i reglen faste pladser ved de lange borde.

Foto: Linda Klitmøller.

lingsform. Hvor befolkningsudskiftningen inden for et nabolag har været stor og enten omfattet udskiftning af flere husstande eller mange hyppige flytninger, er institutionen gået i opløsning.

Indre Missions Samfund i Bedsted er i dag en meget vel fungerende enhed. Aldrig har der udfoldet sig så mange forskellige slags aktiviteter i missionshuset, i de private hjem, i spejderhytten og i KFUM og K's ungdomskreds som i dag. Her har man haft en fast organiseret struktur som basis. Desuden – og det er mere vigtigt – har mange af de unge, som er opvokset med denne organisationsform, og som er socialiseret ind i dette livs- og kulturmønster, fået mulighed for at blive boende i byen. De har engageret sig kraftigt i kredsen omkring missionshuset, og samtidig har de tilført det traditionelle adfærdsmønster en vis form for fornyelse, uden at det dog der- ved er blevet ændret i egentlig forstand.

Stigningen i aktivitetsniveauet omkring missionshuset har haft en selvforstærkende effekt. Flere unge familier med de samme religiøse interesser har netop valgt at bosætte sig i Bedsted på grund af det mangfoldige religiøse liv, som udfolder sig her, ligesom unge fra andre sogne kører til Bedsted til møder osv. Disse tilflyttere integreres meget hurtigt i kredsen. Samtidig har den øgede intensitet i det religiøse liv bevirket, at de unge, som er

tilsluttet Indre Missions Samfund, i stadig stigende grad isolerer sig fra andre aktiviteter, som foregår i sognet. Man har nok i sit eget. En meget stor del af de tilflyttere, som ikke har specielle religiøse interesser, er derimod ikke i særlig høj grad blevet integreret i sognets foreningsliv eller i festlivet i forsamlingshuset. Aktivitetsniveauet omkring forsamlingshuset var i en årrække omkring 1970 meget lavt, men efter en modernisering af huset, der var baseret på frivillige arbejdsydelse fra medlemmernes side, er antallet af arrangementer igen i stigning.

Det ser ud til, at man i øjeblikket befinder sig i en fase, der er præget af forandring. Vil de nye befolkningsgrupper i byen tilslutte sig forsamlingshuset, hvilket det stigende aktivitetsniveau kan tyde på, eller vil de vedblive at være en stor gruppe, som ikke tilslutter sig nogen af de eksisterende institutioner, men som i stedet kan tænkes at danne helt nye institutioner som ramme om nye, fælles aktivitetsmønstre?

I de sidste to år har man i Bedsted afholdt en byfest for alle landsbyens beboere. (Initiativet hertil kom karakteristisk nok fra en tilflyttet lærer og den nye præst. De ønskede at skabe en ny form for institution, som kunne samle landsbyens beboere på tværs af de eksisterende skel mellem missionsfolkene og de andre). Byfesten kan måske blive en ny institution, hvor såvel tilflyttere som folk, der har boet længe i byen, samt missionsfolk og ikke missionsfolk kan forenes i nye samværformer.

Som konklusion må man konstatere, at for at institutioner i landsbyen kan overleve i en tid med befolkningsudskiftning, fraflytning og tilflytning må der være en vis grad af kontinuitet, dvs. der skal være nogle mennesker, som kan føre institutionen videre. Man kan her undersøge, hvorledes tilflyttere integreres i landsbyen via formelle og informelle institutioner, og om der fortsat er kontinuitet i samværformerne. Ligeledes vil det være vigtigt at få klarlagt, hvorvidt der i forbindelse med befolkningsudskiftningen og befolkningstilvæksten dannes helt nye institutioner og institutionaliserede former for adfærd. Endelig byder landsbyer, hvor de gamle institutioner

er opløst, og hvor der ikke længer findes nogen former for fælles aktivitet, på helt nye forskningsmuligheder. Hvad sker der her? Opstår der eventuelt konflikter—f.eks. konflikter af en anden art end dem, der eksisterede mellem missionsfolk og ikke-missionsfolk. Disse konflikter havde jo i hvert fald indadtil i de to kredse en integrerende effekt!

Jeg har tidligere konstateret, at nutidens landsby er blevet mere differentieret i økonomisk og social henseende. Udvikles der som en følge af denne differentiering mange forskellige livsmønstre? Sker der inden for landsbyen en konfrontation mellem livsmønstre hos f.eks. tilflyttere og »indfødte«? Er der forskel i livsmønstret hos den tilflytter, der er opvokset i et ruralt miljø, og den tilflytter, som har sin rod i et urbant miljø? Kommuniceres det kulturelt? Giver forskellene i livsmønstre sig udslag i konflikter af lignende art, som dem man i tidligere tiders bondesamfund kendte mellem f.eks. fiskere og landbrugere i samme egn, og karle i herregårdsbyen versus folk i bondebyen? Hvorledes har den sociale struktur i landsbyen ændret sig i takt med den større grad af differentiering? Er det sociale hieraki blevet yderligere fintmærkende, eller er der i stedet sket en udjævning?

Da landbrug længe var det dominerende erhverv i vore landsbyer, og da mange landsbyer endnu har et vist agrart særpræg, må man også i undersøgelser af nutidens landsby fokusere på de forandringer, der er sket inden for landbruget. Småbrugernes overgang til lønarbejde, eller hvorledes de på anden vis har tilpasset sig en ny situation, må diskuteres.

Jorden, gården og gårdhusholdet var de primære økonomiske og sociale enheder i tidligere tiders landsby. Gården var som sagt både en produktionsenhed, en konsumtionsenhed og rammen om et hjem. Hvorledes har denne sammensatte enhed forandret sig over tid? Forandringerne i nutidens gårdhushold har været store, og driftsformen og arbejdsformen er ændret betydeligt. Hvilken betydning har det haft for de relationer, gårdhusholdet havde udadtil? Også gårdhusholdets struktur og organisation er ændret. I dag findes der næsten ingen tjenestefolk på gårdene,

ligesom landarbejdere ikke længere er knyttet til produktionsenheden. Hvad har disse forandringer betydet internt for gårdhusholdets organisation og for relationerne mellem familiemedlemmerne? Hvad har den ændrede arbejdsituation betydet for landmandens mulighed for deltagelse i sognets og landsbyens liv?

Palle O. Christiansen har i forbindelse med en undersøgelse af de forandringer, der skete i landbomiljøet i slutningen af forrige århundrede påpeget, at nok ændrede bonden på det tidspunkt sin livsstil, men vurderet på et højere abstraktionsniveau skete der ingen større forandring i kulturen. Bønderne bibeholdt de gamle normer og vurderinger omkring gård, jord og arbejde, som også deres forfædre havde haft. Han mener, at bondekulturens opløsning først er sket i det 20. århundrede (Christiansen 1978b). Denne proces skulle kunne dokumenteres ved studiet af nutidens landsbyer. Et andet aspekt af dette forløb er at diskutere, hvorvidt netop ændringerne i landbruget og gårdhusholdets interne organisation har været medvirkende til, at der evt. også er sket ændringer i de institutioner, som eksisterer i landsbyen. Har gårdhusholdenes problemer omkring tilpasningen til en ny livsform således haft afgørende betydning for livsformen i landsbyen i almindelighed?

De fleste af de aspekter, som har været diskuteret i denne oversigt, er forbundet med hverandre. I undersøgelser af nutidens landsbyer må vi forsøge at forene dem i et helhedsperspektiv. Landsbyen kan studeres ud fra to synsvikler: På den ene side må man forsøge at udskille de træk eller elementer, som har kontinuitet, og på den anden side må man analysere de træk, som har gennemgået forandring. Når man har undersøgt, hvorledes disse kulturelle processer er forløbet over tid, kan man begynde at diskutere, hvorvidt der eksisterer nogen speciel »landsbykultur«.

Her opererer vi således med et historisk perspektiv. Livsformerne i fortidens landsby var dog som nævnt forskellige fra egn til egn på grund af forskellige økonomiske, sociale og politiske forudsætninger. Thorkild Gravlund (Gravlund 1920 og 1922) har beskæftiget sig med, hvorledes »folkekarakteren« fra område

til område prægedes af sådanne forudsætninger. Hvorvidt de også har indflydelse på udformningen af livsformer i vore landsbyer i dag, kan kun konstateres ved undersøgelser af nutidige landsbyer i forskellige egne af Danmark. Det klassiske emne – landsbyen – har således i høj grad nutidig relevans. Det gælder blot om at få begyndt!

Litteratur

- Balle-Petersen, Margaretha, 1974: Forsamlingshuset – velkendt eller ukendt? Træk af forsamlingshusenes baggrund og funktion i Ribe amt, i: Mark og Montre.
- Balle-Petersen, Margaretha, 1977: Guds folk i Danmark. Nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper, i: Folk og Kultur.
- Bjerregaard, N. P., 1919: Sæd og Skik i Ommersyssel. Fortalt på Egnens Folkemaal. Danmarks Folkeminder Nr. 19, København.
- Bott, Elizabeth, 1971: Family and Social Network, London.
- Christensen, J. L. Østergaard, 1974: se Steensberg, Axel.
- Christiansen, Palle O., 1978a: The Household in the Local Setting. A Study of Peasant Stratification, i: Åkerman, S., H. C. Johansen og D. Gaunt: Chance and Change. Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic Area, Odense.
- Christiansen, Palle O., 1978b: Peasant Adoption to Bourgeois Culture? i: Ethnologia Scandinavica.
- Daun, Åke, 1974: Förortsliv, Stockholm.
- Erixon, Sigurd, 1960: Svenska byar utan systematisk reglering, Stockholm.
- Erixon, Sigurd, 1978: Byalag och byaliv, Stockholm.
- Eskeröd, Albert, 1953: Årets fester, Stockholm.
- Eskeröd, Albert, 1961: Soziale Organisation, i: Schwedische Volkskunde, Uppsala.
- Feilberg, H. F., 1863: Fra Heden. Folkelivsskildringer fra Mellemslesvig ved Aar 1860, Haderslev.
- Feilberg, H. F., 1889: Dansk Bondeliv, Bd. 1, København.
- Feilberg, H. F., 1904: Jul, København.
- Frankenberg, Ronald, 1969: Communities in Britain, Harmondsworth.
- Galeski, Boguslaw, 1972: Basic Concepts of Rural Sociology, Manchester.
- Gaunt, David, 1976: Familj, hushåll och arbetsintensitet, i: Scandia.
- Gormsen, Gudrun, 1976: Peder Knudsens dagbog. 1829–1857. En analyse af økonomisk og social organisation. Utrykt prisopgave i europæisk etnologi.
- Gräslund, John, 1957–58: Runnö i Kalmarsund. En skärgårdsöas omvandling, i: Stranda.
- Graves, Karoline, 1921: Ved Halleby Aa. Danmarks Folkeminder Nr. 24, København.
- Gravlund, Thorkild, 1917–30: Dansk Bygd I–III, København.
- Gravlund, Thorkild, 1920: Dansk Folkekarakter, København.
- Gräslund, Per, 1952: Harstena och Kråkmarö. En oskiftad och en skiftad skärgårdsby, i: Liv og Folkkultur V.
- Hansen, C. Rise og Axel Steensberg, 1951: Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer, København.
- Hansen, Thorvald, 1934: Mellem sydfynske Sunde. Hverdag og Højtid. Danmarks Folkeminder Nr. 41, København.
- Hansen, Viggo, 1964: Landskab og bebyggelse i Vendsyssel. Studie over landbebyggelsens udvikling indtil slutningen af 1600-tallet, København.
- Hanssen, Börje, 1952: Österlen. En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne, Stockholm.
- Hanssen, Börje, 1958: Group Relations of Peasants and Farmers, i: Andersson, Nels: Reserches sur la famille, Tübingen.
- Hanssen, Börje, 1976: Hushållens sammansättning i österlenska byar under 300 år, i: Rig.
- Hastrup, Fritz, 1964: Danske landsbytyper, Århus.
- Hastrup, Frits, 1970: Danske vangelag – i nordisk perspektiv, Kulturgeografiske skrifter nr. 7, Århus.
- Højrup, Ole, 1975: Die Arbeitsteilung zwischen Männern und Frauen in der bäuerlichen Kultur Dänemarks, i: Ethnologia Scandinavica.
- Kampp, Aage H. og Aage Aagesen, 1965: Det danske kulturlandskab. Gads geografi for gymnasier og seminarier, København.
- Kampp, Aage H. og K.-E. Frandsen, 1967: En gård i landsbyen. En historisk-kulturgeografisk analyse, i: Geografisk Tidsskrift. 66. Bd.
- Kjærgaard, Th., 1979: Gårdmandslinien i dansk historieskrivning, i: Fortid og Nutid, Bd. 28–2, 1979.
- Kühl, P.-H., Inger Koch-Nielsen og Sten Martini, 1972: Boligmiljøer i forstaden. Socialforskningsinstituttets meddelelse. 1, København.
- Lauridsen, P, 1899: Den gamle danske Landsby, i: Aarbog for Kulturhistorie.
- Löfgren, Orvar, 1974a: Familie, hushold og produktion, København.
- Löfgren, Orvar, 1974b: Family and Household among Scandinavian Peasants, i: Ethnologia Scandinavica.
- Löfgren, Orvar, 1975: Arbeitsteilung und Geschlechterrollen in Schweden, i: Ethnologia Scandinavica.
- Meesenburg, H., 1978: Befolkningsudvikling i Fyns amtskommune, i: Bygd. 9. årg. Nr. 3.
- Meyer, Poul, 1949: Danske Bylag, København.
- Mogensen, Gunnar Viby, Henrik Mørkeberg og Jon Sundbo, 1979: Småbyer i landdistrikter. Socialforskningsinstituttets publikation 86, København.
- Møller, J. S., 1929: Fester og Højtider i gamle Dage, Kalundborg.
- Ordbog over det danske Sprog. 1931. Bd. XIII, København.
- Piø, Iørn, 1975: Mennesker i landsbyen, i: Turistforeningens årbog.

- Planstyrelsen, 1978: Det fremtidige bymønster, København.
- Rockwell, Joan, 1974: The Danish Peasant Village, i: *The Journal of Peasant Studies*. Vol. 1.
- Schmidt, August F., 1937-51: *Studier i Vider og Vedtægter*, København.
- Schmidt, August F., 1940: *Fra Julestue til Valborgblus*, Skanderborg.
- Schmidt, August F., 1945: *Oldermand og Bystævne*, Århus.
- Schmidt, August F., 1950: *Leksikon over landsbyens gilder*, København.
- Schmidt, August F., 1953a: *Århusegnens landsbyliv*, Århus.
- Schmidt, August F., 1953b: *Hegn og markfred*, Brand.
- Schmidt, August F., 1964: *Fra Djurslands gamle landsbyer*, København.
- Skrubbeltrang, Fridlev, 1971: *Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede*, i: *Historisk Tidsskrift*, 12. Rk., Bd. V.
- Skrubbeltrang, Fridlev, 1974: *Husmand og Inderste*, København. (Fotografisk optryk).
- Skrubbeltrang, Fridlev, 1978: *Det danske landbosamfund. 1500-1800*, København.
- Steensberg, Axel, 1943: *Gamle danske Bøndergaarde*, København.
- Steensberg, Axel og C. Rise Hansen, 1951: se Hansen, C. Rise.
- Steensberg, Axel, 1953: *Store Valby. En sjællandsk landsby, der blev genfundet*, i: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Steensberg, Axel, 1956: *Bebyggelsen på Landet i Danmark i historisk Tid*, i: *Nordisk Kultur Bd. XIII*, Stockholm.
- Steensberg, Axel, 1973: *Den danske landsby gennem 6000 år*, København.
- Steensberg, Axel og J. L. Østergaard Christensen, 1974: *Store Valby. Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland*, København.
- Trap, J. P., 1972: *Danmark*. Bd. XV, København.
- Widding, Ole, 1949: *Markfællesskab og Landskifte*, København.
- Wolf, Eric, 1966: *Peasants*, Englewood Cliffs.
- Aakjær, Svend, 1933a: *Landsby og Enkeltgaard*, i: *Fortid og Nutid X*.
- Aakjær, Svend, 1933b: *Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid*, i: *Bidrag til Bondesamfundets Historie*, Oslo.

»History Workshop«

Om et engelsk forsøg på at gøre historie til fælleseje

Af Kristof K. Kristiansen og Tinne Vammen

»Folk kom gang på gang frem med deres frustrationer. De følte sig fanget i en ghetto, indespærret i stive definitioner på, hvad der er historisk relevante erfaringer, ude af kontakt med andre end deres egen, lukkede og selvtilstrækkelige kreds. Og dog var det som om de nærrede en fuldstændig modvilje mod at se de handlingsmæssige konsekvenser af deres egen utilfredshed i øjnene; de følte sig fremmedgjorte i forhold til de masser, de ønskede at knytte an til og tjene. De havde slet ingen fornemmelse for, at arbejdere kan forsyne historikeren med kildemateriale... Det var f.eks. utænkeligt, at historikeren kan hjælpe en gruppe arbejdere med at skrive deres fabriks eller fagforenings historie, eller at en lokalgruppe, der slås på sanerings- og boligområdet, måske kunne opnå større politisk styrke ved at skrive en kollektiv selvbiografi. Der var slet ingen fornemmelse af et ventende publikum eller nogen tillid til, at der findes en utilfredsstillet hunger efter historiske oplysninger, som en marxistisk, socialistisk eller antiautoritær historiker kan håbe på at tilfredsstille«.

(*History Workshop. A Journal of Socialist Historians*, nr. 1, 1976, s. 265)

»Har du aldrig spekuleret over, hvordan »almindelige mennesker« levede i gamle dage? Ikke bare folk i bred almindelighed, men måske dine egne forfædre? Har du aldrig ønsket at opfange et glimt af dine døde slægtninges liv, eller at du selv kunne komme tilbage til de tider og få en fornemmelse af, hvordan folk var dengang, hvordan de levede, hvad de holdt af og nød, hvad de var skuffede over og bange for – og allervigtigst, hvad de inderst inde følte og mente om den verden, de levede i?

Jeg har i hvert fald haft den længsel. Så begyndte jeg at tænke: Hvad Søren! Når adelen kan efterspore sine aner flere generationer tilbage, hvorfor skulle almindelige mennesker så ikke kunne gøre det samme. Og med de tanker i hovedet begyndte jeg at skrive de beretninger, du finder i denne bog«.

(Ron Barnes: *A License to Live. Scenes from a Post-War Working Life in Hackney*, 1975, s. 1)

Tilsammen fortæller disse to citater om distance: mellem håndens og åndens arbejdere, mellem »almindelige« menneskers jordnære

spørgsmål om, hvorfra de selv kommer, og hvem de er og specialisternes tavshed eller abstrakte svar. Det første citat er en diagnose af en forsamling venstreorienterede, franske historikere, der i maj 1975 mødtes i Paris for at diskutere, hvordan de kunne skabe et alternativ til den etablerede fagtradition. Det andet citat er hentet fra London-taxachaufføren Ron Barnes' selvbiografi. Fælles for begge er, at forfatterne er tilknyttet et usædvanligt projekt – »History Workshop« (HW) – der gennem det sidste tiår har været under udvikling i England, og som det er denne artikels formål at introducere. Referatet er forfattet af Raphael Samuel og Anna Davin, begge uddannede faghistorikere og drivende kræfter i projektet. Ron Barnes' bog er en af de mange arbejdererindringer, som er vokset frem inden for HWs rammer.

HW er et eksperiment, som af flere grunde fortjener opmærksomhed. Det er et eksempel på de sidste årtiers faglige opbrud inden for engelsk historievidenskab og et ambitiøst forsøg på at demokratisere historisk forskning og formidling. Det er en bestræbelse på at skabe en »folkets historie«, som beskriver og fortolker arbejderklassens historie inden for en marxistisk forståelsesramme; og endelig er det et praktisk forsøg på at mobilisere faghistorikere, arbejderintellektuelle og et historisk interesseret publikum til et samarbejde om og et forsvar for historie som kilde til personlig erkendelse, klassemæssig identitet og politisk lære for nutiden.

HW forsøger at slå bro over den formidlingskløft, som der idag eksisterer mellem den akademiske historieforskning og et historisk interesseret, ikke-akademisk publikum. De

---

Kristof K. Kristiansen, f. 1948, cand.mag. i historie 1979, kandidatstipendiat ved Historisk institut, Københavns universitet 1979.

Tinne Vammen, f. 1942, cand.phil. 1973, forskningsrådsstipendiat tilknyttet til Historisk institut, Københavns universitet 1979.

sidste årtiers faglige udvikling har næppe gjort denne kløft mindre, samtidig med at historikerne i stigende grad har måttet erkende, at de vanskeligt kan konkurrere med massemediernes historieformidling. På trods af at den historiske interesse er større end nogensinde, befinder selve faget sig i en usikker position. Der synes at eksistere en modsætning mellem den viden, forskningen kan tilbyde, og de krav om relevante og tilgængelige historiske indsigter, som findes hos »almindelige« mennesker. HW peger på én mulig løsning på problemet. Det er baggrunden for, at vi på de følgende sider skal forsøge at præsentere projektets karakter og forudsætninger.¹

1. Projektets startpunkt

HW-eksperimentet er blevet til og udviklet udenfor og i opposition til de engelske universiteters historikermiljøer og deres forskningspraksis. Dets start går tilbage til 1967 og til det fagforeningsfinansierede Ruskin College i universitetsbyen Oxford. Ruskin er et af Englands »labour colleges«. Her kan unge arbejdere af begge køn supplere deres skoleuddannelse ved et toårigt studieophold. For mange fungerer studierne som det første skridt på vejen til en højere uddannelse eller som springbræt til poster i fagbevægelsen og arbejderpartierne.

I 1967 udbrød for anden gang i Ruskin College's historie et oprør blandt de studerende. Som det første oprør i 1909 og studentoprøret, som i 60'erne sprængte sig frem på de engelske universiteter, var det de studerendes kritik, der var den umiddelbare baggrund for oprøret. Kritikken gjaldt uddannelsens indhold, undervisnings- og eksamensformerne og institutionens patriarkalske le-

delsesforhold. Men der var også en ekstra komponent: Mange studerende følte, at undervisningen var en indføring i normer og tænkemåder, der lå fjernt fra deres tidligere erfaringer. De opfattede undervisningen ikke blot som en indlæring af neutrale færdigheder og facts, men også en indoktrinering i borgerlige normer, som satte skel mellem dem selv og deres klasse og baggrundsmiljø.²

Inden for faget historie gik en gruppe studerende i gang med at organisere alternativ undervisning sammen med deres lærer Raphael Samuel. På daværende tidspunkt måtte undervisningen foregå i det skjulte p.g.a. ledelsens modstand. Indføringen i historie havde hidtil bestået i en helt traditionel generel stofindterpning efter et obligatorisk pensum. Nu lagde man i stedet undervisningen til rette ud fra et eksemplarisk princip. D.v.s. ud fra de faglige og politiske problemer og emner, som deltagerne selv følte som påtrængende, og som ofte lå i forlængelse af deres tidligere praktiske erfaringer. Undervisningens tilrettelæggelse ud fra dette princip førte over i en studenterforskning, der ofte var baseret på ret omfattende arkivalske undersøgelser, f.eks. af de studerendes hjemby, skoles, fagforenings eller erhvervs historie. Som det er kendt fra problemorienteret undervisning, førte disse afgrænsede undersøgelser til en beskæftigelse med stadig større stofområder og en dybere interesse for faget. Men vigtigt er det at pointere, at denne selvstændige forskningsaktivitet også rummede videnskabelige og politiske kvaliteter udover de pædagogiske. I kraft af deres praktiske viden og erfaringer, f.eks. om et erhvervs tekniske og organisatoriske forhold, kunne de studerende tilføre deres egne undersøgelser indsigter, som den professionelle historiker ikke besad. Politisk kunne analyserne tjene som kilde til en ny personlig

1. Ud over projektets publikationer bygger artiklen på interviews med Samuel og Davin i 1977. Dele heraf har været trykt i »History Workshop – et engelsk forsøg på samarbejde mellem arbejdere og akademikere«, *Information* 2/1-78. Samuel har selv i foredragsform redegjort for eksperimentet og dets baggrund. Dette er aftrykt (på engelsk) i *Kritiske Historikere* 1978: 1, s. 37–63.

2. Dette problem har i det hele taget til stadighed været diskuteret på Ruskin. I 1909 aktionerede studenterne således under det ironiske slagord »Lider du af klassebevidsthed – så tag til Oxford og bliv kureret«. Cit. efter R. Williams: *Politics and Letters*, London 1979, s. 79. Williams giver selv en stærkt kritisk fremstilling af forholdene i 1950'erne, hvor han beskæftigede sig med arbejderundervisning (s. 78–93).

og klassemæssig identitetsfølelse og sætte et historisk perspektiv på aktuelle levevilkår og arbejdskampe. Endelig medvirkede nedbrydningen af faghistorikernes monopol på at skrive »rigtig« historie til en værdifuld afmytologisering af den historiske forskningsproces. Denne enhed af faglige, politiske og personlige hensyn og erfaringer kom også til at danne grundlag for den videre udbygning af projektet.

2. Week-endmøder og lokale HW-grupper

For at skaffe større råderum indadtil og lægge studenterforskningen frem for et bredere publikum af faghistorikere og historisk interesserede er der siden 1967 hvert år blevet afholdt week-endseminarer med op til 2000 deltagere på Ruskin College. Disse møder og de pjecer, som finansieres af overskuddet herfra, har spredt kendskabet til aktiviteterne og fungeret som inspirationskilde.

I løbet af det sidste årti er omkring 15 HW-grupper blevet dannet i en række storbyer, bl.a. i London, Manchester og Birmingham, samt – uden for Englands grænser – i Glasgow og Dublin. I London har der været grundlag for at nedsætte grupper i arbejderkvarterer som Somers Town, East End og Hackney. Projektet er decentralt opbygget, og de lokale grupper arbejder selvstændigt i forhold til hinanden med møder og udgivelser som bindeled. Rekrutteringen til grupperne er bred: akademikere og arbejdere og funktionærer af begge køn. Ikke alle grupper består af voksne. I Manchester findes der f.eks. en gruppe af skolelærere og -elever.

De lokale HW-gruppers arbejde handler sædvanligvis om lokalsamfundets eller sider af den lokale arbejderklasses historie. Som eksempel på aktiviteterne kan en af HW-grupperne i London nævnes. Med Workers Educational Association som ramme er en gruppe af professionelle og ikke-professionelle historikere gået igang med at opbygge »the people's autobiography of Hackney«. I Hackney, der er et østlondonsk arbejderstrøg, indsamles erindringer blandt

de ældre beboere med henblik på senere udgivelse. Gennem en serie af individualhistoriske beretninger vil man belyse arbejdsforholdene i kvarteret i dette århundrede. Indsamlingen af materiale til denne »kollektive selvbiografi« sker dels via båndinterviews, dels ved at HW-gruppen overtaler mennesker til at nedskrive deres livshistorier og sidenhen er behjælpelig med at redigere og udgive dem. Hidtil har gruppen udgivet en halv snes pjecer og 2 erindringsantologier, der har været store salgssuccesser i Hackney. Også arbejdet i de øvrige grupper har resulteret i en lang række lokalhistoriske pjecer, som er blevet solgt uden om de gængse publicerings- og distributionskanaler i et oplag på ca. 2000.

Ved de lokale HW-gruppers mødevirkosomhed lægges der stor vægt på at blande fag- og amatørhistorikere og folk, der fra deres erhverv eller faglige og politiske arbejde kan tilføre diskussionerne et nutidsperspektiv. Frem for det timelange, lærde foredrags envejskommunikation foretrækkes korte oplæg og dialog mellem historikere og mødedeltagere; og mødetemaerne illustreres undertiden med musik og sang, film og lysbilleder.

3. Den gensidige læreproces

Et af de mest spændende træk ved HW er det aktive forsøg på at nedbryde afstanden mellem fag- og amatørhistorikere. Nu savnes der ikke traditioner for akademiker-arbejdsamarbejde i England. I det hedengangne »Plebs League« og i »Workers' Educational Association« (WEA) har socialistiske historikere spillet en ofte fremtrædende rolle. Det gælder eksempelvis R. H. Tawney, G. D. H. Cole og Asa Briggs. Og det er stadig således, at voksenundervisning inden for institutioner, der har tilknytning til arbejderbevægelsen, fungerer som et naturligt mødested for universitetsfolk og arbejdere. Også det engelske kommunistpartis historikergruppe (se nedenfor) har tradition for et sådant samarbejde. I HW er man imidlertid gået ud over det traditionelle lærer-elev forhold, der trods alt også har domineret arbejderundervisningen. Intentionen er, at samarbejdet skal ske på lige

fod som en gensidig læreproces, hvor parterne bruger og respekterer hinandens viden og særlige erfaringer.

Dette demokratiske krav er en konsekvens af nogle få, elementære indsigter: Historieforskning og -formidling kan ikke være »objektiv« i betydningen »hævet over samfundet«. Der er sammenhæng og vekselvirkning mellem vore tolkninger af fortid og nutid. Nutiden stiller bestemte problemer på historikernes dagsorden som væsentlige. I de spørgsmål, problemerne rejser, og i de svar, de afføder, formuleres ideer og synspunkter, der er med til at definere vores stillingtagen til den aktuelle virkelighed og vores forestillinger om andre måder at handle og leve og organisere fremtidens samfund på. Men fordi der findes forskellige køn og klasser i samfundet og dermed også forskellige erfaringer, behov og interesser, så har spørgsmål og svar nødvendigvis ikke samme brugsværdi for alle. Historieforskning og -formidling kan m.a.o. ikke isoleres fra de politiske og ideologiske modsætninger her og nu. Men det betyder dog ikke, at der ikke findes videnskabelige normer, som alle parter må overholde.

For den socialistiske faghistoriker er det et problem, at det faglige normsæt og universitetsmiljøernes sociale isolation og snæverhed trods al god vilje næsten automatisk skaber en kløft mellem politisk engagement og videnskabelig praksis. Valget af historiske temaer og måden, de skildres på, har meget ofte en tendens til at foregå alene på det faglige miljøes præmisser og uden hensyn til en bredere læserkreds' ønsker og behov.

Den utopi, der er styrende for HW-projektet er, at det i sidste ende må være »folket« selv, der skriver og fortolker sin egen historie. Faghistorikerens opgave er at stille sin håndværksmæssige kunnen til disposition. Hvad hun eller han til gengæld opnår, det er at skulle begrunde relevansen af sin forskning for andre end indforståede fagfæller. Denne gensidige læreproces kan, ifølge Samuel, foregå således på det helt konkrete plan:

»Som akademikere kan vi hjælpe arbejdere med at finde fremt til kildemateriale, som de må have fat i for at studere de emner, de vil igang med. Vi kan i det hele taget medvirke til at afmystificere arkiver og biblioteker. Vi diskuterer og kritiserer arbejderhistorikernes formuleringer og fremstillinger, så vi ved fælles hjælp kan finde ud af, om konklusionerne er i overensstemmelse med kilderne bærekraft, om noterne er i orden etc. Her overfor har arbejderne i vores redaktionskollektiv til stadighed tvunget os til at tage stilling til den politiske relevans af vores egen forskning. De har peget på nye emner, som burde tages op, og de har slået ned på overflødig og indforstået akademikerjargon. Det er i det hele taget slående, hvor mange af vore »deltidshistorikere«, der er i stand til at skrive meget mere originalt og læseværdigt end traditionelle akademikere. Deres sans for historieskrivningens litterære og formidlingsmæssige sider er tit mere veludviklet.«³

4. Værkserie og tidsskrift

Inden for de seneste år har der været basis for en bredere anlagt publikationsmæssig offensiv. I 1975 udkom første bind i *History Workshop Series* på forlaget Routledge og Kegan Paul. Starten på serien er et skifte over mod professionelle publikations- og distributionsformer som supplement til de mere upretentiøse, som hidtil har været benyttet. Der er plan om at udgive 14 bind, som i tematiseret antologiform skal behandle et bredt spektrum af emner inden for arbejderklassens historie. Serien redigeres af Raphael Samuel i samarbejde med Anna Davin. Foruden de to bind, som indtil dato er udkommet – *Village Life and Labour* (1975) og *Miners, Quarrymen and Saltworkers* (1977) – vil endnu nogle bind have arbejderklassens arbejdsforhold som hovedtema. Andre skal behandle barndommens og familiens historie, arbejderkultur, skole- og uddannelseshistorie m.v.

Udover Samuel, der har skrevet tre større afsnit i de to antologier, er samtlige bidrag skrevet af Ruskin-studerende.

Også i redaktionen af tidsskriftet *History Workshop. A Journal of Socialist Historians*, der siden starten i 1976 er udkommet med 7 numre (oplag 3500) indgår der tidligere Ruskin-

3. Jvf. interviewet omtalt i 1.

HISTORY WORKSHOP NOTES AND MEETINGS

If you would like help or advice in organising a local History Workshop, write or phone Raphael Samuel, 19 Elder Street, Spitalfields E1 (01-247 2576). If you are holding a Workshop, please let us know in time to inform readers.

ART AND SOCIETY WORKSHOP. Saturday-Sunday 3-4 June 1978. Navigation School, City of London Polytechnic, Minorities/Tower Hill, EC3. Paper include, John Gorman, Trade Union Banners; Gordon Fyfe, Art Exhibitions in 19thc England; Toshio Kusamitsu, Great Exhibitions before 1851; Belinda Loftus, Images in Conflict: Northern Ireland; Tim Mason, John Heartfield and photo-montage; John Heskett, Design in Nazi Germany; Louis James, Cartoonists' perspective on Victorian social life: the work of George Cruikshank; David Logan, Art and the Labour Movement; Clive Sanger, London art workers in the 1820s. Tickets (limited to 250) £2 from Hannah Mitchell, 78 Bartholomew Rd, Kentish Town, London NW5.

LEWISHAM HISTORY WORKSHOP. Saturday 10 June 1978, Lee Centre, 1 Aislipie Rd, London SE12 10 a.m.-6 p.m. The lower middle class in Lewisham; Edwardian Deptford; Honor Oak estate between the wars; Downham estate between the wars; Lewisham Trades Council. Tickets, 50p from Steve Williams, 27 Downdery Rd, Downham, Bromley, Kent (01-698 8612).

SOUTH-EAST LONDON WOMEN'S HISTORY WORKSHOP. Saturday 1 July 1978, Goldsmith's College, New Cross, 2-6 p.m. Deborah Thom, Women at Woolwich Arsenal; Anna Davin and Frances Widdowson, Women's history; open session: oral history in South-east London. Tickets (free) from Anna Davin, 71 Balfour Street London SE 17 (01-703-5275)

SOUTH YORKSHIRE HISTORY WORKSHOP, Sheffield Polytechnic, 7-8 October 1978. Class struggle and the Yorkshire miners, 1844-1972. John Baxter, South Yorkshire in 1844: the labouring Prometheus breaks his chains; Pat Spaven, Continuities in struggle, 1854-93; Jim Macfarlane, The Yorkshire Miners and Taff Vale: the bag-muck strike at Denaby Main and Cadeby collieries, 1902-3; Patrick Renshaw, The general strike of 1926; Arthur Scargill, Yorkshire in the 1972 miners' strike; Dave Douglass, Pit songs. Plus workshop groups on culture communities; nationalization; strikes in war-time. Tickets (free) and information from Paul Turner or John Baxter, Dept of Economic History, University of Sheffield, Sheffield 10.

EAST LONDON HISTORY WORKSHOP 3. Hoxton Hall, Hoxton Street, N1, 14-15 October 1978. Education and childhood in East London. Stan Newens MP, childhood in Bethnal Green; Colm Kerrigan, Catholic schools in East London, 1800-1977; Kathy Hodgkin, Central Foundation School, Spitalfields; Henry Wilks, George Green's grammar school, Isle of Dogs; Raphael Samuel, childhood and schooling in the Jago; Danny Connolly, St Patrick's, Wapping. Dame schools, ragged schools, Jews' schools. Tickets £1.50 (Tower Hamlets 50p) from Colm Kerrigan, Old Ford Junior School, Wright's Rd London E3.

Uddrag af de annoncerede lokalmøder i HW nr. 5. Som det fremgår er der en betydelig spredning både m.h.t lokalgruppernes geografiske placering og de emner, der behandles.

studerende. Nogle af disse er idag vendt tilbage til deres oprindelige arbejde eller blevet fagforeningsfunktionærer, andre er blevet professionelle forskere eller engageret i vokseundervisning for arbejdere. Det er desuden værd at lægge mærke til, at omkring halvdelen i tidsskriftredaktionen på ti personer er kvinder.

Der er altså lagt vægt på at skabe et bredt samarbejde mellem mennesker med ret forskellig social baggrund og arbejdsmæssige erfaringer. Også politisk er der tale om en

betydelig bredde. Redaktionskollektivet og bidragerne til værkserien og tidsskriftet kan bedst betegnes som en anti-kapitalistisk front. Fronten omfatter uorganiserede marxister, folk der er medlemmer af kommunistpartiet og arbejderpartiets venstrefløj, aktive fra fagbevægelsen og de ekstraparlamentariske bevægelser med tilknytning til det nye venstre, såsom kvindebevægelsens socialistisk-feministiske grupperinger. Som redaktionskollektivet selv formulerer det, er deres socialisme »hverken profetisk eller eksklusiv og bestemt

ikke sekterisk« (nr. 1, s. 3). Projektdeltagerne forskellige sociale baggrund og bredden i deres politiske engagementer giver løfte om, at HW-publikationerne kan nå et stort publikum og mange institutioner og organisationer, som kan øve indflydelse og bidrage med erfaringer og impulser til den redaktionelle linje. Men netop bredden i projektet giver naturligvis også stof til konflikt omkring faglige og politiske spørgsmål. Åbne modsætninger synes man hidtil at have undgået, men i den hidtidige udgivelsespolitik fremtræder der dog skjulte spændinger i de ret forskellige indfaldsvinkler på historien, som præger bidragene. Det er et forhold, vi vender tilbage til.

Tidsskriftets form er ret utraditionel. Den egentlige primærforskning udgør kun omkring $\frac{1}{3}$ af de ca. 250 tætrykte sider, det enkelte nummer består af. Praktiske oplysninger har fået en fremtrædende plads. Det drejer sig bl.a. om information om afholdelse af møder, lokale »workshops«, om udstillinger og organisationer, samt arkiver, biblioteker og museer, der er ramme omkring en beskæftigelse med arbejderklassens historie. Der bringes også en løbende bibliografi over nyere lokalhistoriske publikationer, oplysninger om internationale socialistiske tidsskrifter, om antikvarier med historisk speciallitteratur m.v.

Det er naturligvis aktiviteterne i selve England, som er sat i centrum, men den internationale dækning er overraskende stor. Blandt museumsintroduktionerne kan man i nr. 3 f.eks. finde en omtale af folkelivsforskningen i Norge og Sverige. Den geografiske spredning ses også i de kritiske og kommenterede mini-kildeudgivelser, der er et af tidsskriftets utraditionelle elementer. Her kan bl.a. nævnes et interview med en canadisk eskimo om koloniseringens følger (nr. 1), en rapport fra det russiske social-revolutionære parti (forfattet 1907–08) om bøndernes forhold (nr. 4) og et hidtil utrykt afsnit af en New-Yorker politibetjents dagbog fra 1850–51 (nr. 7).

Historisk formidling før og nu tages også op. I nr. 1 er der f.eks. en artikel om historiske børnebøger, og i hvert nummer indgår en fast

rubrik om undervisning i historie, »History on Stage« og »History on Film«. I de sidste to rubrikker drejer det sig ikke blot om omtale af aktuelle halv- eller heldokumentariske forestillinger, men også om teater- og filmhistoriske problemer og film og teaters rolle i arbejderkulturen. Også på andre områder inddrages utraditionelt kildemateriale. I nr. 1 behandles den mundtlige overleverings værdi som kilde til lokalhistorie. Nr. 6 indeholder en række bidrag om billedkunstens skiftende politiske og ideologiske indhold. Dette tema illustreres bl.a. ud fra tidlig viktoriansk karikaturtegning, nazistisk kunst og arkitektur, samt kønsrolleopfattelser i socialistiske billeder og skulpturer.

Tidsskriftet indeholder ingen anmeldelses-sektion i gængs forstand, men rubrikken »Enthusiasms«. Navnet angiver, at det drejer sig om anbefalinger og positive oplevelser, som bidragsyderne har haft ved læsningen af bøger og tidsskrifter, som langtfra altid er snævert historiske. Her kan man f.eks. i nr. 4 finde en kort introduktion til Vilhelm Mobergs forfatterskab. Fra nr. 3 er denne rubrik blevet suppleret med en sektion med forskningsoversigter eller længere anmeldelser af enkelte fremstillinger.

Rubrikken »Work in progress« lægger op til, at fag- og amatørhistorikere fortæller om deres igangværende studier, om baggrunden for emnevalg, kildeforhold, problemer og glæder under arbejdet m.v. Som denne række eksempler viser, lægges der megen vægt på, at tidsskriftet dels kan fungere som et arbejdsredskab for læserne, dels belyse de mange forskellige måder, som historie udforskes og formidles på.

5. Fagpolitiske forudsætninger

HWs akademiske islæt må ses på baggrund af yngre marxisters utilfredshed med den måde, hvorpå den ældre marxistiske forskergeneration har ladet sig integrere i universitetsmiljøerne. Det er dog samtidig vigtigt at understrege, at projektets faghistorikere vedkender sig arv og gæld i forhold til såvel den marxistiske som den radikalt-demokratiske for-

skningstradition i engelsk historie. Et slående træk ved engelsk åndsliv er, at marxismen næsten ikke øvede nogen indflydelse før 1930'erne, men at der derefter fremkom en meget bred og indflydelsesrig tradition. De fabianske socialisters etablerede position som forskningsmiljøets socialistiske intelligens hører sammen med arbejderpartiets ideologiske og politiske bredde blandt årsagerne til marxismens sene indflydelse og til revolutionære grupperingers vanskeligheder med at opnå et dybere rodfast i den engelske arbejderklasse. Men derudover har også universiteternes traditionelle konservative og klerikale præg og den teoriskyhed, som var typisk for uddannelserne, været vigtige faktorer.⁴

I England er den faglige professionaliseringsproces slået senere igennem end i de fleste andre vesteuropæiske lande. Den systematiske forskeruddannelse, som Ranke og hans elever fik indført i Tyskland allerede omkring midten af 1800-tallet, vandt først indpas i mellemkrigstidens England og da i afsvækket form. Engelske faghistorikere har på godt og ondt været ret uberørte af det historisk-kritiske gennembrud på kontinentet, den efterfølgende strid om historieforskningens videnskabelige karakter og etableringen af de moderne samfundsvidenskaber som sociologi og nationaløkonomi. Engelsk historievidenskab har indtil dette århundredes midte været præget af en pluralistisk common-sense empirisme. De faglige normer betonedede en elegant, essayistisk skrivemåde. Kravene til pænt og kritisk dokumentation og stringent begrebsbrug kom i anden række. Traditionens svagheder er indlysende, men den har alligevel haft positive følger: den

faglige socialisering har ikke været så ensidig som på kontinentet, og »kættere« har haft bedre eksistensvilkår. Hertil kommer, at den formidlingsmæssige træning har øget det i forvejen store publikum for engelsksproget historisk litteratur og givet mange forskere et økonomisk alternativ til en institutionel binding og en mulighed for at slippe udenom universiteternes gængse meriteringskrav.

Disse træk begrunder delvis at marxismen, da den under indtryk af 1930'ernes krise endelig nåede England, fik så stor gennemslagskraft, og at de radikaliserede forskere derefter overhovedet fik mulighed for at komme til orde. Som følge af den manglende tradition for teoretisk debat, kom marxismen til at virke som et meget stærkt videnskabeligt redskab. Slående er eksempelvis i Christopher Hills og Eric Hobsbawms tidligste artikler fra 1940'ernes begyndelse den aggressive selvtilid, hvormed de udfordrer modstandere til at stille op til kamp på »neutral« videnskabelig slagmark. Karakteristisk er også, at da Hill og Hobsbawm sammen med progressive fagfæller i 1952 oprettede det socialhistoriske tidsskrift *Past and Present*, så fik det den polemiske undertitel *Journal of Scientific History*.

Den ældre generation af marxistiske historikere – udover Hill og Hobsbawm kan især Rodney Hilton, E. P. Thompson, J. Saville og V. Kiernan, samt A. L. Morton og G. Rudé fremhæves – var næsten alle medlemmer af kommunistpartiet, hvor de i 1946 organiseredes i »The Historians' Group of the Communist Party«. Gruppen, der stadig eksisterer, var frem til partisplittelsen i 1956 et aktivt forum for faglig debat. Rent kvantitativt kom det til udtryk i udgivelsen af 34 fremstillinger

4. Omtalen af den engelske tradition er af pladshensyn her begrænset til stikord. Egentlige diskussioner kan findes i G. G. Iggers: *Moderne historievidenskab*, Suenson 1980, kap. 4: 5 og G. Stedman Jones: »History: The Poverty of Empiricism« i R. Blackburn (ed.): *Ideology in Social Science*, London 1972, s. 96–115. På trods af marxismens sene gennemslag har der allerede fra 1870'erne eksisteret en stærk anti-kapitalistisk tradition inden for engelsk forskning – bl.a. repræsenteret ved Toynbee (sen.), Thorold Rogers og Tawney. Denne ældre forskning lagde grunden til den senere omfattende debat mellem »pessimister« og »optimister« angående de sociale følger af den industrielle revolution.

og 120 artikler om historiske emner i løbet af tiåret.⁵

Selvom denne forskning blev til, mens kommunistpartiet domineredes af stalinistisk ortodoksi, virker resultaterne den dag i dag påfaldende udogmatiske og »moderne«. Som Hobsbawm har fremhævet i en artikel om gruppen, så førte dens marxismeforståelse »aldrig til en reduktion af historien til en simpel økonomisk eller »klasse-interesse« determinisme eller til en undervurdering af politiske og ideologiske forholds betydning«. ⁶ Gruppen søgte at afdække samspillet mellem økonomiske, politiske og ideologiske faktorer. Dog blev hovedvægten lagt på udforskningen af den traditionelt oversete engelske underklasses levevilkår og med tyngdepunkt i begivenheder, hvor klasse modsætninger var tilspidsede, f.eks. bondeoprøret 1381, den borgerlige revolution i 1640 og parlamentsreformen i 1832. Påfaldende ved gruppens arbejde er imidlertid manglen på analyser af Englands udvikling i dette århundrede, et emne, der dog skulle føles påtrængende netop for marxister. Hobsbawm tilskriver denne »udeladelse« gruppens hensyn til partiledelsens ønske om at fastholde et billede af kommunisterne som en central faktor i den politiske kamp – en opfattelse, gruppen ikke kunne finde videnskabeligt belæg for.⁷

Når marxisterne foretrak de ældre perioder, var årsagen hertil også ønsker om at undgå en altfor direkte politisk konfrontation med deres borgerlige kolleger. Den intolerante og konservatisme, som i 1950'erne fulgte i kølvandet på den kolde krig, ramte nok England mindre brutalt end de fleste andre vestlige lande. Universitetsansatte marxister blev ikke afskediget uden videre som i USA, men

deres position var sårbar, avancementsmulighederne begrænsede. I de mange faglige angreb, som især Hill, Hobsbawm og Hilton udsattes for i 50'erne og begyndelsen af 60'erne, spillede påpegnings af deres fagpolitiske udgangspunkt ofte en mere fremskudt rolle end forsøg på en konkret videnskabelig tilbagevisning af deres resultater. Den generelle anerkendelse, de idag nyder, er kun langsomt vundet gennem en omfattende og minutøs produktion, der efterhånden sekunderedes af en lang række elevs arbejder.

Da den nymarxistiske bølge slog igennem i 1960'erne kunne den derfor nyde godt af, at marxismen allerede var etableret, i det mindste i historieforskningen, som videnskabeligt legitim teori og metode og selvstændig forskningstradition. »Det nye venstre« erkendte sin gæld til »det gamle venstre«, men man kritiserede, at »det gamle venstres« kamp for videnskabelig anerkendelse havde haft omkostninger i form af akademisk afpolitisering og empiristisk perspektivløshed. Ungarn-opstanden og den sovjetiske indgriben havde allerede i 1956 splittet den ældre gruppe af marxistiske historikere, hvor bl.a. E. P. Thompson, Christopher Hill og J. Saville meldte sig ud af kommunistpartiet. Konflikten mellem »det gamle« og »det nye venstre« stak dog dybere. Fra 1960'ernes midte og indtil ca. 1970 har der været ført hede og lange debatter i politisk-teoretiske tidsskrifter som *Socialist Register* og *New Left Review*. Her har historikere som Thompson, Gareth Stedman Jones, Tom Nairn og Perry Anderson fremlagt forskellige opfattelser af såvel historiske og teoretiske problemer som af aktuelle politiske problemer og en socialistisk strategis indhold og muligheder. Igen-

---

5. Jvf. E. Hobsbawm: »The Historians' Group of the Communist Party« i M. Cornforth (ed.): *Rebels and Their Causes*, London 1978, s. 21–48. Den fyldestgørende behandling af særtrækkene ved den engelske marxistiske forskning foreligger i *Radical History Review* 19, 1978–79 (temanummer med titlen »Marxism and History: The British Contribution«; rummer bl.a. artikler om Williams, Thompson og Hobsbawm samt interview med sidstnævnte). På dansk foreligger to kortere introduktioner: A. O. Olsen og K. R. Olsen: »Nogle tendenser i dansk og engelsk historieskrivning«, *Teori og Praksis* 7, 1977, s. 327–43 og R. Bækholm: »Introduktion til en engelsk tradition«, i P. Behrendt m.fl. (red.): *Litteratur og historie*, København 1979, s. 54–66.

6. Jvf. Hobsbawm: »Historians' Group«, s. 38.

7. Jvf. interviewet i *Radical History Review*, s. 117.

nem de senere år er fronterne dog tørt noget op.⁸ *New Left Review* og det tilhørende forlag New Left Books har systematisk og omfattende introduceret den kontinentale marxismedebat i England, og de ældre marxister har ikke været upåvirkede heraf. Til gengæld har »det nye venstre« neddæmpet sin aggressive polemik og stærke teoridyrkelse.

Flere af HWs drivende kræfter har taget aktivt del i disse kontroverser. Raphael Samuel har eksempelvis gjort hele udviklingen med. Som teen-ager var han medlem af kommunistpartiets historikergruppe, men brød med partiet i 1956. Han studerede under Christopher Hill og var en af initiativtagerne til *New Left Review*.

Set i lyset af den aktuelle kontinentale, marxistiske debat, der har været domineret af kapitallogiske og althusserianske teoridiskussioner på et højt og svært tilgængeligt abstraktionsniveau og præget af store problemer med at udmønte teorierne i konkrete analyser, så fremstår den angelsaksiske, marxistiske historieforskning fra 1930'erne til idag trods alt med et grundlæggende enhedspræg: Positivt i form af en udogmatisk og ikke-sekterisk åbenhed, i bestræbelserne på at gøre den totale livssammenhæng til genstand for analyse og i forsøget på at forankre de historiske teorier i konkret empiri og gøre fremstillingsformen tilgængelig for en bred læserkreds. Negativt i form af en vis teoretisk skyhed og utilbøjelighed til at anlægge egentlige makrospæktiver på de studerede emner.

Disse træk genfindes også inden for HW.

6. Tematiske hovedlinjer

Hvad er nu karakteristisk for det faglige indhold i værkserien og tidsskriftets empiriske bidrag? Tematisk er det arbejderklassens – mere end arbejderbevægelsens – historie, der står i centrum. *Village Life and Labour* og *Miners, Quarrymen and Saltworkers*, de to første

bind i værkserien, bevæger sig ligesom de fleste af tidsskriftsartiklerne inden for samme geografiske og kronologiske ramme: England og Wales i det 19. og tidlige 20. århundrede. Enkelte bidrag indeholder dog udblik til andre perioder og andre samfund. Det gælder Rodney Hiltons »Origins of Capitalism« (nr. 1) Tim Masons dobbeltartikel om kvindernes forhold i nazitidens Tyskland (nr. 1 og 2) og Charles van Onsels »Randlords and Rotgut, 1886–1903: an essay on the role of alcohol in the development of European imperialism and southern African capitalism« (nr. 2), for nu at nævne nogle af de vægtigste.

I værkseriens artikler rettes søgelyset mod »glemte« grupper af arbejdere, d.v.s. lønarbejdere inden for brancher og erhverv, som historikere med speciale i arbejderbevægelsens historie sædvanligvis har negligeret. Det drejer sig her om landarbejdere og mennesker, der fik deres udkomme ved saltudvinning og den daglige dont i kulminer og stenbrud. Disse grupper blev først ret sent mobiliseret til den faglige og politiske arbejderbevægelse; et forhold, som er med til at forklare, hvorfor »labour historians« ikke hidtil har viet dem megen interesse. Artiklerne understreger bl.a. den kendsgerning, at faglig og politisk organisering først og fremmest var et byfænomen og kun omfattede en minoritet af arbejderklassen i den engelske agrar- og industrikapitalismes første faser. Som flere af artiklerne illustrerer, var den manglende organisationsbevidsthed imidlertid ikke identisk med manglende kamperedskab og gruppesolidaritet. Netop solidariteten var en væsentlig forudsætning for, at de omhandlede arbejdere kunne bevare en relativ selvstændighed over for arbejdsgiverne, bl.a. m.h.t. at regulere adgangen til erhvervet, fastlægge arbejdsprocesserne og arbejdstempoet.

Indirekte i værkseriens artikler, direkte i Raphael Samuels tidsskriftartikel »The Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in Mid-Victorian Britain« (nr. 3) revideres i flere henseender det billede

8. Hovedindlæggene i striden har været E. P. Thompson: »The Peculiarities of the English«, *The Socialist Register* 1965, London 1965, s. 311–62 og »An Open Letter to Leszek Kolakowski«, *The Socialist Register* 1973, London 1974, s. 1–101; og heroverfor P. Anderson: »Socialism and Pseudo-Empiricism«, *New Left Review* 35, 1966, s. 2–42.

af den økonomiske udvikling i verdens første industriland, som efterlades i økonomisk historiske fremstillinger, der ofte fremhæver de »moderne« træk ved denne udvikling. HW-bidragene illustrerer den økonomiske udviklings ujævne karakter og de meget store forskelle, der kunne være fra egn til egn, erhverv til erhverv, hvad angik produktionsformer, teknologisk niveau, kapital- og arbejdskraftkoncentration m.v.

Det stærke kvindeislæt i tidsskriftets redaktionskollektiv har sat sit præg på stofvalget. Det viser sig ved, at familiens historie er taget op som en central livssammenhæng, herunder som en arbejdsplads for arbejderkvinders lønnede og ulønnede aktiviteter. Det ses også i, at en række artikler behandler arbejderklassens historie ud fra et kvindeperspektiv. Tre overordnede temaer præger de kvindehistoriske indslag. For det første en beskæftigelse med kvindearbejdet og kønsarbejdsdelingen i engelske landbrug, der er behandlet af Jennie Kitteringham i »Country work girls in nineteenth-century England« og af Michael Roberts i »Sickles and Scythes: Women's Work and Men's Work at Harvest Time« (nr. 7). For det andet er moderskabets og seksualitetens vilkår et fremtrædende tema. Prostitution tematiseres af Colin Jones som særligt kvindeerhverv og eksempel på udenoms-ægteskabelig seksualadfærd. Jones behandler prostitutionens socio-økonomiske rødder, de »faldne« kvinders erhvervsvilkår og lokale myndigheders og filantropiske institutioners politik over for disse kvinder i det 18. århundredes Montpellier (nr. 6). I to artikler (nr. 4) forsøger henholdsvis Angus McLaren og Patricia Knight at indkredse den engelske arbejderklassens værdier og holdninger m.h.t. familiestørrelse og børnebegrensning i det 19. og tidlige 20. århundrede og de konkrete former for prævention og abort, som stod til disposition. I »Imperialism and Motherhood« (nr. 5) ser Anna Davin en sammenhæng mellem Englands befolknings- og militærpolitiske interesser omkring århundredskiftet og samme tids ideologiske opvurdering af moderskabet. Spørgsmålet om den politiske interesse i at fastholde kvinder i moderrollen inden for et patriarkalsk domineret

familiemønster står ligeledes centralt i Tim Masons grundige dobbeltartikel om kvinde-situationen i Tyskland 1925–1940 (nr. 1 og 2), set i sammenhæng med den øvrige samfundsudvikling. Endelig er det tredje kvindehistoriske hovedtema kvinder som »sociale tabere«. Dette perspektiv er ikke blot tilstede i Jones' føromtalt artikel, men også i Pat Thanés oversigtsartikel om de bistandsformer, som den engelske 1800-tals fattiglovgivning kunne tilbyde enlige mødre og arbejdsløse kvinder i nød (nr. 6).

Karakteristisk for det faglige indhold er således interessen for under- eller arbejderklassens »glemte« grupper og for kvinder såvel som mænd. Typisk er også, tydeligst i værkserien, en forkærlighed for at behandle de historiske temaer i en lokal- eller regional-historisk sammenhæng, der dog suppleres af enkelte mere generelt anlagte analyser. Et træk, der genfindes i både værkserie og tidsskrift er en udpræget tilbageholdenhed m.h.t. at inddrage eller basere analyserne på kvantitativt kildemateriale. De kvalitative kilder står decideret i centrum. Hertil hører bl.a. erindringsstof, som navnlig værkseriens artikler trækker på. Det repræsenterer som nævnt også hovedindholdet i HWs lokalhistoriske pjecer.

Perspektivet i at indsamle og anvende arbejdererindringer er mangesidet. Det er et velkendt fænomen, at arkiver og biblioteker sædvanligvis er fattige på kildemateriale, hvori fortidens underklasse kommer direkte til orde. Gennem indsamling af erindringer, båndinterviews o.lign. kan historikere skabe et kildemateriale for eftertiden. Arbejdererindringer kan f.eks. være af væsentlig værdi som kilde til den menige arbejders livshistorie og selvforståelse og som korrektiv til arbejderledernes autobiografier. Arbejdererindringer kan også give en mulighed for at bryde med hovedreglen om, at »almindelige« arbejdere fortrinsvis skildres med udgangspunkt i kilder, der fortæller om deres objektive situation eller gør dem til objekter for love, institutioner, organisationer etc., men er stumme, når det drejer sig om at vise selvsamme arbejdere som handlende individer med bestemte behov, interesser, forestillinger og drømme. Sel-

ve meddelsersituationen kan utvivlsomt også give mennesker, der normalt ikke vil efterlade sig andre skriftlige spor end julekort og fødsels- og vielsesattester, en meget stærk oplevelse af, at de selv er led i en historisk udvikling.

7. Dilemmaer

I det første tidsskriftnummer formulerer redaktionskollektivet HW-projektets program som udforskningen af »de fundamentale elementer i det sociale liv – arbejde og materiel kultur, klasserelationer og politik, kønspolitiske forhold og ægteskab, familie, skole og hjem«. Disse temaer skal integreres i »en generel forståelse af kapitalismen, både som produktionsmåde og som et system af sociale relationer« (nr. 1, s. 1). Den principielle målsætning er m.a.o. at anlægge et helhedsperspektiv på arbejderklassens historie og se den som et konstituerende element i kapitalismens udvikling.

Er dette ambitiøse program nu blevet honoreret i de hidtidige bidrag? Desværre kun delvis. Som sagt ligger artiklernes styrke især i den engagerede fremstillingsform og mængden af temaer, der tages op. Men placeringen af disse temaer i en bredere sammenhæng er ofte mangelfuld eller helt udeladt. Det gælder især for de lokale pjecer og værkserien, hvor amatørhistorikerne dominerer. Analyserne er ofte beskrivende og hviler på en traditionel empirisk tilgang. Der er i de fleste tilfælde tale om en individualiserende, snarere end en generaliserende og komparativ form for historieskrivning. Styrken i denne form er den bredt anlagte, levende skildring og den kolorit og mangfoldighed, som ligger i fremdragelsen af eksempler af lokal-, gruppe- eller individualhistorisk art. Svagheden er, at det kan være svært at vurdere, hvorvidt de valgte eksempler er typiske eller særegne, at analyserne ofte har en noget statisk karakter, samt at de magtstrukturer og politiske og økonomiske drivkræfter, som formede tilværelsen, i temmeligt vid udstrækning negligeres. Der er næppe nogen tvivl om, at disse bidrag rummer en stærk implicit politisk og identitets-

skabende funktion for deres forfattere og den umiddelbare læserkreds, de henvender sig til. For udenforstående kan det dog være lidt skuffende, at undersøgelserne ikke i højere grad rummer en teoretisk og politisk perspektivering.

I tidsskriftet, hvor det er de professionelle historikers bidrag, der dominerer, er det i langt højere grad præcise hypoteser, som styrer analyserne, og de undersøgte fænomener forsøges placeret i deres bredere samfundssammenhæng. Men også tidsskriftet præges af en politisk og teoretisk skyhed, der er ret usædvanlig for socialistiske publikationer, hvad der formodentlig har en del at gøre med hele projektets anlæg. Som vi tidligere har nævnt, er gruppen bag HW en politisk front. Styrken i den politiske bredde og det gode kontaktnet til kvindebevægelse, fagbevægelse og venstrefløjsorganisationerne er, at man værner sig mod at skrive og formidle de former for legitimationshistorie, som der kendes skræmmende eksempler på, hvor historikere ukritisk har underordnet deres arbejde under partiets aktuelle strategiske eller taktisk betonedede behov for bestemte fortidstolkninger. Frontprincippet og projektets decentrale struktur fremmer desuden en usædvanlig og positiv tæthed mellem »producenter« og »forbrugere«. Men fronten er ikke omkostningsfri. Tilsyneladende er der stor forsigtighed m.h.t. at drive forskning i engelsk historie på denne side af 1. verdenskrig. Ved netop at tage fat på den mere umiddelbare fortid og den samtidshistorie, som den politiske front selv er en del af, ville man givetvis løbe ind i polariseringer og konflikter. Netop p.g.a. bredden bliver der mange temaer, som HW måske bevidst undlader at tage op. Ligesom de ældre marxistiske historikere veg uden om det 20. århundrede af hensyn til partilinjen, således har tidsskriftet ikke bragt indlæg om nyere engelsk historie, bortset fra to artikler om henholdsvis Morris-fabrikkerne (nr. 6 og 7) og arbejderbevægelsens forhold til fascismen i 1930'erne (nr. 5).

Set udfra den professionelle historikers synsvinkel er noget af det mest værdifulde ved projektet generelt, at han eller hun til stadighed får aktualiseret sin forsknings brugsværdi

gennem en direkte konfrontation med de politiske bevægelser. Forskerens dilemma bliver så til gengæld: Hvor intim skal kontakten være? Fraværet af aktuelle analyser i HW kan for udenforstående efterlade indtrykket af en vis selvcensur.

Konfliktskyheden viser sig også i bredere forstand. Den voldsomme debat om gyldigheden af snart sagt alle sider af den traditionelle marxismes teoribygning, der har hærget de socialistiske publikationer i det sidste tiår, har ikke forplantet sig til tidsskriftet. I det hele taget er der meget få historiografiske og teoretiske diskussioner i de første numre. Inden for det sidste år er det forhold blevet ændret, omend ikke til redaktionens udelte begejstring. Debatten startede med en artikel i nr. 6 af Richard Johnson. Udfra et modificeret althusseriansk grundlag kritiserede han E. P. Thompsons *The Making of the English Working Class* (1963). Her havde, mente Johnson, personligt engagement og traditionel empirisme fået lov til at dominere på bekostning af den systematiske og teoriformidlede analyse. Netop Thompsons monumentale pionerværk har været det store forbillede for HW's behandling af arbejderklassens »glemte« liv og kampe, og reaktionerne lod da heller ikke vente på sig. I samme nummer lagde redaktionen afstand til Johnson i en lang leder, men slog dog samtidig til lyd for en øget diskussion af teoretiske problemer. I nr. 7 blev Johnson udsat for massiv opposition i to længere indlæg og hele fire læserbreve. En hovedlinje i svarene har været, at kritikken er blevet opfattet som et krav om, at respekten for historiens mangfoldighed skal afløses af stive og aprioriske teoretiske skabeloner. Diskussionsdeltagerne taler her tydeligvis forbi hinanden, for selvom Johnsons indvendinger mod Thompsons bog ikke alle er lige velvalgte, så har han peget på problemer, der i hvert fald er reelle for mange af HW-undersøgelserne.

Det samme gælder indirekte for en anden artikel i nr. 7, nemlig Tony Judts kritiske oversigt over den moderne borgerlige socialhistoriske forskning »A Clown in Regal Purple«. Ud fra et omfattende kendskab til den internationale litteratur demonstrerer han, hvordan disciplinen efterhånden er ved

at degenerere til pittoresk og atomiseret sensationsjag. Flere og flere nye temaer tages op lige fra menstruationsproblemer i middelalderen til forskellige øjenfarvers hyppighed i det 19. århundrede, uden at denne forskningsaktivitet styres af klare problemformuleringer eller gøres til genstand for relevansdiskussioner. Judt fremhæver navnlig, hvordan undersøgelser af denne beskaffenhed rummer en implicit reaktionær funktion, fordi emnerne behandles løsrevet fra de samfundsmæssige magtforhold og de politiske kampe.

Inden for HW-publikationerne kan man ikke finde paralleller til Judts mange groteske eksempler (der for øvrigt alle er hentet fra de mest velestimerede professionelle historikers arbejder). Men som sagt er der også her tit en manglende forbindelse mellem de levende mikroundersøgelser og det generelle samfundsmæssige niveau. Forhåbentlig vil projektets deltagere have mod til, ud fra denne glimrende artikel, også at gå videre med en kritisk diskussion af den interne forskningspraksis.

Debatten om Johnsons artikel har også af dækket et andet dilemma omkring projektet. En læserbrevsskribent beklagede sig over, at han fandt debatten uforståelig og akademisk. Dette er et virkeligt ømt punkt, fordi det her kan være meget svært at gennemføre en lettilgængelig formidling. I samme nummers leder meddeler redaktionen da også, at den har overvejet at standse debatten, men efter lange diskussioner alligevel besluttet at gå videre.

Projektets intention om at overskride uddannelseskløften, som i vidt omfang er klassebetinget, kan her som på en række andre områder nødvendigvis ikke virkeliggøres fuldt ud. Udover at satse mere bevidst på det teoretiske arbejde har man også planer om at udbygge forskningsaktiviteternes kronologiske og geografiske rammer. Men hvordan kan amatørhistorikerne nå frem til at levere selvstændige bidrag inden for perioder og områder, som kræver omfattende teknisk-sproglige færdigheder af forskeren, adgang til utrykt kildemateriale i udenlandske arkiver m.v.? Og hvordan kan amatøreren, der forsker med knaphed på de to afgørende ressourcer, der hedder penge og tid, blive ligestillet med den

professionelle? Svaret er, at projektet ikke fundamentalt kan overskride sådanne uligheder og den arbejdsdeling, der sædvanligvis har været mellem amatører og professionelle. Amatørerne synes dømt til fortrinsvis at arbejde med mikrohistoriske, engelske emner, mens de professionelle har langt videre spillerum. Arbejdsdelingen er også indbygget i selve publikationsformerne. De egentlige amatørhistorikere udfolder sig i de lokale pjecer, tidligere og nuværende Ruskin-elever i værkserien, mens projektets professionelle og indkaldte »gæsteforelæsere« formidler deres resultater i tidsskriftet.

9. Perspektiver

Der findes med andre ord på flere områder en vis afstand mellem projektets ideelle målsætning og realiteterne. Begrænsningerne rækker dog ikke ved det faktum, at HW er det hidtil mest vidtgående forsøg på at skabe en demokratisk historisk forskning og formidling.

Diskussionen om forholdet mellem rigshistorie og lokalhistorie, de professionelle og amatørerne har traditionelt foregået på faghistorikernes præmisser. I det omfang de har udtrykt positiv interesse, har denne normalt bestået i en lidt nedladende ros til de lokale amatører, der leverede råstof til den »rigtige« historieforskning. Den elitære holdning har ikke mindst været at finde hos socialister.⁹

Det faglige nybrud, der har præget den internationale forskning i det sidste tiår, og i hvilket marxister har spillet en fremtrædende om end ikke enerådende rolle, har netop søgt at lægge afstand til mikro- og lokalhistorien. I opposition mod den ældre forsknings detail-

studier og synteseangst har man forsøgt at opbygge en teoriformidlet analyse af de »lange linjer« i historien – sammenhængen mellem samfundsudviklingen og de demografiske og teknologiske forandringer, de økonomiske konjunkturer og krisecykler, kapitalakkumulation og -investering m.v. Omkostningerne ved denne forskningsaktivitet har imidlertid bestået i, at det enkelte menneskes og de sociale klassers vilkår kommer til at fremstå som resultat af anonyme, ydre kræfter, socialiseringsformer og samfundsstrukturer, det er umuligt at beherske eller gribe ind overfor. Mennesket bliver offer for og ikke skaber af historien.

Dette er givetvis én af årsagerne til, at den nye historieforskning ikke har været i stand til at overvinde formidlingskløften til den bredere offentlighed. Den direkte oplevelsesdimension, der er knyttet til mødet med konkrete historiske individers eksistens, kan ikke tilgodeses i makroundersøgelserne. Den meget store historiske interesse, der vitterligt findes, har derfor i stedet fået afløb i passiv tilegnelse af diverse fjernsynsseriens hofintriger og følelsespornografi. Heroverfor har HW-projektet sat ind med en aktiv mobilisering af den historiske interesse ved at tage udgangspunkt i genkendelige størrelser fra folks hverdagsliv og miljø.

Vores interesse for HW skyldes ikke mindst, at vi deler den politiske opfattelse, der er grundlaget for projektet. Som faghistorikere finder vi, at der ligger en udfordring i dets opdyrkning af en socialistisk lokalhistorie og i dets radikale omdefinering af forskerrollen. Vel findes der i HW-undersøgelserne en utilfredsstillende formidling mellem mikro- og makroniveau, men dette problem har de

9. Uafhængigt af HW har der dog i de seneste år været flere eksempler på en ændret holdning. Mest bemærkelsesværdigt er udsendelsen af J. Chesneaux's *Du passé faisons table rase?*, Paris 1976 (eng. overs. 1978). Chesneaux, der er professor ved Sorbonne, internationalt anerkendt som førende Asiens-historiker og tidligere medlem af kommunistpartiet, foretager her et vidtgående (selv)opgør med den marxistiske makrohistorie og den akademiske afpolitisering. Hans positive alternativ er en engageret deltagelse i lokale politiske bevægelser arbejde. I Sverige har S. Lindqvist udsendt en utraditionel og meget velskrevet »håndbog«: *Gräv där du står: Hur man utforskar ett jobb*, Stockholm 1978. Bogen vender sig polemisk mod de politiske skævheder i svensk lokal- og erhvervshistorie og anviser omhyggeligt og konstruktivt 30 forskellige måder man kan undersøge sit arbejde og dets historie (herunder en gennemgang af forskellige kildetyper, arkivbrug osv.). Der er altså tale om en politisk bevidst afmytologisering af forskningsprocessen, der ligger helt i tråd med HW's intentioner. Endelig har det norske, socialistiske tidsskrift *Kontrast* udsendt et emnummer om historie (nr. 77, 1978), hvor diskussionen af det lokalhistoriske arbejde spiller en fremtrædende rolle.

*Humleplukkerske fra 1800-tallets Sussex. Illustrationen, der er hentet fra *Village Life and Labour* er et karakteristisk udtryk for HW-projektets interesse for traditionelt oversete person- og erhvervsgrupper.*

fælles med al anden forskning. Det er let at påpege svagheden – sværere at angive løsningsforslag. Projektets faghistorikere har helt eller delvist sat sig uden for universitetsmiljøet og har derved kunnet integrere personlige, politiske og faglige interesser på en måde, som ikke er mulig i den præstations- og karriereorienterede akademiker verden. De personlige omkostninger i form af økonomisk usikkerhed og vanskelige arbejdsforhold hø-

rer dog med til billedet af denne fribyttertilværelse.

Sådanne perspektiver og dilemmaer er vel især påtrængende for socialister, men vi mener også, at den afmytologisering og demokratisering af forskningen, som HW står for, kan være af interesse for ikke-socialister. Der findes i øjeblikket i dansk lokalhistorisk forskning flere forsøg i samme retning: Undersøgelserne af folkelivet under besættelsestiden som Else-Marie Boyhus har iværksat på Lolland-Falsters stiftsmuseum; det projekt Allan Berg Nielsen fra Randers Kulturhistoriske Museum forestår omkring strejken i 1925 eller foreningsarbejde af den karakter, der f.eks. finder sted i Egnshistorisk forening Hvalsø.¹⁰ Også i folkeskolen og gymnasiet er man som bekendt begyndt at benytte elevernes lokale erfaringsverden som grundlag for historieundervisningen.

I alle disse sammenhænge mener vi, at man kan hente opmuntring og inspiration i HW-projektet, og det gælder ikke alene organisatoriske og formidlingsmæssige forhold, men også selve forskningens indhold. Da Dan Turell i 1975 skrev sin utraditionelle Vangede-lokalhistorie kunne han konstatere:

»Der findes en masse bøger om Gentoft (de har et helt værelse fuld af dem på hovedbiblioteket i Hellerup), hvor de skriver side op og side ned om hvert andet velhaverpalæ på villavejene. I dem finder man aldrig ét ord om Vangede, ikke ét ord om »småfolkene«, »bisserne« eller »rosset« i Vangede.«¹¹

Dette problem eksisterer fortsat, ikke kun for Vangede.

10. Jvf. H. Ingemanns interessante artikel »Hvad vil vi med det folkelige historiske arbejde?«, *Fortid og Nutid* 28: 1, 1979, s. 50–60.

11. *Vangede Billeder*, Samleren 1975, s. 136.

Etnohistorie – metodeproblemet i Grønlands Historie

Af Hans Chr. Gulløv

Det har blandt europæere aldrig skortet på beundrende omtale af den grønlandske kultur. I særlig grad har tilpasningen til det arktiske miljø ved hjælp af en raffineret fangsteknik og en fleksibel bosættelsesform været omtalt lige siden befolkningen langs de kolde kyster kom i berøring med europæerne. Spekulationer over oprindelsen til denne kulturelle udvikling er i løbet af de sidste hundrede år blevet systematiseret i en etnografisk og arkæologisk videnskab, hvis udøvere har nået store resultater. Erkendelsen af den etniske samhörighed mellem de sprogligt beslægtede folk, som bebor halvdelen af det arktiske område, har gjort forskningen i stand til generaliseringer og komparative studier. Billedet af en »kulturel autonomi«, som forskningen har tegnet af den eskimoiske befolkning og gjort gældende fra Stillehavet til Grønland, er i dag blevet det stærkeste argument for kravet om selvbestemmelse. Det første politiske resultat – optimistisk opfattet – har været indførelsen af hjemmestyre for Grønland den 1. maj 1979. Den kulturvidenskabelige forskning kan således siges at have fundet en direkte anvendelse, og viser her en sammenhæng med den folkelige, etniske identitet.

Historie og evolution. Sideløbende med denne kulturhistoriske forskning har Grønland været emne for historieskrivningen. Til at begynde med i form af en kildepræsentation, der var uddraget fra et europæisk materiale, og som blev til på opfordring fra Det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskab.¹ Sidenhen som en selv-

stændig behandling af det bevarede kildemateriale, inklusive de etnografiske og arkæologiske resultater. Flere sammenhængende historiefremstillinger har set dagens lys i de sidste tre årtier,² men først i de senere år er der gjort forsøg på en systematisk, kronologisk fremstilling.³ Denne nyeste gennemgang er nået ned til 1808, og med sin konsekvente, pragmatiske metode har forfatteren fastholdt en form, der har været bestemt af det traditionelle kriterium for skrevne kilder og arkæologiske levn som hørende til henholdsvis historien og forhistorien. Herved fremstår *Grønlands Historie* indtil året 1808 som en paralleltløbende forhistorie (eskimoernes) og historie (skandinavernes).

Det er en formidabel forskningsindsats, forfatteren har ydet, og værket vil da også uden tvivl blive stående i lang tid som dækkende for Grønlands historie. Både lægmand og forsker må blive slået af beundring over den konsekvens, hvormed arbejdet er udført. Ingen arkivalier synes at være blevet forbigået, og for de flestes vedkommende drejer det sig om en førstegangsbehandling, der har været hårdt tiltrængt. Værket, som det til dato fremtræder med sine tre store bind, er en guldgrube af oplysninger, man aldrig bliver færdig med at øse af. Der skal i det følgende heller ikke rejses kritik af hverken forskningsindsatsen eller metodevalget. Det sidste må være forfatterens egen frihed. Men der er forskel på den eskimoiske og europæiske kulturelle tradition, som trods forfatterens

---

Hans Chr. Gulløv, f. 1946, mag.scient. (etnografi) 1975. Tilknyttet Nationalmuseets Etnografiske samling som forskningsstipendiat. 1968–75 foretaget arkæologiske undersøgelser for Nationalmuseet og samfundsvidenskabelige undersøgelser for Ministeriet for Grønland.

1. *Grønlands historiske Mindesmærker*, ed. Kgl. nordiske Oldskrift-Selskab, Vol. I–III; København 1838–45.

2. Finn Gad: *Grønlands historie. En oversigt fra ca. 1500 til 1946*; Det grønlandske Selskabs Skrifter XIV, København 1946. Mads Lidegaard: *Grønlands Historie*; Schultz, København 1961.

3. Finn Gad: *Grønlands Historie I. Indtil 1700, II. 1700–1782, III. 1782–1808*; Arnold Busck, København 1967, 1969 og 1976.

eget objektivitetskrav ikke kommer frem. Det er denne forskel, som kendetegner historien på Grønland, og her er forfatterens metodevalg for snæver til at afdække begge de etniske gruppers historie. Vi må søge andre indfaldsvinkler, når vi skal tilnærme os den eskimoi-ske historie, for ikke at gøre den sammenfaldende med den europæiske.

Dette sammenfald er et af de alvorligste kritikpunkter, fordi det har tendens til at gøre Grønlands historie til en kulturel enhed. Det hjælper næppe på den historiske forståelse at fastslå, at et liv i og af naturen, binder mennesket til de tekniske midler, hvormed det har kunnet vriste naturens ydelser ud af dens greb. For herefter at konkludere, at kulturen bliver stærkt konservativ (se Gad I, p. 12). Hermed har man lukket af for yderligere forklaringer på den kulturelle innovation, hvis underkendelse har givet grobund for fordomme, der i århundreder har præget europæisk kolonialisme.

Da Grønland i lange tider har været hjemsted for to etniske grupper, medfører sammenblandingen af begreberne historie og evolution, som er blevet resultatet af den valgte metode, at den ene gruppes kulturelle situation underkendes til fordel for den andens, fordi forfatteren med historiens hjælp placerer dem på forskellige trin af evolutionens rangstige. Den raffinerede fangstteknik er blevet historiens endemål og samtidig den faldgrube, der udtrykker en statisk kulturforståelse, som postulerer en slags iboende egenskaber ved den fremmede kultur. En sådan forståelse kan jo ikke redegøre for det essentielle, nemlig hvordan kulturel variation er et resultat af menneskelig aktivitet under skiftende sociale og økologiske begrænsninger. Samtidig bliver det europæiske element be-

stemmende for historien, som forfatteren opfatter den årstal for årstal.

Problemet i Grønlands historie ligger i valget af metode, hvor historikerens empiriske afgrænsning medfører en konfrontation med empiriske fænomener, som andre forskningsgrene, f.eks. etnografien og socialantropologien, traditionelt har behandlet analytisk. Dette udgangspunkt i en given empiri gør det selv-sagt vanskeligt at vurdere muligheden for en behandling af eskimoernes historie, fordi der ikke på forhånd eksisterer noget (skriftligt) kildemateriale. Derfor søger forfatteren hjælp til løsning af opgaven ved at konsultere det tilgængelige arkæologiske og etnografiske materiale, som giver mulighed for at begynde med begyndelsen. Men begyndelsen er mange ting. Den kan som nævnt være formet ud-fra etnografiens og socialantropologiens be-grænsede empiri. Eller udfra arkæologiens håndgribelige dokumentation. Resultatet bliver ofte – og da også for Grønlands historie – en evolutionær fremstilling med prædikatet kulturhistorie, hvilket harmonerer med det historiske grundsyn, hvor arkæologiens gen-stande kan tolkes som resultatet af en given udvikling.

Nu er det imidlertid vanskeligt at tale om udviklingen som noget på forhånd givet, når den opfattes som synonym for historien. Ikke mindst når vi mangler viden om fortidens motiver og handlinger, som må rekonstrueres med et mekanisk resultat, der har sin oprindelse i biologien og zoologien. Det evolutionsteoretiske synspunkt er således først og fremmest båret oppe af ønsket om at forklare vor egen vestlige civilisation. Kernen i dette er en opfattelse, der betragter kulturen som en lineær funktion af tiden med større og større kompleksitet til følge.⁴ Heri ligger konflikten mellem etnografien og historien, ⁵ d.v.s.

4. »Western civilization thus appears to be the most advanced expression of the evolution of societies, while primitive groups are 'survivals' of earlier stages, whose logical classification reflects their order of appearance in time. But the task is not so simple«. Claude Lévi-Strauss: *Structural Anthropology*, Basic Books 1963 (1958), p. 3. Se også I. M. Lewis (ed.): *History and Social Anthropology*, A. S. A. Monographs 7, p. xii; 1968.

5. Jørgen Jensen omtalte problemet i »Arkæologi og kulturforskning«, *Historisk Tidsskrift*, 1966, XII Række, bind 2, pp. 1–30, idet han refererede til E. E. Evans-Pritchard: *Social Anthropology and Other Essays*, 1962, p. 190: »... anthropology must choose between being history and being nothing ... I accept the dictum, though only if it can also be reversed – history must choose between being social anthropology or being nothing ...«.

mellem den tidløse, strukturelle analyse og de tidscentrerede, historiske spørgsmål, betragtet som en samfundsvidenskabelig problemstilling.⁶

Indfaldsvejen til den strukturelle analyse ligger bl.a. i myten og legenden (beretningen), in casu det righoldige grønlandske sagnmateriale,⁷ som til forskel fra andre erkendelsesformer er eksistentiel, hvilket betyder, at fortællingens kollektive erfaring er bestemmende for valget i den fremtidige handling. Centralt heri står institutionen, et formaliseret udtryk for slægtsskab, politik, økonomi og religion, som individets sociale reference og et af de væsentligste elementer for beretningens kontinuitet. Der er med denne formulering af et metodologisk udgangspunkt for den strukturelle analyse trukket en parallel til historikerens opfattelse af den tidligste historiske bevidsthed.⁸ Jeg skal senere vende tilbage til denne traditionelle historieopfattelse, der både indeholder kimen til den historiske beretning og til den historiske forklaring.

Det er især indenfor den amerikanske gren af antropologien (etnografien), at udviklingen af evolutionsbegrebet har fundet sted, idet mangelen på historiske kilder har ført til definitionen af faste begreber for kulturel evolution, som fastlægges ud fra naturlige omgivelser, teknologi og befolkningsforøgelse.⁹ I tilknytning hertil fastslåes evolution som resultat af energiophobning, d.v.s. samfundets beherskelse af et stadigt voksende energipotential.¹⁰ Neoevolutionisterne Sahlins og

Service har forsøgt en løsning af dilemmaet omkring udviklingsbegrebet ved at opdele det i »generel evolution« og »specifik evolution«, hvor det sidste svarer til »historisk udvikling«.¹¹ Den egentlige grund til at fremhæve disse synspunkter er deres indflydelse på forskningen, herunder arkæologien. Store dele af den arktiske forskning er implicit underlagt en lineær evolutionistisk opfattelse, der som tidligere nævnt forudbestemmer et statisk kultursyn. De arkæologiske genstande, handlingsresultatet, er usikre som kilde til viden om motivet, og på denne baggrund må ses forsøget på at forklare dem ud fra teknologiske, socialorganisatoriske og ideologiske synspunkter.¹² Referencerammen bliver atter evolutionismens »stadier«, der som abstraktion ligger udenfor historien.

Deduktive overvejelser ud fra et etnografisk materiale er en af vejene, som har været forsøgt ved tolkningen af et arkæologisk materiale. Denne metode er blevet systematiseret af L. Binford med indførelsen af begrebet »etnoarkæologi«, hvor den arkæologiske undersøgelse af recente pladser sammenholdt med den nutidige etnografiske viden tilvejebringer en empiri, som benyttes ved udviklingen af den arkæologiske teori. Hermed står man bedre rustet ved tolkningen af de arkæologiske resultater fra præhistoriske pladser i samme geografiske region.¹³ Binford benytter selv et vidensteoretisk udgangspunkt, som han henter fra den amerikanske historiefilosofi, hvilket placerer hans arbejder som et

6. I. M. Lewis, op.cit., pp. xxii–xxiii.

7. H. Rink: *Eskimoiske Eventyr og Sagn*; Reitzel 1866 og 1871, og Knud Rasmussen: *Myter og Sagn fra Grønland*; Gyldendal 1921, 1924 og 1925.

8. »History begins when men begin to think of the passage of time in terms not of nature processes – the cycle of the seasons, the human life-span – but of a series of specific events in which men are consciously involved and which they can consciously influence«. E. H. Carr: *What is History?*, 1964, p. 134.

9. J. H. Steward: *Theory of Culture Change: the Methodology of Multilinear Evolution*, 1955, pp. 40–41.

10. L. White: *The Evolution of Culture*, 1959.

11. Sahlins og Service er elever af henholdsvis White og Steward og har udviklet deres synspunkter i: *Evolution and Culture*, 1970 (1960); specielt p. 43.

12. Jensen, op.cit., pp. 18–19, og L. R. Binford: »Archaeology as Anthropology«, *American Antiquity*, vol. 28, no. 2, 1962, pp. 217–225.

13. L. R. Binford: »Dimensional analysis of behavior and site structure: Learning from an Eskimo hunting stand«, *American Antiquity*, vol. 43, no. 3, 1978, pp. 330–361; og samme: *Nunamiut ethnoarchaeology*; Academic Press, New York 1978.

fremragende udtryk for den logiske positivisme på bekostning af den kulturhistoriske fremstilling.¹⁴ Noget tyder på, at det evolutionære skinproblem er vanskeligt at komme af med, og at årsagen til dette delvist ligger i manglende undersøgelser. Etnoarkæologien er således en af de nyeste metoder, som dog nødvendigvis skulle stå alene. I og med at den etniske bevidsthed manifesterer sig politisk i det arktiske, dukker også det samfundsmæssige aspekt op i kulturforskningen, og historiebegrebets dobbeltkarakter træder frem på baggrund af den neo-koloniale virkelighed: Hvem skriver historien, og hvad indeholder den. I den grønlandske kontekst bliver der både tale om brudstykker af en danmarkshistorie og en grønlandsk etnohistorie.¹⁵

Etnohistorie. Etnohistorie – folkets historie – indeholder som begreb både historien og forhistorien, men definerer sit emne ud fra den specifikke etniske gruppe, der omtales. Det er en væsentlig begrænsning set i forhold til vor egen histories kildemateriale, og historikerens rolle som formidler.

Etnohistorie er set fra vort eget historiske synspunkt også et begreb med dobbeltindhold, som kan bestemmes på følgende måde:¹⁶

- Studiet af kilderne omhandlende »de andre«, hvilket udgør en snæver etnografisk

definition, hvor etnografen bruger historikerens empiri, og

- Studiet af »de andres« fortid, hvor kun få eller ingen kilder er overleveret, hvilket udgør en bred historisk definition, hvor historikeren bruger etnografens empiri.

Der er hermed søgt at løse konflikten mellem historie og etnografi, som den blev skitseret i det forrige afsnit, ved at ophæve de to fags indbyrdes konkurrerende kompetance og begrænsede forståelse. Formålet bliver både 1) at skabe en historisk etnografi, hvilket fører til (en tvivlsom) rekonstruktion af en synkron etnografisk beskrivelse, idet arbejdet udføres ud fra et begrænset historisk kildemateriale, og 2) at forsøge at skrive den »ikke-litterære« kulturs historie, hvilket medfører diakrone etnohistoriske studier, hvori de historiske kilder suppleres med tidsmæssigt dækkende kilder af arkæologisk og folkloristisk art. Metoden kan næppe siges at være indeholdt i det ene formål fremfor det andet, men må rette sig efter kildernes karakter.¹⁷

Generelt betraget bliver etnohistorien således anvendelsen af et skriftligt historisk materiale til brug ved en etnografi; og specifikt anvendes folkets egen mundtlige (litterære) tradition ved opbygningen af deres historie. Det kan ikke nægtes, at formålet her får et andet sigte, når det specifikke element bliver

14. Der er grund til her at omtale Binford, fordi han som analytiker har øvet indflydelse på teoretisk arkæologi langt udenfor USA i kraft af sin position indenfor »the new archaeology« (se f.eks. Leo S. Klejn: »A Panorama of theoretical Archaeology«, *Current Anthropology*, vol. 18, no. 1, 1977, pp. 1–42), og fordi han har indraget sit teoretiske operationsfelt til også at omfatte eskimoarkæologien.

15. Denne fremlæggelse er et led i Nationalmuseets etnohistoriske studier af kulturmødet mellem eskimoer og europæere, støttet af Statens humanistiske Forskningsråd.

16. Følgende har været konsulteret ved denne definatoriske gennemgang: W. C. Sturtevant: »Anthropology, History, and Ethnohistory«, *Ethnohistory*, vol. 13, pp. 1–51, 1966. M. Lantis (ed.): *Ethnohistory in Southwestern Alaska & the Southern Yukon. Method & Content*, Studies in Anthropology, no. 7, Kentucky 1970. C. Hudson: »The historical Approach in Anthropology«, *Handbook of Social and Cultural Anthropology*, Chicago 1973, pp. 111–141.

17. Faren for at blive tendentiøs historie er nærliggende, og kildernes spredthed har fristet til generalisationer og efterrationaliseringer på grundlag af en senere tids etnografi, som f.eks. i *Grønlands Historie*, 1, pp. 314–371, mens hovedindtrykket for Gad senere »synes at være temmelig kalejdoskopisk«, II, p. 517. Et af de bedste etnohistoriske forsøg findes så langt udenfor Grønland som hos Stillehavseskimoerne og deres naboer, Tlingitindianerne, langs Alaskas sydligste kyster. Frederica de Laguna, som deltog i de første systematiske arkæologiske undersøgelser af Grønland under ledelse af Therkel Mathiassen i 1929, har med sit Alaska materiale vist muligheden af at undersøge (kultur)historien i dens egne termer i sit store værk: *Under Mount Saint Elias: the History and Culture of the Yakutat Tlingit*, I–III; Smithsonian Contributions to Anthropology, vol. 7, Washington D. C. 1972.

fremhævet. Derved skabes vort dilemma, fordi vore operative (og såkaldte objektive) begreber ikke kan sammenstilles med sagnets eller fortællingens kategorier, hvorved vort historieforsøg mister sin mening.¹⁸ Det rejser også spørgsmålet om, hvem vi skriver historien for; hvilket er relevant for Grønlands etnohistorie, da den etniske bevidste (grønlænder) former sin fremtid ud fra den kollektive erfaring (historien). Der er ikke hermed taget et forbehold, som betyder, at alle broer er brændt bag historikeren, men derimod understreget kildernes forskelligartethed som udtryk for kulturel variation; og dette er en væsentlig erkendelse i Grønlands historie, som hidtil har været domineret af kolonial fortrængning.

Det geografiske område, som udgør verdens største ø, er en betydelig faktor for historikeren, idet den klimatiske inddeling spænder fra højarktisk til subarktisk inklusive mellemområder. Hermed sættes også økologiske grænser, som er med til at bestemme indholdet i det kulturelle udtryk for befolkningens tilpasning i de respektive områder. Dette illustreres af den europæiske kolonisation, som først fandt sted i områder med muligheder for en tilpasning, der var velkendt fra hjemegnene i det nordlige Skandinavien. Tilsvarende må en lignende betragtning anlægges for den eskimoiske befolknings vedkommende, idet der dog her må tilføjes, at tilpasningen er sket fra det højarktiske, egnene mellem Kanada og Grønland, Narres Strædet, til det subarktiske og hermed mildere område. Foruden denne lokale afgrænsning af de forskellige »historier«, medfører det ge-

ografiske synspunkt også, at historien på Grønland både må søge årsagssammenhænge østpå og vestpå.¹⁹ Da ingen arkæologer endnu har gjort forsøg på en sammenhængende fremstilling af Grønlands (for)historie (Gad I, p. 6), er det naturligt at forvente, at historien stadig vil fremstå som et ekstrakt af samtlige europæiske kilder vedrørende Grønland. Den kommende opgave bliver da – som ovenfor blev benævnt som den snævre etnografiske definition – at uddrage de historiske kilder, som omtaler den eskimoiske befolkning, og først herefter at opstille analysemodellen for et studie af den (ud)valgte lokalitet.

Denne skitserede etnohistoriske metode har imidlertid den mangel, at der ikke forefindes kilder udover de skriftlige, hvis tolkning må søges i en anden sammenhæng og med en anden referenceramme, da de er udsprunget af en europæisk virkelighed. Derfor er den geografiske faktor blevet en nødvendighed for etnohistorien, og som udgangspunkt må tages tiden omkring den anden europæiske kolonisation af Grønland. Vi får på denne måde de bedste betingelser for at sammenholde de skriftlige kilders udsagn med den samtidige kulturelle manifestation i det grønlandske (og eskimoiske) miljø. Denne fremgangsmåde har været benyttet ved Nationalmuseets Grønlandsundersøgelser siden 1969, og resultatet er blevet en historisk-arkæologisk undersøgelse af den dansk-norske bebyggelse, Håbets Koloni, der fungerede som handels- og missionsstation i årene 1721–28,²⁰ og en tilsvarende undersøgelse af den samtidige eskimoiske bebyggelse på Håbets Ø umiddelbart syd for kolonien.²¹ Formålet har her været at til-

18. Dilemmaet er velkendt og er behandlet af F. de Laguna, op.cit., pp. 209ff (»Myth, Legend and Memory. The Native Histories of Yakutat«), og af C. MacClellan: »Indian Stories about the First Whites in Northwestern America«, pp. 103ff i Lantis, op.cit. Eller sagt med et citat af Paul Ricoeur: »Objektiviteten var det bærende i den historiske metode. Nu er den kendetegnet på god og dårlig subjektivitet. Den har ændret sig fra »logik« til »etik«, *Histoire et Vérité*, p. 34, Paris 1955 (citeret fra Adam Schaff: *Historie og Sandhed*, Historievidenskab, Skrifterække no. 9, p. 254, 1977).

19. Et udmærket forsøg på at skrive historie ud fra disse geografiske kriterier er gjort af Keith Crowe: *A History of the Original Peoples of Northern Canada*, Arctic Institute of North America; Montreal and London 1974.

20. H. C. Gulløv og Hans Kapel: *Haabets Colonie 1721–1728. A historical-archaeological investigation of the Danish-Norwegian colonization of Greenland*. Ethnohistorical studies of the meeting of Eskimo and European cultures, I. The National Museum of Denmark 1979.

21. Resultaterne er med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd under bearbejdelse som bind II af de etnohistoriske studier af kulturmødet.

vejebringe et synkront materiale, der vil kunne anvendes som en etnohistorisk kilde i kraft af sin datering, for derefter at kunne bruges ved en tidsmæssig udvidelse af undersøgelserne. Denne form for arkæologisk fremgangsmåde er en udvikling af den amerikanske »historic sites archaeology,²² som definerer det arkæologiske objekt ud fra skriftlige eller arkæologisk daterbare vidnesbyrd og til en vis grad ud fra den lokale mundtlige tradition. Hermed skabes mulighed for at øge mængden af anvendbare kilder.

Metoden indebærer en forskning, hvis resultater på nogle områder bidrager med fornyet viden, men især kommer til at rejse spørgsmål, der berører historikerens rolle i det grønlandske samfund. I det følgende vil nogle problemkomplekser blive taget op som eksempler på metodens anvendbarhed og som kritik af *Grønlands Historie*. Det drejer sig om: I. Historien og arkæologien. Eksemplet Håbets Koloni; II. Historien og ejendomsretten. Eksemplet den Grønlandske Nation; III. Historien og institutionen. Eksemplet den mundtlige tradition; samt IV. Historien og kolonialismen. Eksemplet den kulturelle undertrykkelse.

Det må understreges, at komplementariteten mellem historien og etnografien også i det grønlandske samfund må forstås som en nødvendighed, der medfører, at det ene fags systematiske tilnærmelse intet kan opnå uden hjælp fra den anden,²³ når det gælder etnohistorien.

I. Historien og arkæologien. Det første indtryk af den eskimoiske befolkning, som mødte kolonisterne ved ankomsten til landet i 1721, var baseret på en sammenligning mellem de to parters klædedragt, som »kom mig meget miserabel for; Gud naadelig forbarme

sig ofver dem«. ²⁴ Indtrykket ændredes ikke med tiden, selv om det øgede kendskab til befolkningen nok medførte en nuanceret beskrivelse af det materielle grundlag, der kunne vække forbløffelse. ²⁵ Det teknologiske grundlag for Håbets Koloni afhæng af forbindelsen over Atlanten, d.v.s. med Det grønlandske Handelskompagni i Bergen. Denne afhængighed afspejlede koloniens placering i det grønlandske miljø, som både skulle legitimere missionsvirksomheden gennem resultaterne fra undervisnings- og dåbspraksis, og forsøge at dække den økonomiske udgift, der var forbundet hermed, og samtidig skabe en indtægtskilde ved handel (med eskimoerne) og fangst. Det første lykkedes, mens det sidste voldte store vanskeligheder, fordi handelen forblev noget sekundært og derved ikke kunne true den altdominerende nederlandske hvalfangst i Davis Strædet. Undervejs krakkede da også Det Bergenske Kompagni, hvilket imidlertid ikke førte til ophør af kolonisationsprojektet (Gad II, pp. 101ff).

Det karakteristiske ved denne tidlige kolonihistorie er dens kontinuitet trods nedgang og stagnation. Kontinuiteten får en historisk forklaring i det politiske og økonomiske »bagland«, Europa, samt i personen Hans Egede, der fremstilles som katalysator for udviklingen (Gad II, p. 52). Der bliver hermed atter lagt en alen til denne mytiske figur i Grønlands historie, som senere tider benævner Grønlands Apostel, ²⁶ uden at vi dermed kommer den historiske forståelse nærmere. Det er ved løsningen af dette dilemma mellem forklaring og forståelse, vi må gå omvejen over kilderne for at kunne forstå betydningen af det grønlandske miljø og dets indvirken på kontinuiteten. ²⁷

Den arkæologiske undersøgelse af Håbets

22. B. Fontana: »On the Meaning of Historic Sites Archaeology«, *American Antiquity*, vol. 31, no. 1, pp. 61–65; 1965

23. C. Lévi-Strauss, op.cit., 1963, pp. 24–25.

24. Hans Egede: *Relationer fra Grønland 1721–36*, ed. Louis Bobé, Meddelelser om Grønland, bind 54, 1925, p. 8.

25. Hans Egede: *Det gamle Grønlands ny Perlestratation, 1741*, ed. L. Bobé, Meddelelser om Grønland, bind 54, 1925, p. 354.

26. Gulløv og Kapel, op.cit., 1979, pp. 207ff.

27. Det vil sige alle de kilder, som er en forudsætning for etnohistorien. Her må man støtte sig til hermeneutikken, som har fået den klareste formulering i Paul Ricoeur' *Fortolkningsteori*, Vinten 1979: »Selvforståelsen må gå omvejen over fortolkningen af ydre tegn, monumenter, dokumenter, hvori eksistensanstrengelsen – subjektiviteten – har objektiveret sig«, p. 48.

Koloni viser tydeligt, at denne lokale enhed, hvad vi kunne forvente, udskilte sig markant fra det omgivende miljø ved sit redskabs- og andet »serviceinventar«. Der var tale om en manglende tilpasning, som resulterede i forsøg på at aflure eskimoerne på deres fangst- og fiskepladser eller i erkendelse af afmagt overfor den eskimoiske fangstteknik.²⁸ Konsekvensen blev hvert år at sætte sin lid til, at forsyningsskibene fra Bergen nåede frem. Det zoologiske materiale demonstrerede disse forhold med al ønskelig tydelighed samtidig med, at det kunne øge vor viden, idet kolonisterne måtte søge til eskimoerne, når saltmadden og kødet fra de opsendte tamdyr slap op. Der er med en økologisk term tale om et symbiotisk forhold, som kunne opretholdes med eskimoisk tolerance, hvilket giver kolonisationen en forståelsesdimension, der skal tages i betragtning, når man vil forstå den europæisk skabte myte om Hans Egede og den grønlandske reaktion mod denne; nemlig som et bevidst opgør med symbolet på den danske kolonialisme.²⁹

II. Historien og ejendomsretten. I forlængelse af det ovenstående står det essentielle problem omkring ejendomsretten, som har fået fornyet aktualitet i forbindelse med indførelse af hjemmestyre for Grønland. Det har længe været erkendt, at mennesket og naturen er et fundament i historien,³⁰ og som en logisk konsekvens heraf bliver ejendomsretten retten til styring og udbytte af egen indsats, som et udtryk for dialektikken mellem menneske og

natur. Abstraktionen, der ligger til grund for privatejendomsretten,³¹ skal i denne konkrete kontekst holdes udenfor, idet der her er tale om en sammenhæng mellem naturen og et samfund, hvis kollektive behov er fastlagt ved en organisatorisk ramme, der har været bestemmende for dets institutionelle indhold. I denne dialektik mellem natur og samfund er syntesen det kulturelle udtryk, som erkendes i kulturhistorien. Med andre ord bliver det i den kulturelle kontinuitet, vi skal finde den etnohistoriske kilde til det ejendomsretlige begreb på Grønland (og indenfor den eskimoiske verden). Det bliver også kulturhistorien, som angiver grundlaget for omtalen af den grønlandske nation, der som begreb optræder i 1700-tallets grønlandshistorie.³²

Det er to sider af samme sag, når arkæologien kan påvise en kulturel kontinuitet og et genstandsindhold, der fortæller om en udnyttelse af landet gennem århundreder, og når de historiske kilder i det første halve århundrede efter kolonisationen understreger denne udnyttelse ved at henvise til det grønlandske samfunds »love« og den grønlandske »nation« med klar reference til den gældende naturretlige opfattelse.³³ Ejendomsretten er således manifest, selv om den af historikeren fremstilles som en brugsret (Gad I, pp. 364–65) i et samfund bestående af individualister (Gad II, p. 503; denne udlægning har intet belæg i den etnografiske litteratur). Fra administrativ hold kunne det endnu i 1799 fastslåes, at de danske kolonister var at be-

28. Hans Egede: *Relationer*, op.cit., p. 19, og *Perustrationen*, op.cit., p. 354.

29. Gulløv og Kapel, op.cit., 1979, kapitel IV, Appendix I og kapitel V.

30. Jvf. de blændende sider om dette i Karl Marx' 1844 manuskripter, udgivet ved Villy Sørensen, 1962: *Økonomi og filosofi. Ungdomsskrifter*, pp. 82–83; Gyldendal.

31. Karl Marx, op.cit., 1962, pp. 67ff.

32. Problemstillingen har tidligere været behandlet i H. C. Gulløv: »Cultural imperialistic historiography – ethnohistorical viewpoints concerning Greenland's colonization 1721«, i C. Sandbacka (ed.): *Cultural Imperialism and Cultural Identity*; Transactions of the Finnish Anthropological Society, No. 2, pp. 217–236; Helsinki 1977.

33. Jvf. Hans Egedes første grønlandsbeskrivelse i »Relationen«, op.cit., 1925, p. 37, og Lars Dalagers »Relationer« udgivet af Louis Bobé, 1915, *Det grønlandske Selskabs Skrifter* II, opr. *Oeconomisk Journal*, 1758, pp. 1–19 (»Grønlandernes indbyrdes Skraae og Vedtægter«), samt H. C. Glahn: *Anmærkninger over de tre første Bøger af Hr. David Crantzes Historie om Grønland*, 1771, p. 287: »... og ingen, i en frie Stat, som Grønland er, kan kalde noget sit...«.

tragte som gæster i grønlændernes eget land.³⁴

Det er vanskeligt at trænge ind i dette fundamentale emne alene ved hjælp af *Grønlands Historie*, som efter kolonisationen behandler den grønlandske kulturhistorie som staffage. Årsagen hertil skal søges i historikerens forsøg på at begrunde Danmarks suverænitetsskrav på landet, der set under en europæisk synsvinkel er væsentlig for forståelsen af landets fortsatte tilhørsforhold til Danmark også efter afståelsen af Norge i 1814.³⁵ Men fremstillingen berører ikke divergensen mellem kildernes udsagn om Grønland som en del af den dansk-norske monarks overhøjhedsområde og den grønlandske nation. Det første har historikeren sat sig for at begrunde og med et positivt resultat, det andet fremgår af de ubenyttede kilder (jvf. note 39).

Problemet er at finde i den valgte historiske metode, som søger en kontinuerlig fremstilling af et begreb og en statsretlig idé på bekostning af den etniske majoritet i landet. Derved bliver »den grønlandske nation« en naturretlig kuriositet i 1700-tallets europæiske historie. Natur- og Folkeretten er imidlertid af fundamental betydning for forståelsen af verden udenfor Europa i den såkaldte Oplysningstid efter de store opdagelsers århundreder. Heri ligger den ideologiske baggrund for de kilder, som omhandler det grønlandske samfund, hvad enten det gælder

Holbergs benyttelse af Egedes Relationer eller H. C. Glahns kritik af det samfundsmæssige syn i herrnhutermissionæren David Cranz' »Historie von Grönland« (jvf. note 39). I *Grønlands Historie* findes ingen steder en behandling af dette juridisk-filosofiske grundlag for kilderne,³⁶ ligesom den samtidige behandling af disse ikke berøres.³⁷

Men der eksisterer en »de facto« anerkendt ejendomsret for de førstankomne ifølge Natur- og Folkeretten, ligesom en suverænitetssret, der har sit udspring i de europæiske monarkers deling af verden mellem sig, har sikret denne ejendomsret (jvf. note 37). Vi får et klart eksempel på dette hos købmand Jakob Severin, der fik kongelig oktroj på handelen i Grønland, og gennem et brev til Christian den Sjette i 1737 gør det klart, at kongens retmæssige herredømme forbliver u-disputerlig; »med mindre mand vilde omstøde alle guddommelige Naturens og menniskelige Love efter de Indianske [de spanske besiddelser i Amerika] Staats Maximer, da indtet saadant Land kunde eene hafves Rettighed til, med mindre mand i Ladningsviis nedsanck Indbyggerne udi Hafvet, eller med Mord og Swerd førde dem til Slagter Bencken«.³⁸ Der er altså en anerkendt forskel på suverænitet og ejendomsret, som også må formodes at være blevet kongelig konfirmeret med modtagelsen af dette brev.

Kulturhistorien kan derudover supplere

34. Finn Gad: *Fire detailkomplekser i Grønlands historie 1782-1808*, p. 142; Arnold Busck 1974. Året inden (1798) havde dog »kommissionen til afvikling af monopoliet« på Grønland erklæret, at den bedste indretning hertil »måtte være: hvorledes grønlænderne efterhånden kunne bringes under de borgerlige loves velgørende tvang, hvilken, ved at sikre dem deres liv og gods fra lidenskabelig hævn og den stærkeres vilkårlige behandling, og ved at udvide og berigtige deres begreber om ejendom og ejendomsrettigheder, ene kan hjælpe dem længere frem på kulturens baner«, Gad, III, op.cit., p. 467.

35. Det drejer sig om begivenheder, som har sit udspring i den norrøne bosættelse af landet, over Grønlands tilslutning til »Norgesvældet« i 1261, Kalmarunionen, til dobbeltmonarkiet; Gad I, op.cit., pp. 149, 184 og 228ff.

36. Folkeretten fremhæves som eksempel på den frie adgang til de åbne have med bl.a. en henvisning til Grotius' skrift fra 1609 »Om havenes frihed«, Gad I, op.cit., pp. 261 og 376.

37. Der tænkes bl.a. på Holbergs »Natur- og Folkeret« fra 1716, hvis femte udgave fra 1751 Glahn slittigt benyttede, op.cit., 1771. Men også på den direkte anvendelse i historien, f.eks. »Dannemarks og Norges Beskrivelse« og »Dannemarks Riges Historie«. Holbergs syn og samtidens kilder er behandlet i H. C. Gulløv: »Ludvig Holberg og Grønland«, *Tidsskriftet Grønland*, pp. 77-97, 1978.

38. *Diplomatarium Groenlandicum 1492-1814*, ed. Louis Bobé, p. 245, Meddelelser om Grønland, bind 55, 3, 1936. Jvf. også Holberg, der 13 år senere i sin 350. epistel (p. 134) anfører: »Da en anden hørte fortælle om de store Nederlag [d.v.s. blodsudgydelser, drab], som de Christne havde gjort i America, sagde han: Det er Lykke, at vi beboe et fattigt Land; thi ellers havde det ikke gaaet os bedre« (Epistler, Tomus IV; Epistel 350: »Grønlandernes Naturbegavelse«; Epistler, bind I-VIII, udg. med kommentarer af F. J. Billeskov Jansen, 1949).

med oplysningen om, at eskimoerne kom først til landet. Men atter bliver det på europæiske præmisser, at ejendomsbegrebet i nyeste tid affejes med en henvisning til, at det ikke er kollektivt men privatretligt bestemt,³⁹ ganske i modstrid med det ovennævnte kildemateriale. Men det har været etnohistoriens opgave, at fremtrække disse eksempler, sætte dem i den kulturhistoriske sammenhæng og påpege deres absolutte værdi.

Grønlands Historie kan ikke hjælpe trods de rejste intentioner om en kildekritisk behandling (se Gad I, p. 5 og II, p. 594), og derved er der skabt mulighed for politisk opportunisme, når der skal købslåes om rettigheder og krav: »Men det, jeg taler om, er, hvordan borgerne inden for denne rigsenhed må have lige rettigheder over for et spørgsmål som det, der er rejst. Det skal ikke være således, at en befolkningsgruppe i en del af riget skal kunne have nogle rettigheder, omtalt som ejendomsret, til noget, som man ikke har i andre dele af riget. Det er denne *lighed over for loven*, om man vil, jeg har gjort mig til talsmand for, og det vedrører ikke spørgsmålet om, hvorvidt man har en *forskellig kulturel baggrund og udvikling*. Det er efter min mening et ganske andet spørgsmål«⁴⁰ (forf. kursivering). Men det er jo netop en sammenhæng mellem disse begreber, der betinger ejendomsretbegrebet. Der demonstreres en forplumring af den ovenfor nævnte forskel på suverænitets og ejendomsret, adskilt her fra den privatejendomsretlige adstraktion.

III. Historien og institutionen. Det har væ-

ret omdiskuteret, hvorvidt man har kunnet medregne den mundtlige tradition som kilde, da denne jo ifølge sagens natur er usikker og uden de sædvanlige kontrollerbare elementer. Betydningfuldt er da også de få levn i det grønlandske sagnmateriale, som vedrører nordboerne, når man tager i betragtning, at deres bosætning i landet varede et halvt årtusinde, og at mødet med de fremmede hvalfangere i et halvt århundrede før kolonisationen i 1721 kun har sat sig spor i få og meget generaliserende bemærkninger, og ikke mindst at kolonisationen i 1721 overhovedet ikke har fundet genklang i de grønlandske fortællinger. Inspektør Rink, som foranstaltede en indsamling af et stort sagnmateriale og udgav et udvalg i 1866 og 1871, bemærker, at mødet med de fremmede ikke har været af tilstrækkelig betydning til at blive husket på afgørende vis.⁴¹ Ligesom Rink udgav også Knud Rasmussen en samling »Myter og Sagn fra Grønland« i 1921, 24 og 25, og fælles for dem begge er dobbelttitlen, der indeholder den eskimoiske opdeling i »oprindelsesmyter«, hvor begivenhederne er henlagt til en fjern fortid eller urtid, og i »sagn«, hvor begivenhederne er at finde i en fortælling om oplevede hændelser, hvad enten disse er direkte og indirekte oplevede og viderebragt i mundtlig form, eller er fortalt i et opbyggeligt øjemed.⁴²

Det er den sidstnævnte gruppe, sagnene, som danner baggrunden for det følgende. I disse gemmer sig ofte oplysninger med vidtrækkende perspektiver, som kan kaste lys over enkeltheder i Grønlands historie, hvor-

39. Jvf. diskussionen af dette emne i Robert Petersen: *Om etnicitet og ejendomsretten til jorden*, Institut for Eskimologi, Københavns Universitet; Dokument vedlagt »Kommissionen for Hjemmestyre i Grønland«, 1977; og Helge Kleivan & Karen Nørregaard (red.): *Vort land, vort liv. Udvikling og oprindelige rettigheder i Arktisk Canada*, Institut for Eskimologi, 1976; samt et af hovedværkerne for studiet af oprindelige rettigheder: Peter A. Cumming & Neil H. Mickenberg (ed.): *Native Rights of Canada*, Toronto 1972.

40. Fra folketingets åbningsdebat 1976; Ninn-Hansen (*Kommissionen om Hjemmestyre i Grønland, dok. nr. 39/76*). Den konservative skolastik var et svar på grønlanderen Lars Emil Johansens udsagn: »Når vi nu i al den tid, rigsfællesskabet har eksisteret, har ladet os påvirke af andre danske traditioner, er det så ikke rimeligt af hensyn til rigsfællesskabet og af hensyn til respekten for hinandens traditioner, at man i dette tilfælde tager udgangspunkt i en grønlandsk tradition, der går ud på en kollektiv ejendomsret til jorden i Grønland?« (*Kommissionen . . .*, op.cit., 1976). Diskussionen er anført og behandlet i Gulløv, op.cit., 1977.

41. H. Rink: *Eskimoiske Eventyr og Sagn*, p. 208; Reitzel 1871.

42. oqalugtuaq (pl. -at): afsluttet fortælling, som fordrer en ordret gengivelse eller overlevering fra forfædrene; og oqalualarut (pl. -utit): Middel til samtale eller underholdning, hvorved forstås fortælling om begivenheder ifølge beretning på anden eller tredje hånd efter den, der har deltaget i begivenhederne (Rink, op.cit., 1871, p. 206).

om de sædvanlige kilder intet melder. I dette tilfælde drejer det sig om det tidligere omtalte element i historien, institutionen, hvis indhold er afgørende for de motiver, som bestemmer menneskenes handlinger og dermed samfundets udvikling. Afdækningen af det institutionelle mønster er samtidig et forsøg på at skabe syntesen mellem historien og etnografien (og i dette tilfælde bruges arkæologien som katalysator).

Det blev den arkæologiske undersøgelse af et mærkværdigt placeret hus på toppen af en fjeldknold i skærgården ud for Grønlands »hovedstad«, Godthåb, som vakte undren. Normalt er det eskimoiske hus placeret nær ved havstokken. Udgravningen afslørede et meget sparsomt redskabsinventar, og at huset tillige havde været mindre for senere at være blevet udvidet til det dobbelte, sandsynligvis som følge af en indflytning.⁴³ Under studiet af de eskimoiske sagn i Rinks og Rasmussens udgaver fandtes to versioner af den samme fortælling, som begge kunne tilskrives regionen, hvor udgravningerne var foregået. Der var tale om slægtssagaer med samme personregister.⁴⁴ I den ene udgave af sagaen fra 1871, stod en genealogisk oplysning fra fortælleren, der blev afgørende ved rekonstruktionen af slægtsgenealogien ved hjælp af det herrnhutiske kirkebogsmateriale i Rigsarkivet.⁴⁵ Dette arkivaliske detektivarbejde resulterede i en opstilling af en vestgrønlandsk slægt gennem 250 år fra slutningen af

1600-tallet til første halvdel af dette århundrede. Interessen samlede om den kendsgerning, at meddelelsen til versionen hos Rink var far til meddelelsen, som havde leveret versionen til Knud Rasmussens udgave, der blev trykt i 1924. Mens den første version var på 9 tryksider, var den sidste på ikke mindre end 78 tryksider; og denne sidste havde en lang indledning, som omtalte bebyggelsen ude i skærgården. Der kunne nu påvises et handlingsforløb, som klart og logisk inddrog den udgravede hustomt i fremstillingen. Men tilbage stod at forklare forskellen på de to versioners længde.

Dette blev gjort ved en tekstanalyse, som sidestillede de to versioner og sammenholdt deres forløb episode for episode, hvorved faderens (1871) fremstilling fremstod med åbenlyse huller og logik-brist overfor sønnens (1924). Årsagen til dette forhold blev forklaret med en henvisning til det sociale miljø i Grønland før og efter år 1900, idet skærgården ud for Godthåb var herrnhutisk missionsmark, og Godthåb selv var delt mellem de to kirkelige retninger.⁴⁶ Den strenge kirketugt i det herrnhutiske samfund var hermed en årsag til fortrængningen af motivet i slægts-sagaen som gengivet af faderen, mens dette atter dukkede op i sønnens version godt 50 år senere.

Motivet blev afdækket som værende udsprunget af blodhævninstitutionen, der floredede på østkysten af Grønland,⁴⁷ og sammen

43. En redegørelse for dette er under udgivelse: Gulløv og Kapel: »Legend, History and Archaeology, a study of the art of Eskimo Narratives«, Dansk Etnografisk Forenings Tidsskrift *FOLK*, vol. 21–22, 1979–80.

44. Se nærmere H. C. Gulløv: »Historien bag historien. En vestgrønlandsk slægtssaga«, *Tidsskriftet Grønland*, pp. 278–288, 1979.

45. Betydning nok er dette materiale ikke benyttet i *Grønlands Historie*; men det hænger måske sammen med deres tilsyneladende perifere betydning set i relation til Danmarks grønlandspolitik(?) Jvf. Gad, III, op.cit., p. 5.

Et vigtigt aspekt ved disse kilder fremhæves, når man tager i betragtning, at grønlænderne var temmelig ukundige i kronologi, men derimod forbausende stærke i genealogi. De kunne nemlig »gigøre Rede for deres Slægts-Stammer, og derfra adskille de udspirende Greene, herover veed de at regne dem i Slægtskab sammen, indtil tiende Leed, og maaske derover« (Dalagers *Relationer*, op.cit., 1915 (1758), p. 56). Også Rink er vidende om dette forhold og noterer om de historiske sagn, at »disse Fortællinger gaae i Reglen kun 100, sjeldnere 150 Aar tilbage i Tiden, men Fortællerne vide i Reglen nøie Beskeed med Genealogien for det samme Tidsrum eller for 5 til 6 Slægtled« (Rink, op.cit., 1871, p. 209).

46. Næmlig den evangelisk luterske statskirke og de tyske brødremissionærer, der i 1733 var sendt til landet som hjælpere for Hans Egede, men snart blev de argeste modstandere (Gad II, op.cit., pp. 228ff). Herrnhuterne forlod Grønland i 1900, fordi en synode i Herrnhut havde fastslået, at der ikke var flere hedninge at omvende.

47. Jvf. Jens Rosing: *Isimardik. Den store Drabsmand*, Det grønlandske Selskabs Skrifter XX, 1960; og Rosing & S. Havsteen-Mikkelsen: *Sagn og Saga fra Angmagssalik*; Rhodos 1963.

med tilflyttere var indført til den sydligste vestkyst. Frygten for hævmord var således blevet årsagen til stamfaderens bosætning i den godthåbske skærgård, hvilket blev drivkraften i fortællingen, som slutter med overgangen til kristendom, hvis næstekærlighedsbud (in casu: forsoningen) afløser blodhævnens institutionelle indhold.

Der var med denne undersøgelse tale om en metode, som havde gjort brug af både sagnet, historien og arkæologien, og herved havde af dækket en kulturel kontinuitet, som ikke kan aflæses i *Grønlands Historie*. Derved fremtrækkes atter divergensen mellem historie og etnohistorie, hvor den førstnævnte med udgangspunkt i sine selektive kilder hurtigt slutter, at »den åndelige kulturtradition var i fuld opløsning« (Gad II, p. 503). Men der er en kvalitativ forskel på opløsning og undertrykkelse, som ligger i den historiske metode, d.v.s. hvor de taler, og hvor de tier.

IV. Historien og kolonialismen. Med det ovenfor omtalte eksempel er der ikke langt til den kulturelle undertrykkelse, som har været kolonialismens svøbe, også på Grønland. Det er et symptomatisk træk ved den pragmatiske historieskrivning, som *Grønlands Historie* er et

fremragende eksempel på, at dens årsagsforklaringer bliver en legitimering af den nødvendige kontinuitet. Der gives med et rigeligt og dermed værdifuldt noteapparat belæg for historiens nødvendighed, og derved »glemmes« den ideologiske tilfældighed, som oftest har været kendetegnet for den koloniale historieskrivning (jvf. afsnit II). Understregningen af dette forhold udspringer af den etniske virkelighed på Grønland, som er to forskellige befolkningslementer, der hver for sig kan beskrives i en historie (jvf. afsnit III) og samtidig er forudsætningen for hinandens historie (jvf. afsnit I).

Syntesen er vanskelig at øjne, fordi den ligger implicit i spørgsmålet om, hvorfor vi skriver historien på ny. Svaret ligger udenfor vor mulighed at give, da det er en del af kolonialismens væsen at angive, hvordan historien skal skrives.⁴⁸ Vi kan supplere kildematerialet og rejse kritik ved hjælp af den omtalte metode, der er indeholdt i etnohistorien, selv om denne ikke må opfattes som et entydigt begreb. Genfortolkningen, ikke mindst af samfundets institutioner,⁴⁹ er et vigtigt udgangspunkt for forståelsen af situationen i nutidens Grønland.

48. Et af de bedste forsøg på en fornyet historie skal vi til Afrika for at finde: Walter Rodney: *How Europe underdeveloped Africa*; London & Dar es Salaam 1972.

49. Behandlingen af de politiske institutioner på Grønland, som er at finde i Jørgen Viemose: *Dansk kolonipolitik i Grønland*; Demos 1977, er nok det største aktiv ved denne nyeste historiefremstilling, som iøvrigt er hæmmet af en dræbende mangel på grønlandske kilder, hvilket reducerer dens værdi afgørende. Jvf. her Gad III, op.cit., pp. 10ff.

Debat

Flemming Just:

Status og muligheder i lokalhistorien

Meget betegnende for, hvor den lokalhistoriske debat står i dag, er den tidligere professor i engelsk lokalhistorie H.P.R. Finbergs bemærkning: »Vi ved ikke, hvad vi forstår ved lokalhistorie, og det bekymrer os heller ikke, men vi har i sinde at blive ved med det.¹

Siden 1950'erne har en fremherskende opfattelse af lokalhistoriens mål været den engelske, af nogle kaldet Leicester-skolen. I følge denne er det lokalhistorikerens opgave »to re-enact in his own mind, and to portray for his readers, the Origin, Growth, and Fall of a Local Community.² Denne cykliske forestilling om historiens gang blev første gang formuleret i 1952 og bærer præg af samtidens betoning af vækst og lav- og højkonjunkturer. På dansk grund har bl.a. Knud Prange givet udtryk for en lignende holdning i »Hvorfor Lokalhistorie?«, der udkom ved indvielsen af Lokalhistorisk Afdeling i 1971. Heri kredsede han flere gange om en definition, men undlod en sådan til fordel for fremlæggelsen af en række eksempler, der skulle legitimere lokalhistorien over for den gængse historie. Det nærmeste han kom, var – inspireret af Leicester-skolen – at postulere lokalhistoriens egenverdi over for rigshistorien. Pranges beskrivelse dækker imidlertid mere, hvad han kunne ønske sig, lokalhistorien beskæftiger sig

med, end hvordan den traditionelt kommer til udtryk.

Jeg er her enig med de kritikere, der karakteriserer den traditionelle lokalhistorie ved for det første dens manglende problemformulering. Dette træk gælder især sognehistorier og knap så meget (nyere) købstadshistorier og artikler. For det andet optræder en ubearbejdet ophobning af kendsgerninger, hvor der ikke skelnes mellem relevant og irrelevant. Endelig er det karakteristisk, at der ikke forekommer komparative analyser.³ Alt i alt er det faktorer, der bevirker, at målgruppen indsnævres til de individer, der er bosiddende i den lokalitet, som lokalhistorikeren beskriver. Med andre ord – lokalhistorien i den traditionelle iklædning lider under et relevansproblem.

Et andet problem, lokalhistorien har måttet kæmpe med, er de vanskeligheder, der har været med at blive accepteret som videnskab af det herskende paradigme. Et udtryk for dette er de to foredrag, som Johan Hvidtfeldt og Albert Olsen holdt i 1942. De kritiserede især den kildekritiske behandling hos flertallet af amatørlokalhistorikere, fordi de så ikke kunne »yde støtte til den videnskabelige forskning«. ⁴ Dette syn – at lokalhistorien udført af hovedsageligt amatører er underordnet rigshistorien lig med den videnskabelige forskning – har i det seneste tiår været på retur.

Den nye opfattelse er kommet hertil fra

1. H. P. R. Finberg & V. H. T. Skipp »Local History. Objective and Pursuit«. (New York, 1967), p. VII.

2. *ibid.* p. 10.

3. For en lignende karakteristik se Th. Kjærgaard »Fagmænd og amatører« (Fortid & Nutid, 1976, b. 26, p. 507–16) og anmeldelse af fem sognehistorier i Fortid & Nutid, b. 27, p. 121–23.

4. Foredragene genoptrykt i »Lokalhistorie – Rigshistorie . . . og andre artikler fra Fortid & Nutid« (1967), heri Albert Olsen »Lokalhistorie – Rigshistorie« (fra Fortid & Nutid, 1942) og Johan Hvidtfeldt »Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere« (fra Fortid & Nutid, 1941–42).

England,⁵ hvor Leicester-skolen mener, at de forskellige former for historie skal ses som koncentriske cirkler. Inderst lokalhistorien, dernæst rigshistorien og yderst den internationale. På denne måde kommer nationalhistorien til at fungere som en slags lokalhistorie for den internationale. Hver cirkel skal ses i forhold til ringen omkring den, men de indre cirkler er ikke mindre perfekte end den yderste.⁶ Synspunktet er imidlertid uholdbart, lokalhistoriens cirkel er nemlig ikke så fuldkommen som nationalhistoriens. For førstnævnte gælder godt nok, at den i mange tilfælde beskæftiger sig med administrative enheder, men disse fungerer ikke uafhængigt af centraladministrationen. Fra centralt hold udstikkes en mængde rammer, som indvirker på lokalitetens daglige liv, hvilket medfører, at man ikke kan se isoleret på den lokale enhed.

Man bør derimod se lokal- og nationalhistorien som værende i et gensidigt afhængighedsforhold til hinanden. Lokalhistorikeren må hele tiden være sig de overordnede sammenhænge bevidst, og rigshistorikeren må i vid udstrækning bygge sine resultater på lokal- og detailundersøgelser. Først da opstår der et frugtbart samspil, hvor den ene ikke regnes for mere videnskab end den anden, men hvor begge forskergrupper mødes som ligeberettigede partnere blot med hver sin opgave.

Når Knud Prange hævder lokalhistoriens mål i sig selv, anser jeg det som et udtryk for en krampagtig bestræbelse på at få lokalhistorien anerkendt som ligestillet videnskab. Det skal indrømmes, at lokalhistorikerne indtil de sidste 10–15 år har haft en meget lav stjerne hos de professionelle, der har set på førstnævntes arbejde med en vis nedladenhed i blikket. Velkendt er C. F. Brickas nedsabling af en sognehistorie i en anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*. Han kan ikke »føle taknemmelig-

hed overfor mænd, som arbejde så at sige i blinde, som med gavmild hånd udstør sandt og usandt, ret og vrangt i en broget forvirring«. ⁷ Heroverfor er Pranges bestræbelser et misforstået forsøg på at hæve lokalhistoriens anseelse. Hævder man nemlig dens mål i sig selv, risikerer man netop, at den ikke hæver sig op over anekdoternes plan. Lige så vel som landbrugs-, kirke-, arbejderbevægelsens med fleres historie er en del af totalitetens historie, er lokalhistorien det også. Omvendt er rigshistorien afhængig af detailanalyser; uden disse ville der ikke kunne skabes synteser. Det ses således tydeligt, at synspunktet ikke er det samme som det Johan Hvidtfeldt og Albert Olsen fremsatte i 1942. Her var der for det første tale om, at lokalhistorien ikke var en videnskab, og for det andet afledt deraf, at der kun eksisterede en slags envejskommunikation, hvor lokalhistorien skulle være rigshistorien og de professionelle behjælpelig med at fremdrage materiale.

Forstået i lyset af debatten om lokalhistorie – rigshistorie må man også se den forskel, der er blevet draget mellem amatører og fagmænd. Generelt antages, at det er amatørerne, der skriver lokalhistorie og de »blåstemplede«, der tager sig af rigshistorien. Heri ligger også en kvalitetsvurdering – kun de af fagmænd forfattede værker er »historie«. Heldigvis er der gennem det sidste årti sket en interesse- og holdningsændring, således at flere og flere professionelle er begyndt at være aktive i lokalhistorisk sammenhæng. Samlede tal findes endnu ikke over udviklingen, men Knud Prange har dog ved at gennemgå indholdet af seks tilfældige amtshistoriske årbøger i perioden 1966–76 fundet, at medens de professionelle i 1966 kun skrev 35% af indholdet, udgjorde deres andel i 1976 69%.⁸ Tallene er naturligvis lidet fyldestgørende, og det må i de kommende år være en opgave at få belyst udviklingen noget nøjere (jfr. F & N XXVIII s. 192 ff.)

5. Der har naturligvis været tanker fremme også i Danmark om et andet forhold mellem lokalhistorie og rigshistorie. Således talte C. Lindberg Nielsen allerede i 1950 i en anmeldelse i *Fortid & Nutid*, p. 219, om, at lokalhistorien har et mål i sig selv, men dette slog ikke an på det tidspunkt.

6. Finberg & Skipp anf. arb. p. 39.

7. *Hist. Tidsskr.* 1879, 5. rk., nr. 1.

8. *Fortid & Nutid*, 1978, b. 27, p. 485.

En paradigmatisk forskel?

Hvor meget adskiller den »gamle« lokalhistorie sig egentlig fra den etablerede historievidenskabskab i en videnskabsteoretisk sammenhæng? Til illustration af det har jeg valgt at benytte en paradigmebetragtning. Paradigmebegrebet er ret diffust i den udførelse, Thomas Kuhn fremlagde det i »The Structure of Scientific Revolutions« (1962). Mange tolkningsmuligheder står åbne, hvilket sikkert også er årsagen til, at så forholdsvis mange har anvendt det i nyere dansk historiografi.⁹ Kuhns paradigme er en betegnelse for den overordnede model en samling forskere arbejder under, i dansk historiografi f.eks. 1880-paradigmet. Det opstår altid ved en revolution i reaktion mod det tidligere herskende paradigme. Efter etableringsfasen opstår en periode med normalvidenskab, hvor der ikke stilles spørgsmål ved dets berettigelse og anvendelighed. På et tidspunkt, som for eksempel her i 70'erne, opstår der imidlertid en krise kendetegnet ved en teoretisk debat omkring brugbarheden, og til slut fortrænges det til fordel for et nyt.

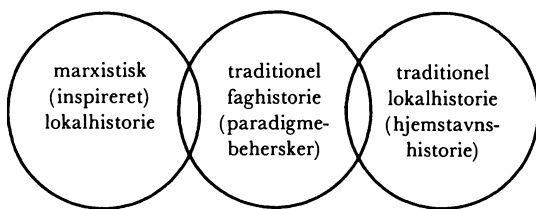
Den væsentligste anklage mod paradigmet er, at det ikke er i stand til at inddrage videnskabseksterne faktorer. Den forandring, der sker hos forskerne, forklares udelukkende ved deres interne relationer. Revolution er også et flertydigt begreb. Som bekendt udviklede Kuhn sine teorier på baggrund af og inden for naturvidenskaberne, en umiddelbar overføring på humaniora synes derfor betænkelig.¹⁰

Efter min mening kan paradigmet kun anvendes som et ret løst begreb, så længe man endnu ikke er nået til større enighed om dets funktionsmuligheder. Som begreb vil jeg med Birgitta Odén definere det som »den samlede uppsætningen av foreställningar, teorier,

värderingar, metoder och tekniker, som accepteras inom en grupp av forskare och som fungerar som en ämnamatris eller en övergripande modell för gruppens vetenskapliga arbete«. ¹¹

For at imødegå noget af kritikken mod paradigmet har J. H. Tiemroth på det seneste forsøgt at inddrage videnskabseksterne faktorer blandt de elementer, der tilsammen udgør en hel paradigmemodel. En sådan model udgøres af for det første videnskabssynet, der dækker over de metoder og teknikker, som historikeren anvender i arbejdsprocessen, for det andet af historiesynet, der betegner forskerens syn på, hvilke kræfter der er afgørende for den historiske udvikling, f.eks. idealistisk eller materialistisk. Endelig er der for det tredje virkelighedssynet, der er en afgjort forbedring af paradigmet, idet det nemlig omfatter forskerens menneske- og samfundsoptattelse, og altså udtrykker samtidens overordnede værdi-forestillinger og materielle vilkår.

I det følgende vil jeg forsøge at anvende disse tre begreber på de forskellige syn på lokalhistorien, som jeg mener findes. De tre former for lokalhistorieskrivning kan illustreres ved nedenstående cirkler:

Yderst til højre den traditionelle lokalhistorie, tidligere især betegnet hjemstavns-historie, hvor den »klassiske« hjemstavns-tid er 1920'erne og 30'erne. I midten de traditionelle faghistorikere, der beskæftiger sig med lokalhistorie. Dette sker fra 2. verdenskrig og

9. Se f.eks. Hanne Eriksen m.fl. »Dansk historievidenskabs krise« (Odense 1977), Inga Floto »60'ernes dilemma« (Fortid & Nutid, 1976, pp. 379–89), Kristof K. Kristiansen & Jens Rahbek Rasmussen »Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab« (Fortid & Nutid, 1976, pp. 516–35) og samme med »Arup og de andre« (Fortid & Nutid, 1977, pp. 233–40).

10. For en fuldstændig afvisning af paradigmebegrebet se Uffe Juul-Jensen »Videnskabsteori«, b. 1, pp. 210–20.

11. Birgitta Odén »Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning« (Scandia 1975, b. 41, pp. 5–29), her p. 8.

fremefter. At de er paradigmebeherskere skal forstås således, at det er disses videnskabsopfattelse, der er den styrende. Til venstre herfor den marxistisk inspirerede lokalhistorie (lokalsamfundsanalyse er dog et bedre dækkende ord, når det gælder denne kategori, men for at undgå begrebsforvirring fastholder jeg udtrykket lokalhistorie også i denne forbindelse). Det vil bemærkes, at cirklerne til dels falder sammen, hvilket skal illustrere, at grænserne naturligvis er flydende. Det er heller ikke en tilfældighed, at hjemstavnhistorien er placeret længst til højre, idet man her finder en lokalhistorie (oprindeligt) fast forankret i agrarsmåborgerskabet.¹² I midten nok en større tilbøjelighed til en politisk midteropfattelse og yderst til venstre en mere eller mindre specifik venstreorienteret anskuelse.

Kendetegnende for hjemstavnhistorien er, at den er deskriptiv, hvor 2) og 3) er problemformulerende. Både 1) og 2) er i teorien enige om kildekritikkens centrale position, en placering så central, at det faktisk er den, der afgør om et historisk værk er videnskabeligt eller ej. Marxisten kan naturligvis ikke komme uden om en form for kildekritik, men i og med, at emnet indtil nu altid har været søgt i det kapitalistiske samfundssystem, og som oftest ud fra en sociologisk-samfundsvidenskabelig synsvinkel, er kildekritikken blevet trængt i baggrunden til fordel for samfundsvidenskabelige metoder. Fælles for paradigmebeherskerne og marxisterne er de i højere grad sammenlignende og kvantitative analyser, hvor den traditionelle lokalhistorie, som tidligere vist, måtte melde pas. Endelig vil det også være et fælles træk for 2) og 3), at målgruppen ikke er geografisk afgrænset.

Det specielle ved marxisterne er, at de i stor udstrækning vil anvende tværfaglige metoder, og hvad der er vigtigst vil benytte kvalitative undersøgelser. Herved skal forstås, at skellet mellem »er« og »bør« og teori og praksis ophæves. De opnåede resultater skal ikke blot

svæve frit i luften, men må kunne bruges til erkendelses- og strategiudvikling.

Ser vi først på videnskabssynet er det betegnende, at det er her de største forskelle ligger mellem hjemstavnhistorikerne og de traditionelle faghistorikere. I teorien er begge enige om, at kildekritikken betinger videnskabeligheden, men i praksis opstår divergenserne udelukkende på dette felt. Et eksempel herpå er Hvidtfeldts kritik i 1942. Når det gælder historie- og virkelighedssyn er ligheden straks langt større. Historiesynet vil som oftest være idealistisk, pluralistisk, og da begge grupper bredt kan karakteriseres som hørende til det borgerlige Danmark med det deraf afledede menneske- og samfundssyn, bliver virkelighedssynet nogenlunde ens.

I forholdet mellem marxister og »paradigmebeherskerne« er det allerede fastslået, at kildekritikken indtager en mindre dominerende plads hos 3). Historiesynet, der hos alle marxister naturligvis er materialistisk, er tilsyneladende ved at ændre sig en del i samme retning hos de traditionelle historikere, dog langt fra hos alle. Virkelighedssynet adskiller de to grupper ret meget fra hinanden, og er faktisk den barriere, der hindrer et større og mere frugtbart samarbejde.

I bogen »Dansk historievidenskabs krise« skriver odensegruppen som afslutning: »Ved at privatisere synspunkter og forskelligheder og ved pluralistisk rummelighed lykkes det at holde paradigmet sammen og få det til at huse alle, men samtidig afskæres mulighederne for at frembringe en videnskabelig syntese og dermed også for, at den normalvidenskabelige historieforskning lader sig anvende i et bredere område end det faginterne.«¹³ Heraf fremgår det, at der ikke er tale om en paradigmatiske forskel mellem lokalhistorie og de professionelle historie. Paradigmet kan rumme lokalhistorien, skønt denne ikke altid holder sig inde på de fastlagte videnskabelige baner. Der er da heller ingen tvivl om, at fag-

12. Der er for mig at se ingen tvivl om, at lokalhistorie er udspunnet som en del af den folkelige bevægelse på linie med højskolen og gymnastikforeningerne. Et levn herfra er det således, at man i mange historiske amtssamfund oprettholder traditionen med at synge fra højskolesangbogen, det traditionelle kaffebord m.v. Oplysningerne skylder jeg seminarielektor Verner Bruhn, som jeg iøvrigt bringer en tak for råd og hjælp.

13. Hanne Eriksen m.fl., anf. arb. p. 201.

historien gerne vil have hjemstavnhistorikerne lukket ind i varmen. Et eksempel herpå er udgivelsen af »Håndbog for danske lokalhistorikere«, der skulle videnskabeliggøre amatørerne.

Den »pluralistiske rummelighed« gælder imidlertid ikke marxisterne. Begge vil gensidigt betragte hinandens metoder som ikke altid værende videnskabelige, og der er altså i dette forhold tale om en paradigmatisk forskel.

Hvad kan vi bruge lokalhistorie til?

Edvard Bull slår i en anmeldelse fast, at der findes to slags lokalhistorikere, som vil bruge deres emne forskelligt:

1. faghistorikere, som vil bruge lokalhistorien dels til at kaste lys over mere almene historiske problemer dels som træningsfelt for at meritere sig.
2. amatører, som vil bruge lokalhistorien til at hjælpe lokalbefolkningen til at se sig selv i sammenhæng med tidligere slægter, og til at give læserne flere associationer, rigere oplevelser, når de færdes i det lokale samfund.¹⁴

Karakteristikken er i og for sig god nok, idet den blotlægger, hvor den lokalhistoriske forskning befinder sig i dag. Amatørerne (og Knud Prange) fastholder lokalhistoriens mål i sig selv, og at det er rimeligt, at den kun skal have betydning for en historisk interesseret lokalbefolkning. Men er det rimeligt? Er det ikke spild af kræfter, at der skrives en masse og ofte i en tør fremstillingsform om emner, som ikke kan have interesse for ret mange, og som faghistorikerne ikke kan se det relevante i? Mit svar er, måske overraskende, at det er rimeligt. Faghistorikere kan med rette ærgre sig over de ofte skønne spildte kræfter, men lokalhistorie tjener faktisk et formål også i den traditionelle ikklædning. Den er nemlig for det første i stand til at give amatørhistorikeren en

erkendelse af fortiden og en god fritidsinteresse, og for det andet vil den kunne give lokalbefolkningen indsigt i, at de er en del af historien, og at de står midt i den. Man må blot gøre sig klart, at lokalhistorien først bliver meningsfuld, når den optræder med et videre sigte.

I disse økonomiske krisetider mærker især de humanistiske discipliner stramningerne, og det gælder for enhver pris om at bevise sin eksistensberettigelse over for de bevilgende myndigheder. Også lokalhistorien er som en del af selve faget historie inde i en overlevelseskamp. Den må kunne vise, at den har en praktisk nytte. A. Strange Nielsen, tidl. fmd. for SLA, mener, at de lokalhistoriske arkiver og foreninger til gengæld for den offentlige støtte kan yde sagkyndig hjælp ved navngivning af nye veje og institutioner.¹⁵ Med al respekt for dette formål, men at tillægge lokalhistorien en sådan betydning grænser efter min mening til selvfornægtelse.

I Norge (og også i Danmark) er man opmærksom på, at lokalhistorie er ved at blive »godt stof«. Provinsbladene bringer artikler og reportager om nyudkommen lokalhistorisk litteratur, og aviserne er efterhånden med til at åbne museumsverdenen for folk. Skønt udgivet i kommercielt øjemed er turistbrochurer og anden reklame også med til at udvide kendskabet til de lokale egne.¹⁶

Lokalhistorien må imidlertid gøre sig meget mere aktivt gældende såvel lokalt som regionalt og nationalt. Her tænker jeg specielt på egnsplanlægning, lokalplaner, i afgørelser om kassationssager og i undervisningen – alt sammen tanker som var fremme på DHF's årsmøde i 1977. Navnlig i undervisningen har lokalhistorien store muligheder for at markere sig, hvad man da også er opmærksom på inden for DHF. Der har været nedsat et udvalg til at belyse forholdet mellem lokalhistorie og undervisning, og der er blevet udsendt en håndbog til de lærere, der vil undervise i lokalhistorie, og der kunne nævnes andre initiativer.

14. Heimen 1970–72, b. 15, p. 187.

15. A. Strange Nielsen »Lokalhistorie – et menneskeligt behov« (Fra Ribe Amt, 1975, pp. 216–25), her p. 221.

16. H. Bjørkvik, R. Fladby m.fl. (red.) »Lokalhistorie i forskning og kulturarbeid gjennom 200 år« (Oslo 1970), p. 258f.

Ovennævnte er eksempler på, hvad lokalhistorie i praksis kan anvendes til. Men har den ingen mulighed for selv at udvikle sig?

Vagn Dybdahl har ved flere lejligheder slået til lyd for en ændring af lokalhistoriens mål,¹⁷ Han mener tiden er løbet fra den traditionelle lokalhistorie, i stedet bør man i langt højere grad koncentrere sig om byhistorier. Lokalhistorikerne levnes ikke mange chancer i Dybdahls organisering af historikerverdenen. Enten kan de lade sig uddanne til »rigtige« historikere, eller også kan de få lov til at blive mellemteknikere for fagmændene.¹⁸ Han er videre inde på, at amts- og sognegrænser skal afskaffes i undersøgelserne til fordel for regionale projekter, hvor en region udgøres af et handelsområde.²⁰ Hans bevidst provokerende idéer er endnu ikke realiseret, men tanken om regionale undersøgelser vinder stadig større gehør, dog ikke p.gr.a. hans forslag. Ikke mindst inden for den marxistiske tradition lægger man vægt på regionsanalyser.

I Norge startede i begyndelsen af 70'erne en debat om disponeringen af stoffet i et lokalhistorisk værk. Langt de fleste værker skrives emneinddelte, hvad der så afgjort er nemmest i selve forskningsprocessen, idet man kan gøre et emne færdig ad gangen. Geografen Jens Christian Hansen mente derimod, at en kronologisk fremstilling er langt mere overskuelig for læseren – og der står diskussionen hos vore nordlige venner. Man burde også i følge Hansen kvitte at skrive et sogns totalhistorie og i stedet udvælge en kronologisk afgrænset periode og inden for denne lave komparative analyser af flere sogne.²¹

Kronologisk eller emneinddelt, i denne forbindelse er det ikke afgørende. Mere væsentligt er det, at han betoner de sammenlignende studier. Tendensen til at benytte komparative

analyser har i stigende omfang gjort sig gældende inden for store dele af faget historie, stærkt inspireret af samfundsvidenskaberne. I den engelske lokalhistorie er man ikke blind overfor denne udvikling, det er således kommet til udtryk hos den nuværende professor i lokalhistorie, Alan Everitt, der ser det som en af lokalhistoriens vigtigste opgaver at drive komparative studier af lokalsamfund.²²

I artiklen har jeg flere gange søgt at vise, hvorhen udviklingen i den lokalhistoriske forskning går og bør gå. Alle disse indtryk vil jeg her afslutningsvis forsøge at placere i en samlet forskningsstrategi. Udgangspunktet er en artikel af Niels Ole Højstrup Jensen i Meddelelser om forskning i Arbejderbevægelsens Historie, hvor han opstiller en model for, hvordan lokale undersøgelser af arbejderbevægelsen bør se ud. Modellen kan udmærket overføres på lokalhistorien som helhed.

»... udvælgelsen af overordnede undersøgelsesobjekter ... bør foretages ud fra nogle bestemte, fælles kriterier, således at forskningen kan koncentreres om sammenlignelige problemstillinger. Med andre ord er en vis enighed om metodisk udgangspunkt og historieteoretisk holdning til en vis grad påkrævet. Kun hvis dette iagttages – hvis den lokale forskning placeres bevidst i de givne regionale og almene rammer – kan lokalhistorien komme til at indtage en central og væsentlig funktion, set ud fra den almene histories overordnede synspunkt«.²³

Videre går han ind for en kraftig udbygning af det tværfaglige samarbejde.

At hævde en vis enighed i metodisk og teoretisk henseende vil nok kræve, at de fleste forskere rekrutteres fra de akademiske kredse, idet man netop i universitetsmiljøet socialiseres ind i et nogenlunde ens udgangspunkt. Tendensen peger da også i retningen af, at

17. I Fortid & Nutid 1968 »Det lokalhistoriske arbejde i byerne« (pp. 275–83) og i Heimen 1970–72 »Lad os afskaffe lokalhistorien« (pp. 513–19).

18. Dybdahl, Heimen anf. arb. p. 516.

19. udgår.

20. Dybdahl, Fortid & Nutid anf. arb. p. 281ff.

21. Jens Christian Hansen »Geografi og lokalhistorie«, Heimen b. 15, pp. 1–9.

22. Alan Everitt »New Avenues in English Local History« (Leicester 1970) p. 6.

23. Meddelelser om forskning i Arbejderbevægelsens Historie, nr. 11, okt. 1978, p. 26.

flere universitetsuddannede søger deres problemstillinger i lokalsamfundene, se bl.a. Knud Pranges beregning s. 3.

Der skal nævnes to eksempler på projekter, der havde og har til hensigt at køre efter retningslinier i stil med foranstående program.

I 1973–75 gennemførtes ved Sydjysk Universitetscenter et Projekt Social Forandring i Vestjylland, hvor man havde samlet ti forskellige fagmænd – en jurist, en sociolog, en psykolog, en historiker o.s.v. Disse skulle undersøge tre kommuner i Vestjylland, en lavt, en mellem og en højt industrialiseret. Desværre lykkedes det ikke at udvikle en fælles teoretisk arbejdsramme som planlagt. I stedet for ét samlet projekt blev resultatet en række parallelt løbende delarbejder, der udfærdigede hver sin rapport.²⁴

Det nordiske ødegårdsprojekt er et andet velkendt eksempel. Siden 1969 har en gruppe forskere i hele Norden forsøgt at klarlægge ødegårdsproblemet og dets forudsætninger. Man udvælger en række repræsentative herreder, i Norge sogne, og foretager derpå en tilbundsående undersøgelse af alt relevant kildemateriale. Problemet er her ikke det historie-teoretiske grundlag, idet hovedparten (vel nok alle) af videnskabsmændene tilhører den kildekritiske skole. Langt større vanskeligheder rejser der sig is spørgsmålet om det tekniske. I en så stor region som hele Norden, Island inklusive, vil der være enorme regionale forskelle, der besværliggør en sammenligning.²⁵

Debatten om lokalhistoriens emne og mål vil gå videre. Det er ikke tilstrækkeligt som Finberg at konstatere, at vi ikke ved, hvad vi forstår ved lokalhistorie, og derpå fastslå, at det heller ikke bekymrer os. Det er vanskeligt at få hold på dette begreb, og hvad det egentlig står for, men det bør ikke lade os afstå fra at forsøge at indkredse lokalhistorien. De vises sten er naturligvis ikke fundet i og med

den model, der i det foregående blev opstillet for arbejderbevægelsens historie, og som jeg mener kan overføres på lokalhistorien som helhed. Skulle al lokalhistorie være projektorienteret udført af akademikere ville den miste meget af sin charme og sikkert også en del af sit publikum. Målet må derfor være dobbeltsidigt; på den ene side skal man udvikle en lokalhistorie, der er kvalitativt bedre og samtidig har større samfundsrelevans, og på den anden side må man forstå at fastholde og øge den interesse, der eksisterer i befolkningen for lokalhistorie. Kvalitet og stor folkelig interesse og forståelse behøver ikke at være to gensidigt udelukkende faktorer.

Men uanset de vanskeligheder, der rejser sig for lokalhistorien har Finberg ret i, at den »har i sinde at blive ved«.

Knud Prange: Koncentriske cirkler – kommentar til en lokalhistorisk status

I de senere år kan man mærke en stigende interesse for at diskutere lokalhistorie: hvad er det vi gør, hvorfor gør vi det sådan, og kunne vi eventuelt gøre det på en anden måde? I sin foranstående artikel sætter Flemming Just spørgsmålstegn ved nogle traditionelle synspunkter og inddrager nye. Der er altså et glædeligt liv i debatten. I det følgende vil jeg gerne anbringe endnu et par spørgsmålstegn ved traditionerne samt prøve at udrydde en misforståelse.¹

Misforståelsen drejer sig om, at jeg – ifølge Flemming Just – skulle have »postuleret lokalhistoriens egenverdi over for rigshistorien« (s. 436). Det er ikke forkert, men ifølge s. 437 skulle jeg have hævdet »lokalhistoriens mål i sig selv«, og det er ikke helt rigtigt. Og når det på s. 440 hedder, at »amatørerne (og

24. Flemming Svejstrup (red.) »Social forandring i Vestjylland«, b. 1 (Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg, 1976), p. 13ff.

25. Svend Gissel »Nasjonale forskningsoversikter«, Publikasjon nr. 1, København 1972, og Holmsen & Johannesen »Det Nordiske Ødegårdsprojekt«, Heimen b: 15, pp. 223–33.

Knud Prange) fastholder lokalhistoriens mål i sig selv, og at det er rimeligt, at den kun skal have betydning for en historisk interesseret lokalbefolkning« – ja så er min opfattelse blevet fuldstændig mistolket. Det er mit lille skrift »Hvorfor lokalhistorie?« der har givet anledning til misøren. Her skrev jeg imidlertid (s. 14), »at lokalhistorien *foruden* at have en arbejdsopgave som tjener for den almene historie, *også* har en egenverdi, der ikke blot er folkelig, men også videnskabelig«. Lidt længere henne i samme hefte (s. 22) hedder det: »En punktundersøgelse af forholdene i Skelskør *kan* have værdi ved at belyse danske forhold i almindelighed, men den *har* værdi ved at påvise at mennesker kan reagere på denne eller hin måde, og at menneskelige fællesskaber kan udvikle sig sådan og sådan. Derfor bliver moderne lokalhistorie en i egentlig forstand humanistisk videnskab, der behandler fundamentalt menneskelige problemer.«

Denne dobbelthed i formål og værdi er efter min mening noget af det der giver lokalhistorisk arbejde dets charme og perspektiv. Derfor er det faktisk overraskende for mig, når Flemming Just fortsætter med at skrive, at det er rimeligt at lokalhistorien »kun skal have betydning for en historisk interesseret lokalbefolkning«. Han opregner forskellige værdier herved: lokalhistorien er »i stand til at give amatørhistorikeren en erkendelse af fortiden og en god fritidsinteresse og ... vil kunne give lokalbefolkningen indsigt i, at de er en del af historien, og at de står midt i den«. Jeg synes alt dette er udmærkede ting, og jeg finder det af helt afgørende betydning for den historiske videnskab og dens dyrkere, at lokalbefolkningen – og det vil jo her sige hele landets befolkning – har en forståelse af at de er en del af historien. Det er vel bl.a. det, der gør historie til et samfundsrelevant fag. Derfor forstår jeg ikke tilføjelsen: at først når lokalhistorien optræder med et videre sigte end det her nævnte, så bliver den meningsfuld. I mine øjne mangler de anførte værdier ikke mening. Og det gør de nok heller ikke for Flemming Just, eftersom han anser denne slags lokalhistorie for rimelig. Sagen er nok, at han opererer med to slags lokalhistorie,

den der optræder »i den traditionelle iklædning« og som kun har betydning for lokalbefolkningen, og så en anden slags med et videre sigte, ikke mindst koncentreret »om sammenlignelige problemstillinger«. Lad os prøve at se, om det er frugtbart at arbejde med en sådan todeling.

Flemming Just karakteriserer den traditionelle lokalhistorie ved at skrive, at den mangler problemstillinger, har ubearbejdede ophobninger af kendsgerninger og ikke foretager komparative analyser. Derved indsnævres »målgruppen« til de personer der bor på den pågældende lokalitet, altså, lokalhistorien »lider under et relevansproblem« (s. 442). Megen lokalhistorie præges vitterligt af for mange kendsgerninger og for få problemer. En af vor generations ypperste amatør-lokalhistorikere, H. K. Kristensen, advarer flere gange mod »det ubehandlede stof« og »de rene materialesamlinger«: oplysningerne skal ikke gengives »rå og ubearbejdede«. Det er ikke svært at finde andre amatører der har udtalt sig på linje hermed – se for eksempel min artikel: Lokalhistorikeren som forsker og skribent (Fortid og Nutid, bd. 27, s. 491ff). Jeg har vanskeligt ved at se, at det, Flemming Just, H. K. Kristensen og mange andre anker over, skulle være noget der med nødvendighed karakteriserer den traditionelle lokalhistorie. Der er måske snarere tale om at nogle skribenter har et lykkeligere greb om sprog og disposition end andre. Grænsen går heller ikke mellem amatøren og den professionelle historiker – lad os ikke nævne eksempler, men de findes! Hvis man ledte tilstrækkeligt længe i den »rigshistoriske« forskning, kunne man nok også finde værker der var præget af manglende problemstillinger, ubearbejdede kendsgerninger og uden komparative analyser. *Her* kan man måske snarere tale om at »målgruppen« indskrænkes, og at der opstår et »relevansproblem«. Mange »rigshistorikere« ville nok være glade, hvis alle deres værker kom ud til så stor en gruppe, som den der køber sogne- og byhistorier eller abonnerer på amtshistoriske årbøger.

Det er nok et spørgsmål, om indførelse af »komparative analyser« vil gøre lokalhistorikerens »målgruppe« større. Flemming Just

skriver jo selv, at hvis al lokalhistorie var projekter af denne art (og udført af akademikere), så ville den sikkert også miste en del af sit publikum. Det er nok også tvivlsomt om man med rimelighed kan forlange, at forfatteren til en bog om Sæbys historie hele tiden sammenligner udviklingen i sin by med forholdene i Skagen og Aalborg. Dermed være ikke sagt, at den enkelte lokalitet skal »svæve i luften«. Jeg har tidligere skrevet, at forskelle fra lokalitet til lokalitet kan være inspirerende for den enkelte lokalhistorikers arbejde. Det kan bidrage til at åbne hans øjne og få ham til at spørge: hvorfor formede udviklingen her sig anderledes end i nabolokaliteten? Ofte vil det dog være det der er særegent for en by eller et sogn der i særlig grad interesserer forfatter og læser – i mange tilfælde måske endda også »rigshistorikeren«. Men under selve forskningsprocessen vil de sammenlignende undersøgelser være af uvurderlig betydning.

Flemming Just skriver også, at den traditionelle lokalhistorie (hjemstavnhistorie) var »(oprindelig) fast forankret i agrarborgerskabet«, den »klassiske« hjemstavnstid var 1920'erne og 30'erne, men fra 2. verdenskrig begyndte også de traditionelle faghistorikere at beskæftige sig med lokalhistorie. I den grafiske fremstilling er der én cirkel til »de traditionelle faghistorikere der beskæftiger sig med lokalhistorie« og én til »den traditionelle lokalhistorie« – som vel altså må være skrevet af amatører. Cirklerne skærer hinanden, »hvilket skal illustrere, at grænserne naturligvis er flydende«. Problemet er, om der overhovedet med rimelighed kan trækkes grænser. De nævnte udsagn er måske ikke en helt dækkende beskrivelse af den traditionelle lokalhistorie, men snarere udtryk for en traditionel opfattelse af lokalhistorien. Jeg har det sidste år haft en flok studerende, der har arbejdet med lokalhistoriens egen historie. De har skrevet nogle såkaldte afløsningsopgaver herom, og flere af dem arbejder videre med emnerne med henblik på speciale. Når de er nået så vidt, håber jeg at en del af deres interessante

resultater kan offentliggøres under en eller anden form. Jeg kan imidlertid bygge på deres foreløbige resultater, samt på egne og andres undersøgelser, og adskilligt tyder på at den traditionelle opfattelse trænger til nogen revision.

Et af vore ældste lokalhistoriske tidsskrifter er »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« (senere »Jyske Samlinger«, nu »Historie«), det startede i 1866. Initiativtagerne var en gruppe embedsmænd, godsejere og større købmænd. Da det første amtshistoriske samfund blev oprettet i Ribe 1902, var det forstanderen på Askov, en sognepræst og stiftamtmanden, der stod bag. Disse personer karakteriseres måske ikke bedst ved ordet »agrarborgerskab«. Det er imidlertid nok rigtigt – sådan har jeg i hvert fald selv skrevet tidligere – at de skarer der samlede sig om de amtshistoriske samfund i første række var gårdmænd og lærere. Disse grupper udgjorde vel flertallet i de fleste af amtssamfundene, men de udgjorde nu også meget længe flertallet af befolkningen i de pågældende amter. Man kan derfor også vurdere problemet på en anden måde: hvor stor en procentdel af bybefolkningen var medlem af amtssamfundene og hvor stor en andel af landbefolkningen?

I 1907 var 0,2% af landbefolkningen i Frederiksborg amt medlemmer af det amtshistoriske samfund – mod hele 1,0% af bybefolkningen. »Bymedlemmerne« udgjorde i øvrigt 60% af medlemstallet. Forholdene i Ringkøbing amt var noget lignende: 0,3% af landbefolkningen mod 1,8% af bybefolkningen i 1907; 0,4% mod 0,7% i 1945. Bymedlemmernes andel af det samlede medlemstal har her været svagt stigende fra 1907 til dato, hvor den udgør 44%. Også i Holbæk amt var der en procentvis overvægt af bymedlemmer både 1907, 1947 og 1978.¹ Meget tyder altså på at amtssamfundene også havde en ganske fast forankring i bybefolkningen.

En anden sag er, hvem skrev nu artiklerne i de lokalhistoriske tidsskrifter – var *det* »agrarborgerskabet«? Lad os tage første bind af »Jy-

1. Utrykt undersøgelse udført af Steen Rosendahl.

ske Samlinger« fra 1866 og se på forfatterlisten:

	skrevne sider
3 latinskolelærere (den ene dr. phil.)	201
2 andre faghistorikere (dr. phil.'er)	46
2 præster	43
1 stud. mag.	7
1 stiftslandinspektør	4
3 lærere	49
1 maler	47
1 gårdejer	22
I alt	419

Bønderne – for da slet ikke at tale om husmændene – er altså meget beskedent repræsenteret, og stort anderledes er det ikke, når man ser på indholdet i de amtshistoriske årbøger.

Jordbrugerne (bønder, husmænd og godsejere) tegner sig kun for 1 % af siderne i Frederiksborg amts årbog. I Ringkøbing og Holbæk amter er tallet oppe på 7–8 % og i Randers amt hele 12 %. Det skal dog tilføjes, at det var én gårdmand der skrev næsten alle 12 %. I sammenligning med disse tal ligger akademikernes bidrag højt: 22 % i Ringkøbing, 24 % i Holbæk og 53 % i Frederiksborg.

Vender vi et øjeblik tilbage til indholdsfortegnelsen af Jyske Samlinger bd. 1 ses det, at de professionelle historikere tegnede sig for en væsentlig part af indholdet. Også i amtsårbøgerne er gruppen solidt repræsenteret fra de allerførste år. Deres samlede andel er 10 % i Randers amt, 8 % i Ringkøbing, 16 % i Holbæk og 38 % i Frederiksborg.

Opgør man disse historikeres andel af årbøgerne, fordelt på 10-årene omkring anden verdenskrig, får man:

	1927–36	1937–46	1947–56
Ringkøbing	13 %	13 %	11 %
Holbæk	13 %	10 %	14 %
Frederiksborg	55 %	26 %	43 %

Intet tyder således på, at det er rigtigt at faghistorikerne først begyndte at beskæftige sig med lokalhistorie under 2. verdenskrig.²

Foruden amtsårbøgerne findes der imidlertid anden lokalhistorisk litteratur: sognehistorier og byhistorier. På det område mangler der nærmere analyser. Det vil næppe overraske, hvis det viser sig at sognehistorier er blevet købt af landboer, og at de i overvejende grad er skrevet af gårdmænd, husmænd og lærere. Men der er nok heller ikke megen tvivl om at købstadshistorierne er købt af byboer, og gennemgår man listen over den sidste menneskealders værker, er det aldeles overvejende antal også skrevet af byboer.

Der er altså forskelligt der tyder på, at landbefolkningen og amatørerne ikke har haft en så total dominerende rolle i det lokalhistoriske arbejde, som man undertiden vil hævde. Jeg kan heller ikke tilslutte mig Flemming Just når han stort set accepterer den norske professor Edvard Bulls opdeling af lokalhistorikerne i to grupper:

1. Faghistorikere som vil bruge lokalhistorien til at kaste lys over almene historiske problemer eller til at meritere sig, samt
2. Amatører som vil bruge lokalhistorien til at hjælpe lokalbefolkningen til at se sig selv i sammenhæng med tidligere slægter . . .

Man må huske at Bull skriver om norske forhold. Her er det ikke ualmindeligt, at en kommune engagerer en ung historiker i nogle år og betaler ham fuld akademikerløn for at skrive en bygdebog. Den pågældende har ikke nødvendigvis nogen tilknytning til bygden. En sådan ordning er vist stort set ukendt i Danmark. Derimod er det meget almindeligt at de professionelle historikere, der arbejder med lokalhistorie, enten beskæftiger sig med den egn, hvor de er født, eller den de er flyttet til. For byhistoriernes vedkommende er forholdet meget klart: Hugo Matthiessen var museumsmand i København, men skrev om fødebyen Fredericia, københavnere Gunnar Sandfeld skrev om Struer, hvor han blev gymnasielærer – og så i øvrigt siden om sin

2. Tallene vedrørende de 4 amtsamfund bygger på utrykte undersøgelser af samtlige årbøger 1907–76. De er udført af Klaus Egeberg, Grete Lindhardt og Bjarne Olsen.

hjemegn i Søllerød. Disse to eksempler er typiske, undtagelserne få. Det mest almindelige synes i øvrigt at være, at byhistorier er skrevet af folk der var født i en anden by: Aage Fasmer Blomberg er ikke fra Fåborg, Sv. Aa. Bay ikke fra Horsens, Ove Marcussen ikke fra Svendborg, Albert Thomsen ikke fra Holbæk og Chr. Kiilsgaard ikke fra Rudkøbing. Listen kunne gøres meget længere.

Forholdet er vist ikke undersøgt for årbogsforfatternes vedkommende, men fortjener nok opmærksomhed. Med hensyn til det tidligere nævnte bind af Jyske Samlinger gælder, at over 40 % af siderne er skrevet af ikke-jyder, og at de jyske forfattere gennemgående skrev om en anden egn af Jylland end den, de var født i. Det er heller ikke svært at finde eksempler af samme art, når det gælder de mennesker der har oprettet amtshistoriske samfund, lokalhistoriske arkiver eller i det hele taget deltaget i det lokalhistoriske foreningsarbejde. Af de 3 mænd der var virksomme ved oprettelsen af det første amtsamfund – det i Ribe – var den ene fra Haderslev, den anden fra Lolland og den tredje fra Ærø. Meget tyder på at det samme mønster går igen med hensyn til medlemmerne af de amtshistoriske samfund. Blandt de lokalhistorisk interesserede – skrivende, organiserende, abonnerende – findes i hvert fald to store grupper: de der er interesserede fordi deres slægt har rod på stedet, og de tilflyttere der ønsker at slå rod, og derfor gerne vil være orienteret om stedets fortid. De to grupper har forskellig tilknytning til den konkrete lokalitet, fællesskabet ligger nok snarere i tankegang og livsholdning, en fælles opfattelse af at historie og lokalhistorie indeholder noget af interesse og værdi.

Alene disse to former for engagement betyder i mine øjne, at lokalhistorie må karakteriseres som en samfundsrelevant disciplin som har en egen værdi. Men den forskning der udspringer heraf har tillige sin store betydning for rigshistorien. »Af lokalhistoriens brikker« skriver (lokal)historikeren Verner Bruhn, »dannes rigshistoriens mønster«.³ Når lokal-

historikere kan påvise at udviklinger varierer på forskellige lokaliteter, får rigshistorikeren en klarere fornemmelse af hvilke faktorer der har spillet ind i årsagssammenhængen. Et nøje og intensivt studium af afvigelserne kan bevirke at man skærper sin problemstilling og retter nye spørgsmål til sine kilder. Dertil kommer, at de landsgennemsnit som »rigshistorikere« så ofte har opereret med, meget hyppigt er aldeles intetsigende. Selv i et lille land som Danmark er der for en lang række økonomiske og sociale forholds vedkommende tale om meget store forskelle fra egn til egn. Et gennemsnit fortæller derfor meget lidt – i værste fald vil det endda kunne sløre vores blik for væsentlige problemer og spændende forskningsopgaver.

Lokalhistoriens egentlige mål er ikke at beskæftige sig med landbrugshistorie *eller* kirkehistorie *eller* arbejderbevægelsens historie. Ideelt set er der tale om totalhistorie inden for en geografisk grænse. På samme måde som rigshistorien ideelt set er totalhistorie inden for sin afgrænsning. Det er fuldstændig rigtigt, som Flemming Just skriver, at den lokale udvikling ikke fungerer uafhængigt af centraladministrationen, men det giver nu ikke nogen principiel forskel. Udviklingen i Danmark som helhed fungerer sandelig ikke uafhængigt af de beslutninger der tages i New York, Moskva – eller for den sags skyld også i Bruxelles. Ned til de mindste enkeltheder har Danmarks skæbne og danskernes tilværelse været præget af begivenheder som Amerikas opdagelse og Luthers opgør med paven. Derfor mener jeg stadig der er god grund til at opretholde Leicester-skolens billede af de forskellige former for historie (lokalhistorie, rigshistorie og universel historie) som cirkler, der ligger inden i hinanden. Leicester-skolen påstår ikke at alle cirklerne er lige »fuldkomne«, men at alle cirklerne er »perfect circles«. Det vil sige at de alle – inden for hver sin geografiske afgrænsning – er udtryk for totalhistorie. Men det tilføjes også, at hver cirkel må studeres under stadig hensyntagen til den cirkel der er udenom – og jeg kan for egen

3. Folk og forskning (udg. af universitetsforeningen for det sydlige og vestlige Jylland), nr. 4, 1978, s. 8.

regning tilføje: eller indeni. Så her er der ingen modsætning, når Flemming Just skriver: »Først da opstår der et frugtbart samspil, hvor den ene ikke regnes for mere videnskab end den anden, men hvor begge forskergrupper mødes som ligeberettigede partnere blot med hver sin opgave«.

(Manuskriptet afsluttet september 1979)

Anne Riising:

Landsarkivernes fremtid

Landsarkiverne blev oprettet i henhold til arkivloven 1891 og begyndte deres virksomhed i 1893. Ved udformningen af loven fandt man det øjensynlig overflødigt at udarbejde en formålsparagraf, og man synes heller ikke at have savnet den. De tre kongerigske landsarkiver i København, Odense og Viborg – Sønderjylland kom jo først til efter genforeningen – gik i gang med at samle arkivalier ind fra den lokale statsadministration og ordne dem. I sammenligning med nutiden var det små mængder, det drejede sig om, men de var ofte i total uorden og skulle finsorteres blad for blad, så med de små personaleressourcer – på de mindste arkiver ialt 3 personer – var arbejdet stort nok endda. Til gengæld var læseselsbesøget beskedent og korrespondance og andet administrativt arbejde yderst begrænset.

Siden disse gode gamle dage, og navnlig i løbet af de sidste 20 år, er forudsætningerne for landsarkivernes virke totalt forandret. Arkivmængden inden for den offentlige administration, især i amts- og primærkommuner, er vokset og vokser stadig med rivende hast, presset på landsarkivernes publikumsservice er mangedoblet som følge af en stigende interesse for historie, og endelig er der inden for de nuværende landsarkivers områder opvokset et net af nye arkivsamlende institutioner, de lokalhistoriske arkiver. De problemer, som må og skal løses, er: 1) Hvor stor en del af den enorme arkivmængde kan bevares. 2) Hvor og hvordan skal de opbevares, og 3) Hvordan kan man imødekomme arkivbrugernes ønsker?

Den enormt voksende arkivmængde nødvendiggør først og fremmest kassationsplaner. Principielt ville det naturligvis være ønskeligt at bevare alt, for alle arkivalier kan bruges til et eller andet, og det er et tungt ansvar at udarbejde kassationsplaner, for derved bestemmer man, hvad fremtidens historikere kan få lov til at arbejde med – de kan nemlig ikke arbejde med det, som vi har ladet kassere. Kassationsplaner af så at sige enhver art har da også fremkaldt protester fra mange forskellige sider, men modstanderne har næppe gjort sig klart, hvor store mængder arkivalier der i løbet af en eneste dag bliver nedfældet på samtlige Danmarks offentlige kontorer. For blot at tage et enkelt eksempel: Selvangivelserne. Enhver skatteyder ved, hvor meget hans egen selvangivelse fylder, og kan sætte sig hen og regne ud, hvad så alle landets selvangivelser fylder for blot et enkelt år. For Fyns amts vedkommende er det beregnet, at de arkivalier, som er blevet til før 1970, og som efter nugældende praksis altså skal afleveres senest år 2000, vil betyde en tilvækst på i hvert fald 30.000 hyldemeter – vel at mærke efter at der er sket kassation. Efter 1970 er arkivdannelsen yderligere accelereret. Under disse omstændigheder er det urealistisk at tænke sig, at der selv i økonomisk bedre tider nogensinde vil blive givet bevillinger til totalbevaring, og dersom arkiverne ikke selv vedtager til at udarbejde kassationsplaner, vil den offentlige administration selv gøre det, formentlig ud fra rent praktiske hensyn, så at arkivalier, der ikke mere er aktuelle, ryger ud. Til skræk og advarsel kan nævnes, at det vitterligt er hændt, at en kommune, hvis arkivrum var fyldt, kasserede efter det princip, at man tog det, som stod nærmest ved døren – og dér røg så byrådets forhandlingsprotokoller! I forbindelse med kommunesammenlægningerne er der desværre også forsvundet adskillige sognerådsarkiver. Der er dog heldigvis tegn på, at kommunerne i stigende grad interesserer sig for deres arkiver, men har svært ved at afse tid og kræfter til dette formål. Deres medarbejdere er i almindelighed hårdt presset af dagens og vejens krav og kan sjældent overkomme også at tænke på arkivet, men når de ligefrem

kasserer arkivalierne, må det tages som udtryk for, at de har alt for ringe tanker om betydningen af deres eget arbejde! Beskedenhed er en smuk dyd, men det kan også være for meget af det gode, og det vil for den fremtidige historieskrivning være fuldstændig katastrofalt, hvis de kommunale arkiver ikke bliver bevaret.

De sørgelige følger af nødvendigheden af at kassere kan dog måske for en del afhjælpes ved, at man for visse arkivalier accepterer mikrofilm som eneste opbevaringsmetode. Det kan være besværligt at læse film, og jeg ønsker ikke min værste fjende at skulle stirre ind i skærmen på et læseapparat i timevis, men det er trods alt bedre at have oplysningerne på film end slet ikke at have dem. Film må være den eneste løsning, når det drejer sig om et uhyre omfangsrigt materiale, hvor der ikke kan tages et stikprøveudvalg. Det gælder f.eks. regnskabsbilag. Så længe man brugte hovedbøger eller hovedkontokort med tekst, kunne man roligt kassere bilagene, men med indførslen af tekstløst bogholderi blev kontokortene værdiløse uden bilagene, og i betragtning af, at en stor kommunes socialforsorg afkaster 4-6 pakker bilag om dagen, er totalbevaring umulig. Imidlertid har nogle kommuner for deres egen skyld mikrograferet bilagene, og disse film kan og bør naturligvis bevares.

En stigende mængde oplysninger findes i dag kun på magnetbånd. Opbevaring af magnetbånd kræver særlige varme- og fugtighedsforhold og rummer adskillige endnu uafklarede problemer, men i de fleste tilfælde kan et magnetbånds oplysninger uden videre overføres til mikrofilm.

Alt dette vil forudsætte, at man på en eller anden måde kan nå frem til en klassificering af arkivalierne, hvor 1. klasse skal bevares i det originale materiale, 2. klasse i mikrofilm, mens 3. klasse kan kasseres.

En kassationsplan, der skal være praktisk gennemførlig, må indbygges i journalplanen, for det er stadig billigere at bygge nye arkiver end at lønne kvalificerede medarbejdere til at vende blad på blad for at skønne, hvad der må kasseres. Men desværre kan en kassationsplan ikke udarbejdes én gang for alle, for

dels resulterer bogstaveligt talt enhver ny lov i en ny arkivdannelse, dels foregår der til stadighed praktiske ændringer, f.eks. ved overgang til EDB. Det er derfor nødvendigt, at arkiverne holder sig ajour med hele udviklingen, og det er for øjeblikket en uoverkommelig opgave for landsarkiverne, som simpelthen ikke har ressourcerne til det.

Under alle omstændigheder kan dog selv den mest omhyggeligt gennemtænkte kassationsplan resultere i, at der kasseres materiale, som vil blive stærkt savnet af eftertidens historikere, som derfor vil nedkalde forbandelser over deres forgængeres hoveder. Det er derfor højst ønskværdigt, at visse udvalgte enheder inden for både statslig og kommunal administration blev totalbevaret, f.eks. 1 retskreds, 1 politikreds, 1 kommune o.s.v. inden for hvert landsarkivs område.

I første omgang er det naturligvis det afgørende, at væsentlige arkivalier ikke bliver kasseret, men derefter skal de også ordnes, for ingen kan have nogen gavn af, at de ligger i store uordentlige bunker på lofter og i kældre. Men hvem skal gøre arbejdet, og hvem skal betale både for arbejdet og for opbevaringen?

Hvad statsadministrationens arkivalier angår, er der ikke noget at raffe om: De er statens ejendom og skal afleveres til landsarkiverne, uanset hvor de måtte have forvildet sig hen. For de kommunale arkiver er der i lov af 31/5 1968 § 62 en almindelig (men som regel ubekendt) bestemmelse om, at kommunalbestyrelsen skal drage omsorg for, at kommunens arkivalier opbevares på betryggende måde; men det står kommunerne ganske frit for at afgøre, hvor de vil opbevare dem. Siden landsarkiverne blev oprettet, har vi traditionelt modtaget kommunale arkiver, fortrinsvis fra amtsråd og de gamle købstæder, men kommunerne har ingen pligt til at aflevere, og landsarkiverne har ingen pligt til at modtage endsige ordne de kommunale arkiver. Til o. 1930 var kommunearkiverne af ret beskeden omfang i sammenligning med den lokale statsadministration, så det kunne vi klare med venstre hånd; men den kommunale arkivmængde er vokset i takt med administrationen, og fra 1970 vil ca. 85 % af de arkivalier, der inden for et landsarkivs område bliver til i

offentlig administration, stamme fra primær- og amtskommuner. Derfor er det tidspunkt nu kommet, hvor landsarkiverne, hvis bevil-linger i de senere år er stærkt nedskåret, ikke mere kan være moralsk forpligtet til ganske gratis at modtage kommunernes arkiver. Selv om vi har plads, og det har ikke alle landsarkiver, har ingen af os personaleressourcer til at klare ordningsarbejdet, med mindre den pågældende kommune vil betale for ansættelse af ekstra medhjælp. Det har da også en del fynske kommuner gjort, hvilket er baggrunden for, at Landsarkivet for Fyn har kunnet udsende en lang række registraturer over kommunale arkiver.

Meningen med at opbevare arkivalier er, at de skal bruges til noget, men arkivbrugerne er ikke en homogen masse med ensartede ønsker, som let kan opfyldes, hvis blot vi vil. Den, der vil undersøge et emne, f.eks. fattigvæsenet, for hele landet eller en større del af det, vil naturligvis ønske, at alt materialet er samlet på ét sted, medens den, der primært er interesseret i lokalhistorie, vil ønske, at alt materiale vedr. et afgrænset geografisk område er samlet. Ingen af dem kan få deres ønske opfyldt. Teoretisk er det ganske vist muligt at samle alle landets arkivalier i ét arkiv, men det er i praksis ikke realisabelt, og det er end ikke teoretisk muligt at samle alt relevant materiale vedr. f.eks. en enkelt kommune, fordi så umådelig mange oplysninger vedr. lokale forhold kun kan findes i overordnede instanser: amt, amtsråd m.v. og hele centraladministrationen.

De lokalhistoriske arkiver spænder fra samlinger for et enkelt sogn, som varetages af en enkelt eller nogle få historisk interesserede mennesker i deres fritid, til befolkningsrige storkommuner med flere fastansatte heltidsbeskæftigede medarbejdere. Disse arkiver er udsprunget af en bred folkelig interesse for historie, og jeg personlig ville meget beklage en professionalisering, som efterhånden skubbende det folkelige element ud af arbejdet, men på den anden side er det klart, at hvis et lokalhistorisk arkiv vil ekspandere i retning af også at modtage kommunens arkiv, må der ansættes heltidsbeskæftigede arkivarer. At modtage, opbevare og ordne et kommunalt

arkiv indtil 1970 er i sig selv et stort arbejde – det vil dreje sig om 2–3 meter pr. 100 indbyggere – men dertil kommer den belastning det vil være også fremtidig at modtage kommunens voksende arkiv og holde styr på den aktuelle arkivdannelse.

Det er en naturlig følge af interessen for lokalhistorie, at nogle lokalhistoriske arkiver ønsker at det kommunale arkiv eller dele deraf skal forblive i hjemstedskommunen. Nu er det imidlertid en ufravigelig grundsætning i arkivvæsenet, at et sammenhængende arkivfond aldrig må splittes, og landsarkiverne kan følgelig ikke indlade sig på at modtage dele af et kommunalt arkiv. Det må være alt eller intet. Men der er naturligvis ikke noget som helst til hinder for, at en kommune kan bestemme sig for at beholde sit arkiv, hvis man vil betale hvad det koster at oprette et kommunearkiv med fast personale, læsesal o.s.v. o.s.v.

Men vil kommunerne det? For store kommuner over 50.000 indbyggere skulle det ikke være uoverkommeligt, og det vil være naturligt, at disse kommuner opretter et kommunearkiv på linie med Københavns stadsarkiv, men de små kommuner vil måske nok finde det for stor en byrde.

Landsarkiverne for Fyn og Sønderjylland dækker hver kun 1 amt, så afstandene er ikke store, og det vil her være naturligt, at de mindre kommuners arkiver samles dér sammen med det amtskommunale arkiv. For Sjælland og Nørrejylland nord for Kongeåen forholder det sig anderledes: her dækker landsarkiverne så stort et område, at der alene p.g.a. afstanden kan opstå problemer for arkivbrugerne. Hvis man vil, kan man imidlertid også her gennemføre en decentralisering ved at oprette nye arkiver, selv om en del af det ældre materiale fremdeles må ligge samlet. Det kan ikke deles ud til eventuelle nye arkiver, fordi jurisdiktionsgrænserne for den ældre tid ikke falder sammen med de nuværende grænser. Til en vis grad kan der rådes bod på dette ved, at der udstationeres mikrofilm, men det vil næppe nogensinde være muligt helt at fritage arkivbrugerne for nødvendigheden af at skulle rejse til andre arkiver, ligesom vi alle må tage til Køben-

havn for at benytte Rigsarkivets samlinger.

En sådan decentralisering forudsætter, at de nuværende og fremtidige landsarkiver overgår til at blive blandede statslige og amtskommunale institutioner. Det ville nok blive meget omstændeligt at ligne de enkelte kommuner for tilskud til arkivernes drift, så det vil være mest praktisk, at amtskommunerne ydede tilskuddet, og at de små kommuner, som ikke vil oprette eget arkiv, uden videre kan aflevere til landsarkivet. Det vil naturligvis komme til at koste det offentlige penge, hvad enten det er stat, amtskommuner eller primærkommuner der skal betale, men det er til syvende og sidst et politisk spørgsmål – og der er trods alt ingen der mener, at det kan være fuldt tilstrækkeligt at have ét eneste bibliotek nord for Kongeåen!

Imidlertid må man gøre sig klart, at arkiver ikke må være for små, hvis de skal være funktionsdygtige. Den enkelte arkivgæst vil naturligt nok altid lægge hovedvægten på den direkte service, som er knyttet til læssalen, og det er så sandt som det er sagt, at landsarkivernes service ikke er, hvad den har været. Nu kan det ganske vist med rette siges, at behovet for service formentlig er umætteligt, for så vidt som det undertiden giver sig udslag i et ønske om, at landsarkiverne simpelthen skal gøre alt arbejdet. I Odense har vi vitterlig oplevet, at en ny læsesalgæst anmodede om at se »skuffen med Jensen«, hvor han forventede at finde sin stamtavle. Da denne forventning ikke kunne opfyldes, gik han og kom aldrig igen! Jeg mener nu ikke, der er grund til at sørge over, at landsarkivets service ikke er af et sådant omfang, og jeg er overbevist om, at mange faste læsesalgæster også selv ville sige, at så var der da heller ikke noget ved det. Men der er grund til at sørge over, at vort serviceniveau er sænket, af den simple grund, at vore ressourcer ikke vokser i takt med den enorme ekspansion i læsesalsbesøget. I 1961 havde de 4 landsarkiver tilsammen 13.753 læsesalgæster og ekspederede 101.868 enheder (pakker eller protokoller) til læsesalen. For 1978 var de tilsvarende tal 36.069 og 264.825 – og så må det endda tages i betragtning, at opstilling af xerokopier og mikrofilm på læsesalene til selvbetjening i

betragteligt omfang har mindsket ekspeditionernes antal. Tillige er der sket en ændring i sammensætningen af gæsterne, bl.a. fordi adskillige andre videnskaber end blot historie i stigende grad anvender arkivalier, og den gæst som er uddannet i musik, arkitektur, arvelighedsforskning m.m. har ikke på forhånd kendskab til arkivernes opbygning og kræver derfor mere bistand. Det samme gælder også mange af dem, der på bar bund starter et lokalhistorisk eller slægtshistorisk arbejde. Alle er lige velkomne, men under disse omstændigheder kan der simpelthen ikke blive så megen bistand til den enkelte gæst. Det er en konsekvens af, at der skal spares på statsbudgettet, og man kan med god ret påpege, at enhver der ved folketingsvalg stemmer på et parti, der går ind for besparelser, har ingen ret til at beklage sig, når sparebestrebelse manifesterer sig på arkiverne – men de nidkære arkivgæster mener som regel, at netop på arkiverne burde man ikke spare, og det synes arkiverne naturligvis også!

Undertiden møder vi den opfattelse, at vi da kunne sætte mere personale ind på læssalen, men det kan vi ikke. I den øjeblikkelige situation tænker en læsesalgæst ikke altid på, at alt, hvad arkivernes personale foretager sig, er enten et nødvendigt onde, nemlig administration (som med kildeskat, moms og andre viderværdigheder ikke just er blevet mindre tidsrøvende) eller det er faktisk service på langt sigt. Der må koster ressourcer på konservering, xerokopier og mikrofilm for at undgå, at denne generation af arkivbrugere slider arkivalierne op; der skal bruges uhyre meget arbejde på den aktuelle arkivdannelse, for at kommende tiders arkivbrugere kan betjenes, og de stadig voksende afleveringer skal der også holdes styr på. En stor del af arkivalierne fra før 1900 er registreret, men det betyder desværre ikke altid, at de er lette at bruge. Det kan de først blive, når de er analyseret, og det kræver en dybtgående undersøgelse. Undertiden fremføres den ide, at det er en (upassende) luksus, at arkiverne har videnskabeligt uddannede arkivarer, og at de bruger en del af deres arbejdstid til videnskabeligt arbejde. Men i virkeligheden er det ikke et spørgsmål om at have en ekstra luksus, man

kalder forskning – det er et spørgsmål om, at arkiverne gerne ville gøre deres arbejde ordentligt. Det er til alle arkivbrugerers fordel, at arkivarerne arbejder videnskabeligt med arkivalierne, for analyserne kræver faktisk en metodisk videnskabelig uddannelse. Netop under hensyntagen til den voksende lokalhistoriske interesse er der et meget stort behov for udarbejdelse af arkivnøgler (eller hvad man nu vil kalde dem), som dels tager sigte på at fortælle, hvad man kan bruge de og de arkivalier til, f.eks. et godsarkiv, dels tager bestemte sagområder, f.eks. fattigvæsen, og følger det op og ned ad kommandovejene, fra den lokale fattigkommission over provster, amtsråd, o.s.v. op til centraladministrationen. Det er en kendsgerning, at adskillige lokalhistoriske arbejder er blevet mangelfulde, fordi forfatterne ikke har kunnet overkomme at følge sagerne igennem den administrative jungle. Det er visselig også en jungle, og det er oplagt, at landsarkiverne i samarbejde med Rigsarkivet er nærmest til at udarbejde kort og vejvisere gennem vildniset. Men forudsætningen for, at det kan gøres, må være, at ikke al arkivarernes arbejdstid går med den daglige publikumsservice, og et arkiv skal derfor være så godt bemandet, at der er ressourcer til dette arbejde. Tillige burde arkiverne have mindst 1 medarbejder til særligt at varetage almindelig folkeoplysende virksomhed i form af foredrag, kurser o.s.v. i tilknytning til arkivalierne. Som det er nu, er det umuligt at gøre det som et tjenstligt arbejde, og ingen kan pålægge nogen at gøre noget i deres fritid. Det er altså et samvittighedsspørgsmål, om arkivernes personale vil påtage sig noget sådant, og det kan føles som en tung byrde, fordi vi jo så at sige har sælgers monopol og ikke kan henvise til, at det kan andre lige så godt gøre.

Ved en decentraliseret opbygning af arkivvæsenet som den her foreslåede vil ganske vist ingen arkivbruger få alle sine ønsker opfyldt, men på den ene side vil den lokalhistorisk interesserede have en væsentlig del af sit materiale inden for forholdsvis kort afstand, og på den anden side vil det for en rigshistoriker være nogenlunde overkommeligt at nå rundt til alle arkiverne.

Decentraliseringen vil imidlertid aldeles ikke overflødiggøre de lokalhistoriske arkiver. Den enorme indsats, de tit under meget vanskelige forhold har gjort for at indsamle det lokale stof, ikke mindst foreningsarkiverne, vil der fremdeles være det samme behov for, og den opgave kan overhovedet ikke løses af andre. Men det ville være naturligt, at landsarkiverne påtog sig visse opgaver for de lokalhistoriske arkiver, ikke mindst konservering af arkivalier og udarbejdelse af fællesregistraturer. Det nytter jo ikke så meget, at man ét sted har nogle yderst interessante arkivfunds, hvis ingen ved, at de eksisterer.

Arkivbrugere af enhver art vil altid ønske en vis grad af ensartethed, og i tilfælde af, at et decentraliseret arkivvæsen bliver virkelighed, må der nødvendigvis etableres et tæt og forpligtende samarbejde. Der må og skal være ensartede kassations- og tilgængelighedsregler, og der skulle meget gerne være ensartede systemer for registrering af samme arter arkivfunds, for set fra brugernes synspunkt er et halvdårligt system, som er ensartet, bedre end 17 forskellige aldrig så fuldkomne systemer. For de endnu yderst hypotetiske nye landsarkiver såvel som for de nu eksisterende, vil det også være naturligt at etablere arkivnævn med repræsentanter for statsadministration, kommunerne, amtsrådene, de historiske og slægtshistoriske foreninger, de lokalhistoriske arkiver og det nærmeste universitets historiske institut. Derved skulle man kunne sikre, at ingens interesser bliver overset, selv om heller ingen kan få alle sine ønsker opfyldt.

For en ordens skyld understreges, at ovenstående synspunkter udelukkende står for min egen regning.

Birgit Løgstrup:

Klip en hæl og hug en tå

*Replik til Th. Kjærgård:
Gårdmandslinien i dansk historieskrivning*

Der er noget fascinerende over teorier, der er i stand til at sætte et par århundreders historieskrivning på en enkelt formel. Hvad der for en almindelig betragter tager sig ud som et mylder af bidrag til forståelse af landbosamfundet i det 18. århundrede, bliver i Th. Kjærgårds artikel om gårdmandslinien i dansk historieskrivning til en smal, men klart belyst korridor. Men for at opnå denne klarhed er det også nødvendigt for ham at udelade nogle og give andre arbejder en meget stram fortolkning, der ikke yder dem fuld retfærdighed. Det kan imidlertid ikke være anderledes, når alt skal sættes på én formel. En vis moralsk forargelse eller værdiløshed holdning til gårdmandslinien er også en følge af et levende menneskes engagement i sin forskning.

Årsagen til min reaktion på artiklen er et ønske om dels at påpege nogle arbejder, der falder uden for den enkle formel, dels at udstikke en lidt anden linie, end hvad Th. Kjærgård foreslår som »vejen frem« for dansk landbohistorie.

Fæstebondelitteraturen op til 1840 (Bergsøe, Allen og Wegener) analyseres nøje i afsnit I, mens godsejervenlig litteratur blot omtales som eksisterende. I afsnit II opremses en lang række titler på disputater og andre arbejder, som tages til indtægt for gårdmandslinien som interessefelt. Heraf kan Gunnar Olsens »Hovedgård og bondegård« med undertitlen Studier over stordriftens udvikling i Danmark i lige så høj grad betragtes som hørende hjemme i en godsejerslinje. At fæstegodset også omtales er fuldt forståeligt, da man umuligt kan behandle en godsproblematik uden at medtage fæstegodset. Det samme gælder Axel Linvalds undersøgelse af Bidstrup gods. Hans H. Fussings undersøgelser af Demstrup, Sødringholm, Gessingholm og Stiernholm len omtales slet ikke. Heller ikke C. H. Brasch: Vemmetoftes historie, Hans Jensen: A. G. Moltkes forbedring af agerdyrkingen på

Bregentved og Henrik Pedersens arbejder om hovedgårdsdriften. Desuden får andre godshistorier kun plads i en fodnote (50). Mit eget bidrag til forståelse af hoveriet (Markdrift og hoveri på Løvenborg 1771–72) omtales ikke, da det netop forsøger at betragte hoveriet og hovedgårdens drift som to sammenhængende begreber, således at markbrugets indretning på hovedgården er bestemmende for hoveriets omfang.

På den modsatte side mod de lavere samfundsklasser er det besynderligt, at Th. Kjærgård har kunnet undgå at gøre en undtagelse i sin klare gårdmandslinie for F. Skrubbeltangs banebrydende disputats, der ganske simpelt hedder »Husmand og Inderste«. Skrubbeltangs andre arbejder om husmand og husmandsbevægelse omtales ikke. At denne husmandslinie entydigt er fulgt op af i hvert fald en af hans elever, Asger Th. Simonson: Husmandskår og husmandspolitik i 1840'erne omtales heller ikke.

Th. Kjærgård udformede oprindeligt sin tese på det 18. århundredes historie, men mener, at dens holdbarhed dækker forskningen over hele perioden tilbage til år 1500 (s. 191). På dette punkt har han fuldstændig overset den stærke forskningstradition omkring adelen og dens godsbesiddelse – det sidste bidrag i denne linie er Knud J. V. Jespersens disputats: Rostjenestetaksation og adelsgods (1977). Også prof. E. Ladewig Petersens mange undersøgelser om adelens godsdrift, regnskabsvæsen og økonomi i det hele taget modsiger denne tese.

M.h.t. indholdet af gårdmandslinien vil jeg gerne medgive Th. Kjærgård, at fæstebøndernes tilstand måske ikke var så begrædelig som påstået af nogen – specielt i den mere folkelige litteratur. I hvert fald var levestandarden sikkert stigende i forhold til tidligere perioder – indbefattet en forbedring af fæstegårdenes bygninger. Men i hvor høj grad skyldtes det sidste tilskud fra hovedgården? I hvert fald kunne mange godser i 1770'erne og 1780'erne opvise stigende restancer både af fæsteafgifter og skatter. Likviditeten – hvis man kan benytte dette begreb i en økonomi, der befinder sig et sted mellem natural- og pengeøkonomi – var i hvert fald yderst an-

strengt mange steder. En af årsagerne har sandsynligvis været den af Th. Kjærgård (s. 184) oversete virkning af bestemmelsen om godsejerens ret til at kræve en vis besætning eller i stedet anden værdi på fæstegården ved hver fæsters afgang og hans pligt til at sørge for, at det var til stede ved den nye fæsters tiltrædelse. Det første blev nøje overholdt, men det sidste ikke. Derfor fik denne på det teoretiske plan meget nyttige bestemmelse ikke den tilsigtede virkning. Måske ville resultatet blot være blevet, at fæstebondens arvinger ville få større arv, men det havde trods alt bidraget til at gøre landbosamfundet stærkere og økonomisk mere selvstændigt i forhold til godsejeren.

Som argument for den forbedrede økonomi i bondestanden anføres ekstraskatten af 1789, der skulle pålignes alle, som ejede mere end 25 rdl. (s. 186). Fæstebønderne omfattedes overhovedet ikke af denne skat, så de nævnte 20 % i et midtjydsk herred, som betalte denne, kan kun være selvejere. Jeg finder det ikke historisk korrekt at slå selvejere og fæstebønder sammen i samme kategori. Ligeledes anføres det, at hartkornsskatten ikke steg i det 18. århundrede. Det er korrekt for den del, der betales i penge. Men den del, der stadig leveredes i korn, kornskatten, fulgte naturligvis den almindelige prisudvikling. Der blev ganske vist gjort flere forsøg i det 18. århundrede på at konvertere kornskatten til en pengeskat, men det lykkedes først endegyldigt i 1791. Derimod indførtes der 1762 en årlig ekstraskat på 1 rdl. for alle over 12 år – på landet over 15 år efter 1764 – ligesom folkeskatten fra 1760 gik over til opkrævning gennem godsejeren, hvorved den økonomiske afhængighed af denne øgedes. Det er således ikke korrekt, at landbefolkningen gik hus forbi ved de nye skattepålæg. Tværtimod måtte godsejeren nu også fra 1762 indestå for ekstraskatten fra de allerfattigste i landbosamfundet, indersterne, selvom de ikke var knyttet til godset gennem et fæsteforhold. Kun formueskatten af 1789 blev som omtalt ikke pålagt fæsterne, da regeringen på forhånd fandt det lidet sandsynligt, at disse kunne nå op over minimumsgrænsen. I det hele taget mener jeg ikke, det er muligt entydigt at fast-

slå en klar økonomisk velstand for bondebefolkningen som helhed. Der var – som F. Skrubbeltrangs undersøgelser viser – store egnsforskelle, ligesom jeg ved en undersøgelse af restanceforholdene på et enkelt gods har konstateret store variationer mellem fæstebønderne indbyrdes.

Gårdmandsstanden var efter min opfattelse ikke så lukket som antaget af Th. Kjærgård. Mange husmænd blev – i hvert fald på Løvenborg gods i Holbæk amt – sat til fæstegårde – ikke altid de bedste, mens mange gårdmænd måtte over i husmandsstanden. Det var ikke altid mod deres vilje. En fæster på Løvenborg, som trods en række hjælpeforanstaltninger fra godset i flere år havde kørt økonomisk elendig, bad selv om at overtage et husmandsbrug på samme gods med den begrundelse, at han fandt tilværelsen tryggere for sin familie på denne måde. Den tilsyneladende selvmodsigelse i godsejernes klage over både befolkningsoverskud og for få fæsteemner til at overtage de ledige fæstegårde opløses ved en forståelse af, at der krævedes økonomiske midler til at overtage en fæstegård. Det omtalte paradoks er atter en følge af en økonomisk svagt funderet bondestand – i hvert fald m.h.t. likvide midler.

Det er med rette, at Th. Kjærgård understreger (s. 184), at man ikke kan bebrejde godsejerne, at de ikke overlod hoveriet til bønderne for en fast pris. Det havde som påvist af Kjærgård andetsteds været det samme som at fraskrive sig del i evt. konjunkturstigninger i landbruget, når de øvrige fæsteafgifter var fastlåste. I det hele taget kan det ikke være den historiske forsknings opgave at uddele bebrejdelser til datiden, men at søge at forklare udviklingen. Denne rigtige holdning glemmer Kjærgård imidlertid, når han (s. 191) bebrejder gårdmændene, at de ville have deres jord betalt ved bortsalg til husmændene. Vi ved nu, at gårdmændene stort set klarede omlægningen, men de har formentlig følt sig i en økonomisk usikker position, hvor det var nødvendigt for dem – som tidligere for godsejerne – at udnytte alle aktiver bedst muligt.

Jeg er således ikke enig med Th. Kjærgård i, at der eksisterer en klar og entydig altom-

fattende gårdmandsline i dansk historiskrivning. Det er korrekt, at der bl.a. gennem den store indsats i historieforskningen i anledningen af stavnsbåndsjubilæet, blev skabt en række historiske værker, som naturligt havde stavnsbåndet og fæstebønderne som genstand. Denne indsats prægede gennem lange tider den fortsatte forskning og dennes afsmitning i populære historieværker. Det kan tages som udtryk for nytten af en samlet indsats i den historiske forskning. Så vidt jeg har forstået Kjærgårds indlæg, vil han erstatte den påståede gårdmandsline med en fokusering på andre befolkningsgrupper. Det tror jeg ikke er vejen. Jeg tror, at man i stedet skal forsøge at forstå landbosamfundet i dets helhed. Th. Kjærgård har selv opnået meget udmærkede resultater ved ikke at betragte hoveriet isoleret, men som en del af fæstebøndernes samlede afgifter til godsjerne. Således må vi også forsøge at forstå landbosamfundet i dets helhed og som en del af den totale statsdannelse og samfundsholdning. Det kræver inddragelse af administrative, sociale og økonomiske forskningsaspekter, som er lige så krævende som nødvendige for at forstå det 18. århundredes samfund i dets kompleksitet.

Jan Kanstrup: Om mikropublikationer og filmkopier

Klare meninger er en god ting, men faktisk viden er ikke at foragte.

Esben Graugaards indlæg i Fortid og Nutid bind XXVIII s. 271ff, »Historien kan sælges«, efterlader let det indtryk at et enkelt privat forlag er i færd med at monopolisere en givtig publiceringsvirksomhed, nemlig af mikrokort. Baggrunden for denne mening turde være læsning af 2 forlags reklameudsendelser, samt et overfladisk kendskab til en retstrætte mellem dem om udgiverrettighederne til et personalhistorisk manuskript af jævn kvalitet. Når det hertil føjes at det ene forlag på det seneste er gået fallit, skulle den frygtindgydende spådom være opfyldt: Monopol og kaos på mikrokortområdet.

Lad os se bort fra at den indtrufne fallit kan have sammenhæng med kvaliteten af de udbudte produkter; en stræben efter monopol har der ikke været tale om, alene af den grund at der er flere på markedet end de 2; endnu flere vil komme til, hvis det bliver profitabelt at producere mikrokort; det er det nemlig ikke i dag.

Kildeskriftselskabet (et af de forbenede gamle udgiverselskaber) har således godt 5 års erfaring på området; der er i mikroform udgivet både tidligere trykte bøger, utrykte manuskripter, registre og egentlige kilder i betydelig mængde. Der er netop udsendt et nyt, ajourført katalog. Desværre har salget hidtil været for ringe til at dække omkostningerne, – og det skyldes ikke at der konsekvent er valgt de forkerte ting til udgivelse.

Salg forudsætter for det første at publikum i det hele taget er villig til at læse mikrofilm, som ved første øjkast er både uvant og ubekvem at læse, i sammenligning med læsning af originalpapirer og xerokopier. At film kun nødtvungent accepteres kan man f.eks. se på arkivernes læsesale.

Dernæst er det en forudsætning at brugeren er i besiddelse af et læseapparat. Det er ikke nogen ubetydelig investering, ca. 800 kr. for et primitivt apparat; et *virkelig godt* læseapparat kan løbe op i 7–8000 kr. Derfor omfatter den potentielle brugergruppe kun i mindre grad privatpersoner; den udgøres først og fremmest af institutioner som biblioteker og lokalhistoriske arkiver, og af disse har endnu kun den mindste del anskaffet det fornødne apparatur.

Der er dog håb om bedring i fremtiden; det er ikke blot historisk litteratur og kilder der kan fås i mikroform, men denne publiceringsmåde er faktisk ved at antage et større omfang, f.eks. også når talen er om skønlitteratur.

Det er særdeles ønskeligt at markedet for mikroudgivelser bliver tilstrækkelig stort til at bære en produktion. Der ligger nemlig mulighed for en udstrakt informationsspredning af materiale som aldrig vil kunne bære en traditionel bogudgivelse. Ved den billigste form for bogproduktion, reprotryk, skal der mindst kunne sælges 3–400 eksemplarer; på

mikrokort er 20–30 eksemplarer tilstrækkeligt!

Såvidt om profitten; nu til monopolen.

Ingen kan være interesseret i at opnå monopol på et sådant marked, medmindre man da ønsker at udnytte sin monopolstilling til at kvæle samme marked. Den fornuftige producent ønsker sig derimod konkurrence, ligesom manufakturhandleren der lægger sin butik i en gade med mange manufakturhandlere, udfra den betragtning at konkurrencen og det større udbud trækker kunder til.

Hertil kommer at monopol er uopnåeligt. Det er billigt at producere mikroudgivelser; med en meget ringe økonomisk indsats er det faktisk overkommeligt for enhver. Ganske vist koster et fuldstændigt apparatur mellem 50 og 100.000 kr., men i stedet for at eje, kan man leje (ligesom de færreste bogproducenter køber et trykkeri).

Det egentlige marked for mikrofilm ligger i erhvervsvirksomheder og offentlig forvaltning, som tildels betjener sig af servicebureauer; disse har altid plads til en kunde mere.

Retligt monopol, d.v.s. eneret til udgivelse af bestemte værker, kan selvfølgelig erhverves indenfor ophavsretslovgivningens grænser. Som hovedregel er et værk beskyttet i 50 år efter ophavsmandens død, – og det gælder hvadenten værket er publiceret tidligere eller ej.

For arkivalier gælder ophavsretsbestemmelserne når der er tale om *privat proveniens*; hertil kommer den hindring i udnyttelsen som kan være fastsat i bestemmelserne om tilgængelighed.

For arkivalier af *offentlig proveniens* stiller kun tilgængelighedsbestemmelserne sig i vejen for udnyttelse. Offentlige arkivalier er i ophavsretslig henseende fri; hvis hjælpemidler og registre er fremstillet ved Arkivvæsenets foranstaltning, kan der dog være tale om ophavsret til disse.

Dette indebærer at ethvert udgiverselskab eller forlag kan få adgang til at reproducere ethvertsomhelst tilgængeligt arkivale; men uden at erhverve eneret til udgivelsen. I praksis skal der søges tilladelse hos rigsarkivaren i hvert enkelt tilfælde; der skal jo anvises tid, sted og måde for affotograferingen, således at

den kan ske på betryggende vis og uden gene for arkivernes virksomhed. Endelig skal der til Arkivvæsenet leveres en arkivbestandig kopi af publikationen.

Den mulighed for informationsspredning der ligger i mikrofilm, burde udnyttes bedre af lokalhistorisk interesserede. Hidtil har man fortrinsvis interesseret sig for xerokopier af kirkebøger og folketællinger, men denne produktionsform er både besværlig og perspektivløs; Hver gang et nyt oplag skal fremstilles, må man til originalmaterialet, der herved udsættes for betydelig slitage. En mikrofilmoptagelse er derimod foretaget én gang for alle. Der kan i praksis tages et ubegrænset antal kopier, nårsomhelst man ønsker det.

I nogle tilfælde kan efterspørgslen efter et materiale være tilstrækkelig stor til at bære en »forlagsudgivelse«, normalt på mikrokort; det giver de billigste kopier. I andre tilfælde kan der erhverves kopier fra Arkivvæsenets store filmsamlinger, normalt på 35 mm rullefilm; det er også billigt. Endelig kan der fremstilles særøptagelse af lige præcis det materiale man er interesseret i; det bliver naturligvis dyrere, men vil dog være overkommeligt i de fleste tilfælde.

Forudsætningen for at drage fordel af disse muligheder er anskaffelsen af et læseapparat. *Sæt det øverst på ønskelisten for anskaffelser*, – men husk at det helst skal være et apparat der både kan anvendes til læsning af mikrokort og rullefilm. De findes.

A. Strange Nielsen:

Det folkelige historiske arbejde – en kommentar

Fortid og Nutid, bd. 28, hæfte 1, bringer en artikel af folkeminde-studerende *Henrik Inge-mann* »Hvad vil vi med det folkelige historiske arbejde? – Et portræt af en historisk forening«.

Denne artikel handler om Hvalsø kommune og Hvalsø lokalhistoriske Forening, men den bringer sådanne mangelfulde og misvisende oplysninger og synspunkter, at portrættet bliver fortegnet. Læsere, som ikke kender Hvalsø, vil nok ikke bemærke dette.

Men i et tidsskrift som Fortid og Nutid må det være på sin plads at fremkomme med kommentarer herom.

For at enhver misforståelse kan undgås, må det først understreges, at det lokalhistoriske arbejde, som den egnshistoriske forening udfører påkalder megen agtelse og anerkendelse, især fordi det har medvirket til at gøre tilflytterne fortrolige med deres nye hjemstavn.

Når forfatteren skildrer forholdene i Hvalsø, får man det indtryk, at der ikke tidligere har været udført lokalhistorisk arbejde i kommunen. Det er en helt gal gremstilling. Tværtimod har det forudgående lokalhistoriske arbejde vakt den historiske interesse og gødet jordbunden for, at en egnshistorisk forening kunne oprettes.

I omtalen af Hvalsø forbigås det ganske, at der i en nærmere tid forud for foreningens dannelse kan registreres godt 30 velbesøgte lokalhistoriske foredrag i Hvalsø, og at der kan optælles 1 sognehistorie, 12 lokalhistoriske artikler om kommunen i bøger og blade, foruden 5 lidt ældre artikler, hvilket forfatteren åbenbart ikke har kendskab til, idet han hævder, at området er sparsomt belyst gennem historiske beskrivelser. I stedet har man nok lov til at sige, at Hvalsø ligger over middel. Kedeligt, at forfatteren ikke vidste det.

Forfatteren kunne godt have sparet os for sin nedvurderende holdning til »den pensionerede førstelærer«, hvoraf to af slagsen har været ansat i kommunen. De har i deres tid udført et påskønnelsesværdigt lokalhistorisk arbejde og fået den stedlige historie ud til befolkningen på højde med det bedste på den tid. Uden deres indsats havde Hvalsø kommune været fattig på lokalhistorisk formidling. I virkeligheden er det hele den forudgående indsats, den egnshistoriske forening nu glædeligvis bygger videre på.

Det er en påstand, når forfatteren skriver »Der er et uheldigt skisma under udvikling mellem de lokalhistoriske foreninger og de lokalhistoriske arkiver. Arkiverne har udviklet sig til »afleveringsdepoter« uden nogen form for folkelig opbakning og forankring, og det er som regel arkivernes egen skyld!« – Hvor er dokumentationen for denne påstand? Vel er arkiverne depoter, det er jo meningen med

dem. Men langt den overvejende del af dem er samtidigt aktive i det folkelige arbejde og har en levende folkelig opbakning. Læs »Lokalhistorisk Journal«. Her og i arkivernes årsberetninger er vidnesbyrdet om, at forfatteren tager fejl. Selv Hvalsø kommunale lokalhistoriske arkiv har mærket stor folkelig interesse for sagen.

Forfatteren har iøvrigt mange kritiske bemærkninger om de lokalhistoriske arkivers arbejde og afsløre heri sit åbenbasre ukendskab til arkivernes forhold i almindelighed. Han slutter sin polemik herom med at fremhæve, at der i arkivforhold ikke skal tages hensyn til, om man står på god fod med kommunalbestyrelse eller borgmester – underforstået i Hvalsø.

Samme borgmester er iøvrigt kendt som en lokalhistorisk interesseret mand, der har stillet kommunekontorets faciliteter til rådighed for den egnshistoriske forening. Oven i købet er han med til at bevilge Hvalsø egnshistoriske Forening et årligt tilskud på 45 kr. pr. medlem (ligesom nogle andre foreninger), men dog 180 medlemmer à 45 kr., ialt 8.100 kr. – hvor mange kommuner gør det? At forholdet til kommunalbestyrelsen til trods herfor »Ikke er gnidningsløst«, er den pris, man gerne betaler for at være aktiv – »fremfor borgmesterlig gunst«.

Ifølge artiklens overskrift burde forfatteren have nøjedes med helt sagligt at berette om foreningen i Hvalsø. Men når han i stedet polemiserer lokalt, gør sig skyldig i fejltagelser og samtidig bruger det spinkle og langt fra repræsentative materiale fra Hvalsø på det generelle plan, så er han galt afmarcheret. Det duer ikke.

Kirsten Bendixen: Møntcirkulation i Danmark i Middelalderen

Da Bjørn Povlsen i sin lille artikel »Møntbrug i Danmark 1100–1300« (Fortid og Nutid bind XXVIII, 2, 1979) tager sit udgangspunkt i min artikel i dette tidsskrifts bind XXVII, Hefte 1, 1977, s. 4 flg. »Mønternes funktion i Danmark i perioden c. 1075 til c. 1300 belyst

ved skriftlige og numismatiske kildeudsagn«, vil jeg gerne knytte en kommentar til hans udtalelse om, at jeg: »forsigtigt undlader at gå yderligere ind på . . . møntcirkulationen«.

Som det vil kunne ses af min artikel, bygger den på den forudsætning, at der var omfattende møntcirkulation i den omhandlede periode, men det var ikke opgaven her at tage

problemet op. Det var forbeholdt en specialafhandling: »Møntcirkulation i Danmark fra vikingetid til Valdemarssønnerne« som vil fremkomme i næste Aargang af Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. Manuskriptet har været stillet til rådighed for Bjørn Povlsen før hans artikel gik i trykken, men er ikke benyttet – eller nævnt.

De lokalhistoriske årbøger 1977–78. En oversigt

Af Claus Bjørn og Jørgen Dieckmann Rasmussen

Hovedstadsområdet

Historiske Meddelelser om København. Udgivet af Københavns kommunalbestyrelse. Redigeret af Sigurd Jensen. Årbog. 1977. 280 s., ill.

Bergsøe, Bent. Flådemalerens bo. Kgl. flådemaler Andreas Nielsen Bergsøes dødsboskifte i 1757 (s. 114–44, ill.) (Litt. henv.)

Boesen, Gudmund. Kineserier på Rosenborg. Om hollandske lakerere i det 19. århundrede og deres forbilleder (s. 24–47) (Litt. henv.)

Byens kunst 1947–76. (s. 280)

Christensen, John og Henrik Steensborg. Politi og prostituerede i 1790'ernes København (s. 164–83) (Litt. henv.)

Ejlersen, Torben. Stenhuggerne G. W. Bæsecke og J. P. Pfeiffer. Indblik i Amaliegade 15 og 17 (s. 48–83) (Omkr. 1750 – Litt. henv.)

Faaborg, N. L. Michael von Haven. Kunstneren der tegnede Københavns byvåben (s. 7–23) (1600-tallet – Litt. henv.)

Jensen, Sigurd. En københavnsk postmesteravis fra det 18. århundrede (s. 145–63) (1788–90 – Litt. henv.)

Københavns kommunes biblioteker. Et udvalg af bøger fra året 1975 vedrørende København (s. 267–74) (Systematisk oversigt)

Københavns stadsarkiv i 1976. (s. 261–65) (Beretning)

Myscheltzky, Anne. Den russiske kirke i Bredgade (s. 216–32) (Litt. henv.)

Nielsen, Kaj. Theatret i Kannikestræde. »Kalkballens« historie (s. 184–215) (ca. 1820–1914 – Litt. henv.)

Poulsen, Niels Jørgen. Michel og Nicolai Schrøder. Om et københavnsk gørtlerværksted og adelige begravelser på Frederik den Fjerdes tid (s. 84–113) (Litt. henv.)

Selskabet for Københavns historie i 1976. (s. 266)

Simonsen, Jens. V. Malling 1901–77 (s. 259–60) (Nekrolog)

Stjernquist, Henry. Erindringer II (s. 233–58) (Fortsat fra Årbog 1976)

Anmeldelser

Kjølbye, Bente. I Holbergs fodspor. 1977. Anmeldt af Sigvard Skov (s. 278–79)

Strømstad, Poul (red.). J. C. Jacobsens Bryggergård i Bro-læggerstræde. 1976–77. Anmeldt af Sigvard Skov (s. 275–76)

Strømstad, Poul. Holbergtidens København. 1977. Anmeldt af Sigvard Skov (s. 276–77)

Thueslev, H. Det kongelige Assistenthus og anden pantelånervirksomhed. 1976. Anmeldt af Jens Vibæk (s. 277–78)

Historiske Meddelelser om København. Udgivet af Københavns Kommunalbestyrelse. Redigeret af Sigurd Jensen. Årbog. 1978. 212 s., ill.

Engqvist, Hans Henrik. Københavnske borgerhuse 1600–1650 (s. 71–139, ill.) (Litt. henv.)

Henningsen, Lars N. Turist i København i 1737. Kapellan i Havnbjerg, Johannes Brandts dagbog (s. 140–55, ill.) (Litt. henv.)

Jensen, Sigurd. Mogens Lebech 1902–77 (s. 194–195, ill.) (Nekrolog)

Jexlev, Thelma. Københavns borgere 1377 og 1510. Forsøg på en navnehistorisk og erhvervsmæssig analyse af Roskildebispens jordebog for København 1377 og et udbudsmandtal for alle københavnske roder o. 1510 (s. 39–59) (Litt. henv.)

Jørgensen, Harald. De ældste københavnske realregistre (s. 60–70, ill.) (Realregistre til pantebøgerne 1758–ca. 1820. – Litt. henv.)

Københavns Stadsarkiv i 1977. (s. 196–198, ill.) (Beretning)

Lehmann, Julius. Min skoletid (s. 171–193, ill.) (Erindringer 1866–1878. – Med efterskrift)

Margeirsson, Jón Kristvín. Et bidrag til det islandske Kompagnis historie 1743–58 (s. 158–170) (Litt. henv.)

Selskabet for Københavns historie i 1977. (s. 199–200) (Beretning)

Et udvalg af bøger fra året 1976 vedrørende København. Udarbejdet af Københavns kommunes biblioteker (s. 200–207) (Systematisk oversigt)

Tamm, Dille. Københavns forfatning fra middelalderen til 1978 (s. 7–38) (Litt. henv.)

Anmeldelser

Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen. Fajancer og stengods fra Kastrup. Med en bygningshistorisk indledning af John Erichsen (Sammen med Anne-Mari Steimle) 1977. Anmeldt af Sigvard Skov (s. 209–210)

Hørby, Helge (red.). Træk af byens ansigt 1938–1978. Udgivet af Københavns Kommune, magistratens 4. afd. 1978. Anmeldt af Hakon Stephensen (s. 208–209)

Linvald, Steffen. By og trafik gennem 700 år. 1977. Anmeldt af Sigvard Skov (s. 210–211)

Prip, Poul. KB gennem 100 år. Udgivet i anledning af Kjøbenhavns Boldklubs 100-års jubilæum d. 26. april 1976. 1976. Anmeldt af Sigurd Jensen (s. 211–212)

Steimle, Anne-Mari. Fajancer og stengods fra Kastrup. Med en bygningshistorisk indledning af John Erichsen. (Sammen med Jørgen Ahlefeldt-Laurvig) 1977. Anmeldt af Sigvard Skov (s. 209–210)

Zinglertsen, Bent. Københavns havn. 1977. Anmeldt af Sigurd Jensen (s. 211)

- Gentofte-bogen*. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune. Redigeret af Poul Melgaard. 1976–78. 96 s., ill.
- Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen*. Landliggerliv i forrige århundrede. Familien Holms sommerophold på Skovgård. (S. 37–52, ill.) (Gross. Johannes Holm. 1869–80. – Med slægtstavle.)
- Begivenheder i Gentofte Kommune 1975–78*. Udarbejdet af E. M. Helver. (S. 70–79) (Kronologisk oversigt.)
- Bestyrelsen for Historisk-topografisk Selskab*. (S. 8) (Navnefortegnelse)
- Frandsen, Søren*. Affaldsgruber fra førromersk jernalder på Hovedmarksgården. (S. 9–19, ill.) (Udgravning. – Kildehenv.)
- Gotfredsen, L.* Gentofte som bondeby. (S. 20–36, ill.) (1186–1806)
- Juul Møller, Elith*. Bybillede og byoplevelse. – En arkitekt ser på Gentofte kommune. (S. 53–65, ill.) (Nutidsbillede.)
- Krogh Bender, Susanne*. Lokalhistorisk arkiv for Gentofte Kommune. Beretning for 1976, 1977 og 1978. (S. 80–82)
- Linvald, Steffen*. Årsberetning for Historisk-topografisk Selskab 1975–1978. (S. 83–87) (Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune.)
- Stenkilde, Helge*. Et udvalg af lokalhistorisk litteratur om Gentofte Kommune, udkommet i 1978. (S. 66–69, ill.) (Kort omtale.)
- Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune*. Årsskrift 1977. Redigeret af Gudrun Gram-Hanssen og Karen de Linde. 63 s., 1977, ill. (Forfatterbiografier)
- Selskabets publikationer* (s. 63)
- Werther, H. G.* Tilbageblik fra en skov under besættelsen (s. 22–27) (Nørreskoven)
- Willer, Bernhard*. Erindringer om Bagsværd kirkes bygning og fuldendelse (s. 5–21) (1967–77)
- Worm, Kristian*. Breve fra en ung landmand. Uddrag af Kristian Worms breve til hans forlovede fra 1893–1898 (s. 29–62)
- Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune*. Redigeret af Gudrun Gram-Hanssen, Karen de Linde og Johan Lange. Årsskrift. 1978. 63 s., ill. (Forfatterbiografier)
- Hald, Kristian*. Stednavne i Gladsaxe sogn (s. 5–34, ill.) (Litt. henv.)
- Rasmussen, Nanna*. Et tilbageblik. Den socialpolitiske udvikling i Gladsaxe (s. 35–61, ill.) (Ca. 1900–1970)
- Lyngby-bogen*. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune. 1977. 71 s., ill., English summary (Bredo L. Grandjean. Marienborg – et nordsjællandsk landsteds historie (1744ff. – Litt. henv.))
- Lyngby-bogen*. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune. 1978. 198 s., ill.
- Andersen, Sofus*. Erindringer (s. 19–67, ill.) (1900–ca. 1970)
- Børresen, Aage*. Beretning om selskabets virksomhed 1976/77 og 1977/78 (s. 193–198, ill.) (Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk kommune)
- Funch, F. C. C. F.* Optegnelser vedrørende Frieboeshvile. Ved Jeppe Tønsberg (s. 98–133, ill.) (Manuskript fra 1891 vedr. perioden 1734–1891. Med efterskrift. – Litt. henv.)
- Hvidberg, Ena*. Lyngbybønder – bondearistokrater. Selvførelse udtrykt gennem navneskik (s. 84–97, ill.) (Ca. 1700–1900 – Litt.henv.)
- Kirchhoff, Hans*. Georg Ferdinand Duckwitz. Skitser til et politisk portræt (s. 134–179, ill.) (Tysk søfartsattaché i Danmark 1939–46 – Litt. henv.)
- Nørgaard, Inguar*. Erindringer om Lyngby (s. 5–18, ill.) (1904–ca. 1970)
- Prytz, Signe*. Skarlagensfeberepidemien i Lyngby 1912–13 (s. 68–83, ill.) (Litt. henv.)
- Tønsberg, Jeppe*. Byhistorisk samling for Lyngby-Taarbæk kommune (s. 180–192, ill.)
- Søllerødbogen*. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Redigeret af Annalise Børresen. 1977. 186 s., ill.
- Aaris-Sørensen, Kim, Jens Henrik Jønsson, Erik Brinch Petersen, Peter Vang Petersen*. Vedbækprojektet. I marken og i museerne (s. 113–76) (Bopladsfund – ca. 5000 f.Kr.)
- Sinding, Erik*. Raderinger med Søllerød-motiver (s. 105–112) (Med fortegnelser over raderinger)
- Skovmand, Roar*. Selskabet 1.4.1976–31.3.1977 (s. 177–86) (Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Beretning og regnskab)
- Voss, Kirsten*. Bønderne i Søllerød (s. 9–104) (Ca. 1850–1900)
- Søllerødbogen*. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Redigeret af Annalise Børresen. 1978. 167 s., ill. (Litt. henv.)
- Granild, Sigurd*. »Studenterhytten« på Søllerød Kirkegård (s. 132–142, ill.) (1925–1975)
- Knudsen, Svend Aage*. Bronzehalsringe fra Trørød. Et offerfund fra slutningen af yngre bronzealder (s. 85–131, ill.)
- Litteratur om Søllerød Kommune. Tillæg 1976–77. Ved Lise Ott og Finn Slente*. (s. 143–153) (Systematisk fortegnelse)
- Rechnitzer, Ady*. »Sømærket«. Et Vedbækshjem gennem fire generationer (s. 9–66, ill.) (1885–1978)
- Skovmand, Roar*. Selskabet 1.4.1977–31.3.1978 (Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Beretning og regnskab 1977)
- Sinding, Erik*. Kobberstik med Søllerød motiver (s. 67–84, ill.) (Med fortegnelse over kobber- og stålstik)

Sjælland

Fra Frederiksborg Amt. Udgivet af Frederiksborg Amt Historiske Samfund. Redigeret af Henning Henningsen, Ole Jellingsøe, H. Ring og Torben Topsøe-Jensen. Årbog 1977. 175 s., ill. (Temahæfte med erindringsstof)

Foreningsmeddelelser (s. 165–75) (Frederiksborg Amt Historiske Samfund)

Hansen, Christian. En landsbysmedesøns erindringer efter 1889 (s. 57–74) (Langstrup)

Henningsen, Henning. Nekrolog over Carl Petersen (s. 163–64)

Jørgensen, Elvira. Helsingør omkring 1910. Marketendergården i Kongensgade 7 (s. 75–86)

Jørgensen, Laurits. Erindringer fra en svunden tid (s. 87–98) (Snostrup, beg. af 1900-tallet)

Nielsen, Karl. Af en landbodrenns levned (s. 123–62) (1918–1940'erne)

Nielsen, Orla Boye. Tidsbilleder og oplevelser fra Helsingør (s. 99–122) (1920'erne)

Olsen, O. M. Barndomserindringer (s. 7–22) (Ganløse, 1900-tallets beg.)

Petersen, Hans Jørgen. Mit levnedsløb (s. 23–40) (1878ff., væsentligst Helsingør)

Rønne, Karl. Sommerminder fra et hornbækthjem (s. 41–56) (1920'erne)

Fra Frederiksborg Amt. Udgivet af Frederiksborg Amt Historiske Samfund. Redigeret af Henning Henningsen, Ole Jellingsøe, H. Ring og Torben Topsøe-Jensen. Årbog. 1978. 131 s., ill.

Bæk, Edith. H. C. Terslin 1886–1977 (s. 121–122, ill.) (Nekrolog)

Foreningsmeddelelser (s. 123–131) (Frederiksborg Amt Historiske Samfund. Referat fra generalforsamling med regnskab 1977–78)

Nielsen, Ebba. Damptærskemaskinen (s. 97–102, ill.) (Erindringer ca. 1910)

Nielsen, Ebba. Landliggere (s. 103–107, ill.) (Erindringer ca. 1905–10)

Nielsen, P. Chr. Karl K. Nielsen (s. 119–121, ill.) (Nekrolog)

Pontoppidan, Børge. Erindringer fra Helsingør (s. 108–114, ill.) (Ca. 1900–1925)

Rønne, Karl. Hornbæk i historieklip (s. 7–96, ill.) (Ca. 1500–1970 – Litt. henv.)

Schwalbe, Knud. Da husene på skrænten brændte (s. 115–118, ill.) (Fredensborg 1904)

Historisk årbog fra Roskilde amt. Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt. (Redigeret af Lotte Fang, Jens C. Jørgensen, Viggo Nielsen, Hans Stiesdal og Ernst Verwohlt) 1977. 108 s., ill.

Andersen, Steen Wulff. Vikingerne i Lejre (s. 11–23) (Litt. henv.)

Dyhr, Birgit. Keramikken fra benmagerens affaldskule (Middelalder – Litt. henv.)

Jexlev, Thelma. Nonneklostrene i Roskilde (s. 25–40) (Litt. henv.)

Liebgott, Niels-Knud. Roskilde nyredolke (s. 55–63) (1400 – Litt. henv.)

Nielsen, Ingrid. Middelalderlige seglstamper fra Roskilde (s. 41–54) (Litt. henv.)

Nielsen, Ingrid. Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde (s. 5–10) (Litt. henv.)

Olsen, Olaf. »Middelalderbyen« og Roskilde (s. 3–4)

Theiloft, Roy. Benmagerens affaldskule (s. 65–98) (Middelalder – Litt. henv.)

Historisk Årbog fra Roskilde Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt. Redigeret af Ernst Verwohlt. 1978. 119 s., ill.

Crumlin-Pedersen, Ole. Søvejen til Roskilde. Nogle tanker om Isefjord og Roskilde Fjord som søfartsvej i vikingetid og tidlig middelalder (s. 3–79, ill.) (Litt. henv.)

Galster, Georg. Sven Norbagges mønt (s. 81–86, ill.) (Litt. henv.)

Mathiasen, Karsten. En skitse af forudsætningerne for arbejderbevægelsen i Roskilde 1870–76 (s. 107–119, ill.) (Sammen med Anders Vind. – Litt. henv.)

Nielsen, Ingrid. Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde. II: Hospitalerne og møllerne (s. 87–106, ill.) (Del I i årbogen fra 1977. – Litt. henv.)

Vind, Anders. En skitse af forudsætningerne for arbejderbevægelsen i Roskilde 1870–76 (s. 107–119, ill.) (Sammen med Karsten Mathiasen. – Litt. henv.)

Fra Holbæk Amt. Årbog for Historisk Samfund for Holbæk Amt. Redigeret af Ove Bruun Jørgensen. 70. årg. 1977. 103 s., ill. (Tilegnet kammerherre I. Estrup, Kongsdal) (Person- og stednavneregister)

Frydendahl, Ellen. Udvalg af litteratur om Holbæk amt 1976 (s. 94–97)

Historisk Samfund 1975–76 (s. 98–101) (Historisk Samfund for Holbæk Amt. – Beretning og regnskab)

Jørgensen, Birgitte Bruun. 150 knappenåle i 6 m² kirkegulv (s. 83–93) (Udgravning i Søndersted kirke – Litt. henv.)

Jørgensen, Marie Louise. Ugerløse kirke (s. 21–52) (Litt. henv.)

Jørgensen, Ove Bruun. Udgravningsberetning (s. 53–70) (Udgravning i Søndersted kirke)

Jørgensen, Svend. Rapport over undersøgelsen af nogle gulvlag i Søndersted kirke (s. 71–81)

Munksgaard, Elisabeth. En guldhalsring fra Nordvestsjælland (s. 7–20) (Vikingetid – Litt. henv.)

Rosenlund, Knud. Undersøgelse af nogle knogler fra Søndersted kirke (s. 82–83)

Fra Holbæk Amt. Årbog for Historisk Samfund for Holbæk Amt. Redigeret af Otto Bruun Jørgensen. 71. og 72. årg. 1978–79. 130 s., ill.

Historisk Samfund for Holbæk Amt 1977–78 (s. 126–129) (Beretning og driftsregnskab for året 1977)

Mogensen, Margit. Omkring Asnæs Brugsforening. En analyse af forhandlingsprotokollerne 1869–1935 (s. 109–125) (Kildehenvisninger)

- Stig Hansen, Inger.* Kalundborg 1645 (s. 7–86, ill.) (Med udgave af mandtalslisten af 28. maj 1645 (s. 35–68) og ejendomsvurderingslisten af 5/4 1645 (s. 69–83) – Efterskrift – Kildehenvisninger)
- Thastum Leffers, Gerda.* Marknavne på Reersø (1683/1807) (s. 87–108, ill.) (Markbogen 1682 og originalkortet 1807 – Kildehenvisninger)
- Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt.* Redigeret af L. Balslev, Jens A. Nielsen og Erling Petersen. 1977. Bd. 64. 96 s., ill.
- Heltoft, Jens.* Træk af bondebyen Haslevs historie (s. 7–18)
- Henneke, R.* Historisk Samfund for Sorø Amt 1976 (s. 86–91) (Sammen med Johs. Lyshjelm – Beretning og driftsregnskab 1975–76)
- Jensen, Carl.* Lokalhistorikeren Niels Fr. Rasmussen, Ll. Ryeshus (s. 83–84) (Nekrolog)
- Lyshjelm, Johs.* Til majilde på Omø (s. 41–49) (1900-tallet – Litt. henv.)
- Nielsen, Erik.* Helledegrøften, Skælskørs middelalderlige befæstning (s. 27–40) (Litt. henv.)
- Nielsen, Ole G.* Jøderne i Slagelse (s. 19–26) (1800-tallet – Litt. henv.)
- Nyt fra de lokalhistoriske arkiver og Sorø amts museum* (s. 92–96) (Fuglebjerg egnshistoriske Arkiv – Haslev lokalhistoriske Arkiv – Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn 1976 – Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv 1976 – Næstved by- og egnshistoriske Arkiv – Lokalhistorisk Arkiv for Slagelse og Omegn 1976–77 – Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn – Sorø Amts Museum – Skælskør Egnshistoriske Arkiv)
- Petersen, Erling.* Kulturbilleder – skildringer fra Fuglebjerg-egnens fortid (s. 50–79) (Tingbogsstof ca. 1720–40 – Litt. henv.)
- Strange Nielsen, A.* Litteratur om Sorø amt 1976 (s. 80–83) (Kort omtale af litteratur vedr. amtet)
- Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt.* Redigeret af L. Balslev, Jens A. Nielsen og Erling Petersen. 1978. Bd. 65. 117 s., ill.
- Balslev, L.* Soraner-biografier (s. 103–104) (Præsentation af Soraner-Biografier 1584–1960 (bd. I–IV))
- Hatting, Tove.* En vikingegrav fra Vestsjælland (s. 24–33, ill.) (Sammen med Steen Wulff Andersen. – Grav ved Gryderup nær Boeslunde – Litt. henv.)
- Henneke, R.* Historisk Samfund for Sorø Amt 1977 (s. 108–113) (Sammen med Johs. Lyshjelm – Beretning og driftsregnskab 1976–77)
- Hjort, Esbjørn.* Skjoldefrisen i Ringsted – og de manglende våbener (s. 7–23, ill.) (Skjoldefrisen i Sct. Bendts kirke – Litt. henv.)
- Kristensen, Peter N.* Småtræk fra det kirkelige liv i Vemmelev gennem 400 år (s. 34–47, ill.) (Om præsterne i Vemmelev ca. 1537–1923)
- Lyshjelm, Johs.* Historisk Samfund for Sorø Amt. 1977 (s. 108–113) (Sammen med R. Henneke – Beretning og driftsregnskab 1976–77)
- Nielsen, Erik.* En mindetavle i Boeslunde kirke – en forsvunden gård (s. 70–82, ill.) (Om Christen Eskildsen (d. 1553), Eskild Christensen (1553–1621) og gården Eskildstrup (1533– ca. 1850) – Litt. henv.)
- Nyt fra de lokalhistoriske arkiver og Sorø Amts Museum* (s. 114–117) (Fuglebjerg egnshistoriske Arkiv – Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og omegn – Egnshistorisk Arkiv, Skælskør – Lokalhistorisk Arkiv for Slagelse og Omegn – Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn – Næstved bys- og egnshistoriske Arkiv 1977 – Sorø Amts Museum 1977–78)
- Petersen, Erling.* Vederhæftige og uberygtede dannemænd. Nogle optegnelser om herredsfogeder i Flakkebjerg herred (s. 83–102) (1473–1750 – Litt. henv.)
- Strange Nielsen, A.* Litteratur om Sorø amt 1977 (s. 105–107) (Kort omtale af litteratur vedr. amtet)
- Vecht, Ove.* I manufakturhandlerlære i Slagelse 1915–18 (s. 48–69, ill.) (Erindringer)
- Wulff Andersen, Steen.* En vikingegrav fra Vestsjælland (s. 24–33, ill.) (Sammen med Tove Hatting – Grav ved Gryderup nær Boeslunde – Litt. henv.)
- Historisk Samfund for Præstø Amt.* Årbog 1977. 77 s., ill.
- Betzer-Pedersen, Ejgil.* Faxe Herreds lokalhistoriske arkiv (s. 75–76) (Beretning for 1977)
- Bugge, K. E.* Grundtvigs mindestuer, Udby (s. 73) (Beretning for 1977)
- Christensen, Benny.* Skibsværft og flådebase. Træk af Petersværfts tidlige historie (s. 7–61) (1744 – ca. 1814 – Litt. henv.)
- Henriksen, Birgitte B.* Sydsjællands museum (s. 69) (Beretning for 1977)
- Michelsen, F.* Historisk Samfund for Præstø Amt (s. 66) (Beretning for 1977)
- Michelsen, F.* Næstved museum 1977 (s. 67–68)
- Strange Nielsen, A.* Litteratur om Præstø amt 1977 (s. 62–65) (Kort omtale af historisk litteratur vedr. amtet)
- Strange Nielsen, A.* Næstved by- og egnshistoriske arkiv (s. 74) (Beretning for 1977)
- Stevns Museum* (s. 70) (Beretning for 1977)
- Historisk Samfund for Præstø Amt.* Årbog. 1978–79. 84 s., ill.
- Betzer-Pedersen, Ejgil.* Faxe Herreds lokalhistoriske Arkiv. Årsberetning 1978 (s. 82–83)
- Grundtvigs Mindestuer, Udby.* Beretning 1978 (s. 80)
- Hartmann, Nils.* Pottemageriet på Rødeled (s. 49–71, ill.) (1898–1978 – Litt. henv.)
- Henriksen, Birgitte B.* Sydsjællands Museum. Museets virksomhed i 1978 (s. 78)
- Litteratur om Præstø amt 1978* (s. 72–75) (Kort omtale af litteratur vedr. amtet)
- Michelsen, F.* Historisk Samfund for Præstø amt. Årsberetning 1978 (s. 76)
- Michelsen, F.* Næstved Museum 1978 (s. 77) (Årsberetning)
- Nyrop-Christensen, Henrik.* Sortebrødregaard. En teaterbygning i Næstved (s. 7–48, ill.) (1803–1840 – Kildehenv.)

Claus Bjørn og Jørgen Dieckmann Rasmussen

Poulsen, Henning. Stevns Museum. Årsberetning for 1978 (s. 79)

Strange Nielsen, A. Næstved By- og Egnshistoriske Arkiv. Årsberetning 1978 (s. 81)

Bornholm

Bornholmske Samlinger. Udgivet af Bornholms Historiske Samfund. Redigeret af (Ebbe Gert Rasmussen). 1977. 2 rk. Bd. 11. 216 s., ill.

Davidson, Karsten. Stenalderboplads på Lilleborg. (s. 9–22, ill.) (Oversigt over fund. – Almindingen (Vestermarie s., Vester h.). – Kildehenv.)

Hansen, Olaf. Bornholms Historiske Samfund (s. 213–215) (Beretning og driftsregnskab 1/4 1976 – 31/3 1977).

Nielsen, Dagmar. Breve fra tasmørket. Dagbog af Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev, fra hendes ophold på Østermarie Folkehøjskole 1882 samt hendes breve til forældrene på Stevn end Bornholmsbesøgene 1882 og 1886–87. (s. 33–86, ill.) (Kildehenv. – Anmeldt i FORTID og NUTID, bd. XXVIII s. 312ff.)

Nielsen, Svend. En bronzealdergravhøj i Knudsker sogn. (s. 23–31, ill.) (Undersøgelse af gravhøj fra ældre bronzealder.)

Palm-Andréasson, Ewy. 150 år med amatører på Rønne Theater. Danmarks ældste teater i bruk. (s. 87–197, ill.) (1818–1973. – Med fortegnelse over repertoire 1818–1973 og fortegnelse over rejsende teaterselskaber 1823–1920.)

Vensild, Henrik. Nyt fra Bornholms Museum 1976. (s. 199–211, ill.) (Beretning.)

Bornholmske Samlinger. Udgivet af Bornholm Historiske Samfund. Redigeret af (Ebbe Gert Rasmussen). 1978. 2. rk. bd. 12. 261 s., ill.

Arneborg Pedersen, Jette. Bornholmske kakkelfund (s. 27–58, ill.) (Sammen med Per Kristian Madsen – Med katalog over bornholmske kakkelfund – Litt. henv.)

Bergsøe, Bent. Svanekebørn på Københavnsrejse i året 1900 (s. 229–237, ill.)

Fraes Rasmussen, Ulla. Bjergely. Bopladsrester fra ældre jernalder (s. 19–25, ill.) (Om udgravning på ejendom i Pedersker sogn – Litt. henv.)

Hansen, Olaf. Bornholm historiske Samfund (s. 255–260) (Virksomhed 1977–78, beretning og regnskab 1977)

Madsen, Per Kristian. Bornholmske kakkelfund (s. 27–58, ill.) (Sammen med Jette Arneborg Pedersen – Med katalog over bornholmske kakkelfund – Litt. henv.)

Rasmussen, Ebbe Gert. Elever på Bornholms Folkehøjskole i året 1882–83. Et fortsat metodisk bidrag til den tidlige bornholmske højskolebevægelse (s. 199–217, ill.) (Med elevfortegnelse – Litt. henv.)

Tornehave, Bodil. Bornholmske pottemagere (s. 59–197, ill.) (Ca. 1600–1915 – Litt. henv.)

Vensild, Henrik. Nyt fra Bornholms Museum 1977 (s. 239–254, ill.) (Beretning)

Watt, Margrethe. Hellekiste på Krusegårds Mark i Poulsker (s. 9–17, ill.) (Om udgravning 1977 – Litt. henv.)

Lolland-Falster

Lolland-Falsters Historiske Samfund. Redigeret af Verner Hansen. Årbog. 1977. 158 s., ill. (Person- og stedregister)

Hansen, Verner. Lolland-Falster i bogverdenen (s. 135–141) (Omtale af Else-Marie Boyhus. Maribo – historisk set. 1976 – Rosa Engholm Petersen. Lille Ane. 1976 – Peter Andersen. Smalsporede industrilok. 1976 – 12 naturområder. 1976 – Ture i danske skove – Næsgårdbogen. 1976 – V. Cornelis. Fra Sct. Croix til Nakskov. 1976 – Margrethe Spies. Det var dengang 1976 – Henning Dehn Nielsen. 356 oldtidsminder. 1976 – Tom Lauritsen. Danske lokomotiver og motorvogne. 1973. – Alle danske museer. 1976. – En fortidsmindeskov – Arv og eje. 1976 – Alan Hjorth Rasmussen. Folkeminder i Nørreherred. 1976 – Lolland-Falsters Stiftsårbog. 1976 – Lolland-Falsters Stiftsmuseum. 1976 – Nørre Ørslev ungdomsskole. 1976 – Lollands højskole 1975–76 – Erik Thygesen. Grønsond – en lokal historie. 1976 – Kaj Nilsson. Nysted skoles historie. 1977 – Søren Kolstrup. Nakskov 31. 1976 – Storstrøms amt i billeder. – Per Niels Kristensen. Bønder og bebyggelse. 1976 – Åstrup sogn på Falster. – Niels Jensen. Jernbaner på Lolland-Falster. 1976 – Det grønne Højreby – Peter Grøndahl. Idrætsliv ved søerne. – George Nellemann. Fremmedarbejderbørn. 1976 – Marius Hansen. Landvindingslaget Rødby Fjord

Jensen, Peder. Rasmus Claussen – Falsters politiske høvding (s. 113–29)

Lolland-Falsters Historiske Samfund (s. 148–56) (Beretning og regnskab m.m.)

Lolland-Falsters museer og arkiver (s. 142–47) (Lolland-Falsters Stiftsmuseum – Lolland-Falsters kunstmuseum – Lokalhistorisk arkiv, Rødby – Falsters Minder, Nykøbing F. – Aalholm automobilmuseum – Aalholm Slot – Falsters egnshistoriske arkiv, Nykøbing F.)

Nielsen, Ove H. Holeby kommune – historisk set (s. 7–111) (Systematisk bibliografi over Holeby kommune s. 103–11 – Litt. henv.)

Nørregaard, Georg. Orlogsskibet Victoria's forlis ved Gedsø 1688 (s. 130–34) (Litt. henv.)

Lolland-Falsters Historiske Samfund. Redigeret af (Verner Hansen). Årbog. 1978. 86 s., ill. (Person- og stedregister – Litt. henv.)

Hansen, Verner. Lolland-Falster i bogverdenen (s. 65–68, ill.) (Omtale af: Ove H. Nielsen. Holeby Kommune – historisk set. 1977 – Lollands højskole 1977 – Abed Planteavlstation 1903–1978 – Lolland-Falsters Stiftsårbog 1977 – Museum Maribo – Bodil og Hans Edvard Teglers. Hjem på jorden. 1978 – Næsgaardbogen 1977 – Rosa Engholm Petersen. Peter Skovfoged og hans by. 1977 – Nørre Ørslev ungdomsskole 1977 – Weckers bykort – Nakskov handel 100 år – Museumsbanen Maribo–Bandholm – Halsted gennem 100 år – Dagny Lund. Små erindringsbilleder. 1977 – Asger Th. Simonsen. Husmandskår og husmandspolitik i 1840'erne. 1977 – Georg Nørregaard. Nykøbing Falster gennem tiderne. 1977)

- Jensen, Peder.* Rasmus Claussen – hans arbejde med den lokale politik (s. 54–64, ill.) (Venstre-folketingsmand 1872–1903)
- Lolland-Falsters Historiske Samfund* (s. 76–84) (Generalforsamling og regnskab 1977–78)
- Lolland-Falsters museer og arkiver* (s. 69–75, ill.) (Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Maribo – Lolland-Falsters Kunstmuseum, Maribo – Lokalhistorisk arkiv i Rødby – Falsters Minder og Falsters Egnshistoriske arkiv, Nykøbing F. – Ålholm Automobilmuseum og Slot)
- Petersen, Svend.* Min lærertid på Sydalfalster (s. 9–53, ill.) (1859–1872)

Fyn

- Fynske årbøger.* Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. Redigeret af (H. H. Jacobsen). 1977. 152 s., ill. (Forfatterbiografier – Person- og stedregister)
- Blomberg, Åge Fasmer.* Hannibal Sehesteds nærmeste familie (s. 24–58) (Litt. henv.)
- Brøndegård, V. J.* Traditioner om fynske træer (s. 59–88) (Litt. henv.)
- Foreningsmeddelelser 1976–77* (s. 148–51) (Historisk Samfund for Fyns Stift. Årsberetning og regnskab)
- Frederiksen, Svend.* Gåsebænken (s. 87–93) (Gåseholdet i bondeøkonomien – Litt. henv.)
- Glarman, Rudolph.* En spillemand og lægprædikant fra Skårupøre (s. 94–100) (Joh. Nielsen 1789–1867 – Litt. henv.)
- Jonasen, Otto.* Da Svendborgs fattige skulle til at arbejde for føden (s. 7–23) (Svendborg arbejdsanstalt i 1800-tallet – Litt. henv.)
- Kjærboe, Tove.* Ærøsk sølv (s. 101–20) (Litt. henv.)
- Kroman, Erik.* Guldgraver i Californien og Australien. En Ærøskøbingbos oplevelser i begyndelsen af 1850'erne (s. 121–33)
- Anmeldelser*
- Arkiver, Folkemindesamlinger og museer i Faaborg kommune.* 1977. Anmeldt af H.H.J. (Hans Henrik Jacobsen) (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 138)
- Fyens Stiftsbog* 1976. Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 135–36)
- Fynske lokalblade.* Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 136)
- Fynske Minder 1975 og 1976.* Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 139–40)
- Hjemmeværnskompagni 4308, 1952–77.* 1977. Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 137)
- Jansen, Henrik M. og Otto Jonasen.* Fattiggården. 1976. Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 137)
- Klostrenes Odense.* 1976. Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 138–39)
- Riising, Anne.* Dansk lokaladministration i 1700-tallet (Fyns Stiftamt). 1974. Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 134)
- Skaarup, Jørgen.* Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid. 1976. Anmeldt af Erling Albrechtsen. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 140–41)
- Vestfynsk Hjemstavn.* 1976. Anmeldt af H.H.J. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 134–35)
- Fynske Årbøger.* Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. Redigeret af (H. H. Jacobsen). 1978. 132 s., ill. (Forfatterbiografier – Person- og stedregister)
- Bak Harder, Jan.* Jørgen Poulin Harder. Guldsmed i Odense 1777–96 (s. 66–72, ill.) (Litt. henv.)
- Bjørn, Claus.* Bondeuro på Fyn 1768–70 (s. 73–87, ill.) (Litt. henv.)
- Hansen, Harald Th.* Skæbner bag et gravsted. En retssag fra Langeland 1831 (s. 40–50) (Sammen med Jens Møllerup – Om Ole og Mogens Mogensen fra »Borregården« i Hønetved på Sydlangeland ca. 1800–1917 – Litt. henv.)
- Jørgensen, Ove.* Hvorfor Salomon von Havens kanalprojekt i Odense ikke blev gennemført. Et forsinket svar på en opfordring fra Rasmus Nyrup (s. 51–65, ill.) (Ca. 1750 – Litt. henv.)
- Kirchoff, Hans.* Odense 1943 – set fra Klaregade. Et brev fra konsul Georg Böhme (s. 7–14, ill.) (Kommenteret gengivelse af brev af 5/9 1943 – Litt. henv.)
- Møllerup, Jens.* Skæbner bag et gravsted. En retssag fra Langeland 1831 (s. 40–50) (Sammen med Harald Th. Hansen. – Om Ole og Mogens Mogensen fra »Borregården« i Hønetved på Sydlangeland ca. 1800–1917 – Litt. henv.)
- Møllerup, Jens.* Foreningsmeddelelser 1977–78 (s. 126–129) (Historisk Samfund for Fyns Stift. Indeholder kasseregnskab 1977)
- Nielsen, Peder.* Postvæsenet i Årup (s. 33–39, ill.) (Ca. 1865–ca. 1910)
- Porsmose Christensen, Erland.* Stordrift og fællesdrift. Godsstrukturer ved Kertinge Nor igennem 600 år (s. 88–112, ill.) (Ca. 1800–1900 – Litt. henv.)
- Rasmussen, H. F.* Breve over havet. Et nordfynsk husmandshjems åndelige testamente (s. 15–32, ill.) (Gengivelse af breve fra Jens og Anne Marie Mortensen, Rostrup (Skamby sogn), til sønnen Martin Theodor Mortensen, præst ved Den forenede Dansk-evangeliske kirke i USA, 1864–1904)
- Riising, Anne.* Indsamling af foreningsarkiver i Fyns Stift (s. 113)
- Anmeldelser*
- Bennike Madsen, Haakon.* Det danske Skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen. 1978. Anmeldt af Anne Riising. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 119–120)
- Fyns Stiftsbog 1977.* Anmeldt af HHJ (Hans Henrik Jacobsen) (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 117–118)
- Fynske Minder 1977.* Udgivet af Odense Bys Museer. Anmeldt af HHJ (Hans Henrik Jacobsen) (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 118–119)
- Jensen, Jytte.* Organisering og finansiering af byggeriet på Ulriksholm i 1630'erne og 1640'erne. 1977. Anmeldt af Å. F. Blomberg. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 114).
- Jonasen, Otto.* Pjentemølleren og hans dagbog. Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum. Bd. 2. 1978. Anmeldt af HHJ (Hans Henrik Jacobsen). (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 120–121)

- Pedersen, Kirsten Helle.* Kampen om Kertemindebanen. 1978. Anmeldt af Anne Riising. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 115–116)
- Samlinger i Faaborg kommune.* Udgivet af Faaborg byhistoriske Arkivs venner. 1978. Anmeldt af HHJ (Hans Henrik Jacobsen) (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 116–117)
- Skaarup Sogns Historie.* Udgivet af en kreds af Skaarup borgere. 1977. Anmeldt af HHJ (Hans Henrik Jacobsen) (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 116)
- Tåsinges Fortidsminder, tekst og tegninger, Valdemar Jensen.* Udgivet af stadsingeniørens kontor. 1976. Anmeldt af Henrik Thrane. (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 114–115)
- Vestfynsk Hjemstavn 1977.* Anmeldt af HHJ (Hans Henrik Jacobsen) (Ny lokalhistorisk litteratur) (s. 118)
- Vestfynsk Hjemstavn.* Vestfyns Hjemstavnsforenings Årsskrift. Under redaktion af Poul A. Jørgensen. 1977. 47. årg. S. 149–96. Ill.
- Balslev, Oluf.* I Tre-Års-Krigens Skygge (s. 149–54) (Soldaterbreve – Fortsat 1978)
- Besættelsestiden* (s. 163–66) (Erindringer af Anna Nielsen, Årup)
- Christensen, Erland Porsmose.* Undersøgelser omkring Flemløse bys ældste historie (s. 167–74) (Litt. henv.)
- Hansen, Lars.* Årets gang (s. 193–96) (Beretning om Vestfyns Hjemstavnsforenings virksomhed 1976–77)
- Indsamling og sikring af kilderne til de folkelige bevægelsers historie* (s. 192)
- Med tegnegrejere i beredskab* (s. 175–84) (Lærer og tegner Frode Lunds erindringer 1907ff.)
- Nyborg, K.* Træk af den religiøse vækkelse på Vestfyn i det 18. århundrede (s. 155–62) (Litt. henv.)
- Nyt om gammelt* (s. 185–91) (Uddrag vedr. Sydvestfyn fra Fyns Stiftsmuseums årsberetning 1.4.–31.12.1976)
- Vestfynsk Hjemstavn.* Vestfyns Hjemstavnsforenings Årsskrift. Under redaktion af Poul A. Jørgensen. 1978. 48. årg. S. 201–260, ill.
- Balslev, Oluf.* I Tre-Års-Krigens Skygge (s. 201–214, ill.) (Fortsat fra forrige årsskrift)
- Früs.* Frihedskampen i Haarby 1940–45 (s. 249–250)
- Gaver.* (S. 258–259) (Til Vestfyns Hjemstavnsgård)
- Hansen, Lars.* Mindeord om Rs. Halsted (s. 254)
- Hansen, Lars.* Årets gang (s. 255–257) (Beretning om Vestfyns Hjemstavnsforenings virksomhed 1977–78)
- Lehrmann, Dora.* Minder fra besættelsestiden (s. 239–248)
- Nielsen, Peder.* Fra sognedegnens dagbog (s. 232–235) (Uddrag af Orte kirkes begravelsesprotokol 1816–38)
- Nyt om gammelt* (s. 251–253) (Uddrag vedr. Sydvestfyn fra Fyns Stiftsmuseums årsberetning 1.4.–31.12.1977)
- Pedersen, Karl Peder.* Bidrag til Kaslunds historie. Ejendoms- og ejerforhold indtil ca. 1850 (s. 225–231) (Litt. henv.)
- Poulsen, Johanne.* Minder fra besættelsen (s. 236–238)
- Thrane, Henrik.* En 100-årig fundhistorie (s. 215–224, ill.) (Brevveksling vedr. bronzealderfund i Brunsmose ved Frederiksgave – Litt. henv.)

Jylland

- Vendssyssel Årbog.* Udgivet af Historisk Samfund for Vendssyssel. Redigeret af Jørgen Jørgensen. 1977. 152 s., ill. (Forfatterbiografier – Personregister)
- Fra museets arbejdsmark.* Ved Per Lysdahl (s. 123–138) (Vendssyssel historiske museum – Bangsbomuseet – Hjemstavnsgården, Læsø – Sæby museum – Byhistorisk arkiv i Sæby – Registrering og indsamling af foreningsarkiver – Lokalhistorisk arkiv, Hjørring)
- Fra styrelse og redaktion* (s. 144–49) (Historisk Samfund for Vendssyssel. Indeholder regnskab 1976–77)
- Hansen, Karl.* Farvning i lødgyde (s. 50) (1800-tallet)
- Hove, Peder.* En vendssysselsk udvandrersaga (s. 111–119) (Omkr. 1930)
- Jakobsen, J. P.* Slægtsbladet – Om den nøje forbindelse mellem slægtsfølelse og hjemegnens historie (s. 119–22)
- Jørgensen, Johannes.* Bangsbokredsen (1891–1909) (s. 51–68)
- Nielsen, Anna Kathrine.* Fæsteforhold på Voergård og Rugtved godser ca. 1750–1800 (I) (s. 7–49) (Fortsat i årbog 1978 – Litt. henv.)
- Skjødsholm, Erik.* Spil – Jens Peter (s. 69–110) (Kompositioner af Jens Peter Larsen, Saltum, 1848–1947)
- Vendssyssel-Litteratur.* 1976. Ved Bodil Christensen (s. 140–42) (Systematisk litteraturoversigt)
- Vendssyssel Årbog.* Udgivet af Historisk Samfund for Vendssyssel. Redigeret af Jørgen Jørgensen. 1978. 175 s., ill. (Forfatterbiografier – Personregister)
- Blank, Heinrich.* En sommer på Skagen 1856 (s. 123–130, ill.) (Københavneneren Julius Tholles breve fra Skagen – Litt. henv.)
- Christiansen, Peter.* Tversted Klitplantage (s. 136–139, ill.) (1853–1953)
- Fra museernes og arkivers arbejdsmark.* Ved Per Lysdahl (s. 149–164, ill.) (Vendssyssel historiske Museum – Bangsbomuseet – Hjemstavnsgården, Læsø – Skagens Fortidsminder – Sæby Museum – Try Hjemstavnsmuseum – Lokalhistorisk Samling i Brovst – Lokalhistorisk arkiv for Flauenskjold og omegn – Lokalhistorisk arkiv, Hjørring – Egnssamlingen for Pandrup kommune – Lokalsamlingen ved Skagens bibliotek – Byhistorisk Arkiv i Sæby)
- Fra styrelse og redaktion* (s. 170–173) (Historisk Samfund for Vendssyssel. Indeholder regnskab 1977–78)
- Grøntved, Holger.* Sognefogeden – Mellemløbet mellem øvrighed og borger (s. 45–52, ill.) (1791–1970)
- Hansen, Karl.* Drikkekruget (s. 62, ill.) (Om engelske porcelænskrus fra ca. 1800)
- Jakobsen, Ejnar.* Natmandsfolk i Vendssyssel. »Hyldebrakken« i Voerså var hjemsted for den sidste natmandsfamilie i Vendssyssel (s. 146–147)
- Lokalhistoriske arkiver i Nordjyllands Amt (LANA).* Årsberetning 1978. Af Henning Bender (s. 147–148)
- Marlo, Poul.* Adventisterne og lægprædikanten i Alstrup (s. 53–60, ill.) (Om John Gotlieb Matteson 1835–ca. 1900)
- Nielsen, Anna Kathrine.* Fæsteforhold på Voergård og Rugtved godser ca. 1750–1800. II (s. 63–122, ill.) (Første del i årbogen fra 1977 – Litt. henv.)

- Riemann, Peter. Børglum Klosters historie. Bemærkninger til »Et par rettelser« i årbog 1953 (s. 131–136)
- Skole, Svend. En fejde i poesi og prosa 1798. Pastor Wanting, Flade, contra byfoged Brandt, Hjørring (s. 140–145)
- Søndergaard, Georg. Høns-Tammes og Kræn Skomager. Om gamle tilnavne og deres brug (s. 7–44, ill.) (Litt. henv.)
- Vendsyssel-litteratur 1977. Ved Bodil Christensen (s. 165–167) (Systematisk fortegnelse)
- Historisk Årbog for Thy og Mors og V. Han Herred. Udgivet af Historisk Samfund for Thy og Mors. Redigeret af (Torsten Balle). 1977. 142 s., ill.
- Balle, Torsten. Brød og kager (s. 3–13) (1800-tallet)
- Balle, Torsten. Soldater skal skaffes (s. 93–108) (Tingbogsuddrag 1677–1702)
- Balle, Torsten. To forsvundne kapeller (s. 109–111) (Vilsund, Heltborg – Litt. henv.)
- Balle, Torsten. Drengen, heksen og den røde tråd (s. 117–122) (Folkeeventyr)
- Balle, Torsten. Ulydighed mod en borgmester i Thisted (s. 124–128) (1680–83)
- Balle, Torsten. Thisted byhistoriske arkiv (s. 134–35) (Beretning)
- Brudsig. Morsø lokalhistoriske arkiv (s. 131) (Beretning)
- Christiansen, Poul. Christen Madsen Skåning – degn i Rær og tingskriver (s. 112–16) (1600-tallet – litt. henv.)
- Gadegaard, A. Lille Helleris matr. nr. 4 Hellerisgård (s. 123) (Ejendoms historie)
- Grishauge, Andreas. Han Herredernes Udstykningsforenings historie fra 1909–75 (s. 14–16) (Litt. henv.)
- Grishauge, Andreas. Bagehuset i Terp ved Klim (s. 32–34) (1800-tallet)
- Hansen, H. Hanstholm lokalhistoriske arkiv (s. 133) (Beretning)
- Kjær, Jette. Museet for Thy og Vester Hanherred (s. 137–39) (Beretning)
- Lampe, Jens og Holger Hertzum. Bidrag til urmageriets historie i Thy og på Mors (s. 58–92) (Fortegnelse over urmagere s. 65–92 – Litt. henv.)
- Lind, Jens Jørgen. Egnshistorisk arkiv for Thyholm og Jegindø (s. 133) (Beretning)
- Lund-Sørensen, H. A. Til Medlemmerne (s. 142) (Beretning fra Historisk Samfund for Thy og Mors)
- Millersen, Jørgen. J. J. Lustrup (s. 129–30) (Nekrolog)
- Noe, Per. Morslands historiske museum. Dueholm kloster (s. 140–41) (Beretning)
- Overgaard, Anna. Egnshistorisk forening for Thyholm og Jegindø (s. 132) (Beretning)
- Svalgaard, Robert. Toldvagskibet ved Agger Kanal samt toldvagskibet »Thyborøn« (s. 35–57) (1800-tallet – Litt. henv.)
- Thorsen, Anna. Minder fra Mors og Thy (s. 17–31) (ca. 1800–1914)
- Historisk Årbog for Thy og Mors og V. Han Herred. Udgivet af Historisk Samfund for Thy og Mors. Redigeret af (Torsten Balle). 1978. 142 s., ill.
- Balle, Torsten. Var kvinder og mænd lige? Hvad siger tingbøgerne? (s. 3–12) (Ca. 1650–1850 – Litt. henv.)
- Balle, Torsten. Ulvejagt (s. 122–125) (1681–1691)
- Balle, Torsten. Saks og sold. Efter Thisted tingbog 1675, 20. november (s. 127) (Om afsløring af tyv ved saks og sold)
- Balle, Torsten. En ulykke ved »Blix Sø«. Efter Hillerslev herreds tingbog 1684, 25. juni (s. 128–129, 1 kort) (Blegsø)
- Balle, Torsten. Thisted byhistoriske arkiv (s. 140) (Beretning)
- Brudsig. Morsø lokalhistoriske Arkiv (s. 140–141) (Beretning)
- Elling, Else. Mormor. Laurette Hagensen, født Nørgaard, fortæller minder fra Aggersborggård og Ullerupgård. Med erindringer af Peder Hagensen (s. 17–69, ill.) (Ca. 1850–1920 – Litt. henv.)
- Gadegaard, A. Selvejerbonden Christen Knudsen på Thyholm (s. 130) (1755–1776)
- Handrup, Adolf. Tybosnak. En brønd skred sammen (s. 125–137) (Med ordforklaring)
- Hansen, H. Hanstholm lokalhistoriske Arkiv (s. 141) (Beretning)
- Kjær, Jette. Museet for Thy og Han Herred (s. 134–138, ill.) (Beretning)
- Kristiansen, Egon. Snedsted Seminariums kirkelige og folkelige betydning på egnen (s. 69–107) (1812–1851 – Litt. henv.)
- Langkjer, Georg. Et minde om en stranding (s. 15–16, ill.) (1830–31)
- Lind, Jens Jørgen. Egnshistorisk Arkiv for Thyholm og Jegindø (s. 142) (Beretning)
- Lund-Sørensen, H. A. Historisk Samfund 75 år (s. 131–134, ill.) (Beretning for Historisk Samfund for Thy og Mors)
- Madsen, Kr. Fiskemad i Agger (s. 108–116)
- Noe, Per. Morslands Historiske Museum. Dueholm Kloster (s. 138–139) (Beretning)
- Overgaard, Anna. Egnshistorisk Forening for Thyholm og Jegindø (s. 142) (Beretning)
- Rolighed, Bent. »For Danmarks frihed« (s. 117–121, 1 kort) (Om nedstyrtning af engelsk fly i Limfjorden i 1945)
- Torsen Nør, Kjeld. Lidt om Feggeklit (s. 12–15) (Ca. 1600–1700)
- Fra Himmerland og Kjær herred. Udgivet af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær herred. Redigeret af J. Jeppesen Jensen. 1977. 66. årg. 142 s., ill.
- Bak, Anton. Det sære skel (s. 93–97) (Ejendomme i Gerå)
- Becker-Christensen, I. og F. L. Hepworth. En engelsk forfatters indtryk af Nordjylland i årene 1858–60 (s. 47–66). (Uddrag af Horace Marryat: A Residence in Jutland . . . (1860) – Litt. henv.)
- Bøgh, Alfred. To voldsteder i Himmerland (s. 85–92) (Stubberupholm, Hvarre slot)
- Fra museernes og lokalhistoriske arkivers arbejdsmark (s. 101–131 + 141–42) (Hadsund Egnsmuseum – Hals museum – Hals museums lokalhistoriske arkiv – Hessel landbrugsmuseum – Limfjordsmuseet – Nyt museum i Strandby – Sundby-Hvorup sognehistoriske Samling – Jens Christian Svend Petersen. En biografi – Sydhimmerlands Museum – Aalborg historiske Muse-

- um 1976 – Beretning for Lokalhistorisk arkiv for Aalborg kommune 1977)
- Jensen, J. *Jeppesen*. Brandtaksation på Sohngårdsholm 1768 (s. 67–75) (Litt. henv.)
- Litteratur om Himmerland og Kjær herred 1967–77*. Ved bibliotekar Signe Pedersen (s. 133–36). (Systematisk fortegnelse)
- Meddelelser fra styrelse og redaktion* (s. 137–40) (Historisk Samfund for Himmerland og Kjær herred. Beretning)
- Munkholm, N. K.* En bibelfortolkning (s. 99–100) (Uddrag af legatfundats fra Rødslet, 1742)
- Olesen, Svend B.* Gårdmandskoner fra Øster Sundby (s. 77–83) (1800-tallets slutn.)
- Schewing, W.* Aalborg kloster (s. 5–21) (Litt. henv.)
- Skaanvad, N. C.* Hadsund færgested og færgeriets historie (s. 23–46) (Litt. henv.)
- Fra Himmerland og Kjær herred*. Udgivet af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær herred. Redigeret af (J. Jeppesen Jensen). 1978. 67. årg. 218 s., ill.
- Fra museernes og lokalhistoriske arkivers arbejdsmark* (s. 189–210, ill.) (Lokalhistoriske arkiver i Nordjyllands amt (LANA). Årsberetning 1978 – Beretning for Lokalhistorisk arkiv for Aalborg Kommune 1978 – Museumsforeningen for Hadsund og Omegn – Hadsund Museums Lokalhistoriske Arkiv – Limfjordsmuseet 1977 – Aalborg historiske Museum 1977)
- Kongsted Lampe, Jens.* Bidrag til urmageriets historie i Himmerland og Kjær herred (s. 145–173, ill.) (Ca. 1750–1900 – Litt. henv.)
- Litteratur om Himmerland og Kjær herred 1977–78*. Ved Jeppe Hansen (s. 211–216) (Systematisk fortegnelse)
- Meddelelser fra styrelse og redaktion* (s. 217–218) (Historisk Samfund for Himmerland og Kjær herred. Beretning)
- Mikkelsen, N. E.* Alterbilledet i Nørre Sundby kirke. Historie og tolkning (s. 175–187, ill.) (Litt. henv.)
- Olesen, Svend B.* Vor Frue kirke i Aalborg (s. 5–144, ill.) (Ca. 1100–1978 – Litt. henv.)
- Aalborg-bogen*. Udgivet af Selskabet for Aalborgs Historie. Redigeret af H. Morell Jørgen. (Torben Stokholm og Christian Duch: Landsbymiljøer ved Aalborg). 1977. 93 s., ill.
(S. 9–90; Landsbymiljøer ved Aalborg – Litt. henv.)
- Bender, Henning*, Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg Kommune 1977 (s. 92–93) (Beretning)
- Morell Jørgensen, H.* Årsberetning (s. 91) (Selskabet for Aalborgs Historie 1977)
- Aalborg-bogen*. Udgivet af Selskabet for Aalborgs Historie. Redigeret af Ivan Rønn. 1978. 123 s., ill. (Temanummer om Aalborg Teater 1878–1978)
- Dorset, Rolf*. Fra kæmpende teater til institutionsteater (s. 61–95, ill.) (1945–1978)
- Krabbe, Poul*. Udenfor murene (s. 110–123, ill.) (Om opøgende teater, friluftsfeststillinger og enkelte skuespilleres optræden på andre scener m.m. ca. 1946–78)
- Møller (f. Kaarsberg), Therese*. Aalborg Teater 1937–41 og mit forhold til det (s. 39–54, ill.) (Om oparbejdelsen af et fast »Aalborg Teater«)
- Nielsen, Jakob*. Saa kom tyskerne (s. 55–60, ill.) (Daværende teaterdirektør Jakob Niensens erindringer 1940–45)
- Sandfeld, Gunnar*. Kort rids af en lang historie (s. 9–37, ill.) (Aalborg Teater 1878–1937)
- Wamberg, Niels Birger*, Luftspejlinger fra parterret (s. 96–109, ill.) (Aalborg Teater i 1960'erne)
- Fra Viborg Amt*. Udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt. Redigeret af Paul G. Ørberg under medvirken af Hans H. Worsøe og Morten Øllgaard. Årbog 1977. 42. årg. 165 s., ill.
- Bonde, Aage*. O. K. Rørsted, 1892–1977 (s. 151–52) (Nekrolog)
- Gjessing, Knud*. Poul Pierre Schroeder, 1918–1977 (s. 149–50) (Nekrolog)
- Hertzum Larsen, Holger og Jens Lampe*. Bidrag til urmageriets historie i Viborg amt (s. 33–70) (Fortegnelse over urmagere s. 45–64 – Litt. henv.)
- Munk, N. P. J.* Marie Jensdatters henrettelse (s. 135–40) (1694)
- Preisler, Inger N.* Gamle fru Preisler (s. 130–35) (Nicoline Preisler 1825–1918)
- Samfundet siden sidst* (s. 159–61) (Historisk Samfund for Viborg Amt. Beretning og regnskab 1976)
- Schmidt, Peter Poulsen*. Forstander Peter Poulsen Schmidts levnedsbetegnelse (s. 71–106) (1797–1885, børnehjemsforstander – Litt. henv.)
- Tuxen, Ole*. Firma-anmeldelser i Viborg 1862–1918 (s. 107–26) (Registratur – Litt. henv.)
- Tuxen, Ole*. En registratur over arkivalier om Viborg kommune (s. 147–48)
- Vejen-Andersen, A.* Lokalhistorisk arkiv for Viborg kommune (s. 162–65) (Beretning 1976–77)
- Worsøe, H. H.* Grønnebæk hospitals opførelse og første år (s. 140–46) (1759–79 – Litt. henv.)
- Viborg litteratur 1976–77* (s. 154–58) (Alfabetisk fortegnelse)
- Ørberg, Paul G.* Det »forheksede« sogn (s. 127–29) (Ør. Grønning, 1805 – Litt. henv.)
- Fra Viborg Amt*. Udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt. Redigeret af Paul G. Ørberg under medvirken af Hans H. Worsøe og Morten Øllgaard. Årbog. 1978. 43. årg. 253 s., ill. + kortbilag
- Bonde, Aage*. N. P. J. Munk 1891–1978 (s. 242–243, ill.) (Nekrolog)
- Hansen, Chr. N.* Skals gamle kro (s. 226–240, ill.) (Ca. 1700–1907 – Litt. henv.)
- Martensen-Larsen, Florian*. Kommunalreformen i Viborg amt (s. 175–212, ill. + løse kortbilag) (Kommunalreformen 1970)
- Munk, N. P. J.* Tragedien på Store Fuglsang og spøgeriet på Bjørnsgaard (s. 218–225, ill.) (1858–ca. 1940)
- Samfundet siden sidst* (s. 247–249) (Historisk Samfund for Viborg amt. Beretning og driftsregnskab 1977)
- Schroeder, P. P.* Den kirkelige betjening af garnisonen i Viborg i 1700-årene (s. 213–217, ill.) (Litt. henv.)
- Vejen-Andersen, A.* Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune (s. 250–253) (Beretning 1977–78)
- Viborg litteratur 1977–78* (s. 244–246) (Alfabetisk fortegnelse)

- Worsøe, Hans H.* Træk af Viborg amts historie. Med særlig henblik på den administrative udvikling (s. 89–174, ill.) (Ca. 1500–1970. – Med fortegnelser over: lensmænd i Hald og Skivehus len 1536–1660, amtmænd 1660–1970, valg til Viborg amtsråd 1842–1928 og bilag over folkemængden i Viborg amt 1834 – Litt. henv.)
- Øllgaard, Morten.* Historisk Samfund 1928–78 (s. 7–15)
- Ørberg, Paul G.* Viborgs udvalgte mænd. Det kommunale selvstyres fremvækst i Viborg (s. 17–87, ill.) (Ca. 1700–1900. – Med fortegnelse over eligerede mænd 1747–1838, borgerrepræsentanter 1839–1868 og byrådsmedlemmer 1869–1929 – Litt. henv.)
- Skivebogen.* Historisk Årbog for Skive og Omegn. Udgivet af Historisk Samfund for Skive og Omegn. Redigeret af Kirsten Aakjær, Svend Mortensen, Helge Stavnsbjerg og Karen Strøm Hansen. 1977. Bd. 68. 155 s. (Personregister)
- Hansen, Jens Peter.* Breve fra 1864 (s. 86–96) (Soldaterbreve)
- Hofmansen, P. K.* Hovbønderne under Estvadgård (s. 97–124) (Retssag i 1720'erne – Litt. henv. – Fortsat fra Skivebogen 1974)
- Jørgensen, Erik.* Fjendsprojektet. Et arkæologisk udgravningsprojekt (s. 75–85)
- Kristensen, Fr.* Erindringer fra Roslev for 70 år siden (s. 5–74)
- Pedersen, Søren August Paaske.* Min barndom i Skive (s. 125–51) (1901–20)
- Regnskab 1.7.1976 til 1.8.1977* (s. 152) (Historisk Samfund for Skive og Omegn)
- Skivebogen.* Historisk Årbog for Skive og Omegn. Udgivet af Historisk Samfund for Skive og Omegn. Redigeret af Kirsten Aakjær, Svend Mortensen, Helge Stavnsbjerg og Karen Strøm Hansen (redaktør). 1978. Bd. 69. 136 s., ill. (Personregister – Litt. henv.)
- Bjerre, Hans.* Jeppe Aakjærs sultekur i 1910 (s. 98–109, ill.) (Kommenteret udgave af Jeppe Aakjærs dagbogsoptegnelser fra slankekuren)
- Jepesen Jensen, J.* Bajlumgaard. Bidrag til dens historie (s. 52–92, ill.) (1524–1978 – Litt. henv.)
- Nielsen, Roald.* Sallingboen, der blev overlæge i Faaborg i 27 år (s. 93–97, ill.) (Sammen med Peter Tønnesen – Om lægen Hans Bjerre)
- Nørgaard Pedersen, Harald.* Jens Væver og snurrevoddet (s. 5–36, ill.) (Om opfinderen af snurrevoddet, Jens Væver 1822–1914 – Litt. henv.)
- Påske Pedersen, Søren August.* Min barndom i Skive II (s. 110–128, ill.) (Erindringer 1915–1920 – Første afsnit i Skivebogen 1977)
- Regnskab for 1977–78* (s. 130) (Historisk Samfund for Skive og Omegn)
- Strøm Hansen, Karen.* Sallingsund fik bro (s. 37–51, ill.) (1978)
- Tønnesen, Peter.* Sallingboen, der blev overlæge i Faaborg i 27 år (s. 93–109, ill.) (Sammen med Roald Nielsen. – Om lægen Hans Bjerre)
- Århus Stifts Årbøger.* 1976–79. Udgivet af Historisk Samfund for Århus Stift. Redigeret af Ib Gejl, Finn H. Lauridsen og Gunner Rasmussen. 1979. Bd. 68. 130 s., ill.
- Abrahamsen, Niels.* Magnetisk datering af en middelalderovn fra Øm kloster (s. 40–46, ill.) (Litt. henv.)
- Historisk Samfund 1976–1979* (s. 122–127) (Beretninger og regnskaber for Historisk Samfund for Århus Stift)
- Jensen, Bernhardt.* Fra Århus første Kosmorama (s. 7–24, ill.) (Biografhistorie 1899–1930 – Litt. henv.)
- Landboliv på Nordøstdjursland ca. 1884–1927.* Fortalt af gård ejer Niels Kaag, født 1863, død 1927 – gengivet af Laurits Kaag (s. 47–70, ill.) (Fortsat fra Årbog 1972–73, 1974 og 1975–76)
- Madsen, Per Kristian.* Tre 1400-tals ovne på Øm Kloster (s. 25–39, ill.) (Sammen med Ole Schiørring – Litt. henv.)
- Mikkelsen, M. R.* Hærvej og jernudvinding i Them sogn (s. 71–74, ill.) (Litt. henv.)
- Nielsen, Helge G.* Øm Kloster Museum 1977 (s. 115–121, ill.) (Beretning)
- Schiørring, Ole.* Tre 1400-tals ovne på Øm Kloster (s. 25–39, ill.) (Sammen med Per Kristian Madsen – Litt. henv.)
- Søgaard, Helge.* Sanctus Nicolaus Arusiensis. Den hellige Niels fra Århus (s. 75–89, ill.) (Litt. henv.)
- Wiinggaard, Helge.* Fra Nybro til Frederiksport. Træk af Skanderborg-Århus-vejens historie (s. 90–114, ill.) (Ca. 1200–1977 – Litt. henv.)
- Østjysk Hjemstavn.* Udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening. Redigeret af Erna Lorenzen. 1977. 42. årg. 138 s., ill. (Temanummer om erindringer – Person- og stedregister)
- Dahl, Peter.* Fra Hasle omkring århundredskiftet (s. 43–49)
- Ditlevsen, Peter.* Historieundervisningens rolle (s. 101–109)
- Elkjær, Lauge.* Dreng i Argentina (s. 63–78) (1910–20)
- Engl, Bodil Margrethe.* Et tidsbillede fra Århus ca. 1889–1914 (s. 9–17)
- Hall, Henning Immanuel.* Min barndoms lyse vej (s. 85–91) (Århus, 1930'erne)
- Knie-Andersen, Bent.* En håndværkerfamilie i Horsens (s. 26–34) (1800-tallets slutn.)
- Knudsen, Meta.* Mine børn på Samsø (s. 79–84) (Lærer på Samsø 1926–31)
- Mogensen, Knud.* En by og dens skole (s. 98–100) (Alling-åbro 1957)
- Nielsen, Sigurd.* Tilbageblik over en god barndom (s. 50–62) (Støvring 1901–15)
- Pedersen, Edvard.* Fra handelsbetjent til fabrikant (s. 18–25) (Århus, 1849–1931)
- Ploug, Mariann.* Teenager i begyndelsen af 1960'erne (Århus)
- Småstrejf fra Østjyllands kulturfront 1977* (s. 110–29) (Lokalhistoriske arkiver på Djursland – Litteratur om Østjylland 1976 – Clausholm – Dansk landbrugsmuseum, Gl. Estrup – Djurslands museum, Grenå – Arbejder-, håndværker og industrimuseet i Horsens – Forhistorisk museum, Moesgaard – Odder museum – Kulturhistorisk museum, Randers – Silkeborg muse-

- um – Købstadsmuseet Den gamle by – Østjysk Hjemstavnsforening)
- Sørensen, Axel H. Erindringer fra et langt liv (s. 35–42) (Århus, 1885–1977)
- Østjysk Hjemstavn. Udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening. Redigeret af Erna Lorenzen. 1978. 43. årg. 127 s., ill. (Temanummer om naturen omkring os – Forfatterbiografier – Person- og navnerregister)
- Bahnson, Henner. Djursland. Spredte træk af landskabets dannelseshistorie (s. 31–42, ill.)
- Hagemann, Otto. Barneår på Ristrup (s. 59–68, ill.) (Erindringer 1910–22)
- Hansen, Arne. Rosenholm ådal (s. 69–72, ill.)
- Hansen, Arne. Mens græsset gror svinder fortidens spor (s. 73–74, ill.) (Om den øde kirkegård ved Krogsbæk)
- Kjær, Erik. Østjysk Hjemstavnsforening. Virksomheden fra 1. oktober 1977 til 30. september 1978 (s. 119)
- Kjær Jensen, Wilh. En historisk rejse ad den gamle Randers–Ebeltoft landevej (s. 43–58, ill.) (Om udviklingen ca. 1700–1960)
- Ladefoged, Kjeld. Naturen omkring Århus (s. 81–94, ill.)
- Niemann, A. Frijsenborgs skove i 1820 (s. 9–30, ill.) (Kildehenv.)
- Pedersen, Christian. Sømærketærerne ved Moesgård strand (s. 95, ill.) (Fotografi af maleri)
- Småstrejf fra Østjyllands Kulturfront 1978 (s. 96–118, ill.) (Fredning af arealer ved Rathlousdal i Odder kommune – Forstået eller misforstået landsbybevaring – Litteratur om Østjylland 1977 – Clausholm – Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup – Djurslands Museum – Arbejder-, håndværker- og industrimuseet, Horsens – Forhistorisk Museum, Moesgård – Odder Museum – Kulturhistorisk Museum, Randers – Silkeborg Museum – Købstadsmuseet »Den gamle By«)
- Vestergaard, Kr. Fra Thorsager sogn (s. 75–80, ill.) (1579–ca. 1931)
- Historisk Årbog for Randers Amt. Udgivet af Randers Amts Historiske Samfund. Redigeret af Søren Sloth Carlsen, Henning Hall og Palle Schiødt Rasmussen. 1977. 71. årg. 127 s., ill. (Personregister)
- Andersen, Villads. Lidt om Udbynedder og en af dens gårde (s. 85–99) (1800-tallet)
- Beretning (s. 122–24) (Regnskab og årsberetning for Randers Amts Historiske Samfund)
- Berner, Henrik. Vandkunsten på Clausholm (s. 39–48) (Litt. henv.)
- Breitenbauch, Børge E. Automobilet fortrængte herskabskussen (s. 67–72) (Meilgaard, omkr. 1900)
- Hall, Henning. Igleglas og bristede laksedrømme (s. 49–66) (Apotker Faith, Randers, beg. af 1800-tallet – Litt. henv.)
- Kjær, Henry T. Til mølle (s. 101–04) (Hald, 1900-tallet)
- Litteraturanmeldelser (s. 121) (Udvalg af litteraturtitler vedr. Randers amt)
- Lorenzen, Jørgen. Gudenådalens hjemstavnsforening og Busbjerg (s. 105–112)
- Meinecke, Karl. Et sterbov i Nimtofte (s. 73–83) (1770)
- Noter fra det gamle Randers amt (s. 114–20) (Djurslands museum – Grenå Egnarkiv – Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samling – Mariager kommunes by- og egnshistoriske arkiv – Middeldjurs egnarkiv – Nørhald egnarkiv – Nørre Djurs egnarkiv – Randers lokalhistoriske arkiv – Rosenholm egnarkiv)
- Rasmussen, K. Skytte. Prorindetrængsler på Støvringgård (s. 23–38) (1700-tallets slutn.)
- Schiødt Rasmussen, Palle. Skovgårde (s. 113) (Voldsted, Nørager sogn)
- Historisk Årbog for Randers Amt. Udgivet af Randers Amts Historiske Samfund. Redigeret af Palle Schiødt Rasmussen og Henning Hall. 1978. 72. årg., 131 s., ill. (Personregister)
- All. Manden som drejede historiens gang (s. 11, ill.) (Nekrolog over forhenv. statsminister Jens Otto Krag)
- Bønnerup, J. Randers-industrien for 100 år siden eller historie som avisen fortalte (s. 13–20, ill.)
- Hall, Henning. Historien bag Jens Otto Krags erindringer (s. 101–113, ill.)
- Noter fra det gamle Randers amt (s. 115–121, ill.) (Djursland Museum – Grenaa egnarkiv – Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger – Midtdjurs Egnarkiv – Nørhald Egnarkiv, Tvede – Nørre Djurs Egnarkiv – Purhus kommune – Randers Lokalhistoriske Arkiv – Rosenholm Egnarkiv)
- Nye bøger (s. 122) (Fortegnelse for 1977)
- Qvist Frandsen, Helge. En ny tids bonde. Om mekaniseringen på landet (s. 59–74, ill.) (Ca. 1810–1930)
- Redaktionen. Det store spring fremad – og en aftale livet løb fra (s. 5–10, ill.) (Om industriens udvikling i Randers ca. 1800–1975 – og om et aftalt interview med J. O. Krag om hans syn på arbejdernes kår i 1930'erne)
- Schiødt Rasmussen, Palle. Billeder af nogle købstæder i slutningen af 1800-tallet (s. 75–86, ill.) (Hobro, Mariager, Grenå, Ebeltoft – Litt. henv.)
- Schrøder, F. Fra muskelkraft til motoriserede hestekræfter (s. 87–99, ill.) (Samfærdsel ca. 1600–1970)
- Sloth Carlsen, Søren. Jernbaner og bysamfund på Djursland gennem 100 år (s. 21–44, ill.) (Litt. henv.)
- Sloth Carlsen, Søren. Beretning og driftsregnskab 1977–78 (s. 124–127) (Randers Amts Historiske Samfund)
- Würtz Sørensen, Jørgen. Børnearbejderstrejken i Randers 1898. Baggrund, forspil og efterspil (s. 45–58, ill.) (Litt. henv.)
- Vejle Amts Årbog. Udgivet af Vejle Amts Historiske Samfund. Redigeret af Aksel Nellemann, Sigvard Skov, Axel Rud. 1977. 169 s., ill. (Forfatterbiografier)
- Baagø, Kaj. En dagbog fra besættelsestiden (s. 95–134) (Kolding)
- Baarstrøm, Karl Åge. Gauerlund kommunes skolestruktur i perioden 1933–50 (s. 51–75) (Litt. henv.)
- Christensen, Michael. Jelling kommunes våben (s. 141–43)
- Historisk Samfunds arrangementer i 1977 (s. 163–67) (Vejle Amts Historiske Samfund, regnskab)
- Jensen, Holger. Nørremarkskirken i Vejle. Arkitektens tanker om kirkebyggeriet (s. 77–82) (1970'erne)
- Jensen, Vivi. 1400-årenes glaserede lertøj i Kolding (s. 83–93) (Litt. henv.)
- Jessen, Anna. Overbibliotekar E. H. Gade (s. 159–60) (Nekrolog)

- Museet på Koldinghus – Fredericia museum – Glud museum – Vejle kunstmuseum – Vejle kulturhistoriske museum* (s. 145–56) (Beretninger)
- Nissen, Peter*. Skoleminder (s. 7–51) (Gelballe 1876–1920 – S. 45–51 tilføjelser ved Aksel Nellemann)
- Rude, Axel*. Forhenværende viceskoleinspektør Olaf Åstrup (s. 157–58) (Nekrolog)
- Skov, Sigvard*. Kirkeskib i Bramdrup kirke (s. 135–39) (1977 – Litt. henv.)
- Vejle Amts Årbog*. Udgivet af Vejle Amts Historiske Samfund. Redigeret af Aksel Nellemann, Sigvard Skov og Rudolf Volf. 1978. 192 s., ill. (Forfatterbiografier)
- Adriansen, Inge*. Tante Jane og krigen. Om stemninger og tilstande i Herslev præstegård i 1849 (s. 45–63, ill.) (Udgave af optegnelser 11. maj–6. juli 1849 – Litt. henv.)
- Axboe, Morten*. Om billedkvaderen i Øster Nykirke (s. 41–43) (Om fremstilling af tegning af billedkvaderen – Litt. henv.)
- Bager, A.* Glud Museum (s. 171–173, ill.) (Beretning 1978)
- Christensen, Ole*. Af Eltanggårds historie i første halvdel af 1500-tallet (s. 35–40, ill.) (Litt. henv.)
- Dedenroth-Schov, Poul*. Museet på Koldinghus (s. 163–166, ill.) (Beretning 1978)
- Engelbrecht Jensen, A.* Fredericia Museum (s. 167–170, ill.) (Beretning 1978)
- Folting, Edith*. Min barndoms Juelsminde (s. 7–31, ill.) (Centralbestyrer Otto Olesens erindringer ca. 1890–1920)
- Helby, Erik*. Bondehullet ved Ødis (s. 157–161, ill.) (Vi-geplads på vej)
- Helbæk Nielsen, Magnus*. Livserindringer om begivenheder og mennesker, der prægede mig (s. 105–132, ill.) (Ud- drag af memoirer 1865–ca. 1900 – Med supplerende oplysninger om forfatter og manuskript)
- Helfoft, Jens*. Fra Jelling by og hede. Om matrikuleringsforhold, bondesamfundet og røverfamilien i Fårehuset (s. 65–88) (Ca. 1688–1844)
- Historisk Samfunds arrangementer i 1978* (s. 187–192) (Vejle Amts Historiske Samfund – Med driftsregnskab 1977–78)
- Hvass, Lone*. Vejle kulturhistoriske Museum (s. 175–177, ill.) (Beretning 1978)
- Juelsminde kommunes våben* (s. 33, ill.)
- Nielung, Henrik*. Lidt om ordet Amdam, dets betydning og udbredelse (s. 99–104) (Kartoffelmel – Litt. henv.)
- Norn, Otto*. Industriarkæologi og industrimuseum. En orientering om det nyoprettede industrimuseum i Horsens (s. 89–97, ill.) (Litt. henv.)
- Olesen, Torben*. Fæstningsanlægget i Fredericia (s. 133–156, ill.) (Ca. 1650–1920 – Litt. henv.)
- Rude, Axel*. Borgmester Willy Sørensen 1908–1978 (s. 181–183, ill.) (Nekrolog)
- Skov, Sigvard*. Mogens Lebech 1902–1977 (s. 179–180, ill.) (Nekrolog)
- Hardsyssel Årbog*. Udgivet af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Redigeret af Benny Boysen. 2. rk. bd. 11. 1977. 146 s., ill. (Person-, sted- og navneregister)
- Andersen, Chr.* Husflid i Velling (s. 85–90) (Husflidsarbejde i 1900-tallet)
- Bendixen, Kirsten*. Møntfund fra Ringkøbing amt (s. 37–52) (Litt. henv.)
- Madsen, Carl Gammelgård*. Et Kaj Munk minde (s. 53–58) (Linde)
- Meddelelser fra historiske museer, arkiver og foreninger i Ringkøbing amt* (s. 113–122) (Brande museum – Herning museum – Holstebro museum – Dragon- og Frihedsmuseet, Holstebro – Hjemmeværnsmuseet – Lemvig museum – Ringkøbing museum og Strandgården, Husby klit – Skjern Museum – Struer museum – Egvad egns- historiske samling – De lokalhistoriske arkiver i Herning kommune – Lokalhistorisk arkiv for Holstebro kommune – Ringkøbing lokalhistoriske arkiv – Lokalhistorisk arkiv for Struer kommune – Egnshistorisk arkiv for Thyholm og Jegindø – Egnshistorisk skolesamling i Ulfborg-Vemb kommune – Lokalhistorisk arkiv for Vinding sogn – Egnshistorisk forening for Thyholm og Jegindø – Vinderup egnshistoriske forening – Slægtshistorisk forening, Herning. – Slægtshistorisk forening, Holstebro – Herningholms venner)
- Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkøbing Amt* (s. 122–25, 144) (Beretning og regnskab 1976–77)
- Nielsen, Leif Chr.* Omgaard – en vestjysk landsby fra vikingetid (s. 59–84) (Litt. henv.)
- Rostholm, Hans*. Nye fund fra yngre stenalder fra Skarrild Overby og Lille Hamborg (s. 91–112) (Litt. henv.)
- Sandfeld, Gunnar*. A. K. Jensen (1845–1890) skaberen af Hernings første avis (s. 5–36) (Litt. henv.)
- Udvalg af litteratur om Ringkøbing amt* (s. 127–43) (Systematisk opstillet oversigt)
- Anmeldelser*
- Det nordlige Ringkøbing Amt, litteraturudvalg*. Anmeldt af B.B. (Benny Boysen) (s. 126)
- Jensen, Niels*. Vestjyske jernbaner. 1976. Anmeldt af B.B. (s. 125)
- Register til Hardsyssel årbog 1907–66*. Anmeldt af B.B. (s. 126)
- Hardsyssels Årbog*. Udgivet af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Redigeret af (Benny Boysen). 2. rk. Bd. 12. 1978. 130 s., ill. (Person-, sted- og navneregister)
- Andersen, Chr.* Fra Velling station (s. 25–29, ill.) (1875–1962)
- Flytkjær, H. C.* Tørv, tegl og mergel i Rindom (s. 5–16, ill.) (Ca. 1900–1950)
- Isen, Christian*. En jernbanearbejder (s. 63–65, ill.) (Jernbanearbejderen Johan Victorias skildring af jernbanearbejdernes forhold 1877)
- Jensen, Kjeld B.* Minder fra det gamle Vestjylland. En drengs oplevelser som skolesøgende og som hyrde- dreng omkring 1850 (s. 38–48, ill.) (Om Erik Kristensen fra Hover sogn – Litt. henv.)
- Lillelund, Rigmor*. Videbrev og markmandsinstruks fra Holstebro købstad (s. 17–24) (1793–95 – Kildehenv.)
- Meddelelser fra historiske museer, arkiver og foreninger i Ringkøbing amt* (s. 115–122) (Brande Museum – Herning Museum – Holstebro Museum – Dragon og frihedsmuseet, Holstebro – Hjemmeværnsmuseet – Lemvig

Museum – Ringkjøbing Museum og Strandgården, Husby Klit – Skjern Museum – Struer Museum – Eg-
vad Egnshistoriske Samling – Lokalhistorisk Samling
for Gjellerup sogn – Det lokalhistoriske Arkiv i Her-
ning – Lokalhistorisk Arkiv for Holstebro kommune –
Rind-Arnborg Egnarkiv – Ringkjøbing Lokalhistori-
ske Arkiv – Lokalhistorisk Arkiv for Struer kommune –
Egnshistorisk Arkiv for Thyholm og Jegindø – Egnshi-
storisk Skolesamling Ulfsborg-Vemb kommune – Lo-
kalhistorisk Arkiv for Vinding Sogn – Ringkjøbing amts
arkiver, RAA – Slægtshistorisk Forening, Herning –
Herningsholms Venner – Slægtshistorisk Forening,
Holstebro – Egnshistorisk Forening for Thyholm og
Jegindø – Vinderup Egnshistoriske Forening)

Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkjøbing Amt (s.
123–126) (Beretning og regnskab 1977–78)

Mårup, Egon. Jydske Dragonregiment i Holstebro (s.
67–78, ill.) (1953–1978)

Nislev, Gunnar. Fire generationer på Gudum Kloster (s.
49–62) (1762–ca. 1900)

Rostholm, Hans. Udgravninger ved Herningsholm (s.
79–113, ill.) (Med fortegnelse over knoglefund – Litt.
henv.)

Vestergaard, Oluf. Røverbander fra Herningegnen under
besættelsen (s. 31–35)

Anmeldelser

Møller, K. De samvirkende Landøkonomiske Foreninger i
Ringkjøbing Amt 1902–77. 1977. Anmeldt af Jø (Jørgen
Østergaard) (s. 127–128)

Oldsvejen fra Dybd til Hagebro. Udg. af Holstebro bibliotek
1978. Anmeldt af B.B. (Benny Boysen) (s. 128)

Storåen. Udgivet af Benedikt Gullach, Torben Skov og
Knud Richard. 1978. Anmeldt af K.Bj. (s. 127)

Fra Ribe Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe
Amt. Redigeret af Valdemar Andersen, Verner Bruhn,
H. K. Kristensen og Svend Mogensen. 1977. Bd. 20–2.
325 s., ill. (Person-, sted- og sagregister til bd. 20 1–2)

Andersen, Vald. Historisk Samfund for Ribe Amt 1902–77
(s. 307–22)

Arnfred, J. Th. Poul la Cour (s. 524–37)

Beretning, nye medlemmer, regnskab (s. 603–07) (Historisk
Samfund for Ribe Amt)

Bruhn, Verner. Ribe Amts 2. valgkreds. Folketingsvalg
1848–1915 (s. 456–88) (Litt. henv.)

Frederiksen, Niels. Fra sejl til damp på Fanø (s. 556–89)
(Skibsfart i 1800-tallet – Litt. henv.)

Hansen, S. Manøe. Kopskatteudskrivningen i Ho-Oksby
sogne 1718 (s. 538–41) (Litt. henv.)

Hvass, Steen. Udgravningerne i Vorbasse (s. 345–85)
(Boplads 400–1000 e. Kr. – Litt. henv.)

Kristensen, H. K. Kgl. ordenshistoriograf Albert Fabritius
(s. 591–93) (Nekrolog)

Kristensen, H. K. Nogle sager fra ryttergodset (s. 542–55)
(Slutn. af 1600-tallet – Litt. henv.)

Kaae, Bue. Ribe bispekrønike i kildekritisk belysning sat i
relation til den kirkelige og politiske udvikling i Dan-
mark og Europa (s. 489–523) (Litt. henv.)

Mogensen, Svend. Stiftamtmand M. Edelberg (s. 590–91)
(Nekrolog)

Nissen, J. Om Oplivelse af historisk Sans (s. 330–344)
(Genoptryk fra årbog 1902)

Skovgaard-Petersen, Vagn. Undervejs til »Oplivelsen af den
historiske sans« (s. 323–29) (Kommentar til J. Nissens
artikel i anledning af samfundets 75-års jubilæum)

Anmeldelser

Andersen, Marius Jager. Anders Hansen og gamle Niels
Andersen fra Janderup. Anmeldt af H. K. Kristensen
(s. 594)

Andersen, Vald. Hald hovedgård 1435–1975. 1976. An-
meldt af H. K. Kristensen (s. 595)

Gravesen, Marie. Tidsbilleder fra Vestjylland – Sydgrøn-
land – Færøerne. 1976. Anmeldt af Vald. Andersen (s.
598–99)

Gregersen, H. V. Egnen omkring Vojens. 1977. Anmeldt af
Verner Bruhn (s. 599–600)

Jensen, J. H. Landsbylærer i genvundet land. 1976. An-
meldt af H. K. Kristensen (s. 596–97)

Kusk, Jens. Tvillingssogne af Geest og Marsk bd. 2. 1976.
Anmeldt af Vald. Andersen (s. 599)

Mark og Montre 1976. Anmeldt af Vald. Andersen (s.
597–98)

Mygind, Cai. Slægtsbog for Bollerup Sophus Laustsen og
Ane Dothea Pedersen. 1976. Anmeldt af H. K. Kri-
stensen (s. 594)

Lassen, Aksel. Valg mellem tysk og dansk. 1976. Anmeldt
af H. K. Kristensen (s. 595–96)

Nielsen, Viggo. Erindringer. 1976. Anmeldt af H. K. Kri-
stensen (s. 594)

Kaae, Bue (udg.). Peder Hegelunds almanakoptegnelser
1565–1613. 1976. Anmeldt af Bent Iversen (s. 600–02)

Nørgaard, Andreas. Træk af Seem sogns hjemstavns histo-
rie. 1945 (genoptryk 1976). Anmeldt af Vald. Ander-
sen (s. 598)

Pontoppidan-Thyssen, A. Vækkelse, kirkefornyelse og nati-
onalitetskamp i Sønderjylland 1815–1850. 1976. An-
meldt af H. K. Kristensen (s. 596)

Skade, H. N. Elever i Hunderup skole 1900. 1976. An-
meldt af H. K. Kristensen (s. 594)

Vadehavet. 1976. Anmeldt af H. K. Kristensen (s. 597)

Fra Ribe Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe
Amt. Redigeret af Kirsten Agerbæk, Vald. Andersen,
H. K. Kristensen og Jens Kusk. 1978. Bd. 21-1. 230 s.,
ill.

Andersen, Vald. Den »mindre landevej« Hjerding-Kolding.
Hovedvej 1 omkring 1851 (s. 183–192) (Litt. henv.)

Andersen, Vald. Gørding herred. Thomas Hillerups opteg-
nelser om Darum sogn (s. 199–209) (1768)

Beretning 1977–78 (s. 225–230) (Historisk Samfund for
Ribe Amt – Med regnskab 1977)

Dragsbo, Peter. Gavlg og tårn. Nogle træk i bygningskultu-
ren i og omkring Esbjerg efter 1850 (s. 11–26, ill.)
(Litt. henv.)

Grove-Stephensen, F. S. En Sønderho kaper (s. 178–182)
(Kaperkaptajn Gregers Pedersen Carstensen)

- Kaae, Bue.* Ripensiske studenter i København i slutningen af det 16. århundrede. En studie over Peder Kristensens almanakoptegnelser (s. 44–109, ill.) (Litt. henv.)
- Kristensen, H. K.* Svinedrifter (s. 27–43) (Ca. 1600–1850 – Litt. henv.)
- Kristensen, H. K. m.fl.* Historisk Samfunds mærke (s. 193–198, ill.) (Historisk Samfund For Ribe Amts segl)
- Kristensen, H. K.* En vestjysk skippers lastningsbesværigheder i året 1600 (s. 210–211) (Rasmus Nielsen, Sønder side)
- Kristensen, H. K.* Mindeord over H. K. Skøde (s. 214–215)
- Krummes, Karl.* Højbjergningen i Filsø gennem tiderne (s. 155–164, 1 kort) (Ca. 1850–1900)
- Larsen, Evald.* Noget om nogle af Varde Skovbogades gamle gårde, som måtte forsvinde (s. 126–154, ill.) (Ejendomshistorie ca. 1780–1940)
- Lauridsen, Laurids.* En daglejers hjem og dets skæbne (s. 165–177) (Erindringer fra Vrenderup ca. 1900)
- Legardt Skov, Fris.* Gamst ca. 1900 (s. 110–125, ill.)
- Schlanbusch, Henning.* Dommerfuldmægtig i Varde (s. 3–10) (Erindringer ca. 1930)
- Schlanbusch, Henning.* Vide for Maade by af Jerne sogn (s. 212–213) (1779)
- Anmeldelser*
- Andersen, Richard. J. Th.* Arnfred fortæller. 1977. (Anmeldelsen usigneret) (s. 216)
- Eller, Poul.* Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg 1878–1978. 1978. Anmeldt af H. K. Kristensen (s. 221) (Litt. henv.)
- En vestjysk privatbane 1978 »Vestbanen«.* Udgivet af Varde Museum. 1978. Anmeldt af Vald. Andersen (s. 220)
- Esbjerg – by og egn.* Af H. Meesenburg, F. Lauridsen, P. Dragsbo, og S. Tougaard. Udgivet i anledning af Esbjerg kommunale Skolevæsens 100-års jubilæum. Bygd 1977 (Anmeldelsen usigneret) (s. 216–217)
- Fanø – bebyggelse og landskaber.* Udgivet af Rosendahls bogtrykkeri. 1978. (Anmeldelsen usigneret) (s. 220–221)
- Henningsen, Lars N.* Fattigvæsenet i de sønderjyske købstæder 1736–1841. 1978. (Anmeldelsen usigneret) (s. 219)
- Kristensen, H. K. (udg.).* En dansk bondeskipperes historie. Søren N. Raschs optegnelser. 1977. (Anmeldelsen usigneret) (s. 221–223)
- Manøe Hansen, S.* Strandinger og redningsaktioner fra Skallingen til Nymindegab 1852–1975. 1977. Anmeldt af Dorte Haahr Carlsen (s. 223–224)
- Mark og Montre* 1977. (Anmeldelsen usigneret) (s. 219–220)
- Ravn, L. S.* Lærerne i Nordslesvig ca. 1814–1920. 1978. (Anmeldelsen usigneret) (s. 218)
- Sønderjyske årbøger* 1977. (Anmeldelsen usigneret) (s. 217–218)
- Sønderjyske Årbøger.* Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Ved Dorrit Andersen, Knud Fanø og G. Jepsen. 1977. 250 s., ill.
- Andersen, Dorrit.* Tyve år i en sønderjysk redaktion. Redaktør Ernst Christiansens optegnelser om Flensborg Avis 1892–1912 (s. 178–99) (Litt. henv.)
- Bognyt* ved D. A. (Dorrit Andersen) O. C. (Olav Christensen) K. F. (Knud Fanø) J. R. (Johan Runge) og J. W. (Jørgen Witte) (s. 211–16) (Danske landkommuner 1842–1970, 1976 – Erling Olsen. Statistik for historikere, 1976 – H. E. Sørensen. Revolution i Skærbæk, 1976 – F. Dinesen Hansen. Nordfrisland – digernes land, 1976 – H. E. Sørensen. Vadehavet. Marsk og mennesker, 1976 – Nis-Edwin List Pedersen. Sagn og historier fra Rømø, 1976 – Foreløbige arkivregistraturer. LA-Sønderjylland – Reimer Kay Holander. Theodor Storm. Der Schimmelreiter, 1976)
- Garde, H. F.* Dansk højskolemand i Sønderjylland efter 1864. Breve fra Adolf Knudsen 1866–71 (s. 34–59) (Litt. henv.)
- Jensen, H. P.* Det preussiske forligsmandsystems praksis i Tislund sogn 1880–1919 (s. 113–117)
- Jensen, J. H.* Et stykke landsbyhistorie i kildebelysning Tumbøl 1914–66 (s. 5–33) (Litt. henv.)
- Noter og Nyt* (s. 217–40) (Landsarkivet 1976 – Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg 1976–77 – Haderslev museum – Åbenrå museum – Museet på Sønderborg slot – Tønder museum – Sønderjyllands museum – Midtsønderjyllands museum og Gram slot – Kunstmuseet, Holmen, Løgumkloster – Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler på Jakob Michelsens gård i Kolstrup – Historisk forening for Gråsten by og egn – Den store egnsvandring 1976 – Vedrørende stof til Noter og Nyt – Amtskredsens arbejde. Haderslev amtskreds – Åbenrå amtskreds – Sønderborg amtskreds – Tønder amtskreds – Sydslesvig amtskreds)
- Poulsen, Agnes Schmidt.* Etableringen af partiet Venstre i Nordslesvig efter genforeningen 1920 (s. 118–77) (Litt. henv.)
- Weitling, Günther.* Indre mission i Nordslesvig før århundredskiftet. En oversigt (s. 60–112) (Litt. henv.)
- Tillæg til medlemsfortegnelsen* (s. 248–50) (Historisk Samfund for Sønderjylland)
- Årsberetning og regnskab 1976–77* (s. 241–47) Ved Peter Kr. Iversen og Hugo Lildholdt (Historisk Samfund for Sønderjylland)
- Anmeldelser*
- Bruun, Hans S.* På dødsræs gennem Hitlers Tyskland. Anmeldt af Poul Andersen (s. 203–05)
- Jensen, J. H.* Landsbylærer i genvundet land. Anmeldt af Thomas Madsen (s. 207–10)
- Schubert, Lars H. og Johann Runge (red.).* Barn og ung i Flensborg 1920–45. Anmeldt af Eskild Bram (s. 200–02)
- Sønderjyske historikere efter 1864.* Anmeldt af Johann Runge (s. 205–07)
- Sønderjyske Årbøger.* Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Ved Dorrit Andersen, Knud Fanø og G. Japsen. 1978. 266 s., ill.

- Andersen, Poul. Mine ni år i Højer (s. 132–190, ill.) (1935–44)
- Bognyt. Ved D. A. (Dorrit Andersen), K.F. (Knut Fannøe) og O.C. (Olav Christensen) (s. 219–223) (Omhandler: Leif Ingvorsen (red.). Lokalhistorie. En vejledning til undervisnings- og studiebrug. 1978 – Knud Prange. Heraldik og historie. 2. rev. udgave. 1977 – Harald Roesdahl. Gamle glas og karafler. Historie. Beskrivelse. Bestemmelse. 1977 – H. E. Sørensen. Skærbæk kirke. 1977 – Lorens Hanssen. Grønlandsfarerne i året 1777. 1977 – H. E. Sørensen. Røms historie. 1977 – Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte 1928–1978. Kleine Reihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte. Heft 1. 1978. – Jubilæumskrift Møgelønderhus 1907–1977. – Private personarkiver. Rigsdagsmand Gustav Johannsen (død 1901) og svigersønnen, folketingsmand Johan Ottosen (død 1904). Rigsdagsmand H. P. Hansen (død 1936) og hustru fru Helene Hansen, f. Iversen (død 1935). (Foreløbige arkivfortegnelser). 1977)
- Fangel, Henrik. Herremænd på Haderslev Næs i middelalderen (s. 5–47, ill.) (Litt. henv.)
- Jensen, H. P. Ries-slægten i Stenderup. Fra Ries'ernes gård (s. 48–70, ill.) (1664–1947)
- Jørgensen, Harald (udg.). H. P. Hanssens breve til A. D. Jørgensen. I. 1888–92 (s. 71–131, ill.) (Litt. henv.)
- Noter og Nyt (s. 224–254, ill.) (Omhandler: Holger Jacobsen in memoriam – Landsarkivet 1977 – Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg 1977–78 – Haderslev Museum – Åbenrå Museum – Museet på Sønderborg Slot – Tønder Museum – Sønderjyllands Kunstmuseum – Midtsønderjyllands Museum – Kunstmuseet Holmen, Løgumkloster – Samlingen af arbejdsredskaber og bondeøbler på Jacob Michelsens gård i Kolstrup – Højer Mølle – Historisk Forening for Gråsten by og egn – En rettelse – Den store egnsvandring 1977 – Haderslev Amtskreds – Åbenrå Amtskreds – Sønderborg Amtskreds – Tønder Amtskreds – Sydslesvigs Amtskreds – Vedr. stof til »Noter og Nyt«)
- Tillæg til medlemsfortegnelse (s. 262–266) (Historisk Samfund for Sønderjylland)
- Årsberetning og regnskab 1977–78. Ved Peter Kr. Iversen og H. Lildholdt (s. 255–261) (Historisk Samfund for Sønderjylland)
- Anmeldelser
- Dybbøl sogns historie. Udgivet af det lokalhistoriske udvalg. 1976. Anmeldt af Chr. Stenz (s. 191–193)
- Gregersen, H. V. Egnen omkring Vojens. En sønderjysk kommunes historie. Tiden indtil 1864. 1977. Anmeldt af Henrik Fangel (s. 194–203) (Tillige anmeldelse af: Hygum sogn. Træk fra oldtid til nutid. Udgivet af Hygum Hjemstavnsforening. 1972 – Jes M. Holdt. Glimt af Løjt sogns historie. 1976 – Steffen Steffensen. Nustrup sogn. 1971)
- Holdt, Jes M. Glimt af Løjt sogns historie. 1976. Anmeldt af Henrik Fangel (s. 194–203) (Tillige anmeldelse af: H. V. Gregersen. Egnen omkring Vojens. En Sønderjysk kommunes historie. Tiden indtil 1864. 1977 – Hygum sogn. Træk fra oldtid til nutid. Udg. af Hygum Hjemstavnsforening. 1972 – Steffen Steffensen. Nustrup sogn. 1971)
- Hygum sogn. Træk fra oldtid til nutid. Udg. af Hygum Hjemstavnsforening. 1972 – Steffen Steffensen. Nustrup sogn. 1971)
- Hygum sogn. Træk fra oldtid til nutid. Udgivet af Hygum Hjemstavnsforening. 1972. Anmeldt af Henrik Fangel (s. 194–203) (Tillige anmeldelse af: H. V. Gregersen. Egnen omkring Vojens. En sønderjysk kommunes historie. Tiden indtil 1864. 1977 – Jes M. Holdt. Glimt af Løjt sogns historie. 1976. – Steffen Steffensen. Nustrup sogn. 1971)
- Møller, Peter J. Haderslevdreng mellem tysk og dansk. 1978. Anmeldt af Eskild Bram (s. 215–218)
- Pontoppidan Thyssen, A. (udg.). Dansk præste- og sognehistorie. Bd. 10. Haderslev Stift. Hæfte I og II. 1977. Anmeldt af Marius Storgaard (s. 207–208)
- Pontoppidan Thyssen, Anders. Vækkelse, kirkefornyelse og rationalitetskamp i Sønderjylland 1815–1850. 1977. Anmeldt af Asger Nyholm (s. 208–212)
- Ravn, L. S. Lærerne i Nordslesvig ca. 1814–1920. Bd. I–II. 1978. Anmeldt af Eskild Bram (s. 212–215)
- Steffensen, Steffen. Nustrup sogn. 1971. Anmeldt af Henrik Fangel (s. 194–203) (Tillige anmeldelse af: H. V. Gregersen. Egnen omkring Vojens. En sønderjysk kommunes historie. Tiden indtil 1864. 1977 – Jes M. Holdt. Glimt af Løjt sogns historie. 1976 – Hygum sogn. Træk fra oldtid til nutid. Udg. af Hygum Hjemstavnsforening. 1972)
- Voigt, Harald. Der Sylter Weg ins Dritte Reich. Die Geschichte der Insel Sylt vom Ende des Ersten Weltkriegs bis zu den Anfängen der nationalsozialistischen Diktatur. Eine Fallstudie. 1977. Anmeldt af Bjørn Rosengreen (s. 203–206)
- Fra Als og Sundeved. Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved. 1977. Hefte 55. 108 s., ill. (Gamle Fotografier fra Als og Sundeved) (Fortegnelse over fotografier s. 96–102)
- Historisk Samfund for Als og Sundeved (s. 104–106) (Beretning 1976)
- Museet på Sønderborg Slot (s. 107–08) (Beretning 1976)
- Fra Als og Sundeved. Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved og Sønderborg Handelsstandsforening. 1978 Hefte 56. 143 s., ill. (Kavalkade over Sønderborgs historie 1878–1978 i anledning af Sønderborg Handelsstandsforenings 100-års jubilæum) (anm. s. 527).
- Hansen, A. P. Sønderborg Handelsstandsforening (s. 136–143, ill.)
- Historisk Samfund for Als og Sundeved (s. 129–132, ill.) (Beretning 1977)
- Museet på Sønderborg Slot (s. 133–135) (Beretning 1977)
- Schultz Nielsen, A. Et kik ind i fremtiden (s. 117–123) (Prognose for udviklingen i Sønderborg handelsområde frem til 1990)
- Sønderborg i 100 år (s. 9–10) (Udviklingen 1864–77)
- Sønderborg 1878 (s. 11–12, ill.) (Beskrivelse af Handelsstandsforeningens oprettelse og forskellige nye erhvervs-virksomheder)
- Sønderborg 1879–1978 (s. 13–116, ill.)

Litteratur om Danmarks forhistorie 1969–1973

Af C. J. Becker

Gennem en årrække har Fortid og Nutid bragt oversigter over ny arkæologisk litteratur, hvor materialet for fireårs perioder var samlet, ledsaget af en vejledende og vurderende kommentar. En fortsættelse for næste periode, omfattende 1969–72, var forberedt allerede i det følgende år gennem opstilling af en litteraturliste. Selve kommentaren blev forsinket, og et nyt forsøg på at afslutte arbejdet nogle år efter led samme skæbne. I mellemtiden var der taget et vigtigt initiativ inden for det samme område, nemlig udsendelsen af »Nordic Archaeological Abstracts« (NNA), hvor der fra og med 1974 publiceres korte referater af vigtige arbejder i alle de nordiske lande, samtidig med at også historisk arkæologi og tilgrænsende etnologiske discipliner er medtaget. Foreløbig er materialet fra 1974 til 1977 publiceret i årlige bind.

For ligesom at få kontakt med NNA, blev det besluttet at udvide den afsluttende, rent danske oversigt over forhistorisk arkæologi med året 1973, og materialet er derefter indarbejdet i litteraturlisten. Efter den nye forsinkelse med kommentaren må det nok anses for vanskeligere at give en fair vurdering af disse fem års meget omfattende produktion, idet man f.eks. ville være fristet til at tage hensyn til mange fund og resultater fra de følgende år. Derfor har jeg fundet det rigtigt at bringe listen uden den vurderende kommentar, idet den formentlig i sig selv vil have en vis værdi.

Da litteraturlisten som de foregående år er lavet så udførlig som muligt og derfor omfatter selv ganske små og tilsyneladende uvæsentlige bidrag, vil den måske være vanskelig at bruge uden hjælpemidler. Derfor er der

lavet en oversigt over emner fra de enkelte oldtids-perioder, ordnet efter samme princip som de forudgående oversigter. Yderligere er der for hver periode forsøgt en opdeling i tre grupper (I–III);¹ I betegner selvstændige bøger og afhandlinger af tilsvarende betydning, II angiver arbejder af primær interesse især for fagarkæologer, medens III betegner små bidrag eller rapporter om enkelte fund, d.v.s. hvad de fleste læsere kan springe over. For yderligere at lette brugen er der desuden i afsnittene om vikingetid og mere almindelige arbejder tillige givet henvisninger til en række stikord.

Det må nævnes, at listen kun omfatter arbejder eller bidrag, som foreligger trykt som bøger, årbogs- eller tidsskrift-artikler. Materiale fra dagspressen, stencilerede museums-rapporter og lignende former for publikationer er som tidligere ikke medtaget. Herved kommer f.eks. de arkæologistuderendes nordiske organ »kontaktstencil« heller ikke med, skønt det stadig hyppigere bliver citeret (fortrinsvis af forfatterne selv); i anden forbindelse har jeg her i Fortid og Nutid omtalt denne række (1979, hefte 1, s. 4), således at man ad den vej kan finde frem til den.

1. *Palæolitisk tid*

A. *ældre palæolitikum*

II 160

III 42, jfr. 110, 289a

B. *yngre palæolitikum*

II 25, 41, 68, 286

III 21, 26, 34, 40, 66, 103, 138, 261

2. *Mesolitisk tid*

A. *almindeligt*

II 70

1. Ved disse grupper henviser tal til den efterfølgende liste, der er ordnet efter samme princip som i tidligere oversigter her i tidsskriftet (XVI, 344; XVIII, 176; XIX, 22; XX, 155; XXI 346; XXIII, 27 og XXIV, 243. – Den første af oversigterne, for 1939 og 1940, var uden litteraturliste, se bd. XIV, 39). – Mag. art. Poul Otto Nielsen har hjulpet mig med den nye liste.

- III** 27, 133, 212, 225
- B. *Maglemose*
II 69, 162
III 99, 136, 245, 246
- C. *Gudenå*
II 22
III 350
- D. *Kongemose og Ertebølle*
II 18, 67
III 19, 23, 28, 59–61, 71, 130, 177, 224
3. *Neolitisk tid*
- A. *almindeligt*
III 27, 46, 289
- B. *Tragtæggekultur*
I 285
II 47, 85, 93, 127, 135, 179, 251
III 33, 38, 83, 87, 88, 90, 92, 129, 139, 163, 164, 165, 176, 178, 180, 196, 208, 209, 257, 278, 279, 283, 284, 298, 300
- C. *Enkeltgravskultur*
(og *klokkeæggekultur*)
II 349
III 142, 148, 169, 206, 208, 211, 241, 242, 274, 275, 302, 329, 330, 332, 337
- D. *Sen-neolitisk tid*
I 198
II 349
III 290, 345
4. *Bronzealder*
- A. *almindeligt*
I 109
II 172, 210
- B. *ældre bronzealder*
I 29, 259
II 199, 260
III 236, 258, 263, 276, 291, 299, 303, 314, 315, 319, 320
- C. *yngre bronzealder*
II 144, 149, 155, 316, 318
III 44, 45, 114, 116, 117, 143, 150, 151, 153, 157, 185, 277, 288, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 313, 323, 325, 342
- D. *helleristninger*
I 105
II 172, 210, 268
III 111, 113m 115, 118, 161, 269, 270, 314
5. *Jernalder*
- A. *almindeligt*
I 95, 119
II 2, 37, 43, 128, 220, 341
III 140, 158, 238, 240, 339
- B. *Førromersk jernalder*
II 7, 39, 190
III 31, 36, 50, 73, 97, 122, 141, 166–168, 170, 184, 189, 226, 253, 347, 348
- C. *Romersk jernalder*
I 5, 7
II 203, 344
III 3, 8, 9, 20, 72, 120, 121, 125, 146, 159, 183, 191, 201, 202, 204, 228, 232, 233, 234, 247, 309, 328, 333
- D. *Germansk jernalder*
I 98, 132, 343
II 124, 128, 217, 237, 344
III 1, 6, 32, 48, 55, 125, 173, 175, 205, 304, 322, 338
- E. *Vikingetid*
I 16, 77, 94, 100, 182, 340
II 147, 192, 223, 237, 250, 281
III 1, 4, 10, 14, 49, 51, 52, 76, 78, 81, 107, 108, 134, 174, 181, 187, 195, 205, 216, 218, 220, 221, 222, 264–66, 280, 282, 297, 331, 334, 335, 336, 341
- (Efter stikord):
Jelling: 11, 12, 107, 108, 135, 216.
Ribe: 51, 52, 249.
Skibe, skibsfart: 65, 79, 80, 81, 82, 94, 223, 250, 254.
Trelleborgene: 4, 78, 264, 265, 266.
Århus: 15, 16, 207, 249.
6. *Oversigter, tværgående emner, nabodiscipliner*
(»hjælpevidenskaber«)
- A. *Oversigter*
I 30, 75, 106, 112, 219, 262, 287
II 2, 35, 62, 128, 145, 172, 252
III 66, 83, 96, 197, 220, 317, 321, 324
- B. *Tværgående emner*
veje: 229, 230, 305
bebyggelse: 321, 324
- C. *Nabodiscipliner*
Almindeligt: 262, 327
Historie: 156, 249, 281
Zoologi: 86, 133, 137, 224–226, 243–246
Botanik, pollenanalyse: 56, 57, 134
C-14 datering: 292–96
Termoluminiscens-datering: 213, 214, 215
Dendrokronologisk datering: 327
Konservering: 74, 143, 247, 267, 306
- D. *Forsøg, rekonstruktioner*: 123, 188
- E. *Diverse*
194, 200, 235, 239, 252, 255, 256

Litteraturliste

1. Albrechtsen, Erling: Tre fynske Guldfund. Fy Mi 1969, 1–8.
2. – Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn. Kuml 1970, 123–143.
3. – Gravpladsen ved Gyngstrup. Fy Mi 1970, 111–122.
4. – Vikingetidens Odense. Fy Mi 1970, 123–131.
5. – Fynske Jernaldergrave IV. Gravpladsen på

- Møllegaardsmarken ved Broholm. Fynske Studier IX, Odense 1971. 302 s.
6. – Angler, saxere, jyder og fynboer i det 5. århundrede. Fy Mi 1972, 31–42.
  7. – Fynske Jernaldergrave V. Nye Fund. Fynske Studier X, Odense 1973. 116 s.
  8. Albrethsen, Sv. E.: Disse mennesker mener – [rige gravfund, y.rom.j.] Skalk 1973, nr. 5, 3–8.
– se Hansen, Ulla Lund.
  9. Andersen, B.: Højgaardfundets hagekorsfibula. Hist Samf Gladsaxe 1968.
  10. Andersen, Harald: Vikinger fra uvant synsvinkel. [Lejre]. Skalk 1969, nr. 1, 3–8.
  11. – Jellings store sten. Skalk 1970, nr. 2, 26–30.
  12. – Om at gøre høj. [Jelling]. Skalk 1972, nr. 6, 12–15.
  13. Andersen, Hellmuth H.: Tordenguden. [gravf.vik.tid]. Skalk 1971, nr. 3, 4–8.
  14. – og Klindt-Jensen, Ole: Hesselbjerg. En gravplads fra vikingetid. Kuml 1970, 31–40.
  15. – og Madsen, Hans Jørgen: Portræt af en oldtidsby. Skalk 1972, nr. 2, 10–15.
  16. – Crabb, P. J. og Madsen, H. J.: Århus Sønder vold, en byarkæologisk undersøgelse. Jy Ark Selsk Skr IX, 1971. 337 s.
  17. Andersen, Niels H.: Et bopladskompleks fra sten- og bronzealder på Nordvestfyn. Fy Mi 1970, 101–09.
  18. Andersen, Søren H.: Brovst, en kystboplads fra ældre stenalder. Kuml 1969, 67–87.
  19. – Flintægdolken fra Flynderhage. Kuml 1969, 91–95.
  20. – Guldring og sporer. Skalk 1969, nr. 1, 9–11.
  21. – Senglaciale bopladser ved Bro. Fy Mi 1970, 85–98.
  22. – Gudenåkulturen. Holstebro Mus Års 1970–71, 14–32.
  23. – Ertebøllekulturens harpuner. Kuml 1971, 73–125.
  24. – En gravhøj ved Brørup Skovgård. Skvæt (Årsskr. Mus. Skanderborg), 1971, 8–11.
  25. – Bro, en senlaciale boplads på Fyn. Kuml 1972, 7–60.
  26. – En skafningepil fra Årupgård. Haderslev Amts Mus 13, 3, 1972, 95–97.
  27. – Overgangen fra ældre til yngre stenalder i Sydskandinavien set fra en mesolitisk synsvinkel. Bonde-veidemann, bofast–ikke bofast i nordisk forhistorie. XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970, Tromsø Museums Skrifter vol. XIV, 1973, s. 26–44.
  28. – En jæger gik – [mesolitisk ravsmykke]. Skalk 1973, nr. 4, 32.
  29. Auer, E. og Kersten, K.: Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen, I, Frederiksborg und Københavns Amt. Kbh–Neumünster 1973. 205 s. + 175 tavler og 6 kort.
  30. Arkæologisk ABC. Håndbog i dansk forhistorie. Politikens Forlag, Kbh. 1972, 351 s.
  31. Bahson, Hener: Spor af muldflugt i keltisk jernalder påvist i højmoseprofiler. Danm geol unders Årb 1972, 7–12.
  32. Bech, Jens-Henrik: Små lave høje. Brudstykker, tilrettet Holger Friis. Hist Sam f Vends 1971, 109–115.
  33. Becker, C. J.: Grav eller tempel? En kultbygning fra yngre Stenalder ved Herrup, Vestjylland. Nat Mus Arb 1969, 17–28.
  34. – Ældste pil. Skalk 1969, nr. 4, 3–6.
  35. – Litteratur om Danmarks forhistorie 1965–1968. Fort Nut XXIV, 1970, 243–84.
  36. – De gådefulde lerblokke fra ældre jernalder. Kuml 1970, 145–51.
  37. – Zur Frage der eisenzeitlichen Moorgefäße in Dänemark. Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. Abhandlungen der Akad. d. Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historisch Klasse. Dritte Folge Nr. 74. Göttingen 1970. (= Symposium Reinhausen 1968).
  38. – Die Steinpackungsgräber der dänischen Trichterbecher-Kultur. Actes du VIIe Congrès Intern. des Sciences Préhist. et Protohist. Prague 1966. Praha 1970, 512–15.
  39. – Früheisenzeitliche Dörfer bei Grøntoft, Westjütland. 3. Vorbericht: Die Ausgrabungen 1967–68. Acta Arch 42, 1971, 79–110.
  40. – Eine Kerbspitze der Hamburger Kultur Stufe aus Jütland. Festschrift A. Rust. Fundamenta, Köln 1971, 362–64.
  41. – Late Palaeolithic finds from Denmark. Proceedings of the Prehistoric Society, vol. XXXVII, 2, 1971, 131–139.
  42. – Istdismandens Redskaber. Skalk 1971, nr. 4, 3–7.
  43. – »Mosepotter« fra Danmarks jernalder. Problemer omkring mosefundne lerkar og deres tolkning. Årb Oldk Hist 1971, 5–60.
  44. – Ein Hausgrundriss der späten Bronzezeit aus Westjütland. Kleemann-Festschrift. Bonner Hefte zur Vorgeschichte Nr. 3, 1972, 13–17.
  45. – Hal og hus i yngre bronzealder. NatMus Arb 1972, 5–16.
  46. – Problemer omkring overgangen fra fangstkulturer til bondekulturer i Sydskandinavien. Bonde-veidemann, bofast–ikke bofast i nordisk forhistorie. XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970, Tromsø Museums Skrifter, vol. XIV, 1973, 6–21.
  47. – Studien zu Neolithischen Flintbeilen. Metodische Probleme – Neue Formen und Varianten der dicknackigen Beile innerhalb der Trichterbecherkultur – Chronologische Probleme. Acta Arch 44, 1973, 125–186.
  48. – En fuglenål fra Danmarks folkevandringstid. Honos Ella Kivikoski. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 75, 1973, 18–19.
  49. Bencard, Mogens: Grubehuse i Okholm. Mark og Montre 1969, 26–36.
  50. – En gårdtomt fra før-romersk jernalder. Mark og Montre 1970, 5–17.
  51. – Viking Age Ribe. Frühe Städte im westlichen

- Ostseeraum. Symposion des Sonderforschungsbereich 17 »Skandinavien- und Ostseeraumforschung«, Christian-Albrechts-Universität Kiel, Mai 1972. Kiel Papers '72, Neumünster 1973, 85–90.
52. – Ribes vikingetid. En foreløbig redegørelse for udgravningerne 1972/73. Mark og Montre 1973, 28–48.
53. Bender Jørgensen, Lise: Et fodbæger i særegen form fra Stensebygård, Bodilsker sogn. Bornholmske Samlinger II rk. – 5. bd. 1971, 77–81.
54. Bendixen, Erik: Solvogn og solkult; i Ove Bruun Jørgensen (udg.): Bronzealderens Billedkunst, Holbæk 1972, 77–97.
55. Bendixen, Kirsten: Mønterne fra Dankirke. Nat Mus Arb 1972, 61–66.
56. Berglund, B. E.: Vegetation and human influence in South Scandinavia during Prehistoric time. Oikos Suppl. 12, 9–28.
57. Berglund, Joel: Fund af meldrøjer i yngre bronzealder. Holstebro Mus Års 1972–73, 67–70.
58. Bernhardsen, Torben B.: Nye fund i »Lunden«. Ballerup hist For årshefte nr. 15, 1969, 8–11.
59. – Veksø Bro. En boplads fra Ertebøllekulturen ved Værebros Å i Veksø sogn. F. Frb amt 1970, 59–68.
60. – Ertebølle-bopladsen Lunden. Ballerup hist For, 17, 1971, 3–19.
61. – Ertebølle-bopladsen ved Veksø bro. Hist For for Værløse Kommune, Årsskrift 1973.
- 61a – To Ahrensburg-lignende skaftungepilespidser fra Veddelev-bopladsen i Roskilde Fjord. Ballerup hist For, 19, 1973.
62. Bjørn, Arne: Ild og Ler. Mennesket, ilden og leret gennem tiderne. Kbh. 1969. 88 s.
63. – Oldtidens Pottemagerov. Glostrupbogen bd. V. 22. hft. 1969, 66–70.
64. Borchhardt, Jürgen: Homerische Helme. [Bl.a. Viksøl]. Röm.Germ. Zentralmus. Mainz 1972 (Ph. v. Zabern, Mainz).
65. Bortolotti Jensen, Giovanna: Le navi vichinghe del fiordo di Roskilde. L'Universo, Rivista dell'Istituto Geografico Militare. LII, 1972, 579–96.
66. Boyhus, Else-Marie: Lolland-Falster, en historisk billedbog. L-FS hist Sam 1972, 9–24.
67. Brinch Petersen, Erik: Ølby Lyng. En østsjællandsk kystboplads med Ertebøllekultur. Årb Oldk Hist 1970, 5–42.
68. – Le Bromméen et le cycle de Lyngby. Quartär 21, 1970, 93–5.
69. – Sværdborg II. A Maglemose Hut from Sværdborg Bog Zealand, Denmark. Acta Arch 42, 1971, 43–77.
70. – A Survey of the Late Paleolithic and Mesolithic of Denmark. The Mesolithic in Europe, udg. af S. K. Kozłowski. Warszawa 1973, 77–127.
71. – Dobbeltgravnen fra Dragsholm. NatMus Arb 1973, 187–88.
– se Ebbesen, Klaus.
72. Bro-Jørgensen, Marianne: Gravritual og pottemagerkunst i Hvolris. MIV 1, Museerne i Viborg Amt 1971, 34–43.
73. – Et typehus og dets omgivelser. MIV 3, 1973, 58–63.
74. Brorson Christensen, B.: The Conservation of Waterlogged Wood in the National Museum of Denmark. Nationalmuseet 1970.
75. Brøndsted, Johs.: De ældste tider indtil år 600. Danmarks Historie (Politiken). 2. udg. 1969 (rev. af Becker, C. J.).
76. Capelle, Torsten: »Schiffsformige« Hausgrundrisse in frühgeschichtlicher Zeit. Frühmittelalterliche Studien 3 (Berlin) 1969, 244–56.
77. Christensen, Aksel E.: Vikingetidens Danmark. Kbhvn. 1969. 307 s.
78. Christiansen, Tage E.: Træningslejr eller tvangsborg [Trelleborg]. Kuml 1970, 43–61.
79. Crumlin-Pedersen, Ole: Skibe i hus. Skalk 1969, nr. 2, 18–27.
80. – Kællingen og kløften. Nogle jyske fund af kølsvin og mastefisk fra 800–1200 e. Kr. Handels og Søfartsmus. Aarb 1972, 63–78.
81. – Wrecks in the North Sea and the Baltic. Underwater Archaeology, A nascent discipline. Museums and Monuments XIII, 1972. (Unesco, Paris).
82. – Helnæs-spærringen. Fy Mi 1973, 29–48.
83. Glyn, Daniel: From Worsaae to Childe: The Models of prehistory. Proceedings of the Prehistoric Society, XXXVII 2, 1971, 140–53.
84. Davidsen, Karsten: Valbykeramik og Kugelamphorenkultur. Offa (Neumünster) 29, 1972, 133–37.
85. – Neolitiske lerskiver belyst af danske fund. Årb Oldk Hist 1973, 5–72.
Davidson, H. E.: se Gelling.
86. Degerbøl, Magnus, og Fredskild, Bent: The *Urus* (*Bos primigenius* Bojanus) and Neolithic Domesticated Cattle (*Bos taurus* Linné) in Denmark. Dan Vid Selsk. Biologiske skrifter 17, 1, 1970.
87. Ebbesen, Klaus: Lerkar på rejse. Hist Samf f Præstø Amt Årb 1969–70, 215–19.
88. – En stenaldergrav fra Vesthimmerland. Fra Himmerland og Kjær Herred Bd. XXXI, 1970, 124–28.
89. – En mosepotte fra den yngre stenalder. Årb f Hist Samf f Sorø Amt, 1971, 19–21.
90. – Tragtbægerkulturens trommer. Årb Oldk Hist 1972, 187–94.
91. – En bayersk økse, fundet ved Vejle. Vejle Amts Årb 1972, 230–32.
92. – To mosepotter fra stenalderen. MIV 2, Museerne i Viborg Amt 1972, 58–59.
93. – og Brinch Petersen, E.: Fuglebæksbanken. En jættestue på Stevns. Årb Oldk Hist 1973, 73–106.
94. Ellmers, Detlev: Frühmittelalterliche Handels-schiffahrt in Mittel- und Nordeuropa. Offa-Bücher. Bd. 28 (Neumünster), 1972. 358 s.
95. Engelhardt, Conrad: Sønderjyske og fynske Mosefund I–III (genoptryk) med forord af Mogens Ørsnes. Kbh. 1969–70. 264 s.
96. Eskildsen, Lise: Holbæk Amts bronzealder. Fra Holbæk Amt 1971–72, 107–22.

97. Faber, Ole: Særprægede fibler fra Danmarks førromerske jernalder. *Årb Oldk Hist* 1969, 103–115.
98. Fagerlie, Joan M.: Late Roman and Byzantine Soli-di found in Denmark and Sweden. *Numismatic Notes and Monographs* 157. New York 1967, s.
99. Fischer, Anders: En håndfuld flint. [Maglemose-tid]. *Skalk* nr. 5, 1973, 8–12.
100. Foote, P. G. & Wilson, D. M.: *The Viking Achievement*. London 1970, 473 s.
101. Friese, Frenz: Tollund-manden – en totusindårig patient. *Naturens Verden* 1969, 364–71.
102. Friis, Holger: Flinthugningspladsen ved Studeli klit. *Kuml* 1970, 243–47.
103. Fugl Petersen, B: Senpalæolitiske flækkespidser fra Knudshoved Odde, Sydsjælland. *Årb Oldk Hist* 1973, 211–16.
104. Gelling, Peter & Davidsen, Hilda Ellis: *The Chariot of the Sun and other Rites and Symbols of the Northern Bronze Age*. London 1969, 189 s.
105. Glob, P. V.: *Helleristninger i Danmark*. Jy Ark Selsk Skr VII, 1969, 332 s.
106. – *Oldtiden. Danmark, historisk Billedbog, Bd. I*. Red. Jørgen Paulsen og Erik Kjersgaard. *Da Hist Fællesforen*. 1969.
107. – *Jellings Bautasten*. *Kuml* 1969, 97–107.
108. – *Kong Haralds kumler*. *Skalk* 1969, nr. 4, 18–27.
109. – *Højfolket. Bronzealderens Mennesker bevaret i 3000 År*. Kbhv. 1970, 148 s.
110. – *Farlig flint*. *Skalk* 1972, nr. 1, 18–20.
111. – *Helleristninger i Holbæk Amt; i Ove Bruun Jørgensen (udg.): Bronzealderens Billedkunst, Holbæk 1972, 39–62*.
112. – *Fortidens spor. Dyrehaven og Jægersborg Hegn*. Kbhv. 1973, 141 s.
113. – *Helleristninger fra Skringstrup*. MIV 3, 1973, 42–43.
114. Gregersen, Søren: *Tre stenkrede. Ting og Sager fra Odsherred*. Odsherreds Folkemuseum 1969, 32–39.
115. – *Helleristninger fra Odsherred. Ting og Sager fra Odsherred*. Odsherreds Folkemuseum 1970, 6–18.
116. – *Bronzealderfund ved Skamlebæk. Ting og Sager fra Odsherred*. Odsherreds Folkemuseum 1970, 37–45.
117. – *Odsherreds ukendte stenhøje*. *Sammesteds* 1971, 27–31.
118. Gudnitz, Fred: *Bronzealderens billedkunst; i Ove Bruun Jørgensen (udg.): Bronzealderens Billedkunst, Holbæk 1972, 9–23*.
119. Hald, Margrethe: *Primitive Shoes. An Archaeological-Ethnological Study Based upon Shoe Finds from the Jutland Peninsula*. Nationalmuseet 1972, 216 s.
120. Hallum, Gunnar: *Et jernalder-gravfund fra Tvis. Hardsyssels Årb* 1970, 67–75.
121. – *Den arkæologiske virksomhed i 1970*. *Holstebro Mus Årsskrift* 1970–71, 8–13.
122. – *Nogle fund fra ældre jernalder*. *Holstebro Mus Årsskrift* 1971–72, 11–16.
123. Hansen, Hans-Ole: *Experimental Ploughing with a Døstrup Ard Replica. Tools and Tillage Vol. I: 2, 1969, 67–92*.
124. Hansen, Ulla Lund: *Kvarmløsefundet – en analyse af Sösdalastilen og dens forudsætninger*. *Årb Oldk Hist* 1969, 63–102.
125. – *Blik- og glasornamenterede fibler af Mackeprang type IX*. *Årb Oldk Hist* 1971, 72–11.
125. – *Danish Grave Finds of the Fourth and Fifth Century A.D., Inventaria Archaeologica, DK 40–44, 1971, 12 pl.*
127. – *Mellem-neolitiske jordgrave fra Vindinge på Sjælland. (m. efterskrift af S. E. Albrethsen)*. *Årb Oldk Hist* 1972, 5–70.
128. – *Glas fra danske Oldtidsfund*. Nationalmuseet, Kbh. 1973, 31 s.
129. – *Stålmosegård – en mellem-neolitisk sjællandsk gravplads*. *NatMus Arb* 1973, 73–84.
130. – Nielsen, Ole Vagn og Alexandersen, Verner: *A Mesolithic Grave from Melby in Zealand, Denmark*. *Acta Arch* 43, 1972, 239–49.
131. Harder Sørensen, P.: *Jysk oldtidsagerbrug – lokaliseret efter luftfotografier*. *Kulturgeografi* vol. 8 No. 120 (1972), 337–54.
132. Hartner, W.: *Die Goldhörner von Gallehus*. Wiesbaden 1969.
133. Hatting, Tove: *Er bæverens tænder benyttet som redskaber i stenalderen i Danmark?* *Årb Oldk Hist* 1969, 116–26.
134. Helbæk, Hans: *Da rugen kom til Danmark*. *Kuml* 1970, 279–96.
135. Heltoft, Jens: *Jelling og et glemte Stednavn*. *Vejle Amts Aarb* 1971, 32–104.
136. Henriksen, Gitte: *Maglemosekulturens drilbor med et par boretekniske betragtninger*. *Årb Oldk Hist* 1973, 217–25.
137. Higham, C. F. W.: *The Economic Basis of the Danish Funnel-Necked Beaker (TRB) Culture*. *Acta Arch* 40, 200–09.
138. Holm, Jørgen: *Istidsjægere på Ærø*. *Fy Mi* 1972, 5–16.
139. Horwitz, Jonathan: *Early Agriculture in Southern Scandinavia: A New Model*. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 6, No. 2, 1973, 53–58.
140. Hove, Th. Th.: *Tørevegravning i oldtiden*. MIV 1, *Museerne i Viborg Amt* 1971, 76–79.
141. Hvass, Steen: *Hodde. En vestjysk jernalderlandsby med social deling*. *Mark og Montre* 1973, 10–21.
142. Haahr Christiansen, Clara, og Skellose, Kaj: *Dobbeltgrav [jysk enkeltgrav]*. *Skalk* 1969, nr. 5, 27–29.
143. Iversen, Mette og Wickstrøm, Ernst: *Om at tage fund op med plastiskum og om en urnegravplads i Engedal, Daugbjerg*. MIV 3, 1973, 74–79.
144. Jacob-Friesen, Gernot: *Skjerne und Egemose, Wagenteile südlicher Provenienz in Skandinavischen Funden*. *Acta Arch* 40, 122–57.
145. Jankuhn, Herbert: *Vor- und Frühgeschichte vom Neolithikum bis zur Völkerwanderungszeit. Deutsche Agrargeschichte I*, Stuttgart 1969, 30 s.
146. – *Das zweite Nydamboot. Frühe Menschheit und Umwelt. I. (Fundamenta A 2) Köln* 1970, 455–57.

147. – Typen und Funktionen vor- und frühwikingertidlicher Handelsplätze im Ostseegebiet. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte Bd. 273, Abh. 5). Wien 1971, 39 s.
148. Jensen, Bent og Vellev, Jens: Erobrerfolkets børn [enkeltgrave]. Skalk 1971, nr. 1, 5–8.
149. Jensen, Jørgen: Ein thrako-kimmerischer Goldfund aus Dänemark. Acta Arch 40, 1969, 159–184.
150. – Graves of the Danish Late Bronze Age (Mont. VI). Inventaria Archaeologica DK 1969, 10 pl.
151. – Et bronzealderanlæg fra Fyrkat. Årb Oldk Hist 1970, 78–93.
152. – Forhistoriens historie. Skalk 1970, nr. 4, 18–27.
153. – Bronzeringe – smykker og offergaver. MIV 1, Museerne i Viborg Amt 1971, 8–17.
154. – Rammen [bronzealderhuse]. Skalk 1971, nr. 5, 8–12.
155. – Ein neues Hallstattschwert aus Dänemark. Beitrag zur Problematik der jungbronzezeitlichen Votivfunde. Acta Arch 43, 1972, 115–64.
156. – Arkæologi og historie. Årb Oldk Hist 1973, 107–130.
157. – Et bronzesværd fra en sjællandsk mose. NatMus Arb 1973, 190–91.
158. Jensen, Knud: Kors under bunden af jernalderkar. Mark og Montre 1969, 9–18.
159. Jeppesen, Kristian: An Inside View of the Hoby Cups. Acta Arch 43, 1972, 2–18.
160. Jepsen, Eli: Dansk førhistorisk kultur for amatører. Herning 1973. 63 s.
161. Johansen, Erling: Med hevet hånd [helleristning]. Kuml 1970, 171–85.
162. Johansson, Axel Degn: Barmosen-gruppen. Præboreale bopladsfund med skivækser i Sydsjælland. Hist Samf f Præstø Amt Årb 1968 (1971), 101–170.
163. Jæger, Anders: En sløjfet stortstensgrav på Nordvestfyn. Fy Mi 1971, 185–198.
164. Jørgensen, Erik: Hagebrogård-jættestuen. Holstebro Mus Årsskrift 1969–70, 11–20.
165. – Hagebrogård-jættestuen. NatMus Arb 1971, 77–92.
166. – På sporet af den førromerske rytter. Haderslev Amts Museum 13, 2, 1971, 67–71.
167. – Tuegravpladsen ved Årupgård. Haderslev Amts Museum 13, 2, 1971, 72–77.
168. – Tuegravpladsen ved Årupgård II. Haderslev Amts Museum 13, 3, 1972, 105–09.
169. Jørgensen, Erik: Et bidrag til diskussionen om tidspunktet for enkeltgravskulturens indvandring. Haderslev Amts Museum 13, 3, 1972, 98–103.
170. – Tuepladsen ved Årupgård. SJy MSkr 48. årg 1972, 388–95.
171. – Magtpolitik i yngre stenalder. Skalk 1973, nr. 4, 3–10.
172. Jørgensen, Ove Bruun og Jørgensen, Mogens Schou (udg.): Bronzealderens Billedkunst. Hist Samf f Holbæk Amt. 1972. 112 s.
173. Kann Rasmussen, Aino: Grubehuse i Vilslev. Mark og Montre 1969, 22–25.
174. – Gulds-katten fra Vester Vedsted. Mark og Montre 1970, 18–20.
175. – Sct. Nikolaj i Ribe – og en grav fra yngre germansk jernalder. Mark og Montre 1971, 13–15.
176. – En yngre stenalder boplads i Odsherred. Ting og Sager fra Odsherred 1972, 41–45.
177. Kapel, Holger: En boplads fra tidlig-atlantisk tid ved Villingebæk. NatMus Arb 1969, 85–94.
178. – Stenbrikker, [neolitiske oldsager], Skalk 1972, nr. 3, 12–14.
179. Kjærsum, Poul: Jættestuen Jordhøj, Kuml 1969, 9–56.
180. – Skavangedysen. Brudstykker, tilegnet Holger Friis. Hist Samf f Vends 1971, 63–71.
181. Klindt-Jensen, Ole: Der var engang et skrin [Cammin, vik.tid], Skalk 1970, nr. 3, 16–17.
182. – Rejse i Vikingetiden. Berlingske leksikonbibl. 1971, 148 s.
183. – Neue östliche Keramikfunde mit Rädchenverzierung. Archeologia Polski XVI, 1971, 255–56.
184. – Skeder til den halvrunde kniv. Honos Ella Kivikoski. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 75, 1973, s. 89–90.
185. Kristiansen, Kristian: Løgstrup: nogle affaldsgruber fra den yngre bronzealder. MIV 2, Museerne i Viborg Amt 1972, 62–67.
186. Kristoffersen, Hans Runge: Forkrøblede kar. [jernald.], Skalk 1969, nr. 3, 15.
187. Krogh, Søren: Furreby-hjulet. [vik.tid], Kuml 1969, 149–61.
188. – Jönköpingsadlen. Forsøg med heste og hesteudstyr af jernaldertype. Nyt fra Lejre 1970: 1.
189. Kunwald, Georg: Der Moorfund im Rappendam, Seeland, Dänemark. 1970. Symposium Reinhausen 1968 [se nr. 37].
190. – Der Moorfund im Rappendam auf Seeland. Præhistorische Zeitschrift 45, 1970, 42–88.
191. Larsen Jakobsen, Jens: Det var Kattens! [æ.rom.jern.], Haderslev Amts Mus 13, 3, 1972, 110–113.
192. Larsen, Johan: Nogle bygningstekniske Synspunkter paa Jernalderens og Vikingetidens Huse. Årb Oldk Hist 1972, 151–186.
193. Larsen, Knud: Guldhornsbillede af Odin. Haderslev Amts Mus 13, 3, 1972, 115–20.
194. Larsen, Svend: Vejr og Vikinger. Naturens Verden 1970, 65–69.
195. Laursen, Jytte: Brandstrup [vik.tid.]. Nye billeder af et gammelt fund. Kuml 1970, 99–107.
196. Liversage, David: Stendyssens forløber. Skalk 1970, nr. 1, 5–11.
197. – Sejerøes forhistorie. Fra Holbæk Amt 1973, 85–122.
198. Lomborg, E: Die Flintdolche Dänemarks. Nordiske Fortidsminder (Ser. B nr. 1, Kbh. 1973, 218 s. (m. dansk resumé).
199. – En landsby med huse og kultsted fra ældre bronzealder. NatMus Arb 1973, 5–14.
200. Lund, Cajsja: Oldtidens orkester. Skalk 1973, nr. 2, 18–28.
- Lund Hansen, Ulla, se Hansen, Ulla Lund.

201. Lysdahl, Per: Træk af ældre romersk jernalder i Ommersyssel. Fra Randers Amt LXIV 1970, 66–75.
202. – Fodspor i ler [rom.jernald.]. Skalk 1970, nr. 4, 8–13.
203. – Vendsyssel som lokalgruppe i ældre romersk jernalder. Brudstykker, tilegnet Holger Friis. Hist Samf f Vends. 1971, 85–108.
204. – En jernaldergrav i Klæstrup. Vends Arb 1973, 107–10.
205. Madsen, H. J.: Om grubehuse. Mark og Montre 1969, 19–21.
206. – To dobbeltgrave fra jysk enkeltgravskultur. Kuml 1970, 249–58.
207. Madsen, H. J.: Århus 900 bis 1200 n. Chr., unter besonderer Berücksichtigung der keramischen Entwicklung. Frühe Städte im westlichen Ostseeraum. Se nr. 51, Neumünster 1973, 80–84.
208. – Marie Reinholt, og Thomsen, Sven Herreborg: Nye dobbeltgrave fra yngre stenalder ved Tarp. Mark og Montre 1972, 5–13.
209. Madsen, Torsten: Grave med teltformet overbygning fra tidligneneolitiske tid. Kuml 1971, 127–49.
210. Malmer, Mats P.: Bronsristninger. Kuml 1970, 189–206.
211. Manøe Hansen, Søren L.: Betydningsfulde højrester i Øse. Mark og Montre 1972, 14–19.
212. Marshack, Alexander: New Techniques in the Analysis and Interpretation of Mesolithic Notation and Symbolic Art. Valcamonica Symposium. Actes du Symposium Intern. d'Art Préhist. Capo di Ponte 1970, 479–94.
213. Mejdahl, Vagn: Measurements of Environmental Radiation at Archaeological Excavation. Archaeometry 12, (Oxford) 1970, 147–59.
214. – Progress in TL Dating at Risø. Archaeometry 14, 1972, 245–256.
215. – Forhistorisk keramik aldersbestemmes ved hjælp af termoluminiscens. Naturens Verden 1972, 11–16, 38–39.
216. Moltke, Erik: Harald Blåtands runesten i Jelling. Epigrafi, kronologi og historie. Kuml 1971, 7–33.
217. – Guldhornsgåder – de rigtige og selvskabte. Arb Oldk Hist 1972, 135–50.
218. Munksgaard, Elisabeth: To skattefund fra ældre vikingetid. Duesminde og Kærbyholm. Arb Oldk Hist 1969, 52–62.
219. – Danmark: An Archaeological Guide. London 1970. 144 s.
220. – Skattefund fra jernalderen. Nationalmuseet 1970. 39 s.
221. – Det skal han nyde [skat, vik.tid]. Skalk 1971, nr. 6, 4–6.
222. – En Thorshammer af rav fra Fanø strand. Nat Mus Arb 1973, 191.
223. Müller-Wille, Michael: Bestattung im Boot, Studien zu einer nordeuropäischen Grabsitte. Offa, Bd. 25/26, 1968/69. Neumünster 1970. 203 s.
224. Møhl, Ulrik: Oversigt over dyrekoglerne fra Ølby Lyng. En østsjællandsk kystboplads med Ertebøllekultur. Arb Oldk Hist 1970, 43–77.
225. – Fangstdyrene ved de danske strande. Kuml 1970, 297–329.
226. – Oksehorn fra førromersk jernalder. Arb Oldk Hist 1971, 61–71.
227. Neumann, Hans: Udgravning med traktor. SJy MSkr 45. årg., 1969, 245–50.
228. – Et dødehus fra Enderupskov. Kuml 1970, 157–67.
229. Nielsen, Helge: Elverhøj-veje. Skalk 1972, nr. 2, 3–8.
230. – Oldtids- og middelalderveje ved Stevns og Tryggevejlede åer. Køge Mus Arb 1970–73, 27–40.
231. – Båden ved Vejene. Skalk 1973, nr. 6, 12–15.
232. Nielsen, Jens, N.: Det utrolige fra Thy [æ.rom.jern.]. Skalk 1971, nr. 6, 7–10.
233. – Flere kæmpekar. Skalk 1972, nr. 5, 28–30.
234. – Byhøj fra Nørhå. MIV 2, Museerne i Viborg Amt 1972, 68–81.
235. – Løb. Skalk 1973, nr. 3, 4–6.
236. Nielsen, Karen Hanne: Tilskæring [bronzeald.tøj] Skalk 1971, nr. 5, 13–15.
237. Nielsen, Karl Martin: Om dateringen af de senurnordiske runeindskrifter, synkopen og 16 tegns futharken. Arb Oldk Hist 1969, 5–51.
238. Nielsen, Viggo: Iron Age Plough-Marks in Store Vildmose, North Jutland. Tools and Tillage Vol. I:3, 1970.
239. – Status for den antikvariske lovgivning. Fort Nut XXIV 1971, 475–98.
240. – Spor [plovspor]. Brudstykker, tilegnet Holger Friis. Hist Samf f Vends 1971, 73–83.
241. Noe, Per: Frigivet. En enkeltgravhøjs storhed og forfald. MIV 1, Museerne i Viborg Amt 1971, 44–47.
242. – Endnu en dobbeltgrav. MIV 3, Museerne i Viborg Amt 1973, 68–73.
243. Noe-Nygaard, Nanna: Spur Dog Spines from Prehistoric and early Historic Denmark. Medd Dansk Geol For 21, 1, 18–33.
244. – New interpretation of shoulderblade-scrapers. Bull geol Soc Denmark, 22, 3, 1973, 249–53.
245. – The Vig Bull. New information on the final hunt. Bull geol Soc Denmark, 22, 3, 1973, 244–48.
246. – Nyt om jagten på uroksen fra Vig. Ting og Sager fra Odsherred 1973, 6–11.
247. Nordquist, Jørgen, og Ørsnes, Dorthe: Pige i blå. Skalk 1971, nr. 3, 9–15.
248. Olsen, Olaf: Vorchristliche Heiligtümer in Nordeuropa. 1970. Symposium Reinhausen 1968 (se nr. 37).
249. – Die frühen Städte in Dänemark-Forschungsstand. Frühe Städte im westlichen Ostseeraum (se nr. 51). Neumünster 1973, 72–79.
250. – og Crumlin-Pedersen, Ole: Fem Vikingeskibe fra Roskilde Fjord. Vikingeskibshallen i Roskilde 1969. 136 s.
251. Ottaway, Barbara: Earliest Copper Ornaments in Northern Europe. Proceedings of the Prehistoric Society, vol. 39, 1973, 294–323.
252. Poulsen, Jens: On the Processing of Pottery Data. Jy Ark Selsk Håndbøger II, 1972.

253. Powell, T. G. E.: From Urartu to Gundestrup: the agency of Thracian metal-work. The European Community in later Prehistory. Studies in honour of C. F. C. Hawkes. London 1971, 183–210.
254. Ramskou, Thorkild: Solstenen. Primitiv navigation i Norden før kompasset. Kbh. 1969, 96 s.
255. – Et dansk Stonehenge? NatMus Arb 1970, 59–66.
256. – Cirklerne ved Birkendegård. Fra Holbæk Amt 1971–72, 11–18.
257. Randsborg, Klavs: Eine kupferne Schmuckscheibe aus einem Dolmen in Jütland. Acta Arch 41, 1970, 181–90.
258. – Zwei Peschiera-Dolche aus Südsandinavien. Acta Arch 41, 1970, 191–95.
259. – From Period III to Period IV. Chronological studies of the Bronze Age in Southern Scandinavia and Northern Germany. Kbh. 1972, 111 s.
260. – Wealth and social structure as reflected in bronze age burials – a quantitative approach. The Explanation of Culture Change (ed. Colin Renfrew). London 1973, 565–70.
261. Rasmussen, John: Æskebjerg – en rensdyrjægerboplads på Knudshoved Odde. Hist Samf f Præstø Amt Årb 1969–70 201–14.
262. Rausing, Gad: Arkeologien som naturvetenskap. Från Forntid och Medeltid 5. Lund 1971. 254 s.
263. Rieck, Flemming: Bronzer fra Vognserup Enge. Fra Holbæk Amt 1971–72, 41–54.
264. Roesdahl, Else: Livet på Fyrkat. Skalk 1969, nr. 2, 3–9.
265. – Fyrkat-spiddet. Skalk 1971, nr. 2, 16–17.
266. – The Viking Fortress of Fyrkat in the Light of the Objects Found. In Chateau Gaillard VI (vento 1972). Caen 1973, 195–202.
267. – og Nordquist, Jørgen: De døde fra Fyrkat. NatMus Arb 1972, 15–32.
268. Rostholm, Hans: Danske helleristninger og deres forhold til de øvrige nordiske helleristninger fra bronzealderen. Holstebro Mus Års 1971–72, 20–47.
269. – Helleristningssten fra Rydhave Slot. Holstebro Mus Års 1971–72, 17–19.
270. Schou Jørgensen, Mogens: Nye helleristningsfund i Holbæk Amt. Fra Holbæk Amt 1971–72, 55–86.
271. – En yngre bronzealders celt fra Hesselø. Fra Holbæk Amt 1973, 29–36.
272. Seeberg, Peter: Katafalk eller dødehus. MIV 1, Museerne i Viborg Amt 1971, 24–27.
273. – Overskud af stolpehuller MIV 2, Museerne i Viborg Amt 1972, 60–61.
274. Skov, Torben: Enkeltgravsøkke med spor efter træskrift. Holstebro Mus Års 1969–70, 21–26.
275. – En håndledsbeskytter fra Sahl sogn. Holstebro Mus Års 1969–70, 27–31.
276. – Ravperler [br.ald.]. Holstebro Mus Års 1970–71, 33–39.
277. – Brandgrave. To brandgrave fra begyndelsen af yngre bronzealder med toilette-udstyr. Holstebro Mus Års 1971–72, 48–52.
278. – Fire megalitanlæg fra NV-Jylland. Holstebro Mus Års 1972–73, 15–50.
279. – Rydhave-depotet [neol.]. Holstebro Mus Års 1972–73, 53–57.
280. – Vikingetidsbopladsen i Trabjerg. En foreløbig rapport om udgravningerne i efteråret 1972. Holstebro Mus Års 1972–73, 58–66.
281. Skovgaard-Petersen, Inge: Vikingerne i den nyere forskning. Hist Tids 12 rk. bd. V, 1971, 651–721.
282. Skaarup, Jørgen: Rejsekammeraten [vik.tid]. Skalk 1972, nr. 1, 4–9.
283. – Ældste bondegård [neol.]. Skalk 1972, nr. 6, 3–7.
284. – Hesseløs stenalderbosættelser. Fra Holbæk Amt 1973, 15–28.
285. – Hesselø – Sølager. Arkæol. Studier I. Kbh. 1973. 146 s.
286. Sonneville-Bordes, D. de: A propos des pointes pédonculées du Nord de L'Europe: pointe de Lyngby et pointe de Teyjat. Quartär, Jahrbuch für Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit. 20, 1969. (Bonn), 183–188.
287. Steensberg, Axel: Den danske landsby gennem 6000 år. Kbh. 1973, 191 s.
288. Stoumann, Ingrid: Bronzealderflint fra Jyderup Skov. Ting og Sager fra Odsherred 1972, 51–59.
289. Stürup, Bjørn: Overgangen mellem mesolitisk og neolitisk kultur i Danmark. Bonde-veidemann, bofast–ikke bofast i nordisk forhistorie. XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970, Tromsø Museums Skrifter vol. XIV, 1973, 44–52.
- 289a. Svensson, Inger Bjørn: Sensationelt flintfund i Høkkelbjerg. Sjø MSkr 48, 1972, 209–15.
290. Sylvest, Bent: Dolktdsgrav med ravsmykker. Kuml 1970, 261–66.
291. Sønderby, Carsten: En gravhøj fra ældre bronzealder i Tulstrup sogn, Gjern herred. Østjysk Hjemstavns, 36. årg. 1971, 138–42.
292. Tauber, Henrik: The Scandinavian varve chronology and C-14 dating i: I. U. Olsson (red.): Proceedings of XII Nobel Symposium, Uppsala 1969. Radiocarbon variations and absolute chronology. Stockh. 1970, 173–196.
293. – Danske Kulstof 14-dateringer af arkæologiske prøver III. Årb Oldk Hist 1970, 120–42.
294. – Nye perspektiver i Kulstof-14 dateringsmetoden. Naturens Verden 12, 1971, 393–401.
295. – Radiocarbon Chronology of the Danish Mesolithic and Neolithic. Antiquity, vol. 46, 1972, 106–110.
296. – Copenhagen Radiocarbon Dates X. Radiocarbon, vol. 15, 1973, 86–112.
297. Thomsen, Niels: Grubehuse i Esbjerg. Mark og Montre 1969, 37–40.
298. – Tragtbægerkultur i Sydvestjylland – Jerne sogn. Mark og Montre 1972, 5–12.
299. Thorsen, Sven: En nål og 5 høje. Ting og Sager fra Odsherred. Odsherred Folkemuseum 1969, 6–18.
300. – Stenstrups »Trolldstuer« [jættestue]. Ting og Sager fra Odsherred. Odsherred Folkemuseum 1972, 3–22.
301. – En bronzealder-højrest ved Nyrup. Ting og Sager fra Odsherred. Odsherred Folkemuseum 1973, 19–23.

302. – Enkeltgravshøje ved Singelsbjerg. *NatMus Arb* 1973, 188–90.
303. – Fromt bedrag? [bronzeald.] *Skalk* 1973, 1, 11–15.
304. Thorvildsen, Elise: Dankirke. *NatMus Arb* 1972, 47–60.
305. Thorvildsen, Knud: En gammel vej – en nydatering. *MIV* 3, *Museerne i Viborg Amt* 1973, 80–81.
306. Thrane, Henrik: Broncealdersværd gennemlyst og belyst. *NatMus Arb* 1969, 150–156.
307. – Broncealderbopladsen ved Jyderup Skov. Ting og Sager fra Odsherred. *Odsherred Folkemuseum* 1969, 47–49.
308. – Et våbenoffer fra den yngre bronzealder. *Aarb f Hist Samf f Sorø Amt* 1969, 78–87.
309. – Ein vorläufiger Bericht über ein neuentdecktes »Fürstengrab« der römischen Kaiserzeit aus Sjælland (Dänemark). *Actes du VIIe Congrès Intern. des Sciences Préhist. et Protohist.* Prague, 1966. Praha 1971, 928.
310. – Hoards of the Danish Late Bronze Age (Mont. V). *Inventaria Archaeologica* 1971, I–II. 19 pl.
311. – En bronzealderboplads ved Jyderup Skov i Odsherred. *NatMus Arb* 1971, 141–64.
312. – Depot [bronzeald.]. *Skalk* 1971, nr. 4, 8–12.
313. – En bronzealderbygd omkring Jyderup Skov i Odsherred. *Fra Holbæk Amt* 1971–72, 19–40.
314. – En sten med friske skåltegn fra Holløse, Kvanløse sogn. *Fra Holbæk Amt* 1971–72, 87–96.
315. – En bortpløjet gravhøj fra ældre bronzealder på Damgård, Ny Hagedsted. *Fra Holbæk Amt* 1971–72, 97–106.
316. – Et nyt depotfund fra Sønderjylland og danske fund af skaftlap-økser fra yngre bronzealder. *Årb Oldk Hist* 1972, 71–134.
317. – Bronzealder i Nordvestsjælland; i Ove Bruun Jørgensen (udg.): *Bronzealderens Billedkunst*, Holbæk 1972, 31–38.
318. – Urnenfeldermesser aus Dänemarks jüngerer Bronzezeit (Periode IV–V). *Acta Arch* 43, 1972, 165–228.
319. – Det store bronzealderfund fra Røjlemose. *Fy Mi* 1972, 17–30.
320. – Til bedre tider [bronzeald.depot]. *Skalk* 1972, nr. 5, 13–15.
321. – Bebyggelseshistorie – en arkæologisk arbejdsopgave. *Fort Nut Bd. XXV Hefte 3/4*, 1973, 299–321.
322. Thrane, Henrik: Lysglimt fra en mørk tid. To jernalderspænder fra Åsum Enggård. *Fy Mi* 1973, 19–28.
323. – Lusehøj ved Voldtofte. En foreløbig meddelelse om udgravningen af en gravhøj fra yngre bronzealder. *Fy Mi* 1973, 5–18.
324. – Arkæologi på Sydvestfyn – en hastesag. *Vestfynsk Hjemstavn XXXIII*, 1973, 177–79.
325. Tofte, Ejvind: En Bronzecelt fra Ejby. *Glostrupbogen Bd. V*, 22. hft. 1969, 71–75.
326. – I Slægternes Spor, Oldtiden. *Glostrups Historie I*, *Historisk Selsk f Glostru. Brøndbyerne, Herstederne og Vallensbæk*, 1971, 10–34.
327. Troels-Smith, J.: Naturvidenskabelig datering. *Kuml* 1970, 331–43.
328. Vebæk, C. L.: An Iron Age Village at Vestervig, Jutland. *Actes du VIIe Congrès Intern. des Sciences Préhist. et Protohist.* Prague 1966. Praha 1971, 958–60.
329. Vellev, Jens: Oderkistegravpladsen i Skringstrup. *MIV* 1, *Museerne i Viborg Amt* 1971, 28–33.
330. – Nye udgravninger på »oderkiste«-gravpladsen i Skringstrup. *MIV* 2, *Museerne i Viborg Amt*, 1972, 82–85.
331. – Adjunkt Feddersen og vikingegraven i Mammen. *MIV* 3, *Museerne i Viborg Amt* 1973, 44–57.
332. – Dobbeltgrav i Skringstrup. *MIV* 3, *Museerne i Viborg Amt* 1973, 64–67.
333. – Om en hals [lerkar, æ.rom.j.]. *Skalk* 1973, nr. 6, 29.
334. Vorting, Hans Chr.: Flere grubehuse og andet nyt fra vikingetiden i Esbjerg. *Mark og Montre* 1970, 21–27.
335. – Gammelby, en vikingetidsbebyggelse i Esbjerg. *Mark og Montre* 1972, 20–26.
336. – Inden Esbjerg. *Skalk* 1972, nr. 4, 3–9.
337. – Et usædvanligt enkeltgravsanlæg ved Veldbæk. *Mark og Montre* 1973, 5–9.
338. – Endnu en bopladsforekomst fra germansk jernalder i Esbjerg. *Mark og Montre* 1973, 22–27.
339. Voss, O.: Eisenproduktion und Versorgung mit Eisen in Skandinavien vor der Wikingerzeit. *Early Medieval Studies* 3. (Antikv. arkiv 40) *Stockh.* 1971, 22–30.
340. Wilson, David: *The Vikings and their Origins. Scandinavia in the First Millenium.* London 1970. 144 s.
- Wilson, D.: se Foote, P. G.
341. Witt, Torben: *Egerhjul og Vogne.* *Kuml* 1969, 111–44.
342. Wortmann, Andreas: Sjældne karform fra Sønderjyllands yngste bronzealder. *Haderslev Amts Mus* 13, 2, 1971, 62–66.
343. Ørsnes, Mogens: Südsandinavische Ornamentik in der jüngerer germanischen Eisenzeit. *Acta Arch* 40, 1969, 1–121.
344. – Die Moorfund von Ejsbøl bei Hadersleben und die Deutungsprobleme der grossen nordgermanischen Waffenopferfunde. 1970. *Symposium Reinhausen* 1968 (se nr. 37).
– se Engelhardt, Conrad.
345. Østergaard Christensen: En hellekiste i Butterup. *Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning* 1969/70.
346. – Oldsager fra Sejro, Neksøl og Hesselø. *Fra Holbæk Amt* 1973, 71–80.
347. Aarup Jensen, Jens: Himmerlands tyr [vognbeslag, førrom.jernald.]. *Skalk* 1969, nr. 6, 3–7.
348. – Da er der glade dage [som 347]. *Skalk* 1970, nr. 5, 3–9.
349. – Bopladsen Myrhøj. 3 hustomter med klokkebægerkeramik. *Kuml* 1972, 61–122.
350. Aastrup, Olaf: Er Gudenå-kulturen også en kystkultur? *Vejle Amts Aarb* 1971, 9–31.

Anmeldelser

Dansk biografisk leksikon. Grundlagt 1887 af C. F. Bricka og videreført 1933–44 af Povl Engelstoft under medvirken af Svend Dahl. Tredje udgave. Red. Sv. Cedergreen Bech. Gyldendal. Bd. 1: Abbesté-Bergsøe, 637 s. Bd. 2: Bering-Brüel, 638 s. (1979). Udkommer i 16 bind 1979–84. Pr. bind 485 kr. (lærred), 650 kr. (vælskbind). Sælges kun i samlet subscriptionskupon.

Såfremt 3. udgave af *Dansk biografisk leksikon* udkommer med samme planmæssighed som sine to forgængere – og alt tyder på, at det bliver tilfældet – vil Danmark have sat noget af en rekord. Vi vil nemlig i så fald have publiceret tre leksika (fire, hvis *Dansk biografisk Haandleksikon* regnes med) med mere end 20.000 biograferede personer på mindre end 100 år, mens f.eks. Norge først nu nærmer sig afslutningen på landets første opslagsværk af denne type efter knap 60 års arbejde, og Sverige kun er nået til »Königsmarck«, skønt projektet begyndte i 1918. Det kan måske være rimeligt kort at se på det nye DBLs forgængere og i det hele taget den historiske baggrund for det nu foreliggende værk.

Som 3. udgaves redaktør Svend Cedergreen Bech i 1977 skrev i en artikel (»Biografisk Leksikon – lidt af forhistorien«, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 16. rk. V, 243–55, der er hovedkilden til nedenstående bemærkninger) er de biografiske leksikas centrale placering som opslagsværker i den vestlige kulturkreds »udtryk for den personorienterede historiebevidsthed som kendetegner denne kultur«. Men som så mange andre traditioner har også denne en noget kortere historie end man måske forestiller sig. Vi skal således frem til midten af 1700-tallet for at finde de første udgivelser, som vi idag kan genkende som biografiske leksika; og der går endnu hundrede år, før man bl.a. takket være »arkivrevolutionen« i historieforskningen når frem til værker af en også idag acceptabel videnskabelig standard. (Det betyder ikke, at man ikke tidligere interesserede sig for biografier og personalhistorie, jvf. antikken – og Kina, for nu at kaste et blik på en anden kulturkreds). I Danmark var en af de væsentligste forløbere adelens genealogiske arbejder. Disse havde før enevælden den praktiske funktion at afgøre, hvem der var berettiget til adelsprivilegierne og hvem ikke; dette moment bortfaldt efter 1660, men da det – som Ditlev Ahlefeldt udtrykte det – »selv uden dette er en satisfaction og fornøjelse at kunne berømme sig af en gammel slægt ... og sådan ihukommelse også opmuntrer descendenterne til at træde i de glørværdige forfædres fodspor og efterligne deres dyder og tappehed, så vil også jeg til min egen

satisfaction og efterkommerne til underretning omhyggeligt have afmalet på pergament mine 32 ahner og efterlade mine børn tavlen.« (Citeret af Holger Rasmussen i *Vore gamle herregårde*, Lademann u.å., 12). Formålet med at opstille stamtræer var altså, at det skulle være efterkommerne »til videnskab og underholdning«, ikke at de skulle offentliggøres; det blev de først af Tycho de Hofman i *Portraits historiques des hommes illustres de Dannemark* (1746), der i sin danske oversættelse blive en solid succes (*Danske Adelsmænd*, I–III, 1777–79).

Det var dog først og fremmest to persongrupper uden for adelen, nemlig gejstlige og skribenter (de to ting udelukkede selvsagt ikke hinanden!), der fra o. 1750 skulle komme til at nyde biografisk bevågenhed. Johannes Mollers mammutværk *Cimbria litterata*, som blev udgivet posthumt i 1745, må regnes som det første danske forfatterleksikon, trods sproget og den geografiske begrænsning (Slesvig og Holsten); Moller medtog nemlig også personer, der blot havde virket i de to landsdele i en kortere periode, og da hans Slesvig bl.a. omfattede det kulturelle centrum Ribe, kunne værket i praksis gælde for dansk. Blandt dets efterfølgere kan nævnes Jens Worms *Lexicon over danske, norske og islandske lærde mænd* (1771–84) og Nyerup/Krafts og senere Erslews forfatterleksika. – »Jubellærere« (dvs. skolefolk, der havde fungeret i 50 år eller mere) blev biograferet af Treschow (1753) og Giessing (1779–86); for gejstligheden blev der etableret personalhistoriske opslagsværker for de enkelte egne, begyndende med Zwergius' *Siellandske Cleresie* (ligesom Treschow fra 1753) og fulgt op af værker om Fyn og Falster. Men som Algreen-Ussing bemærkede, da han i 1860'erne var aktiv for udgivelsen af et almindeligt biografisk leksikon, var »alt kun Stykvare, enten begrændset af Localiteten eller bestemt ved den rene tilfældige Embedsalders«. Et værk med en anden afgrænsning, som synes at være blevet næsten fuldstændig ignoreret, var F. C. Schönaus *Samling af danske lærde Fruentimmer* (1753).

Både i 1700- og 1800-tallet var der tilløb til udarbejdelse af et mere generelt værk, som skulle omhandle både Danmark og Norge. Bl.a. var det Molbechts tanke at lade den nyoprettede danske historiske forening udgive et biografisk leksikon; nogle enkelte levnedstegninger af P. A. Munch blev vistnok det eneste resultat af disse planer. Savnet blev så meget mere føleligt, som Palmblad & Wieselgrens *Biografiskt Lexikon över namnkunniga svenska män* (kvinder var, ligesom konger og personer fra før 1500, principielt udelukket!) var begyndt at udkomme i 1835. Det blev på 23 bind, fulgt op af endnu ti i en »ny följd« mellem 1857 og 1910. Prisen for denne tidlige indsats var dog, at hele værket ved udgivelsens afslutning reelt var forældet, overhalet af det »kritiske gennembrud«. Den danske sendrægtighed skulle på denne måde vise sig at være en fordel.

Hvad de forskellige danske projekter synes at være strandet på, var udover finansieringsvanskeligheder problemer med at finde den rette mand som redaktør. Frederik Algreen-Ussing, som o. 1865 faktisk havde kontakt og kontrakter med både forlag og forfattere, viste sig i hvert fald ikke at være den rette: han var politisk kontroversiel og havde, som Povl Engelstoft skriver, »sin del af den ussingske stridbarhed og ubændighed« (som hos faderen bl.a. gav sig udtryk derved, at han som kun 23-årig udgav et skrift med den kompromisløse titel *Bevis for, at Adam Oehlenschläger er gaaet fra Sands og Samling!*). Når både dette og flere senere projekter strandede, skyldtes det også den efter de yngre historikers mening utilstrækkelige kritiske sans, der blev udvist ved valget af redaktører og medarbejdere. For Algreen-Ussing var biografien i høj grad en »kunstnerisk genre«. For generationen omkring det kritiske gennembrud var det vigtigt, at værket holdt fagligt mål.

De finansielle problemer løstes, da Carlsbergfondet i 1884 tilbød at aflønne en redaktør, og samtidig fandt man i den 39-årige arkivsekretær C. F. Bricka den rigtige mand til posten. Bricka var dels effektiv, dels stod han bogstaveligt talt uden for politik og følte sig, med Cedergreen Bech ord, »nærmest foreulempet af det røre der herskede i provisorieårenes danske samfund«. Det betød, at han kunne samarbejde til alle sider; og fra 1887 til 1905 udkom da *Dansk biografisk Lexikon* med 9.793 biografier i 19 bind, de tre sidste udgivet efter Brickas død, men helt efter hans tilrettelæggelse. Den hurtige udgivelsestakt gjorde det første DBL til et helstøbt værk og det solide grundlag for de to senere udgaver; 35–40 procent af biografierne i 3. udgave går, omend naturligvis mere eller mindre revideret og ajourført, igen fra Brickas værk. Men selv om dets kritiske standard var ganske høj, undslap det ikke en hurtig forældelse: provisorietiden, systemskiftet, verdenskrigen og arbejderbevægelsens indtog på den politiske arena var blandt de begivenheder, der allerede o. 1920 fik Brickas DBL til at se bedaget ud. Det viste sig dog vanskeligt at få noget forlag til at binde an med en ny udgave – de 2500 eks. af 1. udg. var kun med møjle og besvær samt en klækkelig prisnedsættelse blevet solgt. Men efter en midlertidig løsning ved udsendelsen af *Dansk biografisk Haandleksikon* (1920–26) blev planerne om en revideret udgave accepteret af Carlsbergfondet, og under redaktion af Povl Engelstoft og Svend Dahl udkom 2. udgave fra 1933 til 1944 i 27 bind (inkl. et supplementsbind) med ialt 10.996 biografier, hvoraf ca. halvdelen nyskrevne. Henvend 4000 hos Bricka biograferede personer gled ud: dels en række nordmænd og islændinge fra »fællestidens«, dels et utal af mindre betydelige officerer, præster og forfattere. Til gengæld blev den kronologiske ramme udvidet, bagud fra 1000 (hvad der allerede havde været ganske dristigt i 1885) til 800, og fremad til ca. 1930. Repræsentationen af handels- og industrikapitalister blev kraftigt forøget. De genealogiske oplysninger blev udvidet og samlet i begyndelsen af artiklen, og betydelige slægter fik en selvstændig behandling.

Mellem Brickas og Engelstofts bd. 1 gik der 46 år, samme interval, som der nu er forløbet mellem påbegyndelsen af 2. og 3. udgave. Man kunne spørge om der egentlig er mening i endnu engang at ofre økonomiske og

forskningsmæssige ressourcer på denne nyudgave, hvis 16 bind og 12.000 biografier skal udkomme med tre bind om året frem til 1984. Faktuelle rettelser, der kunne forbedre den i forvejen høje grad af pålidelighed, såvel som den kronologiske ajourføring kunne i princippet klares gennem udgivelse af supplementsbind – en plan, der en overgang faktisk også var på tale. Men som det hedder i en af de udsendte brochurer om værket er DBL »ikke kun en samling personbeskrivelser. Det er også et stykke tids-historie, hvor hver biografi tegner et brudstykke af et samfunds- eller kulturmønster. Hertil kommer, at biografierne i den enkelte udgave som helhed afspejler hele sin tids selvfortolkning og en dermed samhørende fortolkning af historien.« 3. udgaves rettelse må da være, at den gør en slags historiografisk status dels ved at medtage biografier af nye persongrupper, der hidtil ikke eller kun i begrænset omfang har været repræsenteret, dels ved at vise hvordan den nyere forskning vurderer bestemte epoker og miljøer. Hvad det første angår, er der sket en ganske markant demokratisering i udvalget af »foregangsmennesker«. Kriteriet for at blive optaget er stadig »en indsats ud over det almindelige inden for den pågældende virkekreds«, men i den nye udgave er en række nye »virkekredse« kommet til; børnebogsforfatteren Maria Andersen (bøgerne om »Tudemarie«), den grønlandske maler og billedskærer Aron fra Kangeq og bryderen Magnus Bech-Olsen er tre typiske eksempler blandt nyoptagelserne. – Med hensyn til det sidste vil det for denne som for de tidligere udgaver kunne konstateres, at specielt hvor en enkelt historiker skriver en række biografier fra en bestemt periode eller et bestemt erhverv, vil den samlede effekt af både personudvalget og vurderingerne i de enkelte biografier få betydelig indflydelse på næste generations opfattelse. Man vil med særlig interesse følge tre af de flittigste bidragydere til den nye udgave, Steffen Heiberg (15- og 1600-tallet), Vagn Dybdahl (socialdemokrater, fagforenings- og erhvervsfolk) og Helge Larsen (danske politikere 1840ff.); på et lidt mere fremskredent tidspunkt af udgivelsen vil en samlet evaluering af deres indsats være naturlig.

Redaktørens betydning for en sådan udgivelse kan vanskeligt overvurderes. Udover den helt banale opgave at få bidragene ind og bindene ud til tiden, har han i den danske tradition for biografiske leksika haft tre hovedopgaver: »at holde fejlgrænsen på et minimum og at stænge taktløsheder ude« (Engelstoft om Bricka) samt »at lægge Eensformigheden til« (Cedergreen Bech, med et citat fra Algreen-Ussing). For at tage det sidste først synes det at være lykkedes ganske godt; men når Cedergreen Bech selv fremhæver »større ensartethed og bedre systematik« i bibliografierne blandt 3. udgaves fortjenester, bør det dog noteres, at uniformiteten ikke strækker sig så langt som til en fælles reference for de nyere årgange af *Historisk Tidsskrift*, der optræder som hhv. 13, III 1976 (1: 80), 13.r.III, 1976 (1: 268), LXVIII (1: 185) og 1978 (1: 307)! Mht. fejlgrænsen skal man være opmærksom på, at der i hvert bind vil blive anført rettelser og tilføjelser til de foregående (jvf. 2: 640), og at redaktionen gerne modtager supplerende og korrigerende data (med kildeangivelse). Den traditionelle anmelderfor nøjelse at demonstrere sin nærlæsning af værket og sin umådelige lærdom ved at

korrigerede faktuelle fejl skal derfor her begrænses til at bemærke, at Kaj Birker-Smiths *Kulturens veje* næppe som hævdet 2: 160 kan være oversat til »brasiliansk«, og at Broby-Johansens artikel om L. V. Birck (*Skrift i sand*, 1970), som i sin tid blev forment optagelse i *Bogen om Birck* (1944), heller ikke er at finde blandt litteraturen til Niels Bankes artikel om Birck.

Men hvad forstås der ved »at stænge taktløsheder ude«? At Engelstoft selv ikke opfattede det således, at der skulle være tale om tandløshed, ses af artiklen om Bricka. Sidstnævnte havde i 1885 talt om »navnlig lige overfor nulevende at beflicte sig paa Hensynsfuldhed« og dermed grundlagde han en efter min mening uheldig tradition. Især erhvervsfolk, nulevende såvel som nyligt afdøde, omtales som i en jubilæumshyldelse eller nekrolog, men også i andre tilfælde giver artiklerne enten intet eller et helt misvisende billede af personen; se fx. Niels Jørgen Haagerup om Erling Bjøl (2: 191). I 1979 forekommer heller ikke Henrik Fodes artikel om Jan Bonde Nielsen (2: 344) meget oplysende. Det bør dog retfærdigvis tilføjes, at langt fra alle biografier af nulevende har denne hagiografiske karakter. I øvrigt kan der naturligvis også gå sport i at skrive (og læse) mellem linierne. Prisen må vistnok tilfalde Gotfred Hartmann for følgende passage om Mogens Boisen: »På mere end 600 bøger står B.s navn som oversætter, og det siger sig selv at kvaliteten kan være svingende fordi forlagene i ham fandt en hurtig og præcis leverandør.« (2: 320). Gad vide, om man i bd. 13 vil beflicte sig på samme hensynsfuldhed lige overfor Hakon Stangerup?

I de 20.000 biografier i de fire biografiske leksika har flere generationer af historikere nedlagt en massiv forskningsindsats, som gør det muligt for historikerne idag hurtigt at skaffe sig sikre og pålidelige personalhistoriske oplysninger – hvad der selvsagt er en fordel også for dem, der ser med skepsis på den »personorienterede historiebevidsthed«, om ikke andet fordi de derved får tid til at koncentrere sig om de forskningsfelter, som de anser for vigtigere. Til disse skeptikere regner jeg mig selv, og jeg skal ikke nægte en vis ambivalens i min vurdering af DBL. Måske kunne ressourcerne have været anvendt til mere relevant forskning. Men dels får alle historikere på et tidspunkt brug for de oplysninger, der er nedlagt i værket, og som de ellers ikke eller kun med uforholdsmæssigt besvær ville kunne skaffe sig. Dels er det rimeligt at betone, at selv om DBL naturnødvendigt er individcentreret, giver det (som ovenfor nævnt) også »kollektive portrætter« af epoker og miljøer – og af de historikere, der beskriver dem. Når 3. udgave er afsluttet, vil den være en vigtig kilde til et historiografisk signalement af halvferdserne.

Det historiografiske aspekt vil dominere i de anmeldelser, der efterhånden som værket udkommer vil være at finde i dette tidsskrift. Det er naturligvis biografiske leksikas lod at forblive »stykvare«, bestemt af den tilfældige alfabetisering, indtil hele værket er udkommet. En evaluering af f.eks. historikerbiografierne i de første fire bind vil nok inkludere Arup, Erslev og Fridericia, men ikke Paludan-Müller og Steenstrup. Alligevel er det sådanne tematisk ordnede vurderinger, der vil blive forsøgt; tan-

ken er at vise, at *Dansk biografisk leksikon* er andet og mere end et opslagsværk.

Jens Rahbek Rasmussen

Godsarkiver: Brahesminde. Arkivregistratur udgivet af Landsarkivet for Fyn. 148 s., 1978. Kr. 30.

Godsarkiver. De augustenborgske og gråstenske godser.

Godsarkiver. Mindre godsarkiver. Foreløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. 1978.

I 1975 udsendte det fynske landsarkiv ved arkivar Lotte Jansen en meget nyttig introduktion til de fynske godsarkiver (anmeldt af undertegnede i nærværende tidsskrift bd. 26, 1976 s. 411–413). Den model for registrering af godsarkiver, som blev beskrevet der, har landsarkivet gennemført i den løbende nyregistrering af sine godsarkiver, og indtil nu er fire stencilerede registraturbind udsendt. Alligevel er man kun nået til bogstavet »B«, for netop på Fyn er det bogstav meget stort i relation til godsbesiddelse. Slægterne Bille og Brahes tilstedeværelse udgør en væsentlig del af forklaringen. Grevskabet *Brahesminde*, som blev oprettet 1798, har da også rod i begge de nævnte adelslægter, og hvor vidtspændende besiddelserne var, giver den senest udsendte registratur et godt indblik i. I den korte indledning redegøres for de hovedgårde, hvis sager indgår i godsarkivet, og det opregnes hvilke sogne, besiddelserne var beliggende i. Det er en ganske betragtelig del af Sydvestfyn med tilhørende øer, og i lange perioder var administrationen opdelt i to forvaltningsdistrikter, hvad der f.eks. på regnskabsområdet også tydeligt fremgår af registraturen. Kronologisk spænder arkivalierne fra 1500-tallets midte til ca. 1927, hvilket år den seneste aflevering til landsarkivet har fundet sted. Udover de egentlige godsarkivalier indeholder arkivet en ret stor mængde private arkivalier vedr. Bille Braheslægten.

Hvor der er behov for det, er de enkelte pakker i arkivet grundigt fortegnet. Således er der ved de uundgæelige diverse-pakker givet klare fortegninger over indholdet. Trods dette og trods en fornuftig systematik, hvortil der findes beskrivelse i den ovennævnte introduktion fra 1975, savnes nogle registerindgange, først og fremmest et sagregister. Det er man ingen steder gavmild med i traditionelle arkivregistraturer, og enhver der kender til ordnings- og registreringsarbejder kan nævne et antal grunde hertil, men ingen vil forvente det perfekte, blot en håndsækning til udbygning af indholdsfortegnelsen. Retfærdigvis må det dog tilføjes, at der findes sagregister i godsarkivintroduktionen, således at man ad den vej kan skyde sig ind på, hvilken saggruppe man skal søge under i det enkelte godsarkiv.

Også fra det sønderjyske landsarkiv er der i de seneste år kommet stencilerede registraturer over en række gods-

arkiver. Her arbejder man også med et nogenlunde fast hovedgruppensystem, men den omstændighed, at mange individuelle forhold gør sig gældende ved sønderjyske godser, og at der ikke er tale om gennemgribende nyregistreringer synes at være forklaringen på at disse registraturer forekommer mindre overskuelige.

Hvad de *augustenburgske* og *gråstenske godsarkiver* angår har der været tale om et ønske om at få samordnet flere tidligere afleveringer, og den oprindelige store aflevering fra Kiel er nu sagligt indordnet i landsarkivets normale sagsgruppensystem for godsarkivalier. I anmærkninger er de gamle betegnelser dog overalt bevaret. Ellers er der ikke megen vejledning at hente i hverken indledning eller anmærkninger, hvad der i betragtning af de særlige administrative forhold i Sønderjylland i ældre tid nok kunne være behov for.

I bindet »Mindre godsarkiver« findes fortegnelser over arkivalierne fra 13 godser. Da landsarkivet i Åbenrå først kunne begynde at modtage arkivalier i begyndelsen af 1930'erne, er mange af arkiverne i første omgang afleveret til Rigsarkivet eller landsarkivet i Viborg og herfra siden tilgået det sønderjyske landsarkiv. Det betyder at registreringsarbejderne er foretaget til forskellig tid og efter vekslende principper, hvad den nu udsendte registratur klart afspejler. Men naturligvis er det for brugeren af arkiverne en stor fordel at så meget materiale som muligt kan overskues også uden for det pågældende arkivs læsesal, og der er grund til at opfordre også dette landsarkiv til at fortsætte udsendelsen af disse arkivfortegnelser.

Men helt godt bliver det kun, hvis de følges op af nogle administrative og godshistoriske beskrivelser, som måske kun kan laves forsvarligt af dem, der har revideret de ældre registraturer.

Margit Mogensen

Skolehistoriske Arkivalier i Rigsarkivet. Foreløbige Arkivregistraturer. Ny serie nr. 19. Ved Ebba Waaben. Udg. af Rigsarkivet. Kbh. 1978. 342 s., kr. 35.

Siden oprettelsen af Selskabet for Dansk Skolehistorie i 1967, er der fremkommet en del nyttige hjælpemidler til arbejdet med Dansk Skolehistorie. Her kan nævnes, Skolehistoriske arkivalier i Landsarkivet for Sjælland m.m. (1971), Danske Friskolearkiver 1852-1977 (1977), og endelig er der med den ovennævnte bog fremkommen en særdeles grundig og omfattende registratur over skolehistorisk materiale i Rigsarkivet.

Den specielle opbygning af det danske skolevæsen betyder, at skolehistorie ideelt set bør skrives på grundlag af såvel lokal-, privat- som statsarkivalier. Den foreliggende registratur udfylder dermed et savn.

Et hurtigt blik nedover indholdsfortegnelsen viser, at der findes et meget omfattende skolehistorisk materiale i Rigsarkivet. Det virker overvældende, også fordi man først efter lidt orientering i bogen finder to upaginerede sider med oplysninger om: Skoleregistraturens Indhold

og Benyttelse. Her fås nyttige oplysninger om, hvad man kan vente at finde i registraturen, og hvad der ikke er medtaget som følge af, at materialet allerede er optaget i andre registraturer. Det oplyses endvidere, at der er medtaget materiale fra børneskolen og op til studenterekamen eller anden afslutning på skolegangen, sager om lærerstanden i de nævnte skolekategorier og sager af pædagogisk interesse. Derimod har det ikke været tilstræbt at belyse seminarier, efterskoler med hele ungdomsundervisningen, folkehøjskoler, landbrugsskoler o.l. – Registraturen indeholder ikke desto mindre en hel del om disse skoleformer. Først og fremmest er det muligt at hente oplysninger om seminarier p.g.a. disses nære tilknytning til folkeskolesager. Dernæst findes der i afsnit II omfattende lister over personarkiver og private institutions arkiver. I disse arkiver er medtaget personer, (institutioner) der på en eller anden måde har haft tilknytning til skolevæsenet. Det betyder, at man i registraturen kan få oplysninger om et bredt spektrum af skolehistorisk materiale – privat såvel som offentligt – og endelig findes der enkelte lærer- og skoleforeningers arkiver.

Det skolehistoriske materiale fra centraladministrationen knytter sig i overvejende grad til, Danske Kancelli, Kultusministeriet og Undervisningsministeriet. Hertil kommer forskellige institutioner i tilknytning til disse. Til hvert af organerne knytter Ebba Waaben en redegørelse for deres interne opbygning og en vejledning i, hvordan kildesøgningen kan indledes. Desuden oplyses der om tidligere hjælpemidler, arkivets eventuelle manglende sager, hvor det kan søges, eller om materialet er kasseret. Hvad enten man beskæftiger sig med ældre eller nyere skolehistorie, er det meget nyttigt at gennemlæse disse afsnit, før kildesøgningen påbegyndes.

Det Danske Kancelli's arkiv forekommer mindst overskueligt. Det er ofte meget svært at gennemskue, hvad der gemmer sig under de mange titler. I nogen grad kan det afhjælpes, hvis man er opmærksom på, at der er en ordliste s. 323-27. Hvorfor er den ikke noteret i indholdsfortegnelsen? Man kan ligeledes undre sig over, hvorfor det omfattende skolehistoriske materiale i f.eks. Rentekammeret er placeret efter afsnittet om Undervisningsministeriet, og ikke i forlængelse af Danske Kancelli's arkiv. Da disse arkivgrupper supplerer hinanden tidsmæssigt. Disse indvendinger bør dog ikke overskygge at denne registrering viser, at der har været meget skoleaktivitet allerede i 1700-tallet, og at der ligger et omfattende materiale, der blot venter på at blive anvendt.

Kultusministeriets arkiv er bevaret næsten intakt. I dette arkiv findes en del materiale der rækker udover en snæver skolehistorisk interesse, her kan nævnes: Statistiske oplysninger vedrørende bogsamlinger og skolebogsamlinger fra 1885, Adresser fra lærere og akter vedrørende spørgsmålet om anvendelsen af kvinder som lærerkræfter. Samfundets udvikling skinner igennem på flere måder efter skoleloven i 1899. Man mærker sig, at friskolerne er blevet tilskudsberettigede. Disse skolers ansøgninger om støtte bør kunne fortælle noget om, hvorfor befolkningen ønsker en alternativ skoleform. Oprettelsen af Undervisningsministeriet i 1916 er endvidere udtryk for, at der gradvist var sket en opløsning af den tidligere

nære forbindelse mellem kirke og skole. Undervisningsministeriets interne opbygning i sagområder har gennemgået adskillige ændringer siden 1916, hvilket der klart og skematisk redegøres for s. 72. I oversigten over materialet noterer man sig, at de årlige skoleindberetninger der har været påbudt siden 1814, og som i det 19. årh. udgør en central skolehistorisk kilde, kun er bevaret for nogle få år i Undervisningsministeriets arkiv. Dette har Rigsarkivet nu søgt afhjulpet i de nye kassationsregler fra 1975.

Udover de nævnte arkiver er der registreret materiale fra bl.a. Københavns Universitet, Det Tyske Kancellis Indenrigske Afdeling, Finansarkivet, De danske Kolonier og Kongehuset.

Det er en meget omfattende registratur, og der er meget at hente af skole- og kulturhistorisk interesse. Registraturen er desuden brugervenlig med dens udstyr af sag-, person- og topografiske registre. Hertil kommer, at der på siderne 320–21 er oplysninger om, hvilke stikord der findes i Kultusministeriets journaler. Der er således med denne registratur givet et værdifuldt udgangspunkt for skolehistoriske undersøgelser.

Bodil K. Hansen

Consuetudines Lundenses. Statutter for kannikesamfundet i Lund c. 1123, udgivet af Erik Buus. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Kbh. 1978. 216 s., kr. 120,25.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab, der i årenes løb har udgivet adskillige ældre retskilder, har med nærværende bind udgivet de eneste bevarede statutter for et kannikesamfund i den tidlige middelalder. Det drejer sig om statutterne for kannikesamfundet ved Lunds domkirke, her kaldet *Consuetudines lundenses*. I håndskriftet *Necrologium Lundense*, hvor de findes, kaldes de *Consuetudines canonicæ*. Statutterne er regler for kannikesamfundets daglige liv, såvel valg til embeder og religiøse ceremonier som også ganske almindelige praktiske ting, f.eks. sovesalen og måltiderne. Håndskriftet *Necrologium Lundense* er tidligere udgivet – hvis man nøjes med at medtage de fuldstændige udgaver – af Lauritz Weibull i 1923 og i facsimile af Erik Kroman i 1960 i serien *Corpus codicum danicorum medii ævi*. På disse to bygger nærværende udgiver, fhv. førstebibliotekar Erik Buus; men den nye udgave er dog langt mere omfattende, både hvad angår indledning og det kritiske apparat. Det skyldes, at teksten på endnu tydeligere måde end før er sat ind i europæisk sammenhæng, idet dens afhængighed af statutterne fra Cluny og Marbach er tydeliggjort. Dette har for de sidstnævntes vedkommende især kunnet lade sig gøre på grundlag af tyskeren Josef Siewarts arbejder. I modsætning til Kroman, der i sin indledning gennemgår håndskriftet, som det i sin overleverede form ser ud, er Buus' opstilling en rekonstruktion af håndskriftet, som det har set ud den 30.6.1123 ved indvielsen af kryptkirken i Lund. Denne forskel fremgår naturligvis af Buus' tekst, men er dog ikke helt let at opfatte i første omgang. I

det hele taget gælder det for denne indledning, at den er meget lærd. På den ene side må man rose Buus for hans skarpsindighed; på den anden side medfører det, at indledningen er meget indforstået og vanskeligt tilgængelig. Dette kan så få en til at spørge, hvem den egentlig er skrevet for eller hvem statutterne egentlig er udgivet for. Er det kun en lille kreds af læsere? Bør en uindviet specialstudierende ikke også have en chance?

Buus nærdaterer på meget overbevisende måde *Consuetudines lundenses* til før 30.6.1123. Det er nærmere end Weibull og for så vidt også end Kroman, der lidt forvirrende i en oversigt sætter dem til ca. 1120–35, men dog forinden har sat håndskriftets tilblivelse til omkring 1123. Man kan således sige, at Buus er mere konsekvent i sin datering end Kroman. Ligeledes synes Kroman at mene, at *Consuetudines lundenses* har afløst Aachen-reglen, som tidligere gjaldt for samfundet og som også findes i håndskriftet *Necrologium Lundense*. Buus klarer her, at *Consuetudines lundenses* snarere supplerer Aachen-reglen, idet den flere gange viser hen til denne og ting, der står i Aachen-reglen ikke er fundet nødvendige også at optage i *Consuetudines lundenses*. Buus' fortrin er også, at han så klart sætter teksten i forbindelse med Cluny- og Marbach-statutterne. Dateringen af disse sidste, der ellers af udgiveren Siewart er sat til mellem 1122 og 1124, kan Buus nu rykke tilbage til før 30.6.1123, og *Consuetudines lundenses* bliver da den ældste overlevering af Marbach-statutterne, omend det jo ikke er deres egentlige form, der er gengivet her. De er omformede både efter lundensiske forhold og efter at de ikke gælder et kloster, men et kannikesamfund ved en domkirke.

En enkelt indvendig skal anføres. Buus' opfattelse af primære og sekundære kilder er højest mærkværdig. Da *Consuetudines lundenses* gennem Marbach-teksten går tilbage til Cluny-statutterne, kaldes disse sidste for sekundære i forhold til Lund-teksten. Det forekommer mig lidt bagvendt. Selve teksten er udgivet med et enormt noteapparat, der dels giver tekstkritiske noter, dels henvisninger til Marbach- og Cluny-forlæggene, til Bibelen og til parallelle steder i andre middelalderoverleveringer. Dette apparat kan i første omgang virke overvældende, men er naturligvis uvurderligt for den, der vil arbejde indgående med teksten. Det er først efter megen gransken lykkedes mig at finde ud af, hvorfor dele af selve teksten er trykt med kursiv. Det drejer sig dels om liturgiske bønner, og denne tryktekhniske finesse synes overtaget fra Siewarts udgave af Marbach-statutterne, uden at Buus dog giver nogen forklaring. Dels drejer det sig om opløste forkortelser. Dette sidste er dog ikke konsekvent, idet ikke alle opløste forkortelser er kursiverede, men kun forkortelserne for natali og pentecostes. Jeg kan ikke rigtig se systemet, og det er en stor fejl fra udgiverens side, at sådanne ting ikke er oplyst i forbindelse med selve teksten. Bagest i bogen findes en mængde nyttige registre og oversigter. Endelig bør det nævnes, at udgaven er forsynet med et tysk resumé, der ikke – som det er sædvane – er anbragt bagest i bogen, men derimod på den nederste tredie- eller fjerdedel af hver side til indledningen. Det gør siderne lidt uoverskuelige, men har den fordel, at visse oversigter i indledningen så også kan bruges sammesteds af den, der læser den tyske tekst, men ikke

læser så godt dansk. Trods nogle enkelte trykfejl – især i den tyske tekst – er det en ualmindelig smuk og ualmindelig smukt trykt bog.

Lene Demidoff

Danske domme 1375–1662. De private domssamlinger. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Erik Reitzel-Nielsen under medvirken af Ole Fenger, Bind I: 1375–1553, København 1978, 390 s., 395 kr., og Bind II: 1554–1569, København 1979, 395 s., kr. 402,60.

I løbet af de sidste 25 år er et bredt udvalg af dansk retshistorisk kildemateriale blevet gjort tilgængeligt for et stort antal brugere gennem bl.a. de trykte udgaver af rådstueprotokoller og tingbøger fra Helsingør, Malmø og Ribe samt Landbohistorisk Selskabs store udgivelse af tingbøger fra Herlufsholm birk, Skast –, Sokkelund – og Aasum herreder.

Til disse udgivelser slutter sig nu de 2 første bind af ialt 6 á 7 planlagte bind »Danske domme 1375–1662. De private domssamlinger«. Grundlaget for såvel de ovennævnte kildeudgaver som for udgivelsen af »de private domssamlinger« er, som Ole Fenger ganske rigtigt skriver i DSLS' Præsentationshæfte nr. 5 (1979) p. 12, at »kun den ordrette udgivelse af et bevaret doms- og tingbogs materiale kan erstatte originalteksten«, ligesom »der ikke findes noget acceptabelt alternativ til den fuldstændige udgivelse af alt bevaret materiale«. At denne sidste opfattelse i enkelte tilfælde kan modificeres vil jeg vende tilbage til nedenfor. Reitzel-Nielsen følger da også dette grundsynspunkt, idet »det er nærværende udgaves mål at gengive – og kommentere – samtlige de domme, der findes i de private domssamlinger«. (Bind I, p. 27). Det er da også gjort på smukkeste måde.

Man kan glæde sig over, at retssagerne bringer samfundsgrupper, der eller ikke kommer til orde, ind i historien. Vi møder bønder og kvinder, og særlig for kvindernes vedkommende er det glædeligt, at man ikke kun møder dem i de ofte sørgelige sammenhænge, som retsmateriale ellers viser dem i, nemlig i processer om hor, blodskam, lejemål (frivilligt samleje udenfor ægteskab) og trolddom (hvor kvinderne udgjorde langt det største antal anklagede), men her også som importører af varer fra udlandet, storekøbsmænd af okser og disponerende økonomisk over udstrakte jordbesiddelser. Som eksempel på den type sager, kvinder kunne være indblandet i, vil jeg gå lidt nærmere ind på nr. 78 fra bind I, som er fra 1537, idet den på fortræffelig vis oplyser om kvindens svage stilling i et uheldigt ægteskab, men samtidig også viser det Gamle Testaments betydning for retsforfølgelsen.

Iens Wogenførers hustru Anne Hansdatter var flyttet sammen med en mand ved navn Blasius Ysfeldher, ja de havde ovenikøbet forsøgt at overfalde Iens Wogenfører. Nu kan ægteskabet ikke have været overvældende lykkeligt, for allerede før Anne Hansdatter havde truffet Blasi-

us Ysfeldher, var hun en gang rejst fra sin mand og var først vendt tilbage, da bl.a. borgmesteren i Ålborg havde forliget dem. Under retssagen fremlægger Anne et forligelsesbrev om ægteskabets opløsning, men da Iens Wogenfører kan bevise, at han var blevet tvunget til at underskrive dette brev, dømmes Rettertinget forliget ugyldigt, samtidig med at Blasius Ysfeldher dømmes til at blive halshugget, og Anne Hansdatter til at stoppes i en søk og druknes.

Ikke blot kan man gennem disse domme erkende retspraksis, men man kan oplyses på fortrinlig vis om de strenge straffe, der truede tidens mennesker, hvis de overtrådte de normer, der eksisterede.

Som nævnt ovenfor finder jeg kommentarerne til dommene så fyldestgørende, at det er en fornøjelse at læse dem. Jeg vil dog trække de få trolddomsprocesser frem, der er i de 2 udgivne bind. Man kunne have ønsket, at Reitzel-Nielsen havde diskuteret, eller blot påpeget, problemet med det forskellige antal nævninge i trolddomsprocesser. I nr. 237 fra 1557 bliver Giertrud Rasmussen i Rudkøbing kendt skyldig i trolddom af 16 nævninge, men hvis man går til Jylland og undersøger antallet af kirkenævninge der, vil man se, at der benyttes 12 eller 15; (jvf. David Grønlands »Historisk Efterretning« udgivet ved Kirsten Agerbæk, 1973). Det kan ikke være et spørgsmål om, at man i det 16. århundrede benytter 16 nævninge og i det 17. århundrede 15 (12), for af en indførsel af 19. november 1636 i Københavns Diplomatarium bind III, nr. 226 fremgår det, at der på Københavns byting var opkrævet 16 nævninge i en trolddomssag. Men da der nok vil komme flere trolddomssager i de efterfølgende bind, (trolddomsprocesserne synes i Danmark først rigtigt at tage fart efter 1617), må man regne med, at Reitzel-Nielsen så vil behandle dette problem.

Det er ikke meningen her at hive småtingsafdelingen frem, men jeg kan dog ikke lade være med at påpege en enkelt trykfejl. Den sidste heksebrænding i Danmark fandt ikke sted i 1683, men i 1693. (Bind II, p. 112).

Trolddomsprocesserne giver mig anledning til at vende tilbage til indledningen, hvor Reitzel-Nielsen skriver: »Blandt landstingsdommene er de fra Viborg landsting langt i overtal« (Bind I, p. 27). Det er en kendsgerning, som nok har mere vidtrækkende konsekvenser, end Reitzel-Nielsen lader forstå af indledningen. For Sjællands vedkommende er den først bevarede justitsprotokol (korte referater af processerne) fra 1676, mens der fra Fyns landsting indtil 1660 kun findes landstingsdombøger fra årene 1610–1613; dette forhold bevirker, at det vil blive meget svært at undersøge, om der var forskel i retspraksis i Jylland og på øerne, og da dommene fra Viborg altså er langt i overtal i »De private domssamlinger« vil det heller ikke kunne fremgå heraf.

Det forekommer mig en mangel i indledningen, at der ikke gøres rede for de private domssamlings ejforhold. Ganske vist loves en sådan redegørelse i et afsluttende bind, men at udskyde denne i vel 4–5 år, indtil udgaven er afsluttet, gør det umuligt for læseren at bedømme udgiverens gentagne påstand om, »at de private dombøger har været bestemt til benyttelse i det praktiske retsliv, og at de rent faktisk har været benyttet, kan ikke være tvivlsomt«. (Bind I, p. 31). Reitzel-Nielsen nævner i

samme forbindelse end ikke hvormange private domssamlinger, der er overleveret og benyttet, eller hvormange domme, der vil blive optaget i nærværende udgave.

Skønt jeg fuldt ud anerkender, at der er blevet gjort et uhyre stort stykke arbejde ved udgivelsen af dette værk, vil jeg ikke lægge skjul på, at jeg i en tid med alle former for reproduktionsmaskiner nok finder, at formidlingen af kildemateriale kan foregå på en anden måde. De private domssamlinger er en lille dråbe i det hav af kildemateriale, der findes i vore arkiver og biblioteker, og jeg tror, at en registrering af de overleverede birke-, by- og herredstingbøger i lighed med den, der er gennemført for Viborg landstings dombøgers vedkommende (jvf. foregående nummer af Fortid og nutid) ville betyde en mere rationel udnyttelse af de sparsomme midler, der i vore dage stilles til rådighed for humanistisk forskning.

Til slut må jeg som historiker anke over bibliografien, som her ovenikøbet er blandet sammen med en forkortelsesliste. Nogle steder er bibliografien opstillet efter fornavnet, andre steder efter efternavnet. Det tog mig nogen tid at opdage, at jeg skulle søge Inger Dübeck under I og Stig Luul under S, og ikke under D og I.

Jens Chr. V. Johansen

Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie, nr. 11A, særnummer 1978. SFAH ved Henning Grelle. – Pris kr. 20,- for medlemmer. Kr. 35,- for ikke-medlemmer.

Dette særnummer af MEDDELELSER udgør en fortegnelse over utrykte protokoller fra arbejderbevægelsens faglige, politiske og kulturelle organisationer, opbevaret i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Fortegnelsen indeholder oplysninger om materiale vedrørende Dansk Fagbevægelse, herunder også materiale vedrørende de skandinaviske arbejderkongresser, Kooperationen, Socialdemokratisk Forbund (Socialdemokratiet i Danmark), herunder materiale vedrørende flere af dets lokalafdelinger, Ungdomsbevægelsen, Arbejderoplysning, Uddannelse. Diskussionsklubber, Kultur, forsamlingsbygninger, Den socialdemokratiske presse m.m. – Fortegnelsen er forsynet med et stedsregister samt en fagnøgle.

Det er en ajourført registratur, dvs. at den også medtager materiale, som Meddelelser tidligere har offentliggjort oversigter over.

Hovedsigtet med Meddelelser har siden tidsskriftets første nummer i 1973 været »at formidle kendskab til eksistens og indhold af det eksisterende kildemateriale til arbejderbevægelsens historie«. Denne registreringsvirksomhed, som tidsskriftet varetager letter forskningen i arbejderbevægelsens historie betydeligt. Man kan herunder også henvise til tidligere artikler med anvisninger om og oversigter over materiale i f.eks. »Erhvervsarkivet«, Meddelelser nr. 3, 1974, Det kongelige Biblioteks

ellers uigennemtrængelige småtryksafdeling, Meddelelser nr. 5, 1975, Statsbiblioteket i Aarhus' danske småtryk, Meddelelser nr. 7, 1976, samt f.eks. registratur af det socialhistoriske stof i Socialisten/Socialdemokraten 1871–1929, Meddelelser nr. 4, 1975, og oversigt over artikler i de ældre tidsskrifter »Socialisten«, og »Fremad – Arbejdernes Almanak« m.m.

Der er således megen hjælp at hente for forskere i dette beskedne tidsskrift.

Jonna Duch Christensen

Den danske arbejderbevægelses programmatisk dokumenter og love (1871 til 1913). Udgivet og kommenteret af Gerd Callesen og Hans-Norbert Lahme. 1978. Odense Universitetsforlag, Odense 1978, 148 s., pris: kr. 40,- + moms.

Gerd Callesen og Hans-Norbert Lahme har foretaget en indsamling og systematisering af programmatisk og organisatorisk dokumenter vedrørende den danske arbejderbevægelse fra dens grundlæggelse til II. Internationales opløsning.

Indsamlingen synes særdeles dækkende. Den rummer dokumenter i form af programmer og love for den ældste arbejderbevægelses mange forsøg på foreningsdannelse, for oppositionelle grupper, visse lokale foreninger, fagbevægelsen, den socialdemokratiske ungdomsbevægelse og for »Social-Demokraten«, og en stor del af materialet er her offentliggjort for første gang. Dertil kan føjes, at alle dokumenter enkeltvis eller i grupper efter sammenhængen er præsenteret med gode realkommentarer, og udmærkede noter med oplysninger om, hvor dokumenterne tidligere måtte være behandlet. Denne samling vil således kunne spare interesserede i perioden for et stort oplysningssarbejde.

Udgiverne har endvidere ledsaget dokumentsamlingen med hver sit essay. Lahme har skrevet, »Omkring den tidlige danske arbejderbevægelses programmatisk og organisatorisk dokumenter«. Callesens essay hedder, »Det danske Socialdemokrati – et masseparti?«. Med disse essays præsenteres to forskellige tolkninger af den danske arbejderbevægelses påvirkningshistorie.

Lahme beskæftiger sig i sit essay udelukkende med 1870'erne og fremhæver, at den danske arbejderbevægelse, trods dens organisatoriske tilknytning til »Den internationale Arbejderassociation«, var kraftigt lassalleansk påvirket. Han ser kraftige religiøse understrømninger i den danske arbejderbevægelse, og fremhæver her som i andre sammenhænge kontinuiteten fra de før-socialdemokratiske arbejderforeninger i København (dvs. forbindelsen fra Frederik Dreier til Louis Pio). Det danske agrarprogram vurderes som en selvstændig indsats og det danske arbejderpartis organisatoriske opbygning findes i høj grad at være »et adækvat instrument«.

Lahmes opfattelse af en kraftig lassalleansk indflydelse på den danske arbejderbevægelse, som også er fremhævet i andre sammenhænge, er tidligere imødegået i »MEDDELELSER«, nr. 10 1978 i artiklen »La'salle hvad ikke

kan stå« af Federspiel, Grelle og Strange, hvis kritik jeg stort set tilslutter mig. – Det bør her fremhæves, at lassalleanerne frakendte faglig kamp enhver betydning for arbejderklassen pga »den jernhårde lønningslov«. Den danske arbejderbevægelses organisation var i første omgang bygget op af fagsektioner, og efter opløsningen af »Den internationale arbejderforening for Danmark« bestod partiet simpelt hen af en overbygning på de hastigt fremvoksende fagforeninger. Med en sådan organisationsform, der i sig selv forudsætter accept af faglig kamp, kan det ikke være rimeligt at tale om en kraftig, dvs dybtgående lassalleansk indflydelse, selv om der kan findes »lassalleanske teoremer« i de danske programmer.

På samme måde betegner Internationales organisationsform et brud med de brede før-socialdemokratiske arbejderforeninger, selv om en vis kontinuitet er til stede i form af et beskedent personsammenfald, og i form af en overensstemmelse mellem de to »partiers« programmer.

Vedrørende »Kjøbenhavns Arbejderforening« og kontinuiteten, har der indsneget sig et par småfejl. Denne arbejderforening gik ikke ind i 1869, men tidligst i december 1872. Den fejrede da sin 25-års stiftelsesfest, og har altså eksisteret parallelt med Internationale et års tid. Hvad angår de tre personer, der fremhæves som bærere af en »radikal tradition«, så er Anton Mundberg vel ikke det bedste eksempel. Han var kun medlem af Kjøbenhavns Arbejderforening et års tid, og er altså ikke bærer af en egentlig tradition. Guldsmedesvend V. Holm var nok medlem af Kjøbenhavns Arbejderforening i mange år, derimod ikke af Internationale. Han døde 75 år gammel i december 1871 endnu som medlem af Kjøbenhavns Arbejderforening. Sammen med den omtalte O. C. Andersen kunne man derimod have fremhævet digteren U. P. Overby, der havde været et aktivt medlem af de københavnske arbejderforeninger langt tilbage i tiden, de sidste år som medlem af bestyrelsen for Kjøbenhavns Arbejderforening. Han forsvandt tilsyneladende ud af foreningen nøjagtig på det tidspunkt, da Pio udgav sine første »Socialistiske Blade« og skrev allerede ved årskiftet 1871/72 sin kendte »Socialisternes March«,¹ – Man bør dog nok ikke være blind for den kendsgerning, at Rimestads betydeligt større og ikke særlig radikale »Arbejderforeningen af 1860« afgav ligeså mange eller flere medlemmer til Internationale, eksempelvis den cigarmager Carl Würtz, som blev formand for Internationale efter Fælledslaget og Pios fængsling.

Det er sikkert heller ikke rimeligt at tale om stærke religiøse understrømninger i den tidlige arbejderbevægelse i Danmark. Der var oprindeligt et par vækkelsesprædikanter med i arbejderbevægelsen, men deres indflydelse på bevægelsen forekommer yderst begrænset, og de forsvandt hurtigt ud igen. Internationale blev vel bla. også i sin samtid angrebet for sin »gudløshed«. – Lahmes fortolkning af den ældste arbejderbevægelses påvirkningshistorie stiller jeg mig således noget tvivlende over

for. Gerd Callesen har en ganske anden opfattelse. Det skal indskydes, at vægten i Callesens essay tidsmæssigt ligger på 1880'erne og 1890'erne. For 1870'ernes vedkommende fremgår det dog, at Callesen finder, at »Pari-serkommunen« og »Den internationale Arbejderassociation« var de væsentligste forudsætninger og inspirationskilder for konstitueringen af det danske arbejderparti. Ved århundredskiftet var det danske Socialdemokrati (stadig?) et marxistisk masseparti ifølge Callesens opfattelse, og først herefter udviklede det sig i klar reformistisk retning.

I sin vurdering af det danske Socialdemokrati som marxistisk lægger Callesen nogen vægt på, at Socialdemokratiet havde en ganske omfattende udgivervirksomhed af marxistisk litteratur. Callesen sætter dog selv spørgsmål ved, om den marxistiske litteratur blev læst og forstået af danske arbejdere, og altså ved hvor megen vægt man kan lægge på en sådan udgivervirksomhed. Men han fremhæver, at marxismen blev antaget, forstået og i bearbejdet form videregivet gennem »Social-Demokraten« af P. Knudsen og Emil Wiinblad, partiets to topfunktionærer. Muligheden for en marxisme-reception var altså til stede, og teoretiske, marxistisk inspirerede artikler afskrækkede ikke de danske arbejdere, »Social-Demokraten« blev nemlig i den pågældende periode Nordens største avis.

Perioden 1871–1900 karakteriseres med anvendelse af et af Lenin udviklet skema som en ikke-revolutionær periode. Arbejderbevægelsens vigtigste opgave var da at opbygge og konsolidere selvstændige organisationer. Dette lykkedes smukt for den danske arbejderbevægelse. Eksempelvis var organisationsprocenten i de danske fagforeninger højere end i noget andet land, og splittelseorganisationer fik aldrig fodfæste her. I denne »fredelige« periode var reformpraksis og udnyttelsen af det borgerlige demokrati også, med forfatterens ord, lig med revolutionær praksis.

At partiet ikke fandt frem til en ny strategi for en magterobring efter århundredskiftet, hvor situationen ændrede sig (Lenin karakteriserede denne periode som værende revolutionær), skyldes, at periodiseringen efter Callesens opfattelse nok passer på de danske forhold, hvis man ser på den politiske udvikling, hvorimod den sociale og økonomiske udvikling ikke nødvendigvis var så fremskreden, og klassemodsatningerne så skærpede, at der var revolutionære muligheder her. Den danske arbejderklasse opnåede faktisk materielle forbedringer, og Socialdemokratiets tilslutning voksede fortsat. Det ligesom ligger i luften, at det danske Socialdemokrati og den danske arbejderklasse, på grund af den økonomiske og sociale udvikling, ifølge forfatterens opfattelse, måtte udvikle sig i reformistisk retning. – Callesens essay kan således ses som et spændende bidrag til reformismediskussionen.

Begge forfattere betragter deres resultater som foreløbige og fremlægger dem som oplæg »til en debat om centrale emner i den tidlige danske arbejderbevægelses

1. Kjøbenhavns Arbejderforenings sidste år kan følges i »Morgenposten«.

historie«. Dokumentsamlingen er et nyttigt instrument for faghistorikere, og de to essays er med deres forskellige opfattelser af den tidlige arbejderbevægelses påvirkningshistorie velegnede til at stimulere til den ønskede debat.

Jonna Duch Christensen

Nord Nytt. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Udgivet af NEFA-Norden. Redaktion: Nord Nytt, c/o Nationalmuseet, Ørholm Stationsvej 5, 2800 Lyngby. Abonnement: Museums-tjenesten, Lysgaard, 8800 Viborg.

Det lille tidsskrift Nord Nytt har efter nogle års tornerosesøvn atter startet sine udgivelser. I november 1978 blev det første nummer i en ny serie udsendt, og indtil dato er der ialt kommet tre hefter.

Nord Nytt blev oprindelig startet i begyndelsen af 1960'erne som et nordisk orienteringstidsskrift for studenter og yngre kandidater i etnologi og folkloristik. Sin mest markante profil havde bladet i årene 1968–72. Tidsskriftet var i disse år et væsentligt talerør for den »nye« etnologi. Her blev betydningen af nutidsstudier fremhævet, antropologiske analyse- og indsamlingsmåder blev introduceret og nye begreber blev diskuteret. Man gjorde oprør mod den antikvariske, historisk orienterede folkelivs- og folkemindeforskning og søgte at skabe fodfæste for en anglosaksisk orienteret etnologi på de respektive institutter i Norden. Der er næppe tvivl om, at der i dag ikke findes et etnologisk institut i Skandinavien, som ikke i sine læseplaner er influeret af den linie, som det gamle Nord Nytt var bannerfører for. Men da »oprøret« var lykkedes, og flere af de ledende personer bag tidsskriftet selv var blevet engageret som universitetslærere, gik det forbavsende hurtigt ned ad bakke med udgivelserne.

Mange mente, at Nord Nytt havde tjent sin tid ud. Det havde, som så mange andre flagskibe for avantgarde bevægelser, overflødiggjort sig selv. Der var dog også dem, som følte, at det simpelthen var synd, at det skulle gå således, og at det burde være muligt at reetablere et lille nordisk-orienteret etnologitidsskrift. Udgivelsen af den nye serie af Nord Nytt er forsøget på igen at skaffe tidsskriftet en position indenfor den faglige læserverden. Der er ikke tvivl om, at det er både modigt og godt gjort. Der er i de mellemliggende år både dukket helt nye fagtidsskrifter op, og andre er begyndt at åbne deres spalter for bidrag fra de etnologiske discipliner. Det er derfor med interesse, man kaster sig over det første nummers introduktionsside. Hvad er formålet med den nye serie? Hvilken linie lægger redaktionen? Hvad er det, tidsskriftet vil?

I forordet skriver redaktionen, at tidsskriftet ønsker debat, at det vil sprede aktuelt nyhedsstof, og at man vil anmelde bøger, før de bliver forældede. Endelig ønsker redaktionen at være åben overfor alle retninger indenfor faget.

Den nye serie har som undertitel Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning, hvormod det gamle Nord Nytt mere beskedent fremstod som et etnologisk orienteringstids-

skrift. Imidlertid indeholder den nye serie langt mere orienteringsstof end den gamle. Der er næppe tvivl om, at udbygger tidsskriftet den linie, som det er begyndt, vil vi henad vejen kunne få et organ, som faktisk er i stand til nogenlunde bredt at informere om møder, kongresser, projekter og enkeltarbejder. Det er faktisk ikke uden betydning i en tid, hvor så mange forskellige fag arbejder indenfor beslægtede områder.

De første tre numre bærer dog ikke præg af, at Nord Nytt skulle kunne leve op til decideret at blive et nordisk tidsskrift for faget folkelivsforskning. Det gamle Nord Nytt nåede det aldrig, selvom mange numre indeholdt solide artikler, hvor forfatterne søgte at løse et fagligt problem eller gennem empiriske eksempler at afslibe analytiske begreber. De få egentlige artikler i de første numre af den nye serie er dog i det alt væsentlige af foreløbig eller af orienterende karakter. Her findes orientering om »oral history« i England, Sverige og Danmark, om arbejdererindringer, industriregistrering, studier af arbejdslivet, arbejderfamilien m.v. Kommende hefter ønskes udsendt som temanumre med emner som: 10 års ideologier i folkelivsforskningen, skibet som studieobjekt, folkemedicin samt musik og dans.

Det ser således ud til, at Nord Nytt ønsker at lægge sig nær op ad en ret bred, men traditionel genre i folkelivsforskningen. Og det er sandsynligt, at redaktionen har ret i, at en sådan kurs er nødvendig for at overleve. Man må blot håbe, at temanumrene ikke vil ødelægge tidsskriftets begyndende karakter af informationsorgan.

Det er et stort arbejde at starte Nord Nytt op igen, og man må håbe, at det vil lykkes både at skaffe tidsskriftet en økonomisk fundering, og at det hen ad vejen må finde den linie, som netop passer for dette blad. Det er nemlig betydelig sværere at redigere Nord Nytt i dag end for 10 år siden. Nord Nytt har altid været et forum, hvor det har været muligt på en uprætentiøs måde at publicere overvejelser og nye ideer. Genudgivelsen af tidsskriftet bringer denne mulighed tilbage, og hvis man samtidig i Nord Nytt vil kunne have et organ, hvor man kan holde sig a jour med, hvad der på forskellige niveau foregår i fagverdenen, har bladet bevist sin berettigelse.

Palle O. Christiansen

Georg Simon: Gotisk skrift – Læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder. 128 sider, format A4 hæftet. Udsendt som nr. 2 i serien Slægts- og lokalhistoriske håndbøger af Dansk Historisk Håndbogsforlag, Lyngby. 1977. Pris kr. 66,10.

Denne lærebog i læsning af gotisk skrift er fra udgiver og forlags side først og fremmest beregnet som arbejdsgrundlag for aftenskolernes og foreningernes undervisning i slægts- og lokalhistorie, hvor kendskabet til ældre tiders håndskrift er en nødvendig forudsætning. Iflg. forlagets oplysninger i følgeskrivelsen til anmeldelseksempelaret fandtes der før denne bog ikke egnet undervisningsmateriale for aftenskoleundervisningen i skriftlæsning – »bortset fra et par videnskabelige fremstillinger«. Hvis der hermed tænkes på Kromans og Hjelholts klassi-

ske håndbøger (optrykt af Dansk Historisk Fællesforening i 1975) må det understreges, at den videnskabelige grundighed, der kendetegner disse håndbøger bestemte ikke uden videre betyder, at de er ubrugelige for andre end indforståede fagfolk.

Der er imidlertid ingen tvivl om, at der for det 18. og 19. århundrede har manglet mangfoldiggjorte skriftprøver med tilhørende transskriptioner. Hvor Hjelholt i sine skriftprøver havde hele 65% fra tiden før 1700 er det tilsvarende tal i Georg Simons bog kun ca. 15%. For mange vil det 19. århundredes ofte stærkt individuelle version af de gotiske bogstaver volde nok så meget besvær som en trænet kancellihånd fra en langt tidligere periode. Udgiveren har taget udgangspunkt i de sidste dønninger af den gotiske skrift omk. begyndelsen af dette århundrede og arbejder sig derefter ned i tiden. Slægtshistorikeren bevæger sig jo i reglen ind i stoffet på samme måde, så den disposition synes ud fra et praktisk synspunkt rigtig. Derimod bliver det vanskeligere at se skriftens udvikling på denne måde, og er det målet, må man stadig ty til de »videnskabelige« håndbøger!

Kvantitativt set ligger skriftprøvernes tyngde på perioden fra 2. halvdel af 1700-tallet og frem efter. Det svarer ganske godt til de behov brugeren må formodes at have, da mange slægtshistoriske undersøgelser p.g.a. manglende kilder ikke kan føres længere tilbage. Også på anden måde er der fra udgiverens side tænkt pædagogisk, idet en hel del af de gengivne dokumenter stammer fra samme lokalitet (Yding ved Silkeborg). Til det afsnit af bogen er anvendt en privat samling af afskrifter af tinglyste dokumenter, som med sine vekslende lokale skriverhænder opfylder et af udgiverens mål (se forordet), nemlig at undgå de trænede skrivere i centraladministrationsen.

Om de mange lidt tungtfordøjelige retsdokumenter vil give læseren appetit på lokalhistoriske studier kan man stille sig tvivlende over for, hvorimod lysten til både slægts- og lokalhistorie nemt kan udspringe af arbejdet med denne bogs andet hovedafsnit, som er en ret systematisk præsentation af slægtshistorikernes foretrukne kilder: folketællinger, kirkebøger, skattemandtaller, skifteprotokoller og lægdsruller. I hvert fald når det drejer sig om de kilder, som i original findes i Rigsarkivet mærker man, at udgiveren er på hjemmebane. I indledning og noter til disse skriftprøver findes andet og mere end kommentarer til skrivers mere eller mindre interessante snørkler, og man kan bruge disse afsnit i bogen, hvis man mere i almindelighed vil vide noget om f.eks. folketællinger.

Skriftprøverne er gengivet på højresider i naturligt eller lidt nedfotograferet format. Som oftest står de klart og læseligt, men i enkelte tilfælde har nedsætningen af formatet betydet, at en i forvejen lille skrift bliver ekstra vanskelig at læse (f.eks. s. 39). På den modstående venstre side findes øverst den tilhørende transskription og længere nede findes note til teksten samt diverse alfabeter og ornamentter fra de mange trykte skrivevejledninger. Det har øjensynligt været tanken at gengive alt præcist som det står, og ikke lægge megen vægt på indholdsforklaring, opløsning af forkortelser og lign. Af og til forklarer begreber og ord, men klar systematik synes der ikke at

være i hjælpen til læseren, og begynderen må regne med selv at skulle slå et og andet efter, hvis teksterne ikke blot skal læses, men også forstås.

Trykfejl og mindre fejllæsninger er ikke undgået, og om der er for mange i betragtning af, at det er en lærebog i læsning, må opvejes mod at perfektion på dette område havde betydet, at bogen ville være udkommet senere. Som regel er de fejl, der stikprøvevis er fundet ikke meningsforstyrrende, men i et enkelt tilfælde er det gået galt. I et ekstraskattemandtall fra Ribe amt, 1743, er ordet »exciperit« (fra skattebetalingen« læst for »exequerit« (s. 112).

For nogen vil skønhedspletter af ovennævnte art måske glæmmedes ved synet af de mange slyngede ornamentter, der er skudt ind mellem teksterne. Vel var skriverne i datiden ofte bange for det tomme rum på papiret, men efter min mening har denne angst smittet lidt for meget af på bogens lay-out – mange af skriftprøverne er i sig selv smukke, så der ikke behøvedes meget andet.

Til de mere tankevækkende klip fra de ældre skrivebøger hører sentensen fra 1804 (s. 98): Gør mere regning på dine egne kræfter end på andres hjælp. Det samme gælder, når man vil lære at læse gotisk skrift, men med denne lærebog inden for rækkevidde, er hjælpen nær og navnlig når det gælder de lidt nyere varianter af den gotiske skrift. Bagi bogen findes en vejledende litteraturliste, der selv om den synes at have et noget tilfældigt præg for visse af underafsnitene vedkommende, kan lede læseren på vej til næste og mere spændende stadium: selv at finde og forstå teksterne.

Margit Mogensén

Ruth Tanderup og Klaus Ebbesen: Forhistoriens historie. Wormianum. 1979. 93 s. ill., for Skalk-abonnenter kr. 66, iøvrigt kr. 78.

Der er nu for alvor ved at blive taget hul på arkæologiens forskningshistorie efter en længere pause siden Hermansens og Hildebrandts grundlæggende arbejder. Vi har fået Klindt-Jensens oversigt over skandinavisk arkæologisk historie (anmeldt i Fortid og Nutid bind XXVII hft. 2), Bo Gräslunds analyse af typologiens udvikling (i FOR 1974) og nu senest Holger Rasmussens museumshistorie (i »Arv og Ej«), ligesom der her i bladet både i tidligere numre og i dette nummer er præsenteret nye forskningshistoriske bidrag. Et gennemgående træk ved denne fornyede interesse for forskningshistorien er dens analytiske og metodiske holdning – der er ikke blot tale om refererende forskningshistorie, snarere om forskningsanalyse, d.v.s. at man undersøger forskningens sammenhæng med andre udviklingstendenser, såvel videnskabelige som samfundsmæssige. Dette må absolut betegnes som et fremskridt, fordi det åbner op for en dybere forståelse af vilkårene for videnskabelige fremskridt og for deres anvendelse. Men en sådan genoptagning af gamle temaer under nye synsvinkler afspejler også en ændring i det nuværende videnskabelige verdensbillede, med deraf følgende fornyede behov for at omfortolke og forklare for-

sningens udvikling i relation hertil. Det er derfor med stor forhåndsinteresse at man åbner Tanderup og Ebbesens lille bog om forhistoriens historie. Og lad det være sagt straks: det er en både underholdende og velskrevet bog, der på trods af sit populære sigte rummer ansatser til nye perspektiver på den ældre arkæologihistorie. Bogen falder i 3 dele: de første 50 sider giver en oversigt over arkæologiens historie frem til Worsaae, mens anden halvdel introducerer os til Christian Bircherods antikvariske interesse, hvilket efterfølges af hans udgravningsberetning. Klaus Ebbesen har især forestået den arkæologiske side af sagen, Ruth Tanderup den historiske med oversættelse og præsentation af udgravningsberetningen.

Først en kritisk bemærkning af mere principiel art. I bogens forord fortælles det at forskningshistoriske bidrag idag er en sjældenhed og normalt har drejet sig om Nationalmuseet og tiden efter 1807, men det er nu en sandhed med modifikationer, som det også fremgår af de indledende bemærkninger. Når man derfor i den udvalgte litteraturliste savner Klindt-Jensens bog: »A History of Scandinavian Archaeology«, der udførligt omtaler arkæologiens forhistorie, så er det ikke en forglemmelse, men videnskabelig uvederhæftighed, og hvorfor udelade de få artikler om arkæologien før 1800 af Hermansen, eller Jørgen Jensens: »Forhistoriens historie« i Skalk nr. 4 fra 1970?

På de efterfølgende 40 sider gennemgås i korte træk, men med mange illustrerende eksempler, udviklingen i udgravningsaktiviteterne, i den arkæologiske interesse og i forskningen frem til Worsaae. Vidnesbyrdene i perioden frem til Ole Worm er dog få og spredte og kan nok ikke tillægges særlig udsagnskraft. 1600-tallets antikvariske forskning karakteriseres af Ole Worm; også her var udgravninger dog noget forholdsvis sjældent og oldsagerne få, hvilket bl.a. ses af at de samme genstande cirkulerede gennem mange samlinger. Andre samlere var Thomas Bartholin og Peder Syv der begge foretog enkelte gravninger. Der refereres ialt 6 eksempler på arkæologiske udgravninger i 1600-tallet; de væsentligste oplysninger om oldtidsmonumenterne giver de bevarede præsteindberetninger til Ole Worms værk: Monumenta Danica. Ifølge forfatterne tegner de i grove og spredte træk det samme billede som det vi idag kender. Det er imidlertid først i 1700-tallet at efterretninger om arkæologiske udgravninger begynder at blive almindelige. Her gøres der først rede for den arkæologiske aktivitet i hertugdømmerne der gennem hele 1700-tallet var langt større end i resten af landet, noget der bl.a. hang sammen med områdets landbrugsøkonomiske udvikling. Der synes således at være en ret nær sammenhæng mellem sløjfninger, den efterfølgende fremkomst af oldsager, oprettelsen af samlinger og påbegyndelsen af arkæologiske undersøgelser. Dette førte til at der allerede i 1600-tallet begyndte at udvikle sig en antikvarisk tradition i hertugdømmerne som rigtig slog igennem i 1700-tallet, og der førtes lærde diskussioner i tidsskrifter og bøger hvori også deltog nogle af de danske lærde. Blandt disse var Thomas og Christian Bircherod, aktive samlere og udgravere, og der gengives hidtil upublicerede kobberstik af flere af oldsagerne. Kendt er Thomas Bircherods citat om gravhøjene, som indtil hans tid (omkring 1701) havde været beskyttet

af bøndernes overtro der imidlertid nu var ved at tabe sig, med det resultat at man begyndte at sløjfe høje og finde oldsager. Det skal bemærkes at den mest aktive indsats foregik på Fyn, hvor Bircheroderne residerede, da Fyn tillige med hertugdømmerne nok var den landbrugsmæssigt mest udviklede del af Danmark. Den mest kendte blandt 1700-tallets arkæologiske interesserede er imidlertid Erik Pontoppidan der i 1743 udgravede og publicerede en jættestue ved Jægerpris, og i hans »Danske Atlas« er der en del arkæologiske oplysninger. Højene opfattes som »et slags arkiv, der allervisest lader os slutte noget om fædrenes levemåde«. Også Holbergs kendte antiarkæologiske holdning viser at det må have været en relativ udbredt interesse, siden han ofrede den en bemærkning i sine moralske tanker.

Der er således næppe tvivl om at udgravningernes og sløjfningernes antal er i stærk vækst gennem det 18. århundrede og der findes da også bevaret en del af fundene fra anden halvdel af det 18. århundrede, hvorimod de ældre fund for størsteparten er gået tabt, med undtagelse af de få fra Ole Worms samling. Thomas Bircherods udgravningsberetning er derfor et interessant eksempel på den mere aktive antikvariske tradition der udvikledes gennem 1700-tallet og som kulminerede med dannelsen af Oldsagscommissionen i 1807. Dennes aktiviteter, tillige med Thomsens efterfølgende indsats, gennemgås her efter.

Med Oldsagscommissionen og C. J. Thomsen indledes den systematiske opbevaring og registrering af oldsager, baggrunden for et videnskabeligt studium. Man kan derfor med rette her føre arkæologiens fødsel i Danmark til dette tidspunkt. Når bogens forfatter alligevel i det afsluttende kapitel taler om Worsaae og gennembruddet mener de hermed gennembruddet for en forhistorisk videnskab, frigjort fra litterære traditioner, som jo netop Worsaae havde polemiseret imod med så stor succes: moseliget fra Haraldskær og Runamo. Det er også først efter dette tidspunkt at mere systematiske udgravninger tager deres begyndelse, til dels inspireret af Worsaae som førte provinsens gravetraditioner med sig til hovedstaden, noget forfatterne lægger stor vægt på, endog skellet næppe er så skarpt. Alligevel er det tvivlsomt om man bør henføre Oldsagscommissionen og Thomsen til arkæologiens forhistorie; der er mange andre grunde som taler for at lægge den afgørende skillelinie ved deres indsats, som det fremgår både af Bo Gräslunds bog og af anmelderens artikel i Fortid og Nutid bind XXVII hefte 3.

I konklusionen på første kapitel polemiseres der imod den opfattelse at overtroen skulle have beskyttet højene langt op i det 18. århundrede og det fremhæves at der både udgravedes og ødelagdes før Oldsagscommissionen, hvad der selvfølgelig er rigtigt. Det fremgår imidlertid tydeligvis af de forudgående kapitler at udgravninger og ødelæggelser først for alvor øges gennem 1700-tallet og at samspillet med landbrugets udvikling er en afgørende faktor som overtroen ikke holdt stand imod. Men at overtroen fandtes er ubestrideligt. Endelig trækkes de topografiske og lokalhistoriske bidrag til arkæologiens forhistorie ind i billedet som eksempel på aktiviteterne ude i landet og afrunder således billedet af den stigende antikvariske virksomhed omkring landboreformernes tid.

I det følgende kapitel redegøres der for Thomas Bircherod og hans antikvariske interesse, et interessant nær-billede af det arkæologiske miljø omkring 1700 med dets blanding af empiri, luftige hypoteser og ukritisk anvendelse af allehånde kilder. Denne alsidighed, eller mangel på skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt, karakteriserer også manuskriptet. Forfatterne redegør dernæst for de forskellige stednavne og folkesagn der forekommer i manuskriptet, ligesom de arkæologiske anlæg og fund places og lokaliseres så man er vel forberedt til selve læsningen. Som en autentisk udgravningsberetning fra 1704 er det i sig selv overordentligt interessant og de mange pudseligheder i sprogbrug og betragtningsmåde gør det tillige underholdende.

Bogens budskab er i korthed at vi har undervurderet omfanget af sløjfninger og arkæologiske undersøgelser før Oldsagscommissionen. Eksemplerne herpå bliver dog hyppigere jo mere vi nærmer os 1800 og specielt det 18. århundrede er rigt på aktivitet. Bircherods beretning er et interessant og underholdende eksempel herpå. Spørgsmålet er imidlertid hvor repræsentative den skriftlige overleverings stikprøver er? Er det deres antal og ikke udgravningernes der stiger? Her antyder præsteindberetningerne til Ole Worm imidlertid en generel fordeling af oldtidsminderne som vi kender idag, ligesom de få oldsager der kendes fra denne tid også synes at støtte de skriftlige kilders udsagnskraft. Skal man følge bogens resultater op så må det næste skridt imidlertid være et systematisk forsøg på at analysere sløjfningsintensiteten i århundrederne forud for sogneberegningen. Det kan f.eks. ske ved at udnytte de gamle matrikler, marknavne, udskiftningskort etc. og så sammenligne med hvad der er registreret i Nationalmuseets sognebeskrivelse som påbegyndtes i 1873. Marknavne indeholdende betegnelsen dysse eller jættestue har Kousgård Sørensen tidligere for Fyns vedkommende sammenlignet med de registrerede monumenter og har kunnet konstatere en meget høj sløjfningsfrekvens (over 50 %) i årh. forud for beregningen – en vigtig artikel som ikke refereres i bogen (publiceret i Navnestudier III). Et andet væsentligt træk er bogens understregning af kontinuiteten og den gradvise udvikling af den arkæologisk-antikvariske interesse fra begyndelsen af 1600-tallet og frem til det videnskabelige gennembrud med Worsaae, en skillelinie som (kun) er rimelig i relation til undersøgelsesvirksomheden og den arkæologiske interesses tiltagen.

Med beretningen om arkæologiens forhistorie og publiceringen af Bircherods manuskript er der givet et væsentligt bidrag til et vigtigt forskningsområde som man må håbe vil blive fulgt op af mere systematiske studier.

Kristian Kristiansen

V. J. Brøndegaard: Folk og Flora. Dansk etnobotanik. Bd. 1, Rosenkilde og Bagger. 1978. 339 s. Bd. 2, 1979. 359 s. Kr. 225 pr. bind. Forfatteren til det foreliggende værk, der skal omfatte 4 bind, har interesseret sig for plantefolklore gennem en menneskealder og har tidligere fremlagt prøver på sit materiale i en række artikler i danske tidsskrifter. Takket være et imponerende præsidium og støtte fra fonds og

institutioner er det ham nu muligt at udsende sit omfattende materiale til dansk etnobotanik, der »skildrer forholdet mellem et lands vegetation og dets befolkning og registrerer de vildtvoksende og dyrkede planter historie, deres folkelige navne, anvendelse i kalenderårets fester og højtider, som lægemidler, i hjemmeindustri, håndværk, børnelege, skikke, sagn og overtro, stednavne, heraldik, talemåder, prosa og poesie«, altså ideelt hele kompasset rundt. Som han bemærker i den meget kortfattede indledning, der findes til første bind, omfatter fremstillingen således ikke blot etnologi og botanik, men inddrager en lang række andre fagområder.

I den nævnte indledning gives en oversigt over tidligere behandlinger af emnet og en kortfattet, mere generel vurdering af kildematerialet samt en karakteristisk af arbejdsplanen for værket, hvor behandlingen af de enkelte vækster er foretaget refererende, d.v.s. i alt væsentligt uden kommentarer, men med vægt på et fyldigt noteapparat. Gennemser man den nogle over citerede bevisstater, der findes bag i første bind – omfattende godt tusinde numre –, ses det, at materialet er hentet fra alle dele af litteraturen indbefattende skønlitteratur og avisnotitser, samt fra optegnelsesmateriale i institutioner som Dansk Folkemindesamling, Institut for dansk dialektforskning og Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Oversigten vidner om forfatterens brede orientering i det foreliggende materiale, og når man betænker, at det er enmandsarbejde, er det vel ikke underligt, at der nu og da er blevet overset noget. Indenfor sit bestemte interessefelt kan man utvivlsomt finde frem til behandlinger, som ikke er kommet med.

Af nærliggende grunde har jeg foretaget en stikprøve i et par bidrag, som jeg selv har beskæftiget mig med og vælger da først afsnittet om tang, hvor det er fuldt forståeligt, at min oversigt over tangs anvendelse i dansk bondekultur ikke er kommet med, eftersom den findes i festskrift til den portugisiske etnolog Jorge Dias (1974), men det kan undre, at Bjarne Stoklunds Læsøgården på Frilandsmuseet (1962) og Peter Michelsens Det sidste tangtag på Endelave (1960) ikke er kommet med under oversigten om tangtækning, eftersom den førstnævntes lille artikel om tangtage på Læsø kan fanges i den generelle henvisning til tidsskriftet Skalk, hvor den er trykt i 1960.

I den fyldige oversigt over manna-sødgræs har jeg for-gæves set efter en henvisning til min behandling af emnet, som er trykt i Folk og Kultur 1975 (og i en tysk version i Folk 1974/75). Og såfremt nøglen er dækkende for alle fire bind, savner jeg ligeledes mine behandlinger af planten skovmærke, hvoraf den første kom i Danske Museer 4 (1953–54) fulgt op i Etnologia Scandinavica 1975 og afsluttet med bogen Grønne Kranse 1977.

Eksemplerne er ikke fremdraget for at forklejne Brøndegaards indsats, der er stor og uhyre værdifuld, idet man med udgangspunkt i hans oversigter kan finde frem til meget relevant materiale, som ellers ville undgå ens opmærksomhed, men blot advare mod at tro på en fuldstændighed, som heller ikke Brøndegaard har kunnet nå.

En speciel side af bøgerne er deres illustrationer, hvis fremskaffelse og (formoder jeg) tekstning er lagt i hænderne på tegneren Ebbe Sunesen og Kirsten Fabricius.

Udvalget skal ifl. forlagsmeddelelsen omfatte mere end 1.100 billeder og imødekommer utvivlsomt forlagets ønske om et stateligt udseende og en alsidig kulturhistorisk dækning lige fra illustrationer af udpræget botanisk karakter hentet fra vor ældste flora til nyoptagne fotografier af planter over tegninger til litterære værker til genremalerier og etnologiske fotooptagelser af arbejdsprocesser. En tilknytning til beskrivelsen i teksten findes vel altid, omend ikke på anden måde så ved billedteksten, men tilknytningen kan undertiden forekomme noget spinkel, og illustrationens vidneudsagn ikke ganske klar.

Under afsnittet om byg vises således et par børn omkring et fælles grødfad efter maleri af L. A. Ring, og det er højst sandsynligt, at der er byggør i fadet. Mindre indlysende er det i afsnittet om havre, at bondefamilien om det fælles grødfad skulle have havregrød i det, og endelig under afsnittet om manna-sødgræs vises to malerier af Peter Cramer med grødspisende børn uden at man kan vide, om det er mannagrød de spiser. Bemærkningerne går på illustrationernes vidneværdi som kilder, ikke på deres funktion som illustrationsmateriale. Det gælder også det udsnit af Brendekildes billede »Fra Landevejen« (bd. 2, s. 164), der i billedkvalitet er storartet, men når billedteksten vil skabe forbindelse til afsnittet om rødbede ved at sige, at roe og rødbede i trange tider er blevet anvendt som kaffeerstatning, så har man ingen garanti for, at det er en sådan drik, manden har i spølkummen.

Under læsningen af Brøndegaards værk ledes man uvilkårligt til en jævnføring med den norske botaniker Ove Arbo Høegs Planter og tradisjon (1974). Høegh har medgivet sit værk en generel del, der behandler planternes livsformer, vegetationstyper, morfologiske og anatomiske begreber, inden han tager fat på det egentlig etnobotaniske afsnit, som iøvrigt i det store hele er lagt an på samme måde som Brøndegaards. Blot har den sidstnævnte lettet benyttelsen ved at underopdele sine afsnit ved emneoverskrifter. Illustrationsmæssigt er Høegs værk langt mere puritansk end Brøndegaards, idet det hovedsageligt er begrænset til plantebilleder dog i enkelte tilfælde udvidet med billeder af genstande fremstillet af plantedelev eller med arbejdsprocesser.

Holger Rasmussen

Sven Tito Achen: *Heraldikkens femten Glæder*. 240 s. Ill. G. E. C. Gads Forlag, København 1978. Kr. 120,25.

Heraldikkens altid oplagte popularisator har med samme ekspressive kraft, som ethvert godt våbenskjold udstråler, beriget vor heraldiske litteratur – man tør næsten sige med en ny genre. Som kunstart er heraldikken stærkt bundet af regler og sædvaner og alligevel mærkeligt fri. Oversigtsværker og lærebøger om emnet er ofte i næsten dræbende grad tyngt af dogmer og objektiv systematik. For Sven Tito Achen er beskæftigelsen med heraldik noget morsomt, en intens optagethed af virkningsfuld skønhed med historisk og socialt perspektiv. Med sin kolossale evne til at lade sig fængsle og frappe bliver han uvilkårligt eksponent for den subjektive oplevelse af vå-

benfænomenerne. Det systematiske ligger ikke rigtig for hans gemyt. Det er karakteristisk, at i bogen ansues heraldikken under *glædens* synsvinkel. De 15 glæder som skema har Achen hentet hos Sven Clausen, der igen havde idéen fra en gammel bog om ægttestanden. Indledningskapitlet »Min vej til heraldikken« skildrer på helt henrivende måde den store drengs møde med de fascinerende våbenskjolde, hans næsten blufærdige interesse i begyndelsen og senere udviklede erfaringer. Ved sin sympatiske selvanalyse, der latent fornemmes bogen igennem og i sidste kapitel peger mod nye udviklingslinier, bidrager Achen på særpræget måde til tidens bekendelseslitteratur. Den kognitive tilegnelse og ræsonnerende behandling af heraldiske fænomener har dog utvivlsomt været forfatterens egentlige hensigt med det store essay. For at kunne nå ud til en bred læserkreds har han været nødt til samtidig at meddele en række oplysninger om heraldikkens vigtigste grundtræk. Kombinationen er lykkedes. Den kyndige heraldiker trættes næppe af de docerende dele – det er forresten velgørende at få præsenteret det væsentlige i den heraldiske disciplin uden dogmatisk tyngde –, og den forudsætningsløse behøver et mindstemål af teknisk viden for at kunne forstå reflektioner og vurderinger. Bogens glæder er resultaterne af en række prøveboringer i emnet, hvorfra der springer et sprudlende væld af historiske, politiske, kunstneriske, stilistiske, filosofiske, psykologiske, sociale detaljer, alt set gennem forfatterens temperament – og det er ikke kedeligt. Achen bliver fascineret af historiemættet heraldik i samme grad, som han fryder sig over nutidig våbenkunst. Heraldik er en historisk hjælpevidenskab, men også levende virkelighed, og dens grafiske og skulpturelle fremtrædelsesformer er kulturhistoriske monumenter. Achens udsagn om, at heraldikken måske er den største samling der findes af billeder fra middelalderen, er unægtelig tankevækkende. At komme ind på alle bogens facetter lader sig ikke gøre her. Dertil er mangfoldigheden af interessevækkende eksempler og besnærende tankegange for stor. Det ville også være synd at fragte den interesserede læser den glæde det er selv at stifte bekendtskab med bogen. Selv har jeg særlig glædet mig over Achens rammende meninger om heraldikkens æstetik. »Idealet er ikke: når der ikke kan tilføjes mere. Idealet er: når der ikke kan udelades mere . . . Gengivelsen skal være et destillat af tingen, af dens udseende og dens karakter« – ja, sådan er den gode heraldik jo! Han peger også på noget væsentligt ved våbenkunsten, når han om heraldikken siger, at »kæk skal den i alle fald være. Heraldikkens alleregentligste drivkraft er selvfølelse, og det skal kunne ses!«. Fællesskabsfølelsen, identitetstrangen, præventionslysten har gennem århundreder fundet heraldiske udtryk. Det har længe været god tone at hævde, at våbenføring ikke er udslag af snobberi. Achen har mod til at sige, at det er det – også. Den alsidigt illustrerede bog er overordentlig underholdende læsning. En mere ildnende og appetitvækkende introduktion til heraldikken kan nybegynderen eller den alment kulturelt interesserede ikke få. Som fortæller har Achen i moden manddom bevaret ynglingens ildhu. Bogen er fuld af originale og overraskende tanker og rummer perler af træffende karakteristik, tit kortfattet som en sober blasonering. Fagheraldikeren får sikkert

lidt svært ved at bruge bogen systematisk – det er den ikke indrettet til – men får til gengæld åbnet øjnene for sider af heraldikken, som faglitteraturen sjældent behandler.

Nils G. Bartholdy

Tore Nyberg: Skt. Peters efterfølgere i brydningstider. Omkring pavedømmets historie. Rom og Nordeuropa 750–1200. Odense Universitetsforlag. 1979. 188 s., kr. 144,30.

I serien Odense University Studies in History and Social Sciences er i år udkommet Tore Nybergs *Skt. Peters efterfølgere i brydningstider* om pavedømmets udvikling i middelalderen, nærmere bestemt fra 750 til 1200. Det første årstal er sikkert valgt for at vise pavedømmets nære forbindelse med og afhængighed af det frankiske kejserdømme. Karl den Stores fader, Pippin, blev konge i 751, Karl i 768, omend han først blev kronet til kejser i år 800. Omkring år 1200 nåede pavedømmets magt sit højdepunkt under den stærke Innocens III (1198–1216). Det er pavedømmets udvikling, dets forvandling, der skildres i denne bog, hvorledes verden omkring pavedømmet ændrede sig og hvorledes pavedømmet som følge heraf også var nødt til at ændre sig. De afgørende begivenheder sker allerede fra det 9. århundredes midte, og bogens opgave er bl.a. at vise, hvorledes de skiftende paver søgte at løse de problemer, der opstod i takt med den politiske udvikling. Bogen koncentrerer sig om Rom, det romerske miljø, og foretager herfra fra tid til anden afstikker til verden udenom, f.eks. til det frankiske rige, til klostrene og til missionen i Norden. Disse digressioner kommer oftest naturligt nok i sammenhængen; men bedst som man er igang med missionen i Norden, vender forfatteren tilbage til Rom og så igen tilbage til Norden. Det kan være lidt svært at se logikken i disse spring, som virker temmelig umotiverede og som medfører, at f.eks. oplysninger om missionen findes spredt rundt om i et kapitel og er lidt vanskelige at få et overblik over. På samme måde springes der frem og tilbage i tiden. Der startes med det 9. århundrede i de første 3 kapitler og springes så i 4. kapitel tilbage til det 8. århundrede. I kapitel 5 gives en klar oversigt over Roms porte og kirker og over reglerne for pavevalg, medens kapitel 6 fortæller om kejserens rolle ved pavevalget. Det er én af Nybergs teser, at pavedømmet ved karolingerrigets opløsning bragtes ind i en tilstand af manglende beskyttelse, idet paverne tidligere havde følt sig beskyttet af den frankiske kejser. Men det var også et verdensbillede, der sank i grus, da kejserriget for paven blot havde været en fortsættelse af det kristne romerske kejserdømme under Konstantin den Store. En forandring i pavernes holdning over for omverdenen var påkrævet, idet de ikke længere stod over for én kejser, men en mangfoldighed af konger i hele Europa. Rent praktisk førte det en tid til kaos i Rom. Paverne vaklede mellem de frankiske og de italienske konger, og der var indre magtkampe i Rom.

Nu gøres der igen en afstikker til Norden, idet der springes frem og tilbage mellem det 9. og 11. århundrede.

Et af de spørgsmål, der behandles, er hvad man egentlig ved pavestolen vidste om de nordiske lande. At man andetsteds i Europa vidste besked kan vi se af kong Alfreds engelske oversættelse af Orosius' verdenshistorie. På samme måde kan rejsende også have aflagt beretning ved pavestolen om de nordiske riger. Derfor er det mig ikke muligt at forstå, hvorfor Nyberg med Matts Dreijer så gerne vil placere Island, Grønland og Farris i Østersøen. Ville det ikke være for meget af et sammentræf, om disse lokaliteter fandtes to steder? At de lå i Atlanten er vel det mest nærliggende. I det 11. århundrede, hvor listerne, der nævner disse steder, sandsynligvis er blevet til, har man kendt disse lokaliteter (Grønland blev allerede opdaget i slutningen af det 10. århundrede), og at de nævnes her kan velsagtens være en programerklæring fra kirkens side. Man regnede disse steder for missionsområder, men behøver endnu ikke at have en fuldt etableret kirke med præster og bisper på de pågældende steder, hvad Nyberg da heller ikke mener.

Det følgende kapitel behandler på overskuelig måde klostergrundlæggelser, især Cluny og dets datterklostre, og disses forhold til pavedømmet og kongemagten. Og vi vender nu igen tilbage til Danmark, denne gang er vi i det 10. århundrede, og Nyberg er overbevist om, at de tre bisper vi kender fra Danmark i 948 har haft en virkelig menighed. Så vidt jeg kan se, ved vi faktisk ikke, om de pågældende bisper nogensinde er nået til Danmark. De er blevet ordineret, javist, men hvem siger, de med de usikre forhold i Danmark, hvor kongen endnu ikke var døbt, overhovedet er nået hertil. Vi ved så lidt om dette. Det er også en skrøne, at Svend Tveskæg ikke var venligt stemt over for de kristne. Det har vi kun fra Adam af Bremen og Thietmar of Merseburg, som begge har haft deres augustinske livssyn som grund til at male Svend Tveskæg i sorte farver, Adam den ekstra grund, at Svend af utilfredshed med Hamburg-kirkens voksende indflydelse tilsyneladende vendte sig til England, hvorfor han ordinerede engelske bisper i Danmark. Det er i det hele taget en svaghed ved bogen, at den ikke gerne nævner sine kilder, i hvert fald når der er tale om berettende kilder. Hellere henvises til de moderne historiske fremstilling, en mærkelig fremgangsmåde for en middelalderhistoriker. Det siges ganske vist i forordet, at bogen bygger på trykte kilder, men de allerfleste berettende kilder fra middelalderen er da trykt.

Bogen afsluttes med en oversigt over de forvirrede forhold omkring pavedømmet i det 11. og 12. århundrede, hvor der var en evig kamp mellem kejsere, paver og modpaver. Der sluttes af med flere klostergrundlæggelser og med Joakim af Fiorens interessante profetier om forskellige egne af Europa. Samme Joakim synes at have været ualmindelig velorienteret om de kristne i Europa, endda også i de nordiske lande. Bogens mål er at fremstille pavedømmets udvikling frem til år 1200 og vise, hvorledes det udviklede sig til den stærke rolle, det spillede på dette tidspunkt. Jeg synes ikke helt, det er lykkedes for forfatteren. Undervejs kommer mange spændende tanker til udtryk, som uundgåeligt må gøre indtryk på læseren og undertiden også få ham/hende til at forstå visse ting bedre; men min overvejende indvending mod bogen er, at den er svært at forstå for andre end de meget

indviede. Forfatteren skriver selv, at det vist ikke er lykkedes ham at gøre stoffet populært, nej tværtimod, det er meget vanskeligt tilgængeligt og kræver dels, at læseren er ekspert på området, – således er der mange begreber, der ikke forklares, såsom »den kristne oldtid« vs. »den klassiske kristne oldtid« og »apostelfyrsternes grave« – dels at man ustandselt slår op i historiske atlas, da forfatteren heller ikke gør læseren den tjeneste at bringe nogle overskuelige kort. De kort, der er, er for små – velsagtens en følge af at bogens sider er delt op i to spalter – og oftest savner man kort, mens der pludselig og lidt umotiveret er en afbildning af Claudius Clavus' Nordenskort fra det 15. århundrede, som da ikke kan sige noget om, hvordan man i den behandlede periode opfattede Nordens lande. Det er således en meget lærd bog, ligesom det er let at se, at forfatteren har gjort et stort stykke arbejde og er meget vidende. Men desværre er resultatet blevet vanskeligt tilgængeligt for andre, og de punkter, som på bindets inderside fremhæves som forfatterens resultater, er det meget vanskeligt at få øje på i den brogede mængde af detaljer, bogen rummer. Jeg er derfor ikke sikker på, at det er lykkedes for forfatteren at vise det, han ville vise.

Lene Demidoff

Niels-Knud Liebgott: Middelalderens våben. Nationalmuseet, 1976. 62 s., ill., kr. 27,50.

I Nationalmuseets udmærkede serie om enkelte genstandsgrupper er turen nu kommet til de middelalderlige våben.

Forfatteren bygger i sin fremstilling dels på museets ejendom, dels på billedmateriale og skriftligt materiale og tilstræber en beskrivelse af bevåbningen i sin helhed i middelalderen.

De enkelte våbentyper gennemgås grundigt; oprindelse, udvikling og anvendelse belyses med brug af fotos og instruktive tegninger. Udenlandsk indflydelse og importerede våben overfor hjemligt fremstillede er grundigt behandlet.

Den indbyrdes vekselvirkning mellem forsvars- og angrebsvåben belyses løbende, ligesom våbentypenes udbredelse som henholdsvis folkevåben og stormandsvåben diskuteres på baggrund af kildematerialet. I det hele spiller en vurdering af de enkelte våbens egenskaber og militære betydning en stor rolle i fremstillingen – og udover de rent våbenhistoriske rammer arbejdes der indenfor en bred historisk ramme.

Det store billedmateriale er velvalgt og bearbejdes i teksten, hvorved skrift og billede fremstår som en helhed.

Som nævnt er våbnene sat ind i en bredere historisk fremstilling, hvad der pædagogisk er en god idé.

Mindre godt er det, at forfatterens historiske ramme forekommer noget overfladisk og vel populær i fremstillingen. Der er en tydelig tendens til at forenkle det komplekse, uden at sagen derved bliver klarere belyst.

Eksempelvis under omtale af ledingsafløsningen og herremandsklassens udvikling: »kongen selv (i.e. Valdemar den Store) tog Danmark som et len af den tyske kejser ... og gjorde herved Danmark til en feudalstat«

(s. 24). – »I ufredstider (under Valdemar Sejr) var det dog godt at vide, at man kunne søge tilflugt bag herregårdens volde og grave. Men prisen for denne tryghed var høj. Mange danske selvejerbønder måtte nu tage deres gård i fæste. Afstanden mellem bonde og stormand voksede« (s. 40).

Omend det er våbnene, der er det primære i fremstillingen – og de er, som ovenfor nævnt, glimrende behandlet – er den historiske ramme så væsentlig, at den gør krav på samme mål af kritisk opmærksomhed.

Inge-Birgit Thuesen

Karsten Christensen: Om overleveringen af Sven Aggesens værker. Skrifter udgivet af Det historiske Institut ved Københavns Universitet. Bind X. 1978. 93 s., kr. 22.

Denne lille afhandling er oprindelig et speciale og er kun på få punkter ændret. Det gælder især litteraturhenvisningerne. Bogen er trykt i offset, hvilket er en af årsagerne til, at prisen har kunnet holdes nede på 22 kr., et forhold der taler stærkt for denne trykkmåde, idet bøger efterhånden er blevet så dyre, at man ikke har råd til at købe dem og i stedet må låne dem på biblioteket. At bogen er en specialeafhandling har også præget dens emne, som er meget snævert, som det så ofte er tilfældet med specialer. Til gengæld er emnet af stor vigtighed for middelalderforskningen, ligesom også Karsten Christensens gennemgang er meget spændende. Det drejer sig om at bestemme forholdet mellem de overleverede udgaver eller versioner af Sven Aggesens Danmarkshistorie. Der findes to meget afvigende versioner: en tryk-udgave fra 1642 ved St. J. Stephanus og håndskriftet AM 33,4° ligeledes fra det 17. århundrede. Nærværende bog gennemgår tidligere forskeres opfattelse af forholdet mellem de to versioner og gør mest ud af Gertz' opfattelse, som er viet et helt kapitel. Man havde hidtil anset Stephanus' udgave for at være den bedste tekst, men Gertz påviste, at AM 33,4° lå nærmere den oprindelige tekst. AM 33,4° var ganske vist fuld af fejlskrivninger og forkerte opløsninger af forkortelser; men Gertz rettede disse og søgte at bringe orden i manuskriptet. Dette mente han var skrevet af Lyschander efter et forlæg fra slutningen af det 14. århundrede. Stephanus' udgave mente Gertz gik tilbage til et forlæg fra ca. 1300, som havde en del omskrivninger hentet fra Saxo. Der er altså to håndskriftfamilier, der i sidste ende går tilbage til et fælles forlæg.

Det er disse Gertz' hovedteser, Karsten Christensen går til angreb på: 1) at forlægget for Stephanus' udgave er fra ca. 1300, 2) at AM 33,4° er skrevet af Lyschander i dennes ungdom (derfor de mange fejl) og 3) at der er to middelalderlige Sven Aggesen-versioner. Det gør han først ved at forsøge at spore forlægget for AM 33,4° tilbage i tiden. Allerede Svanning kendte et Sven Aggesen-manuskript af samme type som AM 33,4°; men det kan dog ikke med sikkerhed påvises, at det er det samme, som senere befandt sig i hofhistoriograferne Krag og Venusins samlinger. Dette manuskript gik senere til Universitetsbiblioteket, hvilket vil få betydning for den senere fast-

sættelse af forlægget for Stephanius' udgave. Det er en af forfatterens fortjenester på baggrund af vandmærkerne i et Lyschander-manuskript fra omkring 1620 og i AM 33,4° at påvise, at sidstnævnte må være fra samme periode og altså ikke fra Lyschandens ungdomsår. Erik Kroman har fremført, at AM 33,4° er skrevet for Lyschander af en ukendt skriver; men da Lyschander ikke selv var nogen stor latiner, mener Karsten Christensen ikke, at dette er tvingende nødvendigt, selvom skriften ved et nærmere eftersyn måske afviger noget fra Lyschandens. I virkeligheden har man indtil nu (ca. 1620) kun kunnet påvise eksistensen af ét Sven Aggesen-manuskript, nemlig forlægget for AM 33,4°. Desværre er det ikke muligt at finde det i de bevarede lister over samlinger i Universitetsbiblioteket. De fleste af disse er fra efter 1650, hvilket forfatteren tyder derhen, at manuskriptet på dette tidspunkt er forsvundet.

Karsten Christensen koncentrerer sig nu om Gertz' to andre hovedpunkter: forlægget for Stephanius' udgave og dennes fundamentalt afvigende karakter i forhold til AM 33,4°. Stephanius påstår selv, at han har brugt et gammelt manuskript i Universitetsbiblioteket; men der har ikke kunnet påvises andre manuskripter end forlægget for AM 33,4°. Er det i virkeligheden dette, Stephanius har brugt? I så fald må han have bearbejdet det temmelig kraftigt. Men dette mener forfatteren i betragtning af Stephanius' arbejdsmetode ikke er usandsynligt, og med hensyn til nedvurderingen af Stephanius' metode støttes han her af både Gertz selv og af Ellen Jørgensen. Det er ifølge Karsten Christensen således ikke bevist, men kun sandsynliggjort, at Stephanius har benyttet samme manuskript som Lyschander. Til Stephanius' forsvar for at have bearbejdet manuskriptet så kraftigt kan tale, at dette må have været i meget dårlig stand, hvilket ville forklare de mange fejltagelser og lakuner i AM 33,4°. Det har da været nødvendigt for ham at bearbejde manuskriptet for at skabe en læselig tekst. Der har altså kun været én version af Sven Aggesens Danmarkshistorie (eller der kan kun påvises at have været én), og denne version er udnyttet såvel af skrivere af AM 33,4° som af Stephanius ved den trykte udgave i 1642, og afvigelse skyldes dels forlæggets dårlige stand dels Stephanius' vane med at omskrive og rette i sine forlæg, hvilket altså også er konstateret ved andre tekster.

Jeg kan ikke sige andet, end at bogen er spændende læsning og at man følger Karsten Christensens udredninger med stor interesse. Selv er forfatteren så tilbageholdende, at han siger, at intet er bevist; men her er stof til eftertanke, og efter læsningen af denne bog føler man sig meget overbevist om tesens rigtighed. Hvor vigtig denne opdagelse er, er der naturligvis ikke nogen tvivl om for en middelalderforsker, der altid vil finde nye og originale bidrag til kildeforskningen overmåde vigtige. Men måske er svagheden ved denne bog, at emnet kun har interesse for en meget lille kreds, en begrænsning den deler med mange undersøgelser af samme slags. Ellers er min eneste indvending det noget uoverskuelige noteapparat. Man kan måske ikke forvente, at noter sættes nederst på hver side. Men når de er bag i bogen som her, kunne vel mange af de noter, som ikke blot er henvisninger, men er deciderede kommentarer til teksten, have

været indarbejdet i denne. Så havde man ikke hele tiden behøvet at blade om (ofte 5 gange pr. side) fordi man ikke ved, om der kommer et værdifuldt supplement til teksten eller blot en henvisning, som man jo kunne vente med at læse til man evt. ville efterprøve eller videreudforske nogle af kildernes oplysninger.

Lene Demidoff

Kurt Johannesson: Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum. Lychanos-Bibliotek. Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska Samfundet. 31. I distribution Almquist & Wiksell International. Stockholm. 1978. 348 s., sv. kr. 140.

Saxoforskningen har med den svenske litteraturhistoriker, Kurt Johannessons bog: *Saxo Grammaticus*, fået en rigtig saltvandsindsprøjtning. Vi har før oplevet at svenskerne gav sig i kast med vort nationale monument og gennem en nyvurdering rev sløret fra øjnene af de danske forskere. Brødrene Weibull argumenterede i årene fra 1910 og frem overbevisende for, at *Saxos Gesta Danorum* (herefter GD) som kilde til Danmarkshistorien generelt var upålidelig. Bogen var et kompilationsværk, kilderne der indgik var blevet beskåret, bearbejdet og benyttet efter en ganske bestemt politisk hensigt. Aksel E. Christensen efterlyste i »Kongemagt og Aristokrati« 1945 forskning i det som *Saxos* værk stadig var, nemlig en utømt kilde til oplysning om Danmarks historie i den periode, hvor *Saxo* skrev, en analyse af GD som levning. Med Johannessons arbejde er fronten skudt samlet frem i retning af at forstå og tolke GD som et europæisk værk, som manifestation af det kulturelle niveau i Danmark, samtidigt med at værkets aktuelt politiske sigte fremanalyses. Hos Johannesson fremstår GD som en raffineret komponeret helhed, skabt med basis i den europæiske latinske kulturtradition som den udfoldede sig i Paris i det 12. årh. GD har et Janushoved, et ansigt der vender mod Norden og et der vender mod syd, og det er det sidstnævnte der bliver belyst af KJ. Værkets nordiske rødder og inspirationskilder vælger KJ bevidst fra i denne bog.

Bogen er bygget overskueligt op i tre hoveddele. I indføringskapitlet gøres der rede for den baggrund *Saxo* arbejder på. Vi føres på en levende måde ind i centret for 1100-tallets intellektuelle liv, de franske skoler, og bliver oplyst om undervisningens form og indhold, om hvilke lærebøger der var »in« og om hvilke lærere der prægede milieu'et med deres virksomhed. Studierne var opdelt i de syv frie kunster, artes liberales, hvor trivium bestod af grammatik, dialektik og retorik, og quadrivium af aritmetik, geometri, musik og astronomi. *Saxos* studiemuligheder – for vi ved ikke om han studerede i Paris – lægges frem i al deres mangfoldighed. 1100-tallets studier hvilede tungt på den antikke tradition og dennes »auctores« blev studeret og kommenteret med iver og grundighed. Cicero, Valerius Maximus og Ovid var kendte, selvom deres 1100-tals læsere var tonsurerede klerke, indskrevet i den katolske kirkes ordo.

KJ beskriver i sit første afsnit hvilke tekster, genrer og kompositionsprincipper Saxo kunne have mødt samtidigt med at sporene heraf i GD drages frem. Saxos værk er efter KJs mening bygget op over en subtil helhedsplan, der rummer en række forskellige principper og ideer og dertil hørende tolkningsplaner. Denne overdådighed har KJ forsøgt at presse sammen og forenkle til en skematisk opstilling, der fylder fire sider, og heraf skal de væsentligste sider forsøges gengivet.

KJ bygger videre på det kompositionsprincip, der er fremført af Inge Skovgård Petersen (Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder s.v. Saxo), nemlig at GDs 16 bøger er bygget op over fire faser i kristendommens historie. GD falder i to hoveddele, tiden før og efter Kristi fødsel, akxen, hvorom alting drejer sig. Ligesom Bibelens Gamle Testamente foregriber Det Nye, indvarsler Saxo også i sine første otte bøger begivenheder der – i symmetrisk orden – indtræffer i de sidste otte. Denne linie udbygges af KJ til også at omfatte den latinske kulturs udvikling og komme til Danmark, idet han finder at sproget, som kulturens væsentligste formidler og bestanddel, bliver fremstillet fra anvendelsen af det i dets enkleste former til de mest kunstfulde. Dialogen i første bog mellem Gram og Gro er en allegorisk fremstilling af sprogbogen på det niveau hvor begynderen starter, nemlig med ordenes former, etymologier, figurer etc. Der ligger i prinsessens og Grams samtale klare reminiscenser af undervisningstraditionen i tidens franske skoler. I løbet af de 16 bøger højnes niveauet langsomt, de forskellige retoriske kategorier demonstreres for at ende med det mest raffinerede, retstalerne. Netop med udgangspunkt i undervisningstraditionen, som ovenstående eksempel viser, kan GD læses på flere forskellige filosofiske planer, hvoraf et er moralsk, et andet, nemlig *philosophia rationalis*, svarer til trivium, og det tredje, *philosophia naturalis*, svarer til *quadriuvium*. Hver af de 16 bøger underviser i en del af trivium, ligesom hver bog belyser det, der er *quadriuviums* indhold, det kosmiske system, naturens kræfter og love, tallenes magi osv.

En anden linie gennem bogen er en demonstration af de fire hoveddyder, tapperhed, mådehold, retfærdighed og klogskab, idet bøgerne, fire og fire, er centreret om en af disse dyder. KJ giver andre samtidige eksempler på dette strukturerende princip, men henviser også til Stephanus's dedikationsudgave af GD til Kristian IV, hvor der står: »Med de hårligaste ord upphøjer Saxo förvisso Frode den tredjes rättvisa, Knut den stores fromhet, Gorms förståndighet och Valdemar den förstes ståndaktighet och tapperhet . . .« (KJ p. 40). Måske er det her KJ er kommet på sporet af denne linie i GD! Mennesket og det politiske liv ansues moralsk, og Saxo giver et billede af den udvikling ethvert menneske må gennemgå samtidig med at han fremstiller den danske stats udvikling og ideale væsen. Den danske stat opstår med at folket vælger en hersker. Dan og Angel bliver valgt på grund af deres lysende tapperhed, fortitudo. I tidens løb bliver samfundet mere kompliceret for til sidst at forvandles til den moderne, kristne retsstat, hvor de tre store institutioner, fyrstemetagen, aristokratiet og kirken, har fundet balancen i forhold til hinanden, hvor klogskab, *prudentia* hersker.

I bogens første kapitel fremlægges disse hovedprincipper og derpå følger en grundlig gennemgang, bogens længste del, af de 16 bøger. KJ skriver bredt men let, giver sig tid til at gengive gode historier, så den lange gennemgang falder ikke lang. Alligevel opleves analyse-delen som en form for antiklimaks. Måske virker dokumentationen og argumentationen for de opstillede hypoteser ikke helt overbevisende og derfor mindre stringent. Selvom de anførte hovedlinier virker klare og enkle i sig selv, præsenteres de i analysekapitlerne i en nok så diffus udgave, de røde tråde bliver uldne. Eksempelvis kan vi se på princippet med hoveddyderne, der skulle tegne hver sin fjerdedel af bogen i rækkefølgen fortitudo, temperantia, justitia og prudentia. Sammen med tapperhedens optræder i de fire første bøger – med forskellige funktioner – desuden havesyge, gavmildhed, storsind, klogskab, tro-skab og mådehold, og selvom det ikke er urimeligt, at hoveddyden tapperhed netop demonstreres i forhold til og på bekostning af andre dyder/laster, sløres billedet alligevel. Er der ikke også masser af fortitudo i de andre dele? Min vurdering – der ikke er endelig, for man kan bruge lang tid til at gå GD efter i sømmene ud fra de KJske teorier – er den, at der ikke er tvivl om at GD bevidst arbejder med disse dyder og at de spiller en væsentlig rolle for skildringen og vurderingen af de personer, der repræsenterer dem. Dette skal ikke anfægtes. Spørgsmålet er blot om dyderne på den anførte måde skaber et kompositionsprincip.

I sit slutningskapitel placerer KJ værket i dets danske sammenhæng, dets historiografiske milieu, i forholdet til den politiske situation. Saxo står som Absalons talerør, idet KJ opfatter GD som et forsvar for en ny samfund-form med dens medborgermoral, pligt overfor patria, staten, først og fremmest, dens hierarkiske samfund-struktur, der er en afspejling af den universelle orden, skabt af Guds vilje. Den moderne stat forudsætter en disciplin som alle, selv fyrster og stormænd bøjer sig for, og denne formår kun kirken at skabe og opretholde. Absalon er kirkens mand, og især bispekirkens, og det er denne institution, der, i modsætning til klosterkirken, kan bære og løfte den rette stat. Klosterkirken er individets, bispekirken er samfundets, statens.

KJ afslører spændinger i kredsen omkring Knud VI med Sven Aggesen som den helt kongebegejstrede og Absalon som et mere kritisk element overfor forsøget på at indføre arvekongedømmet og kritisk overfor den store mængde tyskere ved Knuds hof. Saxos værk rækker dog langt ud over at gengive Absalons tanker. Saxos opgave var nok bunden, men Absalon kunne ikke styre og kontrollere de subtile tankemønstre, og Saxo fremlagde sikkert for egen regning sit store kulturprogram. Nok bygger Saxo på andres værker, men hver linie viser hans kunst. KJ slutter med følgende karakteristik af Saxo (i let omdannet udgave af KJ p. 339): Han er grammatikeren der omdanner alt for at demonstrere en ny side af den sproglige kunsts tre dele, grammatik, dialektik og retorik. Han er platonikeren som vil vise, hvorledes den evige stræben mod orden og harmoni også findes i de danskes historie. Han er juristen, der vil minde om, hvorledes retfærdighed til syvende og sidst bor i naturens love og i Guds eget væsen. GD er Saxos djærve forsøg på at binde sin samtids

kirke og fyrstematg til dette ideal og dette verdensbillede.

Det forekommer mig, at der er noget om det meste af det KJ foreslår. Hans iagttagelser, der hviler på et stort kendskab til traditionen, er mangfoldige og skarpsindige og bliver naturligvis mere interessante end alle de ligeså skarpsindige enkeltstuder som er lavet før KJs bog, fordi han skitserer en helhedsopfattelse. Aksel Bolvigs påpejning af rytteren og hestens rolle i 13. bog (Skalk 1975) sættes her sammen med en tilsvarende iagttagelse af symbolbruken i de øvrige bøger og kan bl.a. indgå i tesen om GD som lærebog i militær kunst. Niels Håstrups analyse af Knud Lavards forsvarstale på grundlag af læren om status (Saxostudier 1975) får pludselig en ny baggrund, idet den bliver et led i demonstrationen af sprogets udvikling i Danmark.

At KJ påpeger alle disse elementer, der viser GDs afhængighed af den latinske kultur i 1100-tallets anden halvdel, er i sig selv en præstation og en gevinst for den videre forskning. Alene tilstedeværelsen af de påviste træk er nok til at dokumentere det, som KJ mener, Saxo ville demonstrere kronologisk i sit værk, nemlig kulturens komme og udvikling i Danmark. Det sidste er en spændende mulighed, men ikke en forudsætning for resultatet. Mest spændende finder historikeren det sidste afsnit, hvor KJ vurderer GD som led i den politiske kamp. Her placeres Saxo/Absalon på en overbevisende måde som Valdemars svorne tilhængere, loyale, men kritiske overfor det nye, arveriget. Derfor, og ikke på grund af Eskilfjendtlighed, reduceres beskrivelsen af Ringstedmødet, der på grund af sit indhold, altersættelsen af kongefaderen, nu helgenen Knud Lavard og kroningen af kongesønnen Knud, jo burde have været GDs sande højdepunkt, til et par henkastede linier, »en lakonisk bemærkning«, skriver KJ. Endelig et ordentlig bud på denne gåde.

KJ kender Saxolitteraturen. De fleste Saxostudier synes at kunne indpasses i hans system, men det er på sin vis også rummeligt, og KJ lader døren stå åben for andre tolkningsmuligheder. Mest provokerende for historikerne vil nok hans lige omtalte placering af GD som anti-arvekongedømme-skrift være, men denne provokation vil sikkert vise sig frugtbar. KJ må blive midtpunkt i det nye Saxo kolloquium, der afholdes på Københavns Universitet i forbindelse med 500 års jubilæet.

Nanna Damsholt

Jens Henrik Koudal: Klassekamp på vers: Politisk visesang omkring feudalismens krise i Danmark i første halvdel af 1500-tallet. Modspil, tidsskrift for musikpolitik, kritiske musikstudier, kritisk musikpædagogik, København og Århus 1978, s. 31–77.

Tidsskriftet Modspil har til formål at behandle musikens rolle i det danske samfund. Det er ikke specielt et historisk tidsskrift, men udover pædagogiske og aktuelle udgangspunkter anlægger det også historiske synspunkter. Temaet for det nummer, som indeholder Koudals

artikel er: Folkelig og politisk visesang i dansk historie, og det indeholder – foruden den artikel som skal behandles nærmere her – også en artikel af Svend Nielsen om folkesangen som et våben for de svage grupper i samfundet fra provisorietiden i 1800-tallet til nutiden.

Jens Henrik Koudals artikel om den politiske visesang under den danske samfundskrise i første halvdel af det sekstende århundrede er et pionerarbejde, idet emnet mig bekendt ikke tidligere har været behandlet i sammenhæng. Og det er et meget modigt pionerarbejde, forfatteren har givet sig i kast med, for ikke blot tager han et emne op, som er blevet forsømt i den traditionelle musikhistorie, men han sætter det ind i en socialhistorisk og politisk sammenhæng, som har perspektiver, der rækker ud over det musikhistoriske. Det er kort fortalt forfatterens tese, at den krise, som det feudale samfund kom ud i i begyndelsen af det sekstende århundrede, forårsagede, at der opstod en helt ny slags politisk visesang: den politisk-aktuelle vise, som vil underrette og øve indflydelse, og at denne visesang som et led i klassekampen kom til at spille en rolle under feudalismens krise.

Artiklen er baseret på det af Habermas lancerede offentlighedsbegreb, og forfatteren viser i den forbindelse sine læsere det hensyn at gøre rede for, hvad det drejer sig om, således at også folk, der ikke på forhånd er fortrolige med dette begrebsapparat kan følge med. Ved læsning af artiklen kan man i øvrigt let komme på den tanke, at offentlighedsbegreberne ikke har ført til indsigter, som forfatteren ikke kunne have nået ad enklere veje. Habermas identificerer feudal offentlighed med repræsentativ offentlighed, hvorved forstås alle de former, hvorunder magthaverne fremstiller – repræsenterer – deres status offentligt: våbenmærker, klædedragt, tiltaleformer, turneringer, optog, gudstjenester o.s.v. Ved siden af dette fandt der dog også en sproglig kommunikation sted mellem samfundsgrupperne. Den kaldes af forfatteren en *publiceringsvirksomhed*, der fra magthavernes side indgik i og understøttede magtrepræsentationen, mens underklassens – mundtlige – publiceringsvirksomhed fungerede som en slags »modoffentlighed«. Den politiske visesang betragtes nu som en særlig type publicistik – de af magthaverne inspirerede viser som et led i magtrepræsentationen, mens underklassens viser blev et politisk våben ved at nedbryde den repræsentative offentligheds monopol på magtlegitimation og meningsdannelse.

Om disse begreber er synderligt egnede til at skabe klarhed kan diskuteres, men denne diskussion kan ikke føres her. Man kan pege på enkelte inkonsistenser, som fremkommer ved forfatterens anvendelse af dem. I den generelle omtale af publiceringsvirksomheden på s. 36 bestemmes adressaten som altid værende en gruppe, eventuelt hele folket. I den følgende nærmere opdeling af periodens publiceringsvirksomhed omtales »kancellipublicistikken« som én af dens former. Men det er dog velkendt, at kancelliets lukkede breve, som nævnes s. 37, ofte havde enkeltpersoner som adressat. Det er vel heller ikke korrekt, at underklassen udelukkende anvendte mundtlig publiceringsvirksomhed (s. 36). Til underklassens publiceringsvirksomhed må også regnes f.eks. den både skriftlige og mundtlige propaganda, som udgik fra de radikale reformatorer, især i Malmø, og som i høj grad

fungerede som en underklassens »modoffentlighed«, der var med til at nedbryde den repræsentative offentligheds monopol på meningsdannelse. Disse skrifter kan ikke med nogen rimelighed henregnes éntydigt til den feudale offentligheds publicistik, som det synes at være forfatterens mening (s. 38f). De radikale reformatorer, som i deres religiøse opfattelse var alt andet end lutherske (jfr. Niels Knud Andersen: *Confessio Hafniensis*. Den københavnske bekendelse af 1530. 1954), repræsenterede også på det social-politiske område en opposition mod den lutherske del af overklassen. Det var ikke Claus Mortensen Tønde binder og Hans Spandemager, med wittenbergerne Peder Palladius og Hans Tausen og andre, som ikke havde været på den forkerte side i grevefejden, der blev indsat i de vigtige embeder, da den reformatoriske bevægelse var blevet overtaget af Christian III. De kritiske kommentarer, som forfatteren med rette knytter til en note hos Habermas (s. 40f), kunne efter min mening have været ført længere, hvis forfatteren blandt sine eksempler på, hvordan folkets »selvstændige mening« kom til udtryk, havde medtaget det angreb på, hvad der i hans sprogbrug må hedde den feudale magtudøvelses fortolkningskompetance, som den radikale del af den reformatoriske bevægelse her som i Tyskland repræsenterede.

Men den skepsis, der her er kommet til udtryk vedrørende klarheden i lyset fra Frankfurt, skal på ingen måde overskygge den kendsgerning, at forfatteren med stor omtanke og indsigt har gennemført en undersøgelse, som kaster nyt lys over klassekampens form i en vigtig fase af feudalismens udvikling. Han har registreret 47 viser, som omhandler politiske personer og begivenheder i perioden 1497–1540. Der gøres rede for visernes kildeforhold og navnlig for de forskellige måder, de fungerede på. Han deler op i fem funktionsmåder: Ideologisk selvbekræftende, propaganderende, som nyhedsmedium, socialkritisk og følelsesaktiverende og giver eksempler på hver af dem, idet han dog naturligvis er fuldt opmærksom på, at vise-sangen ofte havde flere af disse funktioner samtidig. Det er spændende og inspirerende læsning for enhver, som interesserer sig for de brede lags historie og deres samfundsmæssige bevidsthed – eller i det hele taget for det danske samfunds historie. Emnet er, som Koudal selv gør opmærksom på, langtra udtømt med denne artikel, men der er lagt et grundlag, der kan bygges videre på.

Alex Wittendorff

Thelma Jexlev: Lensregnskaberne – en oversigt. Lokalhistorisk afdeling, København 1978, 230 s., kr. 88,65.

Titlen på Thelma Jexlevs bog er ikke helt heldigt valgt, idet den ikke gør potentielle brugere opmærksom på, at der her foreligger en *registratur* over lensregnskaberne. Der er dog ikke tale om en af Rigsarkivet udarbejdet »officiel« registratur. En sådan har været savnet, og mangelen herpå har formentlig været medvirkende årsag til, at dette vigtige kildemateriale til det 16. og 17. århundredes historie kun i et begrænset omfang har tiltruk-

ket sig historikernes interesse. Det er derfor glædeligt, at Thelma Jexlev har udarbejdet en oversigt over de bevarede regnskaber.

Denne oversigt har tidligere været trykt som 3 artikler i Fortid og nutid. Da det er den samme sats, der er anvendt ved trykning af bogen, er sidetallene ikke blevet ændret, hvilket gør det lidt vanskeligt at finde rundt. Det er dog en stor hjælp, at bogen er forsynet med en detaljeret indholdsfortegnelse og gode person- og stednavneregistre.

På flere punkter er stoffet ikke konsekvent og systematisk gennemarbejdet med henblik på *brugerne* af lensregnskaberne. Regnskaberne er for øjeblikket under ompakning, og der vil i den forbindelse blive udarbejdet en ny registratur. Thelma Jexlevs oversigt vil imidlertid stadig være et godt hjælpemiddel for de mange historikere, der ikke kan rejse til København for at arbejde med de originale regnskaber, idet den registrerer lensregnskaberne, sådan som de findes på mikrofilmene. Det er i den forbindelse uheldigt, at oversigten ikke medtager den gruppe regnskaber, der ligger i »Diverse gods- og (lens-)regnskaber« – disse er nemlig medtaget på filmene – og at der ikke gives oplysninger om filmnumre. Det sidste ville mindske antallet af fejlekspeditioner. Værdien heraf går klart op for den, der blot en gang har ventet 3 uger, og derefter fået en forkert film. Begge mangler kan sandsynligvis forklæres ved, at manuskriptet til bogen er udarbejdet, før det blev besluttet at ompakke lensregnskaberne, og før der forelå en renskrevet registratur over mikrofilmene.

For de enkelte len er det angivet, hvem der var lensmand og i hvilken periode. Begrundelsen herfor er, at lensmandsskifter, lensammenlægninger m.v. kan forklare nogle af hullerne i regnskabsrækkerne (s. I, 574). Generelt er der først bevaret regnskabssekstrakter fra ca. 1570 og egentlige regnskaber fra ca. 1610. For brugerne af lensregnskaberne er det derfor overflødig, at der for et stort antal len gives oplysninger om lensmænd tilbage til før reformationen. Da oplysninger om lensmændene under alle omstændigheder kun gives for de len, hvorfra der er bevaret regnskabsmateriale, erstatter Thelma Jexlevs bog ikke engang Erslevs to opslagsværker om lensmændene.

Oversigterne over de bevarede regnskaber er ikke altid lige gennemskuelige. De er udarbejdet på basis af Rigsarkivets seddelregistratur og overtager derfor også en del af dennes mangler. F. eks. kan et oldenregister enten være skrevet ind som en integreret del af indtægtsregnskabet eller optræde som et selvstændigt bilag til regnskabet. I det første tilfælde vil oldenregisteret aldrig være opført i seddelregistraturen. I det sidste tilfælde kan der i seddelregistraturen stå, at der er bevaret bilagene litra A–F, uden at det er anført, at litra D er et oldenregister. Hvis Thelma Jexlevs oversigt ikke nævner noget oldenregister fra et bestemt år, betyder det altså ikke nødvendigtvis, at et sådant ikke findes.

Også Terminologien kan volde problemer: Man har ikke i samtiden haft en entydig terminologi for alle dele af lensregnskaberne, og Rigsarkivet har det endnu mindre. Et register over betaling for udvist tømmer og brændsel kan således i det ene len være betegnet »register på solgt

ved« og i et andet »skovregister« eller »skovfogedregnskab«. En stramning af registraturrens terminologi ville sammen med en redegørelse for denne gøre det lettere at vurdere arten af regnskabsmaterialet.

Inkonsekvenserne i, hvad der er registreret, og den vaklende terminologi gør, at det kræver et godt kendskab til lensregnskaberne at få et bare nogenlunde præcist indtryk af det bevarede materiales omfang og indhold ud fra Thelma Jexlevs oversigter.

Bogen er ikke uden trykfejl, og rettelsesbladet s. III, 382 bringer ikke dem alle. Jeg vil blot her bringe to rettelser, nemlig, at det fynske len Rugård (behandles s. II, 56) mangler i indholdsfortegnelsen, og at der i stedregisteret under Ristrupgård mangler en henvisning til s. III, 314, hvor dette len behandles.

Selvom Thelma Jexlev med sin bog ikke har leveret den ideelle registratur over lensregnskaberne, kan der ikke være tvivl om, at historikeren – den professionelle såvelsom amatøreren – med hendes bog har fået et længe savnet værktøj i hænde.

Orla K. O. Damkjær

Allan Madsen: Tekstilindustriens historie under overgangen fra feudalisme til kapitalisme. I. Bidrag til tekstil- og beklædningsproduktionens historie i Danmark 1600–1850. Københavns universitets Institut for Kultursociologi, 1979, 323 s., ill., kr. 54.15.

Den danske marxistiske historieforskning har indtil for nylig i det væsentligste debatteret teoretiske og metodiske problemer. Denne debat synes nu så vidt fremskredet, at der er skabt grobund for større historiske fremstillinger på marxistisk grundlag. I alle tilfælde har de sidste tre til fire år været vidne til fremkomsten af i alt tre større historiske arbejder, alle med hovedvægten lagt på den danske feudalisme. Der kan måske være grund til at indskyde, at feudalismen i Danmark ifølge den marxistiske terminologi strækker sig fra slutningen af 1100-tallet til omkring midten af 1800-tallet. Først herefter skabte en række samvirkende faktorer forudsætningen for det kapitalistiske samfunds etablering.

Det kan umiddelbart undre, at de første danske marxistiske historiefremstillinger er koncentreret til feudalismen, idet den marxistiske teori først og fremmest er en teori til forklaring af det kapitalistiske samfunds modsætning og udvikling. Årsagen er måske den, at de danske historikere ved at fokusere på feudalismen ønsker at finde frem til det kapitalistiske samfunds rødder. En måske nok så nærliggende forklaring er, at tiden mellem 1100 og 1850 i ganske synderlig grad er gennemløbet af tidligere historikere. Den marxistiske historiker kan for denne periode støtte sig til et væld af trykte kilder, såvel primære som sekundære.

Af de omtalte tre større værker om den danske feudalisme er Allan Madsens bog den tredje i rækken. Hans arbejde er første del af et planlagt trebinds værk, som skal føre den danske tekstilindustri udviklingsforløb op

til nutiden. I det foreliggende bind vil Allan Madsen – som han udtrykker det – give en »videnskabelig funderet fremstilling« af den danske tekstilindustri udvikling fra omkring 1600 til 1850.

Allan Madsen har dog stort set ikke beskæftiget sig med de primære kilder. Hans arbejde hviler hovedsageligt kun på allerede foreliggende fremstillinger, som tolkes ud fra marxistisk teori og metode for at se, »hvorledes de sekundære fremstillinger passer ind i og eventuelt rokker ved de teoretisk sammenfattede sammenhænge«. Teorien er altså udgangspunktet, selv om den anvendte metode måske som konsekvens får, at »vi sine steder utvivlsomt foretager hasarderede og unuancerede sammenfatninger, og at måske omtvistede spørgsmål fremstår som entydige kendsgerninger«.

Den her givne anmeldelse er et forsøg på at bedømme arbejdet ud fra dets egne præmisser. En i snæver forstand historisk kritik ligger altså uden for denne anmeldelses rammer.

Anvendelsen af marxistisk teori og metode har uægtelig iøjnefaldende fordele, hvilket også – omend mere sporadisk – fremtræder i Allan Madsens arbejde. At betragte en historisk periode ud fra klassekampeteorien og underkaste samfundsformationen – for at anvende et yndet marxistisk udtryk – en dialektisk analyse, er efter anmelderens opfattelse af betydning for at fremhæve væsentlige træk i det historiske udviklingsforløb. Den marxistiske analyse kan afsløre træk i udviklingen, som hidtil er overset, og den muliggør en helhedsopfattelse af de store sammenhænge, som tidligere havde tendens til at drukne i en fragmentarisk og sektionaliseret historieskrivning uden fast indre sammenhæng. Det er netop fremdragningen af tekstilproduktionens organisatoriske former, set i lyset af den feudale samfundsorden, dennes iboende modsætninger og udvikling, som er bogens fordel. Den redegør på overbevisende måde for, hvorfor den danske manufakturpolitik, der så småt tog form fra omkring 1600 for at kulminere i anden halvdel af 1700-tallet og første årti af 1800-tallet, på forhånd var dømt til at mislykkes.

Den marxistiske metode i den Allan Madsen'ske udformning har imidlertid også sine mangler og faldgruber, som det ikke er lykkedes forfatteren at styre uden om. Blandt disse kan der være grund til at fremhæve navnlig fire, som uden vanskeligheder kunne suppleres med flere. Men som sagt, vi begrænser os til disse fire:

1. En fortabelse i metode-, teori- og fortolkningsproblemer.
2. Anvendelse af et stift og unuanceret skema, som så hårdt presses ned over de historiske fakta, at væsentlige træk i udviklingen afskæres.
3. I forbindelse med punkt 2 må fremhæves en eklektisk kildebehandling og fremstillingsform, eklektisk i den forstand, at vigtige kendsgerninger, som ikke synes at harmonere med teorien, udelades.
4. Indre modsigelser i fremstillingen, som delvis er en følge af den eklektiske metode.

Lad os først se på punkt 1. Alt i alt omfatter bogen ca. 300 sider, hvoraf mindre end 40 pct. direkte vedrører den

danske tekstilindustri. De øvrige behandler den almindelige økonomiske og sociale udvikling i Danmark og England og fremfor alt metode-, teori- og fortolkningsproblemer, ofte kommenteret i et quasi-videnskabeligt og opstølt sprog, som tidvis gør læsningen til en prøvelse. Lad os fremdrage et eksempel, som endda ikke hører til de værste: »Hvad nu det metodiske nærmere angår, er det et afgørende grundsynspunkt, at de nutidige forhold er historisk producerede, og at den historiske specificitet og den totalsamfundsmæssige refleksion er enhver materialistisk videnskabs grundbestemmelse. Hermed er imidlertid også sagt, at en historisk marxistisk metode ikke kan formuleres og almgøres fra det genstandsområde, fremstillingen skal formidle indsigt i og begribelse af ... Med formuleringen af det metodiske grundsynspunkt, at det er det undersøgte genstandsområde, der bestemmer metoden (grundlæggende kategorier og bestemmelser og konkrete fremgangsmåder ved indarbejdelse af empirisk materiale i fremstillingen), er der formuleret en afgørende ledesnor, men derfor er alle problemer ikke løst«. Den læser, der har kunnet holde opmærksomheden fanget, vil sikkert stille det spørgsmål, om der hermed er løst noget problem overhovedet. Og den ikke-»universitære« offentlighed, som forfatteren nærer et lønligt håb om også vil læse bogen, er formentlig faldet i søvn inden side 9, hvorfra ovenstående citat stammer.

Ad punkt 2. Som tidligere anført så forfatteren det som sin opgave at undersøge, »hvorledes de sekundære fremstillinger passer ind i og eventuelt rokker ved de teoretisk sammenfattede sammenhænge«. Der er imidlertid intet, der rokker ved Allan Madsens opfattelse af de »teoretisk sammenfattede sammenhænge«. Man leder forgæves efter en nuancering, eventuelt supplerer for ikke at tale om en revision af den marxistiske teoridannelse i forsøg på at gøre den til et mere smidigt redskab for analysen. Derimod står det klart, at litteraturudvalget er foretaget med henblik på at verificere de på forhånd fastslåede teoretiske synspunkter. Det gælder frem for alt i skildringen af de sociale forhold i England, hvor hovedkilderne er Engels og Gustav Bang. Men fremfor alt G. Bangs redegørelse for de sociale følgevirkninger af den industrielle revolution hviler på et i høj grad ukritisk referat af sundhedskommissionernes beretninger og er forældet. Den righoldige litteratur fra tiden efter århundredskiftet om de sociale forhold i England fra slutningen af 1700-tallet til midten af 1800-tallet har forfatteren ladet ligge uanvendt.

Vi har hermed bevæget os ind på punkt 3: Den eklektiske fremstillingsform. Hvor det drejer sig om den danske tekstilindustri udvikling, har forfatteren af gode grunde ikke kunnet begrænse sig til en socialistisk faglitteratur, da der slet ikke eksisterer industrihistoriske fremstillinger på marxistiske grundlag. Men på dette område klippes ganske hårdhændet de fakta og udviklingslinier, som ikke harmoniserer med teorien, væk. Der kan fremhæves utallige eksempler herpå. I denne forbindelse vil vi begrænse os til at fremhæve blot to:

I afsnittet om arbejderne i 1700-tallets danske tekstilmanufakturer – som i øvrigt ensidigt hviler på Bro Jørgensens redegørelse i Industriens historie i Danmark,

anføres bestemmelserne fra 1741, hvorefter en arbejders opsigelsesfrist var på 14 dage, hvorimod arbejdsgiveren kunne afskedige arbejderen uden varsel. Med rette kommenterer forfatteren: »Kapital-lønarbejderforholdet fremstod endnu åbenbart og utilsløret ensidigt til fordel for kapitalen«. Så langt så godt. Men i forordningen af 1800 – som også omtales af Bro Jørgensen – blev det bestemt, at i tilfælde, hvor der ikke forelå kontrakt, var opsigelsesvarslet for begge parter, arbejder som arbejdsgiver, 14 dage. Dette nævnes ikke med et ord.

I afsnittet: »Etablering af en klasse »frie« lønarbejdere i Danmark«, anfører forfatteren – sikkert med rette – at der mellem 1820 og 1870 opstår en landlig »industriell reservearmé«, men antyder med nogle kryptiske bemærkninger at fremkomsten af denne reservearmé som baggrund havde ekspropriation af de umiddelbare producenters jord (s. 295). Denne påstand savner i alle henseender ethvert grundlag!

Forfatterens forsøg på at bestemme denne »industrielle reservearmés« størrelse på grundlag af Jørgen Pedersens sammentælling af husmænd, daglejere, tyende o.a. fører til helt groteske tal. Flertallet af disse personer var nemlig ikke som fremhævet af Allan Madsen »fuglefri«. Størsteparten havde et stykke jord og en meget anseelig del af dem tilmed så meget jord, at deres brug med rette kunne henregnes under landbrugsbedrifter. Dette er netop et særtræk ved den danske udvikling, men berøres ikke af forfatteren. I samme afsnit gives der en ret udførlig skildring af lejemændenes utrygge tilværelse. Men at der fandt en udvikling sted i disse årtier, som var karakteriseret ved en påfaldende stigning, såvel absolut som relativt, i antal husmænd, der blev selvejere eller arvefæstere, forbigås ligeledes. Det kan tilføjes, at såfremt Allan Madsen ikke suverænt havde set bort fra disse kendsgerninger, havde han formentlig fået en i hvert fald delvis forklaring på, hvorfor udvandringen til Amerika var langt mindre i Danmark end i Norge og Sverige (s. 299).

Som nævnt i punkt 4 kan den eklektiske fremstillingsform i værste fald føre til indre modsigelser i redegørelsen. Lad mig nævne et enkelt eksempel, som forekommer mig nok så afslørende. Side 241 – i et afsnit om England – forklarer forfatteren, at den relative merværdis produktionsmetode åbner »for en uset udvikling af den absolutte merværdi, der til sidst omfatter døgnets 24 timer og (i England) truer med at udslette den arbejderklasse, der er hele produktionsmådens grundlag«. Selv om der kunne være god grund til nærmere at behandle postulatet om, at udviklingen af den absolutte merværdi ender med at omfatte alle døgnets 24 timer, vil jeg i nærværende sammenhæng lade dette ligge og i stedet hæfte mig ved påstanden om, at den industrielle udvikling truede med at udslette den arbejderklasse, som var produktionens grundlag. Hvorledes kan denne påstand rime sammen med de på ss. 94 og 260 givne oplysninger om, at den engelske befolkning (d.v.s. befolkningen i England og Wales) mellem 1750 og 1800 forøgedes med 40 pct., og fra 1800 til 1850 fordobledes. Kan det tænkes, at den formidable vægtsøg i 1800-tallets første halvdel alene eller i alt væsentlig skyldes over- og mellemklassernes formering? Naturligvis ikke! Der er noget fundamentalt galt ved Allan Madsens redegørelse, og det er ikke oplys-

ningerne om befolkningsforøgelsen, der er fejlagtige.

For til slut at afrunde denne anmeldelse med et par generelle betragtninger, så turde det stå uimodsagt, at enhver teori i den historiske og samfundsvidenskabelige forskning må vurderes ud fra dens evne til at bringe sammenhæng i og føre til forståelse af de væsentligste kendsgerninger i det historiske udviklingsforløb. Jeg vil mene, at den marxistiske teori ikke er noget uegnet instrument i en kyndig og ikke-dogmatisk analytikers hænder. Allan Madsen er næppe nogen af delene, og derfor overskygges bogens gode sider så afgjort af dens højst iøjnefaldende mangler.

Richard Willerslev

José María Alegre: Las relaciones hispano-danesas en la primera mitad del siglo XVIII. Revue Romane, numéro spécial 14. Copenhague 1978. Akademisk Forlag. 534 s. m. indeks og resumé på dansk. Kr. hft. 125, indb. 150.

Den spanske lektor ved Københavns Universitet, José María Alegre, har siden 1964 systematisk interesseret sig for spansk-danske forbindelser især i 1700-tallet. Resultatet af denne interesse og mange års studier foreligger nu i form af et digert værk om de spansk-danske diplomatiske og handelspolitiske forbindelser i første halvdel af 1700-tallet. I forhold til Alegres udgangspunkt og interessefelt er det foreliggende værk en indsnævring, der sikkert har været nødvendig på grund af den store kildemængde, som er tilgængelig. Bogen er centreret omkring den traktat, der blev afsluttet mellem Danmark og Spanien i 1742; en traktat, der i realiteten dog ingen betydning fik p.g.a. særlige omstændigheder, som Alegre redegør for.

På flere punkter er der tale om et pioneararbejde. Generelt er således mange sider af den danske udenrigspolitik og det danske diplomatiske historie endnu ikke behandlet, og m.h.t. forbindelsen mellem Spanien og Danmark kan det eksisterende antal værker knapt tælles på én hånd. Det væsentligste, og det, som formentlig vil være kendt af flere danske historikere, er Emil Gigas' disputats fra 1883 om den spanske gesandt i København 1647–53 grev Bernardino de Rebolledo. På denne baggrund kan det beklages, at Alegres bog er udsendt på spansk, selvom der bagest i bogen er givet et fyldigt resumé på dansk. Den sparsomme danske historiske litteratur vedrørende Spanien og forholdet til dette land burde være blevet beriget med en sådan bog. En mulighed ligger der imidlertid i at opfordre Alegre til at udvide resumeet, forsyne det med de nødvendige noter og kildehenvisninger og udsende det som artikel i et dansk historisk tidskrift, hvorved emnet ville blive præsenteret for danske historikere. Udsendt på spansk i en serie, der primært er sprogvidenskabelig og sproghistorisk, vil bogen næppe stimulere danske historikere til at tage dette store og updyrkede emne op.

Bogen må opfattes som en monografi over forudsætningerne og tilblivelsen af den spansk-danske handel-

straktat af 1742. Ud over en oversigt over dansk historie i første halvdel af 1700-tallet og en redegørelse for den spanske gæld til Danmark, beskriver Alegre primært begivenhederne fra 1730'erne og til 1760'erne, altså perioderne før og efter traktaten. Alegre betegner henholdsvis *gælden* og *traktaten* som de to hovedproblemer i forholdet mellem de to lande i 1600- og 1700-tallet. Gælden stammede tilbage fra begyndelsen af 1600-tallet og blev først formelt bragt ud af verdenen ved en traktat af 25. februar 1860. Efter Pyreneerfreden 1659 sendtes Cornelius Lerche som dansk gesandt til Madrid for at genoprette de handelsforbindelser mellem Danmark og Spanien, der var blevet afbrudt af 30 års-krigen. Samtidig skulle han præsentere fordringer på værdien af de danske skibe, som var blevet opbragt af spanierne 1623–59. Der opnåedes kun delvis betaling, og senere blev gælden konverteret til en ny gæld.

Alegre har gode sproglige forudsætninger for at skrive denne bog, og han udnytter på en meget dækkende måde såvel det danske som det spanske kildemateriale. Der fremkommer flere enkeltheder, som ikke tidligere har været almindeligt kendt inden for dansk historie. Således gav Danmark under de indledende drøftelser med Spanien udtryk for ønsket om at købe øen Puerto Rico af Spanien. Man håbede derigennem de facto at få anerkendt sine andre besiddelser i Vestindien; noget den spanske regering aldrig havde gjort.

Det kan sjældent undgås, at diplomathistorie på mange virker lidt kedelig. Alegres bog er nok ingen undtagelse herfra, selvom beskrivelsen af forhandlingerne flere steder virker spændende. Alegre er i stand til at kigge begge parterne i kortene og blotlægge deres taktik, men detaljerne er mange.

Handelstraktaten fra 1742 kom faktisk aldrig til at fungere. Den blev ganske vist underskrevet, men personskifter i Madrid kort tid efter underskrivelsen bevirkede, at Spanien aldrig bekendtgjorde den. Årsagen til dette må søges i, at det var vanskeligt at få øje på de fordele, som Spanien ville have af denne, mens det var let at se de danske fordele ved traktatens indgåelse. Alegre har ikke fundet den endelige forklaring på, at spanierne i første omgang gik med til traktaten, men han mener, at den må ses som et forsøg på at trække Danmark-Norge væk fra England og Østrig, som havde opfordret dette land til at gå med i den såkaldte Breslaurtraktat. Hvis dette er rigtigt, må man sige, at det spanske udspil lykkedes. Efter underskrivelsen ville de spanske ledere imidlertid ikke vedkende sig traktaten med Danmark, og søgte ved det som Alegre betegnede kalder »confabulación« (mummespil) at unddrage sig dens forpligtelser. Dette resultat er i en afbrydelse af de diplomatiske forbindelser mellem de to lande 1753–57.

Alegre gør meget omhyggeligt rede for traktatens kildeforlæg og dens verbale inspiration. Resultatet af disse meget vidtgående undersøgelser er, at Alegre kan påvise, at det danske udkast er inspireret af traktater fra 1604, 1630, 1641 og adskillige senere traktater, ligesom noget tilsvarende kan påvises for det spanske udkasts vedkommende. En sådan undersøgelse kan selvfølgelig være interessant i sig selv, men den bruges i virkeligheden ikke til noget i den foreliggende bog. Ved udformningen af et

traktatudkast vil man naturligvis altid benytte sig af eksisterende forlæg, der i emne ligger tæt op af det, den aktuelle traktat skal bruges til. I et afsnit, der fylder 25% af bogen, gengives en lang række af de for undersøgelsen centrale dokumenter såvel fra de danske som de spanske arkiver. En udmærket idé, idet i hvert fald de spanske dokumenter, der er fundet frem, er vanskeligt tilgængeligt for danske historikere. Bogen er endvidere forsynet med en fyldig litteraturliste, i hvilken man bemærker sig G. Hansen: »Sædelighedsforholdene hos Landbefolkningen« og undrer sig over i hvilken forbindelse forfatteren har haft brug for denne bog til den foreliggende undersøgelse.

Alegres bog er absolut er bekendtskab værd for den spansk-kyndige historiker eller for den, der interesserer sig for dansk udenrigspolitisk historie og som må klare sig igennem med en ordbog. Alegres studier har været omfattende og dybgående, og det må formodes, at han ligger inde med meget stof endnu, der kan bearbejdes og udsendes. Vi har brug for Alegres hjælp til at få taget hul på et hidtil uopdyrket felt af dansk historie.

Hans Chr. Bjerg

Bevaring af gamle tekstiler. Museumstekniske Studier 2, af Karen Jacobi, Minna Kragelund, Else Østergård. Nationalmuseet 1978, 160 s., ill., kr. 84.

Inspirationen til den ovennævnte bog har været, at forfatterne i deres arbejde på Nationalmuseet har erfaret, at der blandt museumsfolk er et udtalt ønske om at få oplysninger om bevaringsmetoder til ældre tekstiler. Bogen søger at afhjælpe dette behov således, at der lægges hovedvægt på bevaringstekniske problemer vedrørende tekstiler fra de sidste 2–300 år.

Emnet er kompliceret og stort, og det vil i mange tilfælde kræve en særlig fagkundskab samt adgang til laboratorier og værksteder. Vel vidende, at mange museer ikke kan opnå adgang til de optimale bevaringstekniske muligheder, gives der i bogen en række forslag til enkle og anvendelige fremgangsmåder ved behandlingen af ældre tekstiler.

Bogen er opdelt i tre hovedafsnit. Første afsnit omhandler restaurering og konservering af tekstiler. For begge metoder gælder det, at konservatoren søger at standse nedbrydende processer for derigennem at forlænge tekstilets levetid. Før konserveringsprocessen sættes igang er det nødvendigt at foretage en omhyggelig præcisering af tekstilets karakter og vurdering af nedbrydningens omfang og årsager. Forskellige forundersøgelser metoder gennemgås, her kan nævnes analyser af fibre, fremstillingsteknikker og farvninger. Dernæst gennemgås forskellige metoder til rensning, efterbehandling og understøtning af slidte og mørnede tekstiler.

I bogens andet afsnit beskrives hensigtsmæssige metoder til magasinering af tekstilerne. Genstande som f.eks. faner, dyner, dækketøj, dragter, paraplyer og dukker får en særlig omtale. Ligesom der gøres rede for forskellige

hjælpe midler i form af hylder, skuffer og specialpapir der kan anvendes i magasinerne eller i forbindelse med de forhåndenværende skabe og kister, som allerede anvendes på de fleste museer.

I bogens sidste hovedafsnit gøres der rede for udstillingsprincipper og hensigtsmæssige fremvisninger således, at genstandene skånes mest muligt. Endelig redegøres der for, hvordan nogle museer har indrettet særlige studierum for at imødekomme publikums ønske om at få lejlighed til at studere tekstiler på nært hold. Atter andre museer har udarbejdet undervisningsmateriale, der sendes ud i vandrekasser til studiebrug. Bogen er yderligere forsynet med en liste over danske museer, hvor der findes tekstilsamlinger, en litteraturliste omhandlende bøger og artikler vedrørende såvel tekstil-tekniske som kulturhistoriske emner og sluttelig en ordliste.

Der er givetvis behov for oplysning om det foreliggende emne, ikke alene blandt museumsfolk, men også blandt den del af befolkningen der stadigvæk har ældre slægtsklenodier liggende. Man må oprigtigt ønske, at folk bliver opmærksomme på at behandle de ældre tekstiler med omhu således, at de førindustrielle håndværksmæssige frembringelser kan bevares for eftertiden. Men at behandle virkelig skøre tekstiler er en vanskelig sag – også selv med bogen i hånd – det er forfatterne imidlertid også klar over. Tidligere tiders stoffer og farvninger tåler f.eks. sjældent de vaske- og rensningsmidler, der bruges i dag. Man må håbe, at brugerne af bogen ikke nøjes med et opslag i stikordsregisteret, men at de læser hele bogen igennem for at få fat på alle de vigtige delprocesser, der skal til for, at resultatet skal lykkes. Men netop – og især – fordi bogen bør læses som en helhed, kunne man have ønsket en mere stringent tekst. Bogen bærer præg af, at forfatterens tekster ikke er helt koordineret, hvorfor der er en række gentagelser og næsten identiske tekstpassager (se f.eks. s. 62 og s. 100, s. 13 og s. 104). Og det kan, skønt vigtigt, siges for tit at lys, snavs og møl er overmåde skadelige for tekstilerne. Værre er det, når man på side 62 får at vide, at ved at lægge tekstilerne i dybfryseren så dræbes møl og -æg, og så på side 100 får at vide, at man ihvertfald i Sverige har møl, der overlever denne kur. I skrivende stund har disse skadedyr måske allerede krydset Sundet!

En kritisk gennemlæsning af bogen før udgivelsen ville have sparet læseren for trættende gentagelser, men dette bør ikke overskygge at bogen på grund af emnets vigtighed bør nå ud til ihvertfald alle museer, lokalhistoriske arkiver og biblioteker.

Bodil K. Hansen

Minna Kragelund: Folkedragter – Landboliv i fællesskabets tid. Forord af Holger Rasmussen. Illustreret i farver af Beth Beyerholm. Lademann, 1978, 96 s., kr. 148.

Klædedragterne forud for industrialiseringen har ofte været genstand for opmærksomhed, ikke mindst har den voksende interesse for folkedans skabt et øget behov for en omtale af dragterne. I den foreliggende bog har dr.

phil. Holger Rasmussen skrevet forordet. Det præciseres her, at interessen for bøndernes klædedragt er berettiget ud fra forskellige kulturhistoriske synspunkter, idet dragterne både kan ses som et værn mod det danske vejr, men lige så vel som social standsmærke og som signalment af bærerens stilling i sit miljø og sin tid. At dragten er afhængig af både tid og miljø, turde være indlysende, og den rivende materielle og åndelige udvikling, som den danske bondebefolkning gennemløb fra årene 1750–1900 ville have været velegnet til at vise samspillet mellem samfundsændringerne og dragtsignalerne. Desværre bliver disse faktorer ikke taget op til en nærmere undersøgelse eller samlet vurdering, ligesom der heller ikke afstikkes en anden gennemløbende idé for bogen. Fremstillingen får dermed et impressionistisk præg med mange fine enkeltoplysninger. Værket er opdelt i to hovedafsnit: »Landboliv i fællesskabets tid« og »Danske Folkedragter fra år 1750–1900«.

Minna Kragelund indleder sin fremstilling med at belyse træk af landbolivet forud for landboreformerne. Landsbyens liv med dens interne love, fester og gilder rulles frem, ligesom der gives et indblik i fællesarbejdet omkring dyrkningen af jorden. Også den mørkere side af tilværelsen, såsom landboernes hoveriarbejde på godserne, beskrives. Specielt mærker man sig det omfattende og tyngende hoveriarbejde på Ørsløv Kloster. Men hoveriarbejdet blev som bekendt gradvist ophævet i følge med landboreformerne, ligesom reformerne iøvrigt fik en dybtgående virkning for landsbyernes liv og organisation, dels p.g.r.a. ophævelsen af markfællesskabet og udflytningen af gårdene, og dels p.g.r.a. skiftet fra fæste til selveje af gårdene. Denne overgang til selveje betød, at de nye selvejerbønder fik mulighed for at dyrke jorden mere intensivt, og at de i højere grad end tidligere fik lejlighed til at arbejde for egen fordel. Men også på anden måde forandredes bøndernes vilkår, idet de efter udskiftningen ikke længere havde del i det nære sociale fællesskab, der havde været forbundet med tilværelsen i landsbyerne; hvorfor det sociale fællesskab efter udflytningen i højere grad blev koncentreret til selve familienheden. Det er derfor relevant når forfatteren på de følgende sider belyser træk af arbejdsfordelingen blandt alle gårdhusholdets medlemmer. Endvidere beskrives nogle af bondefamiliernes biernæringer såsom fremstillingen og salget af bl.a. jydepotter, tekstiler og træsko. En handel som kunne understøtte den fælles økonomi, men som også indbragte den ekstrafortjeneste der kunne danne grundlaget for købet af det yndede kramtøj i form af silke, sølvknapper og -smykker til besætning på stadstøjet.

Forfatterens pen flyder let, men der er kun meget lidt i fremstillingen der peger henimod det oprub i normer, der fandt sted, og som kunne have dannet grundlaget for vurderingen af bogens sidste afsnit om dragterne i den lange tidsperiode fra 1750–1900. Man mangler tillige en nærmere tidspræcisering, fremfor udtryk som »i gamle dage«, (s. 9, s. 20) og hvad dækker begrebet »fællesskabets tid«? Fællesskabet og -arbejdet før landboreformerne er indlysende, men dragtbeskrivelsen dækker perioden helt til år 1900. I slutningen af det 19. årh. var der endvidere opstået et nyt fællesliv gennem de kulturelle foreninger og andelsbevægelsen. en helt konkret fejl har indsne-

get sig s. 13, hvor det nævnes, »Ved forordning af 1791 blev det påbudt landsbyerne at udnævne en sognefoged . . . 100 år senere blev der indført sogneforstanderskaber«. Det var vist kun 50 år senere, altså i 1841.

I bogens sidste afsnit præsenteres en lang række egnsdragter, der fremtræder meget smukt og sikkert udført af tegneren Beth Beyerholm. Kendere af Nationalmuseets bøger og samlinger af bondedragter vil nikke genkendende til dem. Man kunne have ønsket at Nationalmuseets magasiner i højere grad havde været tilgængelig for tegneren, således at også andre genstande kunne have været vist frem for offentligheden. Dette suk til trods, skal det fremhæves, at der i bogen er sans for de små, men betydningsfulde detaljer. Her tænkes på de fine illustrationer af bl.a. landboernes træsko, vanter, solhatte og på gengivelsen af børnenes dåbstøj. Til alle illustrationer knytter forfatteren meget fyldige oplysninger. Det lønner sig at læse hele bogen igennem, også fordi der under de enkelte egnsafsnit gemmer sig oplysninger også fra andre landsdele. Og alt ialt gives der mange træk af kulturhistorisk interesse.

Bodil K. Hansen

Hanne Frøsig Dalgaard: Hedebo. Nationalmuseet. 1979. 90 s., ill., kr. 48,50.

I 1977 udsendte Nationalmuseet Hanne Frøsig Dalgaards bog »Hedebosyninger – belyst teknisk, historisk, socialt og topografisk« i skriftrækken Working Papers of the National Museum 4–4a (anm. i FORTID og NUTID bd. XXVIII s. 153f). To år senere udsendte Nationalmuseet endnu en bog af Hanne Frøsig Dalgaard om syningerne fra hedeboegnen, denne gang under titlen »Hedebo«. Det er denne bog, som skal anmeldes her.

Bogen er opdelt i to hovedafsnit: en indledning og et katalog. I indledningen, der fylder 10 sider, ridses baggrunden for hedebosyningerne kort op. Ligledes beskrives de forskellige typer udsyninger, og deres anvendelse forklares. Kataloget indeholder glimrende billeder af syrekvisitter og repræsentative udpluk af udsyninger. Endvidere er bogen forsynet med litteraturliste og et resumé på tysk.

Læseren har imidlertid vanskeligt ved at finde ud af, hvad formålet med bogen egentlig er. Det anføres nemlig ikke direkte af Hanne Frøsig Dalgaard. Man kan få indtryk af, at den skal tjene som en indføring i eller vejledning til Nationalmuseets samling af hedebosyninger (s. 7); men bogen rummer også billeder af syninger, der tilsyneladende ikke indgår i museets samling (s. 20–21). Med kendskab til Hanne Frøsig Dalgaards anden og dydbørende afhandling om hedebosyningerne kan man ikke undlade at undre sig over, hvorfor udsendelsen af de to publikationer om hedebosyninger ikke er blevet bedre koordineret. Afhandlingen »Hedebosyninger – belyst teknisk, historisk, socialt og topografisk« har et vældig godt og fyldigt tekstafsnit men lider under mangel på illustrationer – et forhold H.F.D. søger at kompensere for med henvisning til bogen fra 1979! I »Hedebo« ligger

hovedvægten på illustrationerne, mens tekstafsnittet er kort (i alt væsentligt et resume af H.F.D.s første afhandling om emnet). De to afhandlinger supplerer således hinanden men er på den anden side også identiske på en lang række punkter. Efter anmelderens opfattelse ville en samarbejdning af de to afhandlinger til en bred og dækkende fremstilling have været oplagt. Både emnet og læserne havde været bedret tjent hermed – hvor interessant et fænomen, hedeboSyningerne end er.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Marianne Zenius: Genremaleri og virkelighed. En kildekritisk analyse over billeder af Chr. Dalsgaard, J. Exner og F. Vermehren. Kbh. 1976. 256 s. 104 ill. (Skrifter udg. af Lokalhistorisk Afdeling nr. 6), kr. 51,20.

Som illustrationsmateriale i kulturhistoriske skrifter benyttes i udstrakt grad malerier, stik, tegninger m.v., fortrinsvis billeder med fortællende indhold (genremalerier). Det er en længe gældende praksis, der ikke er blevet mindre med årene og den stigende formidlingsproces, der ikke er begrænset til bogproduktion. Fjernsynet er således storforbruger af billedstof.

Det er således rimeligt at spørge om anvendeligheden af dette billedmateriale. Hvilken kildeværdi har det? Eftersom etnologer er talrige i forbrugergruppen, et det rimeligt, at det først og fremmest er dem, der har stillet spørgsmålet og søgt at give svaret herpå. Fra vort naboland kan nævnes en lille, indtrængende studie af Sigfrid Svensson, der i årbogen for det kulturhistoriske museum i Lund for 1963 har givet en vigtig analyse af genrebilledematerialet fra Sydsverige (Kulturen 1963, 25–37). Hans konklusion er, at der her findes et uvurderligt materiale, thi »skildringer og beskrivninger i ord ge aldrig samma realitet som bilden«, men, tilføjer han, »i 1800-talets stora folklivsmålningar möter oss dock ofta et förfalskat eller åtminstone tillrättalagt folkliv. Realismen är i stället at söka i förarbetena, i penn-teckningar, lavyrer och oljeskisser av det slag, som här avbildas«. En kritisk holdning, en egentlig kildekritik, må derfor udøves overfor det billedmateriale, man vil benytte.

Det er et tilsvarende arbejde, Marianne Zenius har taget op på dansk genremaleri fra forrige århundrede, idet hun har valgt at analysere tre typiske repræsentanter, som hun belyser ud fra deres værker: skitser, udkast og færdige arbejder med inddragelse af brevmateriale og skildringer af malernes virksomhed. Da den efterhånden ligger ret fjernt, er det kun i Exners tilfælde muligt at indhente mundtlig tradition på første hånd.

Valget af de tre kunstnere må siges at være repræsentativt til formålet, idet deres miljø og arbejdsmåde skiller sig klart ud fra hinanden. Deres virke og værker er detaljeret belyst og karakteriseret, og det udgør hovedbestanddelen af bogen. Men inden da findes et par væsentlige afsnit, hvor forfatteren stiller spørgsmålet: Hvad er et genremaleri? og forsøger en nærmere definition heraf,

hvad kunsthistorikere kun sjældent har forsøgt sig på. Zenius ender med at tilslutte sig den definition, som amerikaneren G. B. Washburn har benyttet i sin katalog: *Pictures of Everyday Life. Genre Painting in Europe 1500–1900*: »Et genremaleri fremstiller en scene fra hverdagslivet, hvori menneskefigurer, der behandles som typer, skildres anonymt. Billedet skal fremstille malerens samtid«.

I et følgende afsnit drøftes, hvorfor forrige århundredes genremalere søgte deres motiver blandt bønder og fiskere, og forklaringen findes i kunsthistorikeren Høyens proklamation om, »ud af folkelivet at gribe de oprindelige stammetræk, så at disse klart træde os i møde«, som han fremsatte i et foredrag i 1844. Med understregningen af det oprindelige er det forklarligt, at malerne fortrinsvis valgte at skildre det, der var lige ved at forsvinde.

Som et tredje indledende afsnit behandler Zenius brugen af genremaleriet som illustrations- og kildemateriale, hvor synspunktet afprøves på en række først og fremmest skandinaviske publikationer, og endelig vender hun i slutningskapitlet tilbage til problemet og når – hvad der ikke kan overraske – til samme vurdering som Sigfrid Svensson med en yderligere understregning af nødvendigheden af en kritisk holdning til anvendeligheden af billedstoffet. Det er således en nyttig bog for kulturhistoriske forfattere.

Holger Rasmussen

Johannes Thoms: Adolph Hannover (1814–1894). En medicinsk-historisk studie. Kbhvn. 1978. 63 s., kr. 24.

Perioden 1830–50 er blevet kaldt lægevidenskabens oplysningstid. I perioden op til midten af århundredet sker der en radial ændring i hele fundamentet for medicinen. Med udgangspunkt i de mange landvindinger inden for såvel fysik, matematik, kemi og sidst men ikke mindst udviklingen af instrumenter, ændres medicinen tilhørsforhold fra den middelalderlige naturfilosofiske skole til et grundlag byggende på eksakte observationer af såvel det syge som det raske legeme. Hermed blev medicinen endeligt tilknyttet de øvrige naturvidenskabelige fag, som vi idag finder det helt naturligt.

Adolph Hannover (1814–1894), som denne bog beskæftiger sig med, tilhørte den generation af læger der fik sin uddannelse efter de gamle principper, men som tidligt blev informeret om de strømninger der gik gennem Europa. Disse tilstande forårsagede, naturligt nok, at diskussionerne blev voldsomme, ja til tider til fjendskab mellem læger indbyrdes. Mange læger følte at de nye tanker mere end noget andet kritiserede og kasserede alt hvad man tidligere specielt inden for terapien havde bygget på. I dette havde de egentlig ret, idet videnskaben nok var i stand til at fortælle om nye opdagelser, men ikke hvordan man skulle forholde sig overfor disse. Således kan man generelt igennem det meste af århundredet tale om to retninger inden for medicinen: lægevidenskaben i modsætning til lægekunsten. I København f.eks. resulterede dette forhold til sidst i en spaltning af det agtværdige

Kgl. Medicinske Selskab, idet de progressive videnskabsmænd dannede deres egen klub: Philiatrien.

I denne kreds af fremsynede læger finder man Hannover. Han står idag som en af datidens fornemste repræsentanter for den videnskabelige retning. Som Danmarks første egentlige mikroskopiker ydede han en pionerindsats på en lang række felter indenfor såvel den normal-anatomiske som den patologiske anatomi, der specielt i udlandet blev højt vurderet. Hannover blev født af jødiske forældre, opvokset i København, hvor hans forældre sørgede for en opdragelse der på mange måder skulle gøre det så nemt for ham som muligt senere at begå sig blandt byens ikke-jødiske borgerskab. Familiens jødiske arv blev forvaltet uden ortodoksi. Efter et studium omfattende både naturvidenskab og medicin, tog Hannover på to års studieophold, hvor han særlig blev knyttet til, og livsvarigt inspireret af datidens store fysiolog, Johannes Müller i Berlin. Det var Müller der først baserede fysiologien på sammenlignende anatomi, fysik og kemi. Det er her Hannover lærer mikroskopering og medvirker til udviklingen af mikroskopiteknik, en interesse han dyrker resten af sit liv. Men også Wien, Paris, London m.fl. blev besøgt og studeret intenst, sådan som det var skik blandt den tids unge medicinere. Han var helt klar over uddannelsens utilstrækkelighed, videnskabeligt set. Havde man råd, var det en selvfølge, at man supplerede sin uddannelse i udlandet.

Under hele studieturen og efter hjemkomsten er Hannover meget videnskabeligt produktiv, hvilket han da også opnår universitetets anerkendelse for, men ved en konkurrence om et ledigt lektorat ved universitetet taber han til fordel for den senere finansminister Emil Fenger, almindeligvis omtalt som datidens lyseste hoved. Et par år senere forsøger Hannover endnu engang at få ansættelse ved universitetet, hvilket ville have givet ham mulighed for at dyrke videnskaben som hovedbeskæftigelse. Det lykkedes imidlertid heller ikke denne gang, hvorefter han ned sætter sig som praktiserende læge i København. Som bibeskæftigelse er han en årrække visitator for hospitalsvæsenet, og benytter sig desuden af sin ret til at holde private forelæsningsrækker på universitetet. Den videnskabelige forskning bliver på frivillig basis hele livet igennem.

Med års mellemrum rejser Hannover til diverse europæiske forskningssteder og holder sig således løbende i personlig kontakt med de internationalt førende forskere. Denne kontakt har øjensynligt været til gensidig inspiration, det ses ikke bare af Hannovers arbejder, men også af udlandets anerkendelser i form af æresbevisninger som tildeles ham. Specielt er hans arbejder indenfor nervefysiologien og mikroskopiteknikken internationalt berømt. Ialt beløb hans samlede videnskabelige produktion sig til over 100 artikler, fordelt på ca. 10 forskellige emnekredse. Kort kan det siges at Hannover videnskabeligt bearbejdede et bredt udsnit af de medicinske problemer han gennem sine forskellige hverv kom i berøring med. Foruden mikroskopien brugte han også tidens anden store landvinding: Statistikken.

Læge Johannes Thoms har i en årrække beskæftiget sig indgående med Hannover, såvel som videnskabsmand som menneske. Dette studium er det første virkelig dybt-

gående. Siden 100-årsdagen for Hannovers fødsel (1914), hvor 3 professorer holdt mindeforelæsninger, har litteraturen været meget begrænset og utilstrækkelig. Thoms' arbejde omfatter ialt 8 store artikler, alle trykt i »Bibliotek for læger«, med undtagelse af den første. De 7 arbejder omhandler centrale emner, (introduktion til kildematerialet, medicinens stil i København, det fysiologiske studiums sit., H. som mikroskopiker, H.'s liv og personlighed, samt en vurdering af H.'s videnskabelige forfatterskab, udkommet i den her nævnte rækkefølge). Den 8. publikation er den, der her er taget udgangspunkt i. Den summerer op og heri trækker forfatteren sine hovedkonklusioner frem. Dette sidste arbejde er udgivet selvstændigt, under ovennævnte titel, i forbindelse med at hele det samlede arbejde blev indgivet til forsvaret for den medicinske doktorgrad.

Hele arbejdet formål har for Thoms været at nå frem til et klarere billede af Hannovers personlighed og en bedre forståelse for hans skæbne, samt at søge hans videnskabelige indsats vurderet i en bredere sammenhæng. Grundlaget herfor har været en selvstændig transkription af Hannovers rejsedagbog og breve, og en analyse af primærkildens oplysninger om en række europæiske forskere og den lægevidenskabelige udvikling på Hannovers tid. Dette kildemateriale brugte medicinhistorikeren J. Salomonsen i 1914 også; der er således ikke fremdraget noget egentligt nyt kildemateriale, men hvor Salomonsen var bundet af foredragsformen er Thoms i stand til at formidle betydelig flere nuancer og detaljer.

Rejsedagbogen som har været hovedkilden er yderst omfangsrig, 300 tætskrevne sider, med oplysninger ikke bare fra de medicinske studier, men også om alle andre former for oplevelser af kulturel og menneskelig art, Hannover havde på sine ialt 11 rejser. Thoms har forståeligt nok fundet det nødvendigt, men for en historiker lidt kedeligt, at udelade alt kulturhistorisk stof, og kun koncentrere sig om en kontrol af kildematerialets hovedpunkter, at få udarbejdet en fyldestgørende literaturliste, samt at få verificeret flest mulige personhistoriske enkeltheder.

I det her udgivne hefte har Thoms forsøgt en samlet vurdering med fremdragelse af nogle hovedlinier. Denne måde, kun at udgive konklusionerne, får bogen til at virke meget summarisk. Man får gang på gang lyst til at anklage forfatteren for overfladiskhed. Det viser sig dog at være uretfærdigt. Hvis man vil gøre sig den ulejlighed at dykke ned i de forudgående artikler, vil man opdage at forfatteren for det meste har en bred argumentation for hvert af sine hovedpunkter.

Med hensyn til beskrivelsen af Hannovers liv og skæbne har Thoms specielt forsøgt en afvejning af betydningen af Hannovers jødiske oprindelse. Tidligere biografier, bl.a. Salomonsen har tillagt denne kendsgerning stor betydning. Hannovers mislykkede konkurrencer er i denne forbindelse centrale. Var afgørelsen farvet af hans tilhørsforhold til den mosaiske tro? Thoms har ikke i kildematerialet fundet nogle beviser for dette, men Thoms konkluderer at Hannover hele sit liv *falle* sig diskrimineret. Som bevis henviser Thoms til udtalelser fra Hannover til hans nære ven Japetus Steenstrup (senere prof. v. univ. i naturvidenskab) i tiden umiddelbart efter konkurrencerne (1843).

At jøderne indtog en særstilling i datidens samfund er rigtigt. Det medicinske fakultet måtte således søge om dispensation for at Hannover kunne deltage i lektoratkonkurrencerne, men at det i sig selv skulle være en ydmygelse har Thoms igennem sin argumentation ikke overbevist mig om. Dels fordi selve dispensationen indeholder megen ros til de danske jøder i det hele taget og til Hannover specielt, og dels fordi universitetets fundats (stammede fra reformationen) uden tvivl har været Hannover yderst velkendt. Man krævede, at alle der sad i konsistorium skulle vedkende sig den Augsburgske konfession. Trods denne viden og med næsten en almindelig opdragelse bag sig, melder spørgsmålet sig, hvorfor assimilerer han sig ikke fuldstændigt? Andre af samtidens jøder går over til protestantismen, hvis omstændighederne krævede det. Også indenfor lægeverdenen er der eksempler, Levy bl.a., da han fik tilbudt en overlægestilling.

Thoms kalder Hannover en meget gudfrygtig mand, hvis gudstro (betegnes som deisme) skulle have betydet meget for ham, det er et af de svage punkter i Thoms argumentation, da de eksempler der er i de grundlæggende arbejder, alle lige så godt kan rubriceres under datidens normale sprogbrug.

Det forekommer mig, at man må overveje om ikke Hannover på et tidspunkt har foretaget et bevidst valg mellem på de givne vilkår at forblive sin oprindelse tro eller for enhver pris at blive videnskabsmand. Et punkt der taler for at Hannover ihvertfald ikke for alt i verden ønsker en ren videnskabelig løbebane, er det forhold, at han siger nej tak til et professorat i udlandet. En bevidst livsholdning med deraf følgende konsekvenser kan umuligt give en livslang bitterhed.

Thoms følger den tidligere mening om Hannovers skæbne som værende hård, men hvor man tidligere tilføjede uretfærdig, modererer Thoms det nu til at hans jødiske baggrund blot har haft en afgørende indflydelse på såvel personlighedsudviklingen, som på den videnskabelige løbebane. Det er i det hele taget et spørgsmål om eftertidens vurdering ikke er farvet af en efterrationalisering, hvor man har taget udgangspunkt i den samlede videnskabelige produktion. Thoms gør ret i at fremdrage arv og opvækst, idet dette for os alle har en afgørende betydning for vort voksenliv.

Med hensyn til Hannovers videnskabelige produktion, gennemgås den omhyggeligt. Thoms forsøger at kortlægge de punkter hvor Hannover blot var blandt de førende, og hvor han var unik. Den generelle konklusion bliver dog, at ofte vil der være samtidighed i et problems løsning, når en række forskere arbejder efter ensartede linier og med samme mål. Med andre ord, det kan være svært at afgøre hvem der var den første i international sammenhæng. Lettere er det, når talen er om danske forhold, og her kan Thoms kun endnu engang slå fast at Hannover er den der foruden mikroskopian bliver ham der indleder kræftforskningen herhjemme. Det er så langt overvejende den teoretiske videnskab, Thoms har fordybet sig i. De sider af Hannovers forskning som havde sit udspring i hans praktiske lægearbejde, vægter Thoms ikke særlig tungt. Her viser Hannover ellers de sociale og medmenneskelige sider, sit engagement i sin samtid. In-

teressant er det at konstatere at han, med sin dybe indsigt i mikrobernes verden, sidder inde med den rigtige viden om f.eks. epidemiernes årsager, og gennem sine statistiske arbejder fører han beviser for sine påstande. Mærkeligt er det så at konstatere den tavshed der omgiver personen, såvel i medicinske kredse som i den brede almindelige debat. Tidens reformer indenfor sundhedsvæsenet og den offentlige hygiejne sker ikke på grund af Hannover, og ikke på basis af de nyeste forskningsresultater, derimod på baggrund af de vante forestillinger om sammenhæng mellem sundhed og sygdom som lægekunsten i århundreder havde bygget på. Een af foregangsmændene inden for hygiejniske reformer er således en karakteristisk repræsentant for traditionel medicin (Emil Horneman). Dette særlige skisma og Hannovers mærkelige tavshed glider Thoms let henover. Idet hele taget er Hannovers manddom repræsenteret udelukkende gennem analysen af hans værker. Kildematerialets karakter, dets dagbogsform med det meste stof fra de to store studieture i ungdommen (30erne og 40erne), betinger til en vis grad denne skævhed, og forklarer også den stærke tendens til kun at anskue Hannover i en international sammenhæng.

Thoms' samlede arbejde giver læseren et fyldigt indtryk af videnskabens udvikling og vilkår i midten af 1800-tallet. Det viser også Danmarks position og orientering i en internationalt medicinsk sammenhæng – på det punkt kan vi kun være tilfredse. Denne vågne og udadrettede opmærksomhed hos lægestanden blev direkte årsag til at vi herhjemme meget tidligt blev bevidste med hensyn til det offentliges forpligtelser på en lang række felter inden for lovgivning omkring renovation, kloakering, bebyggelsesgrad m.m., samt omkring hele hospitalsvæsenet, offentlig forsorg, arbejdsbeskyttelsesforanstaltninger, børnearbejde m.m., alt hvad vi idag forstår ved off. hygiejne og sundhedsvæsen har sin rod i disse årtier.

Det foreliggende hefte i sig selv tjener primært til en hurtig indførelse i problematikken omkring personen Hannover. Som appendiks er trykt akterne i forbindelse Æresdoktor i Groningen. Desuden medfølger der en fyldig litteraturliste samt et engelsksproget resume, og en fortegnelse over de i rejse dagbogen opførte rejser og de anvendte brevsamlinger. Skulle man i denne forbindelse savne noget, måtte det være en liste over Hannovers samlede videnskabelige forfatterskab.

Katharina Buch

Erik Nørr: Det højere skolevæsen og kirken. Faget Religion i sidste halvdel af det 19. århundrede, udg. af Institut for Kristendomskundskab ved Aarhus Universitet. Akademisk Forlag, 1979, viii + 525 s., kr. 180,35.

K. E. Bugge: Vi har rel'gion. Et skolefags historie 1900–1975. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, 1979, 199 s., kr. 78,50.

Vi er ikke forvænt med større behandlinger af enkelte skolefags historie. Der er derfor grund til at hilse de to meget indgående behandlinger af faget religion, der er udkommet i 1979, velkommen, Erik Nørres trykte licentiatafhandling om faget i den lærde skole i slutningen af forrige århundrede og K. E. Bugges skildring af faget, fortrinsvis i folkeskolen, i dette århundrede, tilegnet Religionslærerforeningen ved dens 75 års-jubilæum. Det bør i denne forbindelse nævnes, at der samtidig er udkommet et af Bugge redigeret teksthæfte, Dansk kristendomsundervisning 1900–1975, i serien Religion: Tekster og temaer. De to fremstillinger kan, selv om tildels både emne og sigte er forskelligt, i nogen grad ses i forlængelse af hianden. De belyser mange af de samme forhold, således skolelovgivning, læreruddannelse, undervisningsmateriale, timetal, skoletilsyn og debat om religionsundervisningen og skolen, og det karakteristiske ved den udvikling, de begge skildrer, er sækularisering. Samfundet blev sekulariseret, og denne udvikling kunne ikke holdes ude fra skolen. Religionsfaget gik ikke desto mindre styrket ud af det 19. århundrede, og det befinder sig stadig på skolens timeplan i dag og spås af Bugge en fremtid blandt skolens fag. Hvorfor det forholder sig sådan, søger de to forfattere bl.a. at forklare, og ikke mindst dette gør de to bøger til interessant læsning.

Erik Nørres bog har som sit ene hovedformål at skildre faget religions historie fra Madvigs skoleordning af 1850 over Halls skolelov af 1871 og frem til almenskoleloven af 1903: de formelle rammer for faget, skolens og andre interessegruppers indflydelse på dets udformning og indhold, lærernes forhold og undervisningens indhold og som en udløber af debatten om religionsundervisningen spørgsmålet, om skolen skal være konfessionel eller konfessionsløs. Af bogens fire hovedkapitler anvendes de tre til dette formål; lærernes forhold behandles i et særskilt kapitel (kap. IV, s. 251–291), det øvrige i to kapitler med skel i 1871 (kap. II, s. 11–94 og kap. III, s. 95–250). Alene sidetallet for disse to kapitler antyder en meget grundig behandling. Der ligger en overvældende arbejdsindsats bag denne redegørelse som bag hele bogen, der er et imponerende oprydningssarbejde, og som bringer os et langt stykke videre i vort kendskab til den lærde skoles historie. Alt relevant kildemateriale synes gennemgået såvel i de centrale som i de lokale myndigheders arkiver, i skole- og institutionsarkiver og i privatarkiver, desuden er en stor mængde tidsskrifter, aviser, skolebøger, fremstillinger, trykte kildesamlinger og debatindlæg gennemgået, og ikke mindst har Nørr anvendt den guldgrube af oplysninger, der findes i de skoleprogrammer, som de lærde skoler hvert år udsendte som indbydelse til skolernes mundtlige eksamen: artikler af videnskabelig karakter, taler ved skolens højtideligheder, debatindlæg, oversigter over lærerkorps, elever, timefordeling, undervisningsmateriale og penså.

Fremstillingen i kap. II og III kan dog virke noget overvældende med lange citater og referater og giver sammen med kap. V, der skal behandles nærmere nedenfor, og som også lider noget under de nævnte forhold, bogen lidt karakter af en uhyre materialesamling. Det aspekt af beslutningsprocesanalyse, der var lagt op til i formålsformuleringen, drukner således næsten helt.

Nørres gode konklusioner på de to kapitler bidrager dog i høj grad til, at læseren ikke mister overblikket undervejs. Nørr påviser, at religionsfagets reduktion fra i skoleordningen af 1850 at være undervisningsfag på alle den lærde skoles klassesetrin og eksamenfag ved afgangseksamen til i skoleloven af 1871 kun at indgå i de tre nederste af skolens seks klasser, eventuelt kun i de to nederste, da konfirmerede elever kunne fritages for religionsundervisning i III. klasse, må ses i lyset af debatten om overbebyrdelse og timetal. Fjernelse af religion fra de øverste klasser og fra afgangseksamen kunne på dette tidspunkt ske uden alt for store protester, og samtidig imødekom man ønskerne om, at religionsundervisningen alene skulle være konfessionel og opbyggelig; 1850-ordningen tilgodeså bl.a. med sit eksamenskrav også det kundskabsmeddelende. Selv om der stadig klagedes over overbebyrdelse efter 1871, blev religionsfaget gradvis styrket på andre fags bekostning i perioden 1871–1903, således at der efter 1882 igen undervistes i religion i alle den lærde skoles klasser; et udbredt ønske om at genindføre eksamen kunne dog ikke opfyldes, da det krævede en lovændring, der ikke var politisk basis for. Styrkelsen af faget må forklares med, at det skulle danne modvægt mod de fritænkeriske strømninger, der opstod i 1870'erne, og som man ikke kunne forhindre efterhånden også fik indflydelse i skolen.

Kapitlet om lærerne, der er klart og overskueligt, udgør et afsluttet hele, dog uden konklusion. På basis af en kvantitativ analyse af henholdsvis statsskolernes og de private lærde skolars lærerkorps viser Nørr bl.a., at cand. theol.'er gennem hele perioden dominerede religionslærerkorpset, at gejstlige varetog en stor del af religionsundervisningen i de ældste klasser, efter at faget genindførtes her i 1877, og at religionslærere ikke var særlig stabile, hverken de gejstlige eller de faste lærere, der ofte gik over i præsteembeder. At relativt mange gejstlige varetog religionsundervisningen i de ældste klasser skyldtes, ud over at de ofte måtte springe til midt i skoleåret, når den faste lærer havde fået præstekald, dels uvilje hos mange af de faste lærere mod at varetage denne undervisning, der i sin form skulle være ret fri, og mange rektorers forestillinger om, at den rette ånd i undervisningen bedst kunne opnås ved at benytte gejstlige lærere, dels at det kunne være vanskeligt at skaffe cand. theol.'er som lærere eller få dem indpasset i timeplanen som faste lærere, efter at der med skoleembedseksamen af 1883 produceredes kandidater med forskellige fagkombinationer. I sine bestræbelser for at være så nøjagtig som mulig arbejder Nørr med halve personer o.lign. i tilfælde, hvor der f.eks. sker lærerskifte midt i skoleåret. Dette vanskeliggør tilegnelsen af tabellerne noget og kunne være udgået ved, at der i tabellerne over årsager til, at religionslærerne ophørte med at undervise, var arbejdet med antal ophør frem for antal personer, og ved, at der i tabellerne med fordeling af religionslærerne på gejstlige/ikke-gejstlige var anvendt snit (bestanden af religionslærere på bestemte datoer) frem for en fordeling af samtlige religionslærere inden for visse perioder. Kapitlet om lærerne behandler bl.a. også spørgsmål om kandidatuddbud, lønningsforhold for lærere og gejstlige og kvalifikationskrav til lærerne. Især det sidste bør fremhæves, da det er lykkedes Nørr på basis af

statsskolernes læreransættelsessager at belyse dels praksis i selve ansættelsesproceduren, dels de kvalifikationer, der rent faktisk lagdes vægt på ved ansættelsen, forhold, for hvilke man normalt kun kender de formelle retningslinjer, da en beskrivelse af praksis kræver et meget stort arbejde.

Bogens andet hovedformål, hvortil de to sidste kapitler (kap. V og VI) er viet, er at undersøge forholdet mellem den lærde skole og kirken. På basis af en undersøgelse i kap. V (s. 292–351) af den lærde skoles forhold til andre trosretninger, dens afhængighed af Det teologiske Fakultet, kirkelige myndigheders deltagelse i skoletilsynet og kirkelige handlingers indflydelse på skolens arbejde og på basis af, hvad der kan udledes om forholdet mellem skole og kirke af kap. II–IV, må Nørr konkludere, at forbindelsen mellem den lærde skole og kirken ikke var ophævet med skoleordningen af 1809 – et synspunkt, Nørr mener at kunne finde hos en række forfattere – om end den langsomt mindskedes gennem perioden. Der kan rejses den indvending mod behandlingen af forholdet skole–kirke, at begrebet kirken er meget vidtfaævende, hvilket fremgår af de forhold, der er undersøgt i kap. V, og at kirken også tages til indtægt for udtalelser fra teologer som privatpersoner. Som følge af de ret forskellige forhold, der inddrages i kap. V, kan kapitlet virke lidt diffust. Fra kapitlet bør navnlig fremhæves, at det er lykkedes Nørr at kaste lys over eforatets opgaver, en institution, hvis reelle funktion der hidtil har hersket en del uklarhed om.

Kap. VI (s. 352–357), bogens sidste kapitel, er en konklusion på forholdet mellem skole og kirke. Selv om fremstillingen af hver af bogens to – eller snarere tre – hovedemner, faget religions historie, forholdet mellem skole og kirke og som det tredje religionslærerne, har en selvstændig karakter, ville en samlet konklusion have givet bogen mere karakter af en helhed.

De indvendinger, der ovenfor er rejst mod Nørns bog, og de, der naturligvis altid vil kunne rejses på enkeltspørgsmål, vejer dog ikke tungt i den samlede bedømmelse af bogen. Samtidig med en behandling af relevante og interessante problemstillinger har vi fået et væld af oplysninger og detaljestudier på basis af et ofte vanskeligt tilgængeligt materiale.

K. E. Bugges bog har som emne »dansk kristendomsundervisnings historie i det 20. århundrede« (s. 11). At hovedvægten lægges på folkeskolen markeres af valget af afgrænsninger, Det Sthyr'ske Cirkulære af 6/4 1900 og folkeskoleloven af 26/6 1975, og af inddelingen af fremstillingen ved folkeskolelovene af 18/5 1937 og 7/6 1958. Bogens tre hovedkapitler, der således omfatter perioderne 1900–1937, 1937–1958 og 1958–1975, er ens disponeret; efter en redegørelse for periodens politiske, økonomiske, sociale og kulturelle strømninger, der selvfølgelig må blive meget summarisk, og som indeholder en del synspunkter, der må stå for forfatterens egen regning, følger en gennemgang af de formelle rammer for skolens arbejde (bestemmelser vedrørende skolens og kristendomsundervisningens formål, fagets timetal og tilsynsmyndigheden), et afsnit, forfatteren kalder skolens hverdag, hvori fagets indhold behandles, fortrinsvis ud fra formelt afstukne rammer, og hvori der redegøres for lærebøger,

lærernes forudsætninger for at varetage kristendomsundervisningen (uddannelsens formelle indhold, faglige foræninger, vejledende publikationer, kurser etc.) og for elevernes indtryk af kristendomsundervisningen, og endelig en gennemgang af de centrale debatter om faget.

Bugges bog sigter med sit emne og sin fremstillingsform mod et bredt publikum. Som det fremgår af oversigten over bogens indhold, kan der i denne hentes oplysninger om en hel række aspekter ved kristendomsundervisningen, såvel de rent faginterne som spørgsmålet om fagets (og skolens) funktion i samfundet. Bogen er således ikke kun en skildring af et fags udvikling, men også en nyttig håndbog. Samtidig kan den også kaldes et debatindlæg, idet Bugge i det afsluttende kapitel gør rede for sit syn på skolens og dermed også kristendomsundervisningens formål.

Bogens væsentligste kildegrundlag har været de retsregler, der er blevet udstedt gennem perioden, vedrørende skolen som helhed, faget kristendomskundskab og læreruddannelsen. Det bør i denne forbindelse bemærkes, at Bugge tilsyneladende har overset bekendtgørelse om undervisningen i gymnasiet af 16/6 1971 og den dertil knyttede vejledning for undervisningen fra 1971. Skilddringen på basis af retsreglerne er væsentlig, da de afspejler samfundets forventninger til skolen og de enkelte fag og ofte er et udtryk for afslutningen på eller et trin i en udvikling, og Bugge forstår at gøre fremstillingen til mere end et referat af retsreglerne, idet han uddyber og ræsonnerer over disses bestemmelser. Der er dog en grænse for, hvor langt man kan komme på basis af sådanne kilder, hvilket Bugge også redegør for i sin indledning (s. 13–14); de siger således ikke noget om, hvad der faktisk foregik i religionstimerne. Heller ikke inddragelsen af kildegrupperne lærebøger bidrager til at vise undervisningens faktiske indhold; en gennemgang af bøgerne indhold viser ikke, hvorledes bøgerne er blevet anvendt i undervisningen (s. 14). I afsnittene om bøgerne kunne man have ønsket en nærmere redegørelse for bøgerne udbredelse. De lange, ofte underholdende indholdsanalyser af nye spændende lærebøger vejer sidemæssigt meget tungt i afsnittene i forhold til den ringe udbredelse, de fleste af bøgerne formodentlig har haft.

Som et middel til at få et billede af, hvorledes kristendomsundervisningen er blevet oplevet af eleverne, er inddraget eleverindringer, og hvor disse hører op bygges fortrinsvis på en spørgeskemaundersøgelse; til denne skal knyttes nogle bemærkninger. Undersøgelsen, der er udført i 1978, bygger på svar fra 245 lærerstudierende fordelt på 18 seminarier; da 625 skemaer blev sendt ud (til 20 seminarier), må svarprocenten karakteriseres som meget lav. Desuden er under de enkelte spørgsmål den samlede procent for grupperne »husker ikke«, »ikke besvaret« o.lign. i de fleste tilfælde forholdsvis høj. Begge de nævnte forhold afsvækker naturligvis undersøgelsesresultaterne. Med den gruppe svarpersoner, der arbejdes med, kan svarene på f.eks. spørgsmålet, om de faglige krav oplevedes om rimelige eller urimelige, ikke betragtes som repræsentative for skoleelever i almindelighed, og det samme gælder svar på alle de spørgsmål, der forudsætter en stillingtagen. Lærerstudierende vil normalt repræsentere de bedre begavede elever i folkeskolen og elever, der

har en positiv indstilling til skolen. Det spørgsmål, undersøgelsen bedst belyser, er, om der var morgensang på skolen; dette kan ikke undre, da alle, der hver morgen gennem en lille halv snes år eller mere har deltaget i morgensang, vil kunne huske det, derimod er det svært at svare fornuftigt på et spørgsmål om lærerens holdning til faget, hvis man har haft næsten lige så mange religionslærere som antal år, man har gået i skole.

Mens kildegrundlaget som påvist gør det vanskeligt for bogen at sige noget om skolens hverdag, dokumenterer fremstillingen klart udviklingen i de formelle rammer for faget, f.eks. ændringerne i fagets formålsparagraffer gennem perioden. Mens kristendomsundervisningen i henhold til Det Sthyr'ske Cirkulære skulle være både konfessionel og opbyggelig, skal kristendomskundskab i følge 1975-loven være et rent kundskabsfag. Endnu så sent som i 1958-loven er det konfessionelle element bevaret i undervisningen, dog indførtes med denne lov undervisning i fremmede religioner – ganske vist kun på de øverste klassetrin. Det udvalg af vigtige debatter om faget, som Bugge præsenterer os for, og som for størstedelens vedkommende er hentet fra trykte bøger og pjecer samt et udvalg af tidsskrifter, f.eks. de faglige foreningers, og aviser, danner en god baggrund for forståelsen af fagets udvikling. Et aspekt, man kunne have ønsket inddraget i højere grad, er den politiske debat i folketing, massemedier m.m. navnlig op til de store reformer på skoleområdet; ligeledes ville inddragelse af internt materiale fra de beslutende organer have kunnet forøge vor viden om fagets historie, Bugge har dog af tidsmæssige grunde måttet afstå fra at benytte arkivalisk materiale i videre omfang (s. 13).

Når der lægges så stor vægt på, at materiale fra politiske debatter o.lign. inddrages, skyldes det, at politikerne trods alt har det sidste ord, når de overordnede formelle rammer for skolen og de enkelte fag skal afstikkes. Undersøgelsens hovedtese, som Bugge præsenterer i forord og indledning, at kristendomsfaget på trods af den sekulariseringsproces, folkeskolen gennemløb i perioden 1900–1975, fortsat figurerer på timeplanen, fordi faget fornyede sig indefra, og fagets folk tog udfordringen op og gradvis gennemførte omstillingen til en ny situation, kan således kun være en sandhed med modifikationer. Selv om fagets folk har en afgørende indflydelse på udformningen af undervisningsvejledninger o.lign. og er dem, der fører bestemmelserne ud i livet til daglig, samt gennem deres foreninger har mulighed for at påvirke beslutningstagerne, kan formålsparagraffer og de overordnede retningslinjer for faget dog ikke ændres uden en politisk beslutning.

Det kildemateriale, Bugge har lagt til grund for sin fremstilling, bevirker ganske vist, at bogen har vanskeligt ved at belyse nogle enkelte aspekter ved kristendomsundervisningen. Dette betyder dog lidt i forhold til den rigdom af oplysninger, bogen indeholder. Bugge har således med sin bog ydet et vægtigt bidrag til den danske folkeskoles historie i det 20. århundrede.

Der kan ikke være tvivl om, at de to bøger, der er omtalt i denne anmeldelse, begge vil blive standardværker, hver for sin periode, i de kommende år.

Jette Kjerulff Tuxen

Henning Grelle: Socialdemokratiet i Det Danske landbrugssamfund 1871–ca. 1903. Teoretiske, taktiske og strategiske problemer med henblik på formuleringen af en jordpolitik og organiseringen af husmænd og landarbejdere. SFAHS skriftserie nr. 7. 1978. 212 s., kr. 62 for ikke-medlemmer.

Denne bogs største betydning ligger i, at den præsenterer ny forskning og nye synspunkter på et centralt emne inden for den ældre danske arbejderbevægelses historie. Bogen er det eneste af de senere års relativt mange specialer om den tidlige arbejderbevægelse, der er publiceret og dermed tilgængeligt for et større publikum.

Stort set al hidtil udgivet litteratur om arbejderbevægelsens historie overtager synspunkter fra socialdemokratiske parthistorier – synspunkter som stadig går igen i nye fremstillinger. Med sin grundige dokumentation af nye opfattelser og med nyinddraget materiale bidrager Henning Grelles bog betydeligt til forståelsen af den ældre danske arbejderbevægelses historie, der her er sat ind i en national såvel som en international sammenhæng.

Danmark var i den omhandlede periode i udpræget grad et landbrugssamfund, og Grelles erklærede hovedformål har været at give et bidrag til belysningen af, hvorfor husmænd og landarbejdere i det store og hele holdt sig uden for den faglige og politiske arbejderbevægelse, skønt de, som den talmæssigt største del af arbejderklassen, også i alle henseender var den dårligst stillede del. Desuden søges det klarlagt, hvorfor landarbejdernes organisatoriske tilknytning, i den udstrækning den trods alt fandt sted, blev en tilknytning til den politiske arbejderbevægelse og ikke til fagbevægelsen.

Grelle tager udgangspunkt i de forsøg, som arbejderbevægelsen gjorde for at forene landets og byens arbejdere i een bevægelse, og anskuer problemerne ud fra Socialdemokratiets synsvinkel. Men der peges på muligheden af i lokalhistoriske undersøgelser at bidrage til løsningen af spørgsmålet om socialismen set fra landarbejdernes side.

Med den anlagte synsvinkel bliver bogen dog først og fremmest en analyse af, hvorfor Socialdemokratiet ikke slog igennem på landet, trods et veludviklet agrarprogram og stor interesse for landarbejderproblematikken. Bogens titel er altså dækkende.

Undersøgelsen dækker en 30-årig periode, men er disponeret således, at fire perioder særligt er undersøgt, nemlig 1871–73, 1875–77, 1882–83 og 1888–1902. Der er især tre problemkomplekser, som er behandlet: 1) Den agrarprogrammatisk udvikling, som er minutøst behandlet for hele periodens vedkommende. 2) Forholdet til Venstre, der har stor betydning for forståelsen af partiets politiske praksis, og som er indgående behandlet for 1870'ernes og 1890'ernes vedkommende, samt 3) diskussionen om landarbejdernes tilknytning til parti- eller fagbevægelse, aktualiseret ved Fernando Linderberg og Dansk Landarbejderforbunds tilnærmelse til arbejderbevægelsen i begyndelsen af 1890'erne.

Bogen indledes med korte afsnit om hovedtendenser i

dansk landbrug i perioden, og om landarbejdernes arbejds- og lønforhold, baseret på P. Knudsens hidtil kun lidt benyttede undersøgelse: »Sygeforsikring og Alderdomsforsørgelse«, København 1888.

Herpå følger korte afsnit om Marx–Engels' opfattelse af agrarspørgsmålet, og endvidere afsnit om det tyske Socialdemokratis diskussioner i 1890'erne om samme. I denne debat interviewede Engels, og det vises, at Engels ikke ændrede opfattelse af agrarspørgsmålet i den omhandlede periode.

Marx–Engels måtte afvise støtte til småbrug som værende politisk og økonomisk reaktionært. Arbejderklassen skulle efter en magterobring indlede en social omformning af landbruget til løsning af småbøndernes problemer via en gradvis overgang til kollektivbrug. Nationalisering af jorden burde således ikke tilstræbes før proletariatet besad den politiske magt. Senere (ca. 1870) føjedes til, at landarbejderklassen som den talrigeste klasse havde en funktion i selve magterobringen. Socialdemokratierne måtte derfor arbejde på landarbejderklassens tilknytning til den politiske arbejderbevægelse. I det mindste indirekte danner Grelles Marx–Engels-gennemgang grundlag for hans vurdering af det danske Socialdemokratis agrarpolitik.

For det danske Socialdemokrati havde agrarspørgsmålet allerede fra 1871 et socialt og strategisk aspekt. Den danske arbejderbevægelse søgte faktisk at vinde tilslutning blandt landbrugets arbejdere for at kunne løse det sociale spørgsmål på landet, og for på længere sigt at kunne erobre den politiske magt i samfundet, idet partiet fra begyndelsen opfattede sig som repræsentant for både land- og byproletariatet. Indtil 1878 udgjorde parti- og fagbevægelse en organisatorisk enhed, og spørgsmålet om en politisk eller faglig organisering af landarbejderne spillede derfor ikke nogen rolle i 1870'erne.

Det første agrarprogram udvikledes samtidigt med, at partiet konstituerede sig. Dette agrarprogram var helt i overensstemmelse med de Marx–Engelske ideer. Det opfordrede til etablering af dyrkningsfællesskab ved frivillige jordsammenlægninger. Ideen hentede inspiration i det gamle landsbyfællesskab og, forstår man, i ideer udviklet på I. Internationales kongres i Basel i 1869. Dette program placerede det danske arbejderparti som teoretisk ledende i international sammenhæng, hvad agrarspørgsmålet angår (se s. 56 om Engels' vurdering af det danske program).

Jeg er enig med Grelle i, at fællesdrift er det bærende element i 1870'ernes agrarprogrammer. Den lensafløsning, som Pio foreslår i sit program af april 1872, til befordring af en bedrestillet husmandsklasse, kan ikke opfattes som et udstykningsprogram, når det som her ses i sin rette sammenhæng. Her afkræftes med rette den traditionelle socialdemokratiske opfattelse.

Iøvrigt overser Grelle efter min mening en interessant ting, nemlig at Pio med forslaget om en lensafløsning må have lagt op til et agrarpolitisk samarbejde med Venstre. Ideen stammer nemlig fra Det forenede Venstres en måned ældre program. Dette forsøg på en »tilslutning« til Venstres agrarprogram, er snarere den »snille manøvre«, Pio omtaler i sit brev til Engels. Den skulle have bragt den større del af Venstre over til socialisterne.

Fængslingen af de socialistiske førere og Venstres opportunisme i den tilspidsede forfatningskamp ændrede dog Pios tro på, at samarbejde med Venstre kunne føre til noget konkret.

Hvad var da årsagen til, at Socialdemokratiets jordpolitik med tanke om en socialistisk organiseret drift, som oven for beskrevet, blev opgivet til fordel for en udstykningspolitik, hvis hovedkrav var statseje af jorden, og som i sidste instans fik partiet til at stemme for statshusmandsloven af 1899? Denne udstykningslov opfyldte ikke engang partiets kortsigtede mål: etableringen af en økonomisk og dermed politisk uafhængig landarbejder- og husmandsklasse. Lodderne blev nemlig så små, at landarbejderne fortsat ville komme til at fungere som landbrugets lønarbejdere. Lovens intention var »at sætte bom for socialismens udbredelse på landet« ved at yde landarbejderklassen en opmuntring.

Grelle tillægger P. Knudsens tidligere omtalte undersøgelse stor betydning for det programatiske skifte fra fællesdrift til statseje. Undersøgelsen viste, at der var et akut behov for økonomiske og sociale forbedringer i landarbejdernes forhold. De af partiet foreslåede forbedringer i form af statsaktiviteter til fordel for landarbejderklassen ville, hvis de blev gennemført, skabe den økonomisk og politisk uafhængige klasse, ved hvis hjælp Socialdemokratiet kunne gøre sig håb om at opnå flertal i Folketinget.

Socialdemokratiets »uproblematiske« statsopfattelse synes også at være af betydning for forståelsen af, at partiet så ubesværet opgav de agrarpolitiske teorier om fællesdrift. Den eksisterende stat opfattedes som en neutral instans, hvortil kom at partiet havde et mekanisk udviklingssyn. Socialismen ville blive indført gradvist, udviklingen ude i samfundet understøttede dette synspunkt. Bøndernes andelsbevægelse blev nemlig for partiet bevis på, at stor- og fællesdrift var på vej. Socialismen ville så at sige komme af sig selv, den var på vej, og det blev derfor unødvendigt for partiet at arbejde for gennemførelsen af socialistisk fællesdrift.

Så vidt jeg forstår finder Grelle selv, at Socialdemokratiet i princippet først efter århundredskiftet opgav et rent socialistisk agrarprogram. Men en nationalisering af jorden før proletariatets erobring af den politiske magt, og det blev det bærende element i Socialdemokratiets program i hvert fald efter 1888, er ikke ifølge bogen selv, i overensstemmelse med det af Marx–Engels udviklede agrarprogram, og det er ikke i overensstemmelse med det danske agrarprogram fra 1870'erne, som Engels så varmt bifaldt. – Bogens tyngde ligger dog alligevel her i den minutøse gennemgang af den agrarprogrammatiske udvikling.

Vigtigt og nyt er også udredningen af årsagerne til, at partiet (P. Knudsen) satsede så hårdt på landarbejdernes tilknytning til partiet i stedet for til fagbevægelsen.

Der var, vises det, en forståelse mellem maler Jens Jensen (formand for De samvirkende Fagforbund) og Fernando Linderberg om en underordning af Linderbergs eksisterende organisation »Dansk Landarbejderforbund« under fagbevægelsen. P. Knudsen modarbejdede dette kraftigt, her spillede forholdet til Venstre ind.

I 1870'erne opgav Socialdemokratiet ikke forsøgene på

samarbejde med Venstre før alle muligheder var afprøvet. Det jydsk Venstres formand Lars Bjørnbak var en kort tid medlem af Internationale; dette forsøg på samarbejde blev for farligt, det var en reel omklammering af arbejderbevægelsen, som her blev forsøgt fra Det jydsk Venstres side, og forsøget blev med rette afvist af Pio og partiledelsen. Et samarbejde med Det forenede Venstre måtte også opgives, det viste sig for farligt for begge parter. Alle muligheder var således afprøvet, da Pio ved valget i 1876 for første gang valgte at opstille i konfrontation mod både Højre og Venstre. Efter Pios flugt i 1877 og Højres første grundlovsbrud samme år, lå Socialdemokratiets holdning til Venstre helt fast: Valgsamarbejde med Venstre indtil parlamentarismen var indført og grundlovs-mæssige rettigheder sikret.

Det forekommer inkonsekvent, når Grelle s. 134 og s. 155 mener at måtte afkræfte tidligere forsknings opfattelse af, at Socialdemokratiet bevidst forsømte en faglig organisering af landarbejderne under hensyn til alliancen med Venstre.

Landarbejderrepræsentanterne var på kongresserne selv de ivrigste fortalere for P. Knudsens politiske linie. De syntes reelt nervøse for, at en faglig organisering på landet, ville blive mødt af en stærk modorganisering fra arbejdsgiverside. Andre faktorer har derfor nok spillet en rolle, men for mig ser det ud til, at valgsamarbejdet med Venstre simpelt hen er nøglen til forståelsen af Socialdemokratiets vanskeligheder ved at vinde frem på landet, og til forståelsen af, hvorfor P. Knudsen satsede på den politiske organisering fremfor den faglige. – Partiledelsen brugte de små socialdemokratiske vælgerforeninger på landet til at forhandle valgopstilling med Venstre. For at opnå Venstres støtte i provinsbyerne ofrede partiet landkredsene. I dette taktiske spil var de politiske landarbejderforeninger partiets trumfkort. At partiledelsen afslog landkredsens ønsker om at opstille socialdemokratiske kandidater ved valgene har ikke fremmet det politiske agitationsgrundlag på landet.

I sidste ende synes jeg også, at Grelle selv konkluderer, at Venstre er en vigtig faktor, ikke alene i vurderingen af årsagerne til Socialdemokratiets manglende gennemslagskraft på landet, men også til vurdering af årsagerne til, at partiet satsede på den politiske frem for den faglige organisering af landarbejderne. På s. 161 hedder det:

»Valgsamarbejdet med Venstre er helt centralt for forståelsen af det grundlag, hvorpå Socialdemokratiet ønskede landarbejderne organiseret. Jeg finder m.a.o. en sammenhæng mellem den politiske organisering af landarbejderne og valgsamarbejdet med Venstre«.

Yderligere konkluderes på næstsids side:

»Socialdemokratiets kraftige afvisning af en faglig organisering af landarbejderne bliver forståelig i sammenhæng med Socialdemokratiets valgtaktik. De socialdemokratiske landarbejderforeningers overgang til den formelt upolitiske fagbevægelse, ville have betydet, at partiledelsen havde spillet et vigtigt kort af hænde i forhandlingerne med Venstre«.

Den anførte kritik kan dog på ingen måde fordunkle den kendsgerning, at bogen særdeles grundigt behandler et vigtigt emne, som ikke tidligere har været behandlet. Den kan varmt anbefales, også til de læsere der ikke i forvejen er fortrolig med den ældre arbejderbevægelses historie, og med det aspekt af den, som specielt behandles i bogen.

Jonna Duch Christensen

Kamma Haugan, Nina Henriques, Lisbet Holst, Susanne Pedersen (Red.): Tolv kvinder fra århundredskiftet. 184 s. Berlingske Forlag 1979. Kr. 65.

Hensigten med bogen er at belyse forholdet mellem kvindernes situation før og nu, – og dette søges opfyldt ved at interviewe 12 kvinder født mellem 1885 og 1900. Kvinderne repræsenterer meget forskellige sociale klasser, og der er tilstræbt en geografisk spredning m.h.t. fødested.

Redaktørerne, der alle er pædagoger, har selv foretaget interviewene. Deltagerne bliver spurgt ud om deres opvækst, livsforløb og deres syn på nutidens kvinde. Spørgsmålene er ikke systematisk de samme.

De emner, der fokuseres på, er bl.a. arbejdet i hjemmet som barn, skolegangens art og omfang, hvorfra man fik sit tøj, uddannelsens art og længde, forældrenes syn på pigernes forhold til det andet køn, den eventuelle seksualvejledning, erhvervsarbejdet og enkestændens forløb. Næsten alle, der har været gift, er nu enker.

Bogen drager ingen konklusioner, eller trækker linier op, men visse træk går igen i levnedsløbene. Næsten alle har mange søskende, ingen får mange børn. To er det almindelige. Ingen er blevet skilt. De lavere sociale lag skal »lære at bestille noget«, dvs. husarbejde; de bedre stillede får måske en uddannelse. Skolegangen er udpræget afhængig af det sociale miljø, f.eks. stifter man bekendtskab med den vestjyske skoleordning, privatlærereindeundervisning, privatskoler og folkeskoler. Hvis børnene er avlet før ægteskabets indgåelse, er det kun i de lavere sociale lag. Overklassens børn arbejdede ikke. Næsten alle ophørte med erhvervsarbejde ved ægteskabets indgåelse, og næsten alle synes, at det er godt, at nutidens kvinder har arbejde uden for hjemmet, men synes samtidig, at det kun skal være deltids.

De adspurgte kvinders fortællinger gengives meget mundret, så at man tydelig får fornemmelse af det talte sprog, og gengivelsen virker meget loyal over for de interviewede. Det sidste bliver til en svaghed ved bogen, idet dette kombineret med en vis eftergiveness hos redaktionen undertiden kan forvirre læseren. En kvinde har f.eks. fået fire børn, før hun fortæller om sit ægteskab. En anden oplyser: Og så flyttede jeg herover. Hvor oplyses ikke. Fortællingerne fremstår ofte springende, så det er vanskeligt at få kronologisk og præcist hold på de enkelte levnedsløb. Ligeledes mangler der flere steder nøjagtig oplysning om faderens eller ægtefællens arbejde eller samfundsposition, hvilket er uheldigt, da kvindens position ofte er defineret ud fra hendes mands klasse. Nogle af kvinderne havde f.eks. en eller flere piger under sig i

huset, men hvor rig manden skulle være før dette forekom, kan man ikke gennemskue.

En anden svaghed er, at spørgsmålene er for pæne. De bliver ofte på overfladen, og standser, når det gør ondt på den, der taler. Men læseren ville gerne ha' fortsat og boret.

De anførte indvendinger er mest faghistorikerens bemærkninger over forskellige håndværksmæssige mangler. Bogen vil uden tvivl vække interesse og glæde hos de, der læser den. Ældre vil nikke genkendende til mange ting. Yngre vil få indblik i en verden, hvor mange forhold var anderledes end i dag.

Helle Askgaard

Erik Helmer Pedersen: Landbrugsrådet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33. Studier i de danske landbrugsorganisationers historie, Landbohistoriske skrifter 6, Landbohistorisk Selskab, København 1979. 667 sider, kr. 165,00.

Landbrugets organisationer har gennem de sidste ca. 100 år indtaget en helt central placering i forhold til den landbrugspolitiske beslutningsproces her i landet. Man kan således næppe forstå udviklingen i dansk landbrugs politik – dens tilblivelse, indhold og administration – uden at beskæftige sig med organisationernes udvikling, rolle og funktion. På denne baggrund må Erik Helmer Pedersens afhandling om Landbrugsrådets aktivitet fra dets dannelse i 1919 til 1933, hvor 30'ernes økonomiske verdenskrise helt ændrede betingelserne for landbrugserhvervet, hilses velkommen. Alene afhandlingens omfang på mere end 660 sider gør den svær at komme uden om for den, der vil beskæftige sig med udviklingen i det danske samfund i den nævnte periode.

Afhandlingen er opdelt i tre hovedafsnit: Den Madsen-Mygdal'ske landbrugsliberalisme i teori og praksis 1919-1925, Myten om fri landbrugsforetagssomhed spærrer for en realistisk situationsvurdering 1925-29, og Begyndende orientering i landbrugsinterventionistisk retning 1930-1933.

I det første hovedafsnit behandles afviklingen af den 1. verdenskrigs reguleringspolitik og tilbagevenden til liberalistiske forhold på landbrugsområdet både på det indre og på det ydre marked. Det påvises, hvorledes Thomas Madsen-Mygdal både som organisationspolitiker bl.a. i sin egenskab af præsident for det nyoprettede landbrugsråd, og som fremtrædende Venstre-politiker bl.a. som landbrugsminister og senere som statsminister spillede en helt afgørende rolle i forbindelse med denne landbrugsliberalistiske politiks udformning og gennemførelse. Han indtager derfor helt naturligt en central placering i hele afhandlingen. I denne første periode ses også de forskellige startvanskeligheder og problemer, Landbrugsrådet måtte tumle med. Det krævede en vis tid at få indpasset Landbrugsrådet som et naturligt led i landbrugets organisationsmønster. Medlemsorganisationerne og ganske specielt landboforeningerne var de bærende kræfter i systemet, og det lykkedes faktisk for landboforeningerne at få sikret sig, at Landbrugsrådet *ikke* fik en

egentlig overordnet status (s. 100), så man kan nok med megen ret spørge, om Landbrugsrådet overhovedet var at betragte som et erhvervspolitisk toporgan i perioden 1919-1933, og at afhandlingens titel derfor næppe helt dækker indholdet.

Det andet hovedafsnit behandler udviklingen fra Andelsbank-krakket i 1925, der betegner det absolutte lavpunkt for landbrugsorganisationerne i perioden, og frem til de begyndende krisetegn i 1929, ganske særlig forsøgene på at få gennemført en regulering af kvæg- og kødeksporten til det tyske marked. Den landbrugsliberalistiske filosofi og politik kommer under et stadigt stigende ydre pres, men samtidig lykkes det for landbruget at opnå en afgørende indflydelse på Madsen-Mygdal-regeringens politik frem til 1929. Den landbrugsliberalistiske politik gav faktisk – så vidt man kan se – ganske store resultater for dansk landbrug i den pågældende periode. At den så ikke var egnet i forhold til 1930'ernes problemer er en anden sag, men da ændrede man også signaler.

Endelig behandler det tredje hovedafsnit udviklingen i begyndelsen af 1930'erne, hvor der, da briterne havde spillet ud i form af krav om baconkvotering i november 1932, og da landboforeningernes formand Henrik Hauch med hjælp fra husmændenes formand Jens Holdgaard havde fået Landbrugsrådet udvidet til også at omfatte husmandsforeningerne, kunne gennemføres en fuldstændig reorganisering af den landbrugsorganisatoriske struktur, således at man kunne håndtere overgangen til et reguleret afsætningssystem. Landbrugsorganisationerne forlod den landbrugsliberalistiske politik og gik ind i et meget vidt forgrenet net af reguleringsforanstaltninger – foranstaltninger, der klart styrkede landbrugsorganisationernes politiske position.

Helmer Pedersens hovedsynspunkt er, at Landbrugsrådet »ved en lidt for stivnakket fastholden ved de landbrugsliberale doktriner svækkede erhvervets muligheder for at komme 1930'ernes krise en anelse i forkøbet«, og derved selv må bære sin andel af ansvaret for, at 1930'ernes krise ramte dansk landbrug så hårdt som tilfældet var. Han hævder således, at hvis Landbrugsrådet og landbrugsorganisationerne i 1929 i forbindelse med forholdet til det tyske kvæg- og kødmarked havde vist imødekommethed overfor tyske følere og konstruktivt gået ind i forhandlinger om en regulering af kvægekseporten til dette marked, så havde landbruget haft bedre muligheder overfor landbrugskrisens problemer i 1930'erne. Man sad fast i ideologiske dogmer og så ikke i tide de nye tendenser.

Nu kan det umiddelbart virke provokerende, at man som historiker kan hævde, at hvis Landbrugsrådet i 1929 i forbindelse med nogle helt konkrete forhandlinger havde handlet anderledes, så var 1930'ernes krise for landbruget også forløbet anderledes. Spørgsmålet er da også i hvor høj grad denne konklusion er rimelig.

Helmer Pedersen benytter i sin analyse forskellige begreber fra statskundskabsforskningen og knytter således sin historiske analyse tæt til diskussionen mellem to forskellige opfattelser af studiet af interesseorganisationernes rolle og funktion i samfundet – den såkaldte presionsgruppe-opfattelse og den såkaldte korporatisme-opfattelse.

Det må umiddelbart påkalde sig opmærksomhed hos politologer, når der i historieforskningen anvendes teorier og begrebsapparater hentet fra politologien. Imidlertid rejser der sig en række problemer, når man som politolog skal vurdere resultaterne af en sådan historieforskning, hvor der eksplicit er anvendt teorielementer fra politologien. Man kan således ikke med rimelighed forvente en detaljeret fremstilling af disse teorielementer og deres gyldighedsområde, idet dette ikke har været hovedsigtet for historikeren. Alligevel må man kunne konstatere, at en anvendelse af politologiske begreber og teorielementer inden for historieforskningen stiller ganske særlige krav til historikerne. Ligesom politologer ikke ved empiriske undersøgelser kan sætte sig ud over de historiske data og de metodiske problemer, der måtte være forbundet med deres anvendelse, kan historikere ikke sætte sig ud over de politologiske begrebers eller teorielementers gyldighedsområde eller bærekraft. Det afgørende for en politolog i sin vurdering af historiske forskningsresultater fremkommet bl.a. gennem anvendelse af politologiske teorier må derfor være, hvorledes disse begrebers og teoriers anvendelse har influeret på disse resultater.

Det er umiddelbart påskønnelsesværdigt, at Helmer Pedersen i sin analyse af Landbrugsrådet og landbrugsorganisationerne i den nævnte periode forsøger at knytte sin analyse til den mere generelle diskussion om interesseorganisationernes rolle og funktion i samfundet. Problemet er imidlertid, at han tilsyneladende ikke helt har forstået de to forskellige opfattelsers gyldighedsområde, og man må desværre konstatere, at dette afgørende synes at have påvirket hans resultater.

Han ser således de to opfattelser som to led i et sammenhængende udviklingsforløb. At der er tale om en historisk udvikling, hvor en organisation starter med at være en pressionsgruppe uden for det politiske system, og ender med at være dybt sammenflettet med de forskellige politiske myndigheder, så det kan være svært at skelne organisationer og myndigheder fra hinanden. Dette kan meget vel være tilfældet, men ved at fokusere på den historiske udvikling overses det, at der kræves en række nødvendige ydre og indre forudsætninger for at denne udvikling kan finde sted. Der findes således samfund på samme udviklingstrin som det danske, hvor denne udvikling ikke har fundet sted, ligesom der i Danmark kan nævnes adskillige eksempler på organisationer og organisationstyper, der ikke har gennemløbet denne udvikling. Det bliver derfor problematisk at studere et skifte i organisationernes rolle og funktion, hvis ikke de nødvendige forudsætninger er til stede, ligesom det ikke giver mening at studere denne eventuelle ændring, hvis selve systemet gennem hele den relevante periode er præget af stærke korporative strukturer, altså at organisationer og myndigheder er snævert sammenknyttede. Dette problem synes forfatteren helt at overse, og analysen får derfor i nogen grad et skævt udgangspunkt.

Det fremgår således af afhandlingen, at landbrugsorganisationerne gennem 1920'erne sidder i en meget central position i forhold til hele den landbrugspolitiske beslutningsproces, ja, nogle gange har forfatteren faktisk selv svært ved at skelne Landbrugsministeriet fra Landbrugsrådet og organisationerne omkring det. Det vises

også, hvorledes Madsen-Mygdal tog sin politik med fra Landbrugsrådet over i Landbrugsministeriet, og hvorledes landbruget afgørende influerede på Venstres valgoplæg og senere politik i 1926. Først i 1932 var imidlertid de nødvendige ydre og indre forudsætninger til stede for at man kunne gå ind i et reguleret afsætningssystem. Dette betød en væsentlig ændring i organisationernes politiske position, men ikke nødvendigvis i deres rolle. De sad jo også centralt i systemet før 1932, hvilket tydeligt fremgår af det forhold, at de faktisk kunne sige nej til at indgå i forhandlinger i 1929 om regulering af eksporten til det tyske marked.

Når problemet om forholdet mellem de to opfattelser af studiet af interesseorganisationer bliver centralt skyldes det imidlertid, at de i afhandlingen kombineres med en ganske håndfast opfattelse af organisationer som lukkede systemer, der handler på grundlag af rationelle valg, og alt hvad der forhindrer et – efter forfatterens opfattelse – rationelt valg, betragtes som forstyrrende faktorer. Det vil sige, at ideologisk bestemte holdninger og præferencer, historiske traditioner og erfaringer, samt det usikkerhedsmoment, der nødvendigvis vil være i samtiden, betragtes som forstyrrende elementer. Dette medfører en tendens til i vurderingerne af begivenhedernes forløb at lægge større vægt på, hvorledes de involverede personer og organisationer *burde* have handlet, end på hvorledes de *faktisk* handlede!

Det går som en rød tråd gennem afhandlingen, at landbrugets tilbagevenden til liberalistiske forhold i 1920'erne var til skade for landbrugerhvervet, og at man i stedet burde have forblevet i et reguleret system. Med dette som målestok gennemføres en ofte noget problematisk karakteristik af de enkelte involverede personer. Der tages kun i ringe grad udgangspunkt i de pågældendes egne præmisser og hvorledes situationen tog sig ud for dem i samtiden. Således karakteriseres Madsen-Mygdal som en dogmatisk og politisk tonedøv nej-siger, der kun lejlighedsvis genkaldte sig de politiske realiteter, hvilket næppe kan være dækkende, al den stund han faktisk fik store dele af sine tanker gennemført – så kan man så være enig eller uenig i disse, men det er en anden sag. Også flere af de øvrige personkarakteristikker har samme mangel på konsistens samtidig med at de ofte er ganske værdiladede.

Det forekommer i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at afhandlingen er præget af en lang række – for en historiker – ganske utraditionelle sproglige vendinger og formuleringer, som ikke i alle tilfælde medvirker til at fremme forståelsen af indholdet. Om Tolvmandsforeningernes dannelse hedder det således (s. 77) bl.a. »Denne usikre omend på kort sigt yderst gunstige situation aktualiserede yderligere storlandbrugets behov for at få oprettet egentlige interesseorganisationer, da landboforeningerne med deres erhvervsøkonomiske em af kostald og træskoklaprende bønder nok forekom en del af planteavlbrugets fedtlæderstøvle-trampende, stokkesvingende foretagere en anelse for folkelig«.

Mens afhandlingens resultater i afgørende grad er præget af en ikke særlig hensigtsmæssig anvendelse af de politologiske teoriopfattelser af interesseorganisationernes rolle og funktion i samfundet – pressionsgruppe-op-

fattelsen og korporatisme-opfattelse – kombineret med en ganske håndfast anvendelse af en organisationsmodel, hvor handlinger træffes på grundlag af rationelle valg – en opfattelse, der første gang blev anfægtet inden for organisationsteori i begyndelsen af 1930'erne og som afgørende blev forladt i begyndelsen af 1960'erne – bliver det tilbagestående problem dog, at afhandlingen trods alt synes at vise, at Landbrugsrådet i den pågældende periode næppe med rimelighed kan betragtes som et erhvervs-politisk toporgan. Medlemsorganisationerne, og ganske særlig landboforeninger, var de afgørende elementer i landbrugets organisationssystem.

Jacob A. Buksti

Knud Bistrup: Danmark – dit og mit. En aktuell geografi – med fotografier af Morten Bo. Dansk Byplanlaboratorium, skrift nr. 15. Skive 1977, 120 s., kr. 57.

Da »Danmark – dit og mit« udkom i sin tid, blev den modtaget af pressen med mange rosende ord. Opmærksomheden var stor: En spændende bog skrevet af en kollega! Omtrent samtidigt fik jeg den til anmeldelse, og for at det ikke skulle være løgn, viste det sig, at udgiveren i sit forord udlagde teksten for den, der ikke kunne læse mellem linierne. Denne (han er anonym) præsenterer bogen som en fremstilling af det Danmark i støbeskeen, som alle har behov for at kunne påvirke, og som flere og flere nu bliver klar over, at de vil interessere sig for i fremtiden. I øvrigt er bogen en stærkt revideret udgave af en i 1963 sammen med Erik Kaufmann udsendt radiogrundbog: »Danmark under forvandling«. Læseren lever i et tidehverv med store forandringer, så de mange år siden første udgave har krævet en helt ny bog med en ny titel. Der tog udgiveren brødet ud af munden på anmelderen. Det er bogens budskab i en nøddeskal, og vel overhovedet den overordnede tanke bag udsendelsen af et skrift som dette: En debatbog om dagens Danmark.

Da anmelderen havde læst den første gang, fik den lov at ligge lidt. Blæsten var for stærk i øjeblikket, men efterhånden som det kom lidt på afstand vendte nysgerrigheden tilbage, og fra tid til anden læste jeg lidt i den – her og der – som det faldt mig ind. Bogen er nemlig værd at vende tilbage til, der er mange underfundigheder i den mættede fremstilling, og forfatteren løfter kun sjældent sin pegefingert – i hvert fald åbenlyst. En lørdag aften, da jeg havde købt min Politiken Søndag, slog jeg op under rubrikken »Oh, Danmark!« og opdagede, hvad jeg vel vidste men nok glemt i øjeblikket, at redaktøren hed Knud Bistrup. Det forklarede på sin vis en masse. Bistrup har i årevis med sine ironiske overskrifter til sproglige fadæser i pressen demonstreret sin fine sans for modersmålet, og den samme imponerende kvalitet præger denne bog og gør mange vanskelige problemer let forståelige. Hvad handler den da om? Bogen kalder sig selv: »En aktuell geografi« og er vel mere præcist en erhvervsgeografi med meget vide perspektiver. Det er nemlig også en Danmarkshistorie. Det er glædeligt for en histo-

riker at se hvor meget fortid der skal til for at forklare dagens Danmark, og Bistrup er en god historiker og kyndig fortæller. Han redegør for meget af det vi oplever som særlige danske forhold: Stationsbyfænomenets opståen, danskerne og deres brobyggerier, forholdet mellem landbrug og industri, vandringen fra land til by, og på det seneste tilbage igen, halvtredsernes og tressernes optimistiske velstandspolitik, udviklingen mod servicesamfundet, hvor kun en mindre del af befolkningen er beskæftiget i produktive erhverv, vores forhold til landets naturgivne ressourcer og meget andet, men undervejs punkterer han også adskillige vaneforestillinger. Et karakteristisk eksempel på Bistrups evne til at anskueliggøre udviklingen er hans konfrontation mellem et vers af Jeppe Aakjærs: »Se dig ud en sommerdag . . .« fra 1903 og det moderne Danmark. Alt er nu en saga blot: »Aftensuk i siv og rør er det småt med takket være udtørringen af søer og vige. Tækkemændene i Jylland har svært ved at skaffe tagrør – til byboernes »bondehuse« forstår sig, for landmændene vælger naturligvis en mere hensigtsmæssig tagbeklædning« siger Bistrup i den forbindelse (s. 116). Min bedste anbefaling af bogen kan kun være, at jeg synes den egner til historieundervisning på gymnasialt niveau, fordi den både rummer meget konkret historie og dertil rejser mange spørgsmål til diskussion i klassen.

Groft anslået vil jeg mene at omkring halvdelen af bogen er billeder. Meget fine og smukke fotografier af Morten Bo – og det er ikke blot illustrationer, de har deres egne bemærkninger til diskussionen, som fx. motivet fra ferielandet: Et vindue med skilt: »Skal ikke udeles«. En tegnestift i rumpen på den, der hellere ser et Danmark som på den modstående side: Et skiltemarked omkring pølser og øl ved Vestkysten (s. 52–53). Et emne til debat: Hvad vil vi med Danmark – dit og mit? Idyl eller kommers? Uden billeder var denne bog ikke blevet det, den er. Der er noget filmisk over samvirket mellem fortælling og fotografier. Jeg kom undervejs til at tænke på Maj Wechslemanns Danmarksfilm, der på flere punkter vil advare mod tendenser, som også Bistrup og Bo har i kikkerten. »Danmark – dit og mit« er mere stilfærdig end Maj Wechslemanns film, men den er til at tage frem igen og fundere på.

Steen Ove Christensen

Georg Nørregård: Nykøbing på Falster gennem tiderne. Første del: Dronningernes by. Nykøbing F. Kommune 1977. 450 s., ill., kr. 190.

»I modsætning til de fleste andre danske købstæder har Nykøbing på Falster hidtil ikke haft nogen speciel byhistorie. På byrådets foranstaltning vil der nu blive rådet bod herpå«, skriver kulturudvalget for Nykøbing F. Kommune på bagsiden af smudsomslaget til foreliggende værk, der efter planen skal være første bind af i alt to.

Alle sejl er sat til! Bogen er udsendt i et becosteligt udstyr, trykt på glittet papir og i en pompøs lay-out med mange kostbare illustrationer i sort/hvid og farve, ligesom man har betroet udarbejdelsen af værket til professor

emeritus Georg Nørregård, der havde en stor produktion af jubilæumsskrifter bag sig, da han blev udnævnt til professor i Århus i 1963. Man venter sig altså noget, når man tager fat på læsningen af denne bog, men jeg må straks tilstå, at jeg blev hurtigt skuffet.

Georg Nørregård har disponeret sit værk i overensstemmelse med en rodfæstet tradition i lokalhistorisk litteratur. Med udgangspunkt i oldtidens få og tvivlsomme levn (til en byhistorie) vandrer vi kronologisk fremadskridende gennem middelalder og nyere tid og konfronteres med faste rekvisitter som kirken, klostre, skoler og andre institutioner, først og fremmest slottet, og vi møder sociale kategorier som bonde, håndværker og (mere indirekte) soldat, samt endelig forskellige myndigheder og administration. Byens historie glimter klarest i krig og krisetider. Men fortællingen forløber trægt. Jeg synes nok, at man kan stille to krav til en bog som denne, nemlig at den handler om byens historie, og at den er forholdsvis letlæst – af hensyn til de af byens borgere, der måtte læse et sådant værk af almindelig interesse og uden særlige forudsætninger.

Det er naturligt, at livet omkring slottet forvrider vor viden om købstaden Nykøbing, så meget mere som slottet var betydeligt og i perioder livgeding og enkesæde for danske dronninger. Det er et klassisk problem ved overleveringen af vore kilder, at de fortrinsvis hidrører fra den herskende klasse. Men Nørregård synes overhovedet ikke at have forsøgt at frigøre sig fra den magnet som det kongelige slot var; bogens undertitel: *Dronningernes by, er overordentligt berettiget som de kongelige og deres gøremål indtager en meget fyldig plads i fremstillingen. Byen forbliver længe i skyggen af både slottet og kilderne. Om købstadslovgivningen skriver Nørregård ligefrem (s. 56): »Imidlertid må det erindres, at de danske konger fra Erik af Pommeren og fremefter foruden privilegier for de enkelte byer udstedte fællesprivilegier for alle rigets købstæder. Omtalen deraf hører derfor til rigets historie», hvorefter han affærdiger Erik af Pommerens købstadsfordning af 1422 med et yderst hastigt resumé på ganske få linier og således afstår fra et forsøg på at kaste lys over det middelalderlige byvæsen ad indirekte vej. De ældste kendte købstadsprivilegier for Nykøbing Falster er først fra 1451.*

Derimod anvender Nørregård flere kapitler til en omfattende redegørelse for de storpolitiske forhold i Østersøen i højmiddelalderen, fordi visse af forhandlingerne mellem Danmark og Hansestæderne fandt sted på slottet i Nykøbing. Den historie kunne med rette have været henvist til rigshistorien med en note på den relevante litteratur. Jeg havde hellere set nogle digressioner om andre byer og byhistorie i almindelighed.

Men miséren skyldes den måde fremstillingen er skruet sammen på. Ved hjælp af stedregistre i danmarkshistoriens kildeudgaver har Nørregård samlet rub og stub om Nykøbing på excerpter, som derefter blot meddeles kun nødtværtigt bearbejdet i fremstillingen. Det er omtrent den eneste måde, man ikke må bruge kildeudgaver på. Læseren føler næsten samme usikkerhed overfor teksten som når han første gang bladrer i en pakke arkivalier – de mange ofte tilfældige detaljer forvirrer, og endnu mangler sammenhængen. Nørregård sammenfatter altfor ofte i

helt almindelige og meget forsigtige formodninger præget af en vis usikkerhed. I kapitlet »Borgerlig tyng« kan man således læse: »Selv om kongebesøg og gæsteri medførte ulemper og udgifter for Nykøbing-borgerne, var der dog lyspunkter derved. Dels fornøjelsen ved at se de fine folk og deres optog, dels uden tvivl en forøget omsætning for købmænd og håndværkere; der faldt vel også nu og da en skilling af til de fattige« (s. 140–41). Desuden er fremstillingen fuld af udtryk som »Man må formode . . .« og »Man må tro . . .«. Det er en ikke ualmindelig misforståelse hos amatørhistorikere, at man kan lade kilderne tale for sig selv. Nørregård begår samme fejl, når han i så høj grad, som det er tilfældet, lader sin fremstilling bestå af referater af kildematerialet. Han forsømmer historikerens vigtigste opgave, at forsøge at skabe en illusion på kilderne; først da bliver det til historie for andre. Og Den store Illusion kan være god historie.

Men Nørregård nærmest klitrer til sine kilder. Det mærkes tydeligt ved hans hyppige negative konklusioner af denne type: »Det ses ikke . . .«, ligesom Kancelliets Brevbøger nærmest blinker til læseren over skulderen på denne passus: »1561 fik han [lensmanden] ordre til selvferde sammen med andre rigsråder og lensmænd at følge kongen til Holsten« (s. 129). Referatet er tilmed dårligt, det giver ingen forklaring på selvferde i forhold til hvad eller hvem, men endelig er udtrykket helt uanvendeligt på nutidigt dansk.

Nørregårds knudrede og uengagerede sprog gør læsningen af denne bog til en ørkenvandring, men det bliver heller ikke bedre af, at han ikke gør noget forsøg på at forklare særlige faglige udtryk eller blot ældre udtryk i almindelighed. I flæng kan jeg nævne: *Fetalje* = proviant (s. 129), »væragtig« = trænet til kamp, og *bådsmand*, der på denne tid (1500-tallet), antagelig blot er besætning i almindelighed og ikke som i dag en art underofficer (s. 140), samt *corps de garde* = vagtbygning (s. 384). Det hjælper lidt på fremstillingen, når vi når frem til nyere tid, men i hovedsagen forbliver den en katalog over meddelelser til Nykøbing Falsters historie.

Det forventede bind 2 vil rumme register til hele værket, samt den litteratur- og forkortelsesliste, det er en uundværlig forudsætning for brugen af det utilnærmeligt lærde noteapparat i dette bind. Registret vil formentlig betyde, at lokal- og slægtshistorikere i almindelighed vil få en nyttig indgang til de mange person-oplysninger, som Nørregård trods alt har samlet i sit værk. Bind 1 slutter omkring 1830. Bind 2 vil beskæftige sig med demokratiets og det industrielle Nykøbing, og her skulle Georg Nørregård være på hjemmebane. Det bind bør blive *byens* historie.

Steen Ove Christensen

Jens Rasmussen: Provst U. A. Plesners virke som embedsmand og politiker under enevælden i første halvdel af det 19. århundrede. Odense Universitetsforlag, 1979, 132 s., ill., kr. 40 plus moms.

Jens Rasmussens afhandling er en let omarbejdning af et speciale ved Odense universitet. Den grundige og solide afhandling er en biografi over den langlandske provst Ulrich Adolph Plesner, 1782–1861. Plesner var jævnaldrende med så særprægede gejstlige som Grundtvig og Blicher og tilhørte den generation af sognepræster, som i deres ungdom prægedes af enevældens rationalisme og oplysningsfilosofi; senere under deres virke i landsognene oplevede de på nært hold landbrugskrisen og dens følger i 1820'erne, kom i 30'erne i berøring med de religiøse vækkelser og i 40'erne med den social-politiske bondebevægelse.

Plesner der var af gammel østjysk præsteslægt fik 1810 kald på Langeland, fra 1820 med permanent sæde i Humble sogn, det største på øen og m.h.t. præstens aflønning det mest givtige. Den begavede sognepræst valgtes 1834 til formand for Langelands konvent og beklædte 1839–51 stillingen som øens provst. 1841 modtog han kgl. udnævnelse som gejstlig deputeret for Østifternes stænderforsamling og deltog i samlingerne 1842, 44 og 46. Han udmærkede sig ved sin tolerante holdning over for den livskraftige »forsamlingsbevægelse« på Langeland i slutningen af 1830'erne og ved sin bemærkelsesværdige indsats som »husmandssagens« fortaler i stænderforsamlingen i 1842. Disse to begivenheder har givet Plesner et navn i den historiske litteratur; ifølge Jens Rasmussen var det kun »små spor« han satte sig, men Plesner er dog ret udførlig omtalt en del steder, f.eks. i »Vækkelsernes frembrud« III, 2, 1964. Derimod fik han ingen plads i den gamle udgave af Dansk biografisk Leksikon, men fortjener så absolut at komme med i den nye.

Forfatteren har som opgave sat sig at give en samlet og nuanceret analyse af Plesners virke, idet han koncentrerer sig om Plesners offentlige virke – hans funktion og holdning – som gejstlig embedsmand i lokalsamfundet og hans funktion og holdning som gejstlig politiker på landsplan og lokalt plan.

Plesners mange synspunkter, ideer og attityder, som er bragt frem i denne bog, kan naturligvis ikke tages til indtægt for en generel holdning i præstestanden, (hvilket forfatteren da også udtrykkelig fremhæver s. 11). Imidlertid har Plesner repræsenteret en bestemt gruppe af særlig »dannede« præster, der loyalt støttede enevælden p.g.a. dens sociale menneskesyn, men som samtidig følte sig forpligtede til at engagere sig i samfundsspørgsmål. Plesner gav udtryk for dette ideal i et omfattende flyveskrift fra 1832, der behandlede spørgsmålet om gejstlighedens valgret og valgbarhed til stænderforsamlingerne. (Se s. 17f, 90 m.m.) Heri udtrykte Plesner sin frygt for et »skisma« mellem konge og folk, hvis kongen uden at kende folkets ønsker og følelser lod sig lede af »statstjenere«. Stænderne kunne forhindre for meget bureaukrati, og navnlig præsterne havde de bedste muligheder for at bringe konge og folk tættere sammen. Landsbypræsten var ifølge Plesner »bondestandens naturlige allierede»,

og var han ikke på landalmuens side, måtte han anses for en »troløst forræder.« Plesners ideal og sociale grundsyn var den opløste enevældes princip, at alle statens borgere skulle gøres lige for kongen og loven.

Afhandlingens værdi ligger i, at det lykkes så udmærket at give en fyldig redegørelse for »holdning og funktion« hos en repræsentant for ovennævnte præstetype. Bogen har altså bud til en større kreds end langlandske lokalhistorikere. For at løse denne opgave har forfatteren været igennem et omfangsrigt, trykt og utrykt kildemateriale. Efter en indledning med problemstilling og litteraturgennemgang følger 5 kapitler, hvoraf det første gør rede for Plesners etablering på Langeland, for hans familieforhold, vennekreds samt hans karriere (s. 9–11). Derefter skildres hans »økonomiske og praktiske virke« i sognet, d.v.s. hans rolle som landbrugskyndig og hans holdning som beneficeret »godsadministrator« af det ret store mensalgods under præstegården, samt sluttelig hans virke i skole- og fattigvæsen (kap. 2, s. 16–31).

Kap. 3 (s. 32–52) handler om Plesners gejstlige virke i Fyns stift, herunder hans synspunkter i debatten om ritualsagen og kirketugtsagen fra 1830'erne samt om kirkeforfatningssagen fra 50'erne. Plesner placeres i forhold til sine kollegaer, og i forhold til de førende teologer. Han stod nær Mynster og Clausen, men langt fra Grundtvig og Lindberg, navnlig m.h.t. dåbsspørgsmålet. Plesner var »evangelisk-kristelig«, med rod i oplysningstidens rationalisme og pietisme. I forbindelse med »de gudelige vækkelser« indtog han en frisindet og tolerant holdning: de vakte var kongens tro undersætter, der udmærkede sig ved en sædelig og kristelig adfærd, hvilket »hidtil har virket gavnlige på Langeland« (s. 47). Ifølge egne udtalelser var Plesner bl.a. påvirket af sine barndomsoplevelser i hjemsoget, hvor de »stærke jyder« havde en stærk bastion.

Kap. 4 (s. 53–71) behandler Plesners arbejde i stænderforsamlingen, hvor han navnlig gjorde sig bemærket i landbospørgsmålene: husmandssagen og »bondesagen« fra 1844 (fæstevæsenets overgang til selveje, tiendeafløsning, lige hartkornsbetaling og alm. værenpligt). I slutningen af kapitlet redegøres for forfatnings- og nationalitetsspørgsmålene.

I kap. 5 (s. 72–83) behandles Plesners virke under systemskiftet i 1848; ved et tilfælde hvirvledes den langlandske provst med i røret i København under de bevægede martsdage, han gik nu over til de nationalliberale og deltog i udformningen af bl.a. Kasino-resolutionen. Senere opstillede han som kandidat til den grundlovgivende rigsforsamling, men blev som bekendt slået af J. A. Hansen.

En »Afslutning« (s. 84–95) skildrer Plesners sidste leveår og giver en sammenfatning af hans holdninger og synspunkter. Bogen slutter med en kildeoversigt, en litteraturliste, et omfattende noteapparat samt et personregister.

Den mest interessante side af Plesner er unægtelig hans forhold til landbefolkningen, navnlig dennes underklasse – husmændene og indsidderne. Jens Rasmussen har søgt at sammenstille Plesners udtalelser i flyveskriftet fra 1832 og i stænderforsamlingen med provstens funktion som »godsjer« i det små, (han havde 14 husmænd under

sig.) Plesner hørte ikke til de »strenge« (s. 20) og var tilsyneladende godhjertet overfor sine husmænd. Desværre giver forfatteren ikke mulighed for sammenligning med godserne i nabolaget, og i det hele taget kan det indvendes, at der mangler en kort gennemgang af »lokalsamfundets« sociale og økonomiske beskaffenhed; enkelte spredte oplysninger findes dog, men de er utilstrækkelige til at give et dækkende billede af Langeland (evt. Humble), dette typisk østdanske miniature-samfund med dets stærkt klassesdelte samfund af adel, borgere og bønder, hvoraf også den sidste gruppe var socialt splittet. Husmændenes afgifter på Langeland hørte vist nok til de skrappeste i Danmark.

Trods bondestandens sociale splittelse opstod der en meget livlig bondebevægelse på Langeland, som slog bro mellem husmænd og gårdmænd. En klassefjendsk holdning over for borger- og præstestånd slog navnlig igenem i 1848, og var vel nok den væsentligste årsag til Plesners fald. (Jfr. Sigismund Nielsens artikel i Fynske årbøger, 1948). Hertil kom hans afstandtagen fra bondevennernes kapitalspørgsmål om tvungen overgang til selveje, skønt hans argumenter ikke var urimelige: Plesner frygtede, at forceret overgang til selveje ville skabe jord- og kapitalconcentration til skade for bondestanden på længere sigt. – Imidlertid: de husmænd som Plesner havde talt så varmhjertet for i 1842, fik i 48 tilbud fra bønderne om at blive købt til valgstedet. Langelands »transstøvede bønder«, som Edv. Brandes fik respekt for en menneskealder senere, afviste pure den dannede provst, skønt han ønskede at tjene helhedens interesse og beskytte de fattige ved hjælp af en stærk kongemagt og en socialt orienteret lovgivning.

Konkluderende må Jens Rasmussens afhandling siges at være et udmærket arbejde, som bringer meget nyt og rejser mange nye spørgsmål. F.eks.: findes der tilsvarende materiale om andre sognepresters liv og virke i landdistrikterne i enevældens tjeneste? Hvis det er tilfældet, er der rigeligt med opgaver at gå i gang med.

Asgar Th. Simonsen

Harry Christensen: Ni tværsnit af Nibes historie.
Viborg 1977. 288 s. Ill. Kr. 94,40.

Det er den anden jubilæumsbog om Nibe, der hermed ser lyset og den tredje historie om Nibe by. I 1917 behandlede postmester C. Klitgaard dens historie, indtil den fik status som købstad i 1727. Til tohundredårs jubilæet i 1927 tog lærer T. V. Færgemann sig af dens historie fra 1727 til 1927, og nu i 250-året har arkivar Harry Christensen ved landsarkivet i Viborg taget hele sagen op igen på foranledning af Nibe kommune.

Christensen har valgt at samle fremstillingen om ni tværsnit, der hæftes på årstallene: 1377, 1477, 1577, 1677, 1727, 1777, 1827, 1877 og 1927. Ikke alle årstallene er lige vigtige, som hans selv straks bemærker i første afsnit: »Det er med dette årstal som med de andre »kapitelårs-tal« ikke det præcise år det gælder. De skal forstås som

udgangspunkter for beskrivelser af en tid, af tilstande og begivenheder af Nibes historie –«.

Men de er selvfølgelig ikke vilkårligt valgt. Omkring 1377, hvor beskrivelsen tager fat, optræder Nibe for første gang med sikkerhed i de historiske kilder, i 1727 bliver byen købstad i en opgangsperiode, 1777 er byen nede i en bølgedal, 1827 på ny på toppen.

Indtil sidstnævnte tidspunkt var byens historie, dens gode og mindre gode perioder intimt forbundet med fiskeriet og primært med sildefiskeriet i Nibe Bredning, den udstrakte lavgrundede fjordflade nord for byen. Byen selv bevarer i sin kirkes udstyr det stærkeste minde om dette ved sit kirkeskib, enestående i landet ved at vise en fiskerbåd, en sildekåg, hvor andre med forkærlighed viser orlogsskibe, og ved det øvrige inventar, skænket af og signeret med navnene på byens førende sildefiskere og sildesaltere, næsten alt sammen fra den rige periode efter år 1700.

Lad det være sagt straks, at ikke alene er bogen forfattet i et klart og levende sprog, men den er også vel dokumenteret. Noterne alene fylder 17 tætrykte sider, og hvad der er ekstra værdifuldt, mange nye kildegrupper er taget i brug og tidligere benyttede på ny vendt og drejet og aflokke nye vidnesbyrd. Og kildematerialet er forbausende rigt ikke blot til belysning af sildefiskeriet, hvor limfjordskommissionernes store papirmængder ingenlunde er udtømt hverken med denne bog eller med min egen om det ældre limfjordsfiskeri, men til byens indre liv findes yderligere den statelige række af tingbøger fra Nibe, bevaret fra begyndelsen af 1600-årene, der indeholder et væld af oplysninger til snart sagt alle sider af byens og dens befolknings tilværelse. For Klitgaards fremstilling af byens historie var de en hovedkilde, men kulturhistorikerne kan øse næsten ubegrænset af dem uden at nå til vejs ende dermed. Forfatteren har takket være sin ansættelse ved det nørrejske landsarkiv haft de bedste muligheder for at hente alle relevante oplysninger frem, og har forstået at benytte sig deraf.

Fremstillingen indbyder egentlig ikke til kritiske kommentarer, tværtimod bemærker man med fornøjelse de mange supplementter til tidligere fremstillinger, således også det velvalgte billedmateriale, hvoraf flere i farver. Selv den formidskede gengivelse af Papes kort fra o. 1720 over Nibe bredning med tilstødende landstrækninger syd herfor er yderst instruktivt takket være farveproduktionen. Skal jeg anholde en enkelt ting, bliver det teksten til billedet af det fiskeformede hovedvandsæg, hvor det siges, at disse var en Nibe-specialitet. Det er selvfølgelig rigtigt, at de blev lavet i byen, men dog ikke som det eneste sted. Ålborg-guldsmedene havde dem også i produktion, og det samme havde guldsmede i Sønderjylland.

Bogens to sidste afsnit handler om, hvordan byen søgte at finde udveje for sin fortsatte eksistens, efter at silden o. 1830 var næsten forsvundet med katastrofale følger for befolkningen.

Holger Rasmussen

Julius Møller (red.): 100 år. Ommersyssel landboforening 1877-1977. 135 s., ill., kr. 55.

I forbindelse med sit 100 års jubilæum har Ommersyssel landboforening, eller som den tidligere hed: Landboforeningen for den nordøstlige del af Randers Amt, ladet udarbejde en bog, som er skrevet til landmænd, om landmænd og af landmænd.

Selvsagt henvender bogen sig især til befolkningen i den egn, hvori landboforeningen har haft sit virke. En række personer og begivenheder er omtalt, men det forhold, at alle bogens bidragydere selv er landmænd eller i hvert fald tæt knyttet til erhvervet, f.eks. som konsulenter, betyder, at hovedparten af bogen omhandler mere eller mindre landbrugstekniske forhold, der næppe kan påkalde sig den helt store interesse uden for erhvervets egne rækker. Et forsøg på at anskue landbrugets situation før og nu i en bredere sammenhæng er dog gjort, nemlig ved en oversigt indeholdende en række statistiske oplysninger fra 1870'erne og 80'erne, hentet fra forskellige trykte og almenkendte værker, samt en statusopgørelse af foreningens nuværende formand, L. Sommer, over erhvervets almindelige stilling i 1977, i stil med de landsdækkende organisationers årlige publikationer, f.eks. »Landøkonomisk Oversigt«, omend naturligvis i mindre omfang. Hertil følger han et mere personligt afsnit over omstændighederne bag strukturomlægningen i dansk landbrug ved foreningens start, hvor andelsbevægelsen kaldes dem »vigtigste løftestang« i de forløbne 100 år. Lidt ængstelig spørges der, om de danske bønder i dag også har fremsynede og stærke personligheder, der kan tage kampen op imod »socialistiske politikere og fagforeninger«, der vil »stække frihed og virkelyst«. Jovist, liberalismen lever i bedste velgående i Ommersyssel, og betragtningerne udmunder i et næsten erhvervspolitisk program, der skal sikre landbruget den ligestilling, som formanden mener, der er brug for.

De 100 år, der skiller de to nævnte afsnit er på matematisk vis opdelt i 4 afsnit med 25 år til hver. Dette er mildt sagt uheldigt for en historisk oversigt, hvor andre milepæle let kan udpeges. Fremstillingen virker da også ret uensartet, og oplysningerne undertiden noget tilfældige. Med nogen kendskab til den almindelige samfundsudvikling kan man dog som læser genkende fænomenerne, nu på lokalt plan.

Fra foreningens første år omtales således planteavlssforsøg og grundforbedringer. Også ved anlæggelsen af jernbanen fra Randers til Hadsund (1883) udviste foreningen stor aktivitet, eller som forfatteren Gustav Wied skrev til en ven: »Man taler kun om vor station, vor bane og vore tog . . .« i kampen for at sikre sig en station, og dermed en forbindelse til det i disse år hastigt omdannede samfund. Dyrskuer med prøvemalkninger, udstilling af redskaber og maskiner var også et tidens tegn, ligeså husmandsrejserne. Da malkningen var en »kvindesag«, kom de første kvinder i 1898 med i det forberedende arbejde, i protokollen dog benævnt som »formandes hustru« og »gårdejer Ahler's Marie«. Fra mellemkrigstiden berettes om en stigende konsulentbistand til bedre avlsarbejde og i kampen mod kvægtuberkulosen – samt om de politiske dønninger fra L.S. Et par eksempler kan illustrere dette.

I 30'erne begyndte man at eksperimentere med inseminering, men da den lokale dyrlæge skulle forsøge, viste det sig at også den udvalgte tyr stod fremmed over for den moderne teknik, trods flere forsøg. Til sidst måtte den på gammeldags maner springe på en kvie, hvorpå dyrlægen med en kop måtte stryge sæden ud af kvien og hælde den i et reagensglas. Da ikke alle kørner kunne blive insemineret samme dag, måtte dyrlægen tage glasset med hjem i seng for at holde temperaturen! Også på den politiske front kunne man i en lokal kvægavlerforening i 1935 finde svaret på statsminister Stauning: nemlig tyren »Kaos«!

Efterkrigstiden har været præget af mekaniseringer, mejetærskere vandt indpas og ladvognene fik gummihjul. Var kravene til den enkelte landmands viden og uddannelse stigende, gjaldt dette i lige så høj grad kapitalbehovet, hvorfor man læser om koncentrationstendenser, bl.a. inden for dyrskue- og foreningsarbejdet, hvor større enheder og øget konsulentbistand, fra 1977 med EDB-køring af den enkelte landmands regnskaber, tegner billedet af nutidens og fremtidens landbrug.

Herudover indeholder jubilæumsskriftet et afsnit af godsejer Flemming Juncker om agerbrugsforholdene i den nordøstlige del af Ommersyssel, specielt på hans »Overgård«, men det mest interessante er dog en artikel af bogens redaktør om bondegårdens indretning og hverdag omkring århundredskiftet, baseret på private optegnelser, rummer en række fine kulturhistoriske og tidstypiske træk.

Torben Hansgaard

Thorkild Ramskou: Lindholm Høje. Gravpladsen. Det kgl. nordiske Oldskriftselskab, 1976, 199 s., ill., kr. 135,- + moms.

Omsider har en større publikation af udgravningen af Lindholm Høje set dagens lys.

Desværre er der i nogen grad tale om stene for brød. Denne udgivelse omfatter kun gravpladsen og forfatteren afstår fra at drage konklusioner udover de i tilknytning til materialet helt indlysende. Udgravningen blev foretaget i årene fra 1951 af konservator Sylvest Granzau og museumsinspektør Oscar Marseen. Thorkild Ramskous fremstilling hviler i alt væsentligt på materialet herfra.

Lindholm Høje er en overordentlig spændende lokalitet set ud fra en handelshistorisk og byhistorisk synsvinkel. Fundet af en række hustomter fra vikingetid oven over gravene har givet anledning til en række spekulationer og teorier. disse end ikke nævnes i bogen – hverken Ramskous Vendila-teori eller Beckers Limfjordsteori – hvad skal man heraf slutte?

I fremlægningen af materialet fra gravpladsen kommer forfatteren desværre slet ikke ind på det samfund, hvis eksistens den afspejler. Katalogen over gravene er en opremsning af fundene uden strukturering af nogen art. en mængde af genstandene er afbildet i katalogen, men der er ingen oplysninger, hverken om oprindelse eller datering. Det gør værket på det nærmeste ubrugeligt for andre end lige fagfolk.

Af konkrete oplysninger om gravpladsen som helhed foreligger kun en forsigtig datering: »Groft taget må gravpladsen have været i anvendelse i ca. 500 år uden at nøjagtige dateringer på nogen måde tør angives . . . det må dog understreges, at benyttelseshyppigheden langt fra har været konstant, da hovedparten af gravene hører hjemme i 8. og 9. århundrede. 0. 10. århundrede tynder det ud igen« (s. 13).

Lokaliteten er vanskelig at arbejde med – den evige blæst flytter sandet rundt, så stratigrafien sine steder må opgives. Ydermere har der allerede i oldtiden været tale om, at man genbrugte sten fra ældre grave og en del af gravpladsen har i løbet af 9. århundrede været nedlagt, overpløjet og genoprettet. Dateringen til 9. århundrede hviler her på et bronzespænde fra 800-årene, der er fundet i en brandplet i flyvesandlaget over plovfurere.

Der kan udskilles 5 faser, hvoraf I og V er jordefæste-grave (ialt 40), mens II–IV er brandgrave. Heraf er 199 rene brandpletter, 350 er markerede med sten. Af de ialt 589 grave er der kun 45 yngre grave, der utvetydigt overlever ældre grave.

Knoglematerialet er behandlet særskilt på grundlag af Ulrik Møhls bestemmelser. Denne beklager i indledningen, at hans lister, der er 20 år gamle, ikke egentlig er tænkt som eller egnede til direkte offentliggørelse. Man må helhjertet give ham ret. Den lange liste over hvilke knogler, der er fundet af hvilke dyr, siger ikke meget. Man konstaterer, at der er tale om hund, får, hest, ko og gris – hvilket næppe vil slå nogen med forundring.

Skeletgravene rummer næsten uden undtagelse dyrekogler – af brandgravene er der fundet dyrekogler i ca. 255 grave – hvilket antal man selv må tælle sig frem til, da det ikke er angivet. Derimod oplyses det, at det er et forbavsende stort antal grave, der ikke har dyrekogler, men hvad denne forbavelse udspringer af, er ikke antydet. Værket rummer sluttelig – foruden engelsk resume – fortegnelse over oldsagskombinationer, gravtypernes fordeling, udgravningsplaner og en skitse af gravenes fordeling. Alt vældigt net – men ikke videre brugbart, når helheden mangler i så høj grad, som det her er tilfældet.

Summa summarum: vi venter stadig på at få noget konkret at vide om samfundet på Lindholm Høje – deres huse og deres grave.

Inge-Birgit Thuesen

Bjarne Nielsen Brovst: Sommerblæst. Om jyske digtere og natur. Poul Kristensens Forlag. Herning 1979. 160 s., kr. 68.

Forfatteren, højskolelærer Bjarne Nielsen Brovst har kaldt sin bog »Sommerblæst«, et ord der har klang af noget lyst og optimistisk. Undertitlen – »Om jyske digtere og natur« – leder videre tanker hen på en sommerudflugt rundt i Jylland til steder, hvor de mange jyske digtere har levet og arbejdet. Sådanne temaer indeholder bogen også – og meget mere – den lune sommerblæst veksler bestandig med barske tidsdokumentariske skildringer. Det er en usædvanlig bog.

Bogens væsentligste afsnit er en brevsamling, der har overskriften »Jeppe Aakjær og en kusine«. Forfatterens oldemor (Petrea Elisabeth Pedersen, f. 1864) var kusine til den berømte digter. Trods fælles vilkår fra barndommen – de gik sammen som hyrder på heden – så fik de et yderst forskelligt livsforløb. Aakjær brød ud af miljøet, blev den radikale tænker, der gennem sit forfatterskab kæmpede for at forbedre levevilkårene for de lavest stillede i samfundet. Kusinen, derimod, forblev i sit miljø som den fortrykte almuekvind, hvis liv blev kendetegnet ved hårdt slid, et mørkt religiøst livssyn og af en angst for de nye tider.

Brevsamlingen indeholder breve til Petrea E. Pedersen (P.E.P.) i årene fra 1882–1892. En periode hvor P.E.P. dels var ude at tjene, dels aflastede sine udslidte forældre i husmandshjemmet, og endelig levede hun fra 1890 som gift husmandskone. Brevskriverne strækker sig fra P.E.P.'s kusiner, søstre, medtjenere fra forskellige gårde og til hendes tilkommende mand, Peder Jensen.

Her er breve om tjenestepigerens arbejde, herunder om det uundgåelige malkearbejde, der tiltog i omfang under landbrugets omlægning i 1880erne. Samtidens tidspres fornemmes bl.a. i en kommentar som, »Jeg må da op klokken fire, for vi skal gå til malkningen 4¹/₂ og så må vi ikke have længere end 2 timer til malkningen«. (s. 24) Også mejeriarbejdet berøres, en far lod sin datter arbejde og oplære i et mejeri for en løn af 3 kr. pr. måned, men så måtte hun også selv disponere over pengene! Andre mejersker sukker dybt men resignerer, da proprietæren insisterer på at opkøbe mælk til behandling på gårdens mejeri. Det betød en endnu længere arbejdsdag for kvinderne. Og her er tale om en arbejdsdag, der ville få det til at blænde for vore øjne. Nogle af P.E.P.'s veninder søgte da også væk fra det hårde arbejdsliv på gårdene. En rejste til Amerika og opfordrede gentagne gange veninden til også at udvandre. Der lokkes med god og rigelig mad, fine klæder, god løn, og det at køre i hestevogn til kirke, hjemme . . . må I vist få lov at gå på eders ben«. (s. 17) En anden ung kvinde rejste sammen med sin broder – en udljude – til Norge, hvor de begyndte en tekstilindustri i det små. De klarede sig fint, og repræsenterer den del af almuen, som industrien gjorde til fabrikanter.

I mange af brevene berøres kvindernes længsel og frygt for at blive gift. En kvinde skrev således om sin nyetablerede forlovelse, »Ja, nu vil du jo nok studere på, om jeg ikke er klogere end gifte mig, men desværre, det kan ikke blive anderledes«. (s. 56) Men ægteskabet blev tilsyneladende godt, » . . . du kan tro, at min mand kan arbejde hårdt og ødelægger ikke nogen penge til unyttes«. (s. 83) Fattigdom, sygdom og børn der dør berøres i andre breve. P.E.P. havde selv mange betænkeligheder forud for ægteskabet, hendes mørke religiøse syn kunne vanskeligt forenes med hendes udkårne, der var grundtvigianer. Han, Peder Jensen, ville ikke være et »hængehoved« men derimod »glad som kristen og som menneske«. Peder Jensen er repræsentant for de unge, der deltog i det folkelige liv i forsamlingshusene, og udfra brevene at dømme havde han, i langt højere grad end de kvindelige brevskrivere, overskud til at deltage i et socialt og kulturelt samvær tilligemed det daglige arbejde. Kvindernes sociale liv begrænser sig i hovedsagen til fællesskabet om-

kring arbejdet, og brevene viser, at der kunne opbygges et meget fortlørligt forhold tjenestepigerne imellem.

For at fortætte brevsamlingens oplysninger har forfatteren gengivet nogle af Aakjærs digte, som belyser den samme problematik som indeholdes i brevene. Jeppe Aakjærs første digte stammer fra 1880'erne, og den indignation han giver udtryk for, er netop det liv som kusinen og hendes brevskrivere lever. Det er en heldig sammenstilling af tidsdokumentariske breve og digte, fordi de supplerer hinanden så fint.

Ved brevsamlingen knytter forfatteren enkelte realoplysninger, her kunne man have ønsket, at han havde været lidt mere rundhåndet. Flere oplysninger om nogle af brevskriverne og P.E.P.'s hjem, børneflokkens størrelse o.l. ville have givet brevene mere profil. Hertil ville oplysninger om den Indre Missionske bevægelse og udbredelse på egnen have været gavnlige. Det kunne have peget henimod en problemstilling som, hvorfor nogle fastholdt det tunge religiøse syn, medens andre blev grundtvigianere, og atter andre helt brød med barndommens religion som Aakjær.

I bogens sidste afsnit har forfatteren fastholdt nogle portrætter af jyske digtere og miljøer, man mærker sig især skildringen af Johan Skjoldborg og Kaj Munk. Desuden indeholder bogen nogle essays fra forfatterens hjemegn oppe ved Limfjorden. Det er således et værk, der spænder over et bredt spektrum af skriftlige arbejder, men med forfatterens nænsomme hånd og fine iagttagelsessevne, er det lykkes at skabe en helstøbt bog. En bog man ikke lægger fra sig, før den er læst til ende.

Bodil K. Hansen

Arne Gammelgaard: De drev det vidt . . . om arbejderbevægelsen på Hammelegnen. Udgivet af Socialdemokratisk Forening 1979. 64 s., ill.

Mange lokalhistoriske arkiver arbejder i disse år flittigt med emner fra perioden 1860–1914, og små bøger, hæfter og rapporter ser dagens lys, bekostet af lokale foreninger, pengeinstitutter e.l. Den vifte af reproduktionsmuligheder som den grafiske industri giver, gør det overkommeligt at udgive sådanne småbøger i beskedne oplag der passer til den potentielle læserkreds. Det er både glædeligt for den lokalhistoriske interesse og nyttigt for den historiske forskning, at en sådan frodig vækst er i gang, naturligvis under forudsætning af, at indholdet bygger på et forsvarligt grundlag.

Arne Gammelgaard har skrevet hæftet om Socialdemokratiet i Hammel, hvor det politiske klima blev præget dels af det nærliggende Frijsenborg og den konservative dominans derfra, dels af at Skjoldlevkredsen var den første landkreds, Socialdemokratiet vandt. Begge dele optræder rimeligt nok i bogen. Det lykkes at få fortalt mange træk af udviklingen: om sygehus, fattiggård, forningens liv, fagbevægelse osv., men stofmængden er for omfattende til så lille en publikation, og især sidste del bliver af oversigtsmæssig karakter.

Bogen er affotograferet efter manuskript og desværre er billedkvaliteten ikke god, synd for de mange gode illustrationer.

Et register kan fås ved henvendelse til Lokalhistorisk Samling, Hammel.

Verner Bruhn

Anne Marie Skovfoged. Omkring bybrønden. Bidrag til Odders historie 1800–1900. Odder 1977. 104 s., ill., kr. 26.

Interessen for lokalhistorie har taget et vældigt opsving indenfor de seneste år. Det kommer f.eks. til udtryk ved, at der publiceres bøger og artikler om lokalhistoriske emner som aldrig før. Det er imidlertid karakteristisk, at meget af den lokalhistoriske litteratur er lagt stort – ja ofte for stort – an. Mange lokalhistorikere føler en forpligtelse til at belyse byens eller egnens historie fra isen trak sig tilbage og frem til 1970'erne. Da kildematerialet er meget sparsomt og uens indtil 1600-tallet, bliver en sådan vidtspændende fremstilling uundgåeligt en blanding af fiktion og historie – en blanding, der sjældent falder heldigt ud. Men heldigvis findes der også lokalhistorikere, som »tør nøjes med« at belyse kortere men kilderige perioder af deres bys eller egnens historie. Det er Anne Marie Skovfogeds bog »Omkring bybrønden« et glimrende eksempel på.

Anne Marie Skovfoged har valgt at lægge hovedvægten på tidsrummet 1800–1900 – altså den periode, hvor Odder forvandlede fra landsby med stråttekte bindingsværkshuse til stor provinsby med overvejende grundmurrede huse, ofte i flere etager. A.M.S. indser klart, at hun indenfor den korte periode, bogen dækker, kun kan yde bidrag til byens historie. I den forbindelse savner man en klar angivelse af, *hvilke bidrag* forfatteren agter at yde – altså en klart formuleret problemstilling. Fremstillingen viser, at det især er ejendoms- og byudviklingshistorie, der har haft A.M.S.s interesse. Efter en kort omtale af byens ældste centrum, området omkring kirken, og vejenes forløb i ældre tid påbegyndes skildringen af Odders historie i perioden 1800–1900 med en redegørelse for det nye centrum, der gradvis synes opstået omkring byens privilegerede kro. Herefter følger et kapitel om husenes udseende og indretning 1800–1850. Dette afsnit er baseret på oplysninger fra brandtaksationsprotokollerne. For at anskueliggøre de korte og præcise oplysninger herfra er kapitlet illustreret med adskillige fotografier, heraf flere af bygninger på Hjerl Hede – en glimrende idé. Odder kan jo desværre ikke længere selv fremvise en bindingsværksidyl. Resten af bogen er stort set viet ejendoms historie, hvor vi gade for gade følger ændring i besiddelsesforholdene og hører om nybygninger og ombygninger. Det lyder måske kedeligt; men sådan virker det nu ikke. Det skyldes, at der ind mellem kapitlerne om ejendoms historien er indflettet små afsnit om andre emner, f.eks. om de første handlende (s. 24–26), sundhedsvæsen (s. 37–38), bybrønden (s. 45–48) o.s.v. En afvekslende virkning har ligeledes bogens mange glimrende fotografier.

De gør det endvidere lettere for læsere uden særligt kendskab til Odder at følge med i udviklingen. Man må imidlertid gøre den indvending mod den ejendomshistoriske beskrivelse, at det næsten udelukkende er de bedre-stillede i det odderske samfund, man hører om – altså de, der først i perioden havde råd til bræddegulve i bindingsværkshusene og som senere kunne opføre grundmurede huse. Underklassen, som ikke havde økonomisk mulighed for at efterlade sig monumenter i form af murstenshuse, er derimod næsten glemt. Denne skævhed kunne være undgået, hvis kilderne var blevet systematisk bearbejdet ud fra en problemstilling. Som det er nu, er det kilderne, der styrer fremstillingen.

Som meget anden lokalhistorisk litteratur er bogen ikke forsynet med kildehenvisninger; men blot med et ringe kendskab til de kildegrupper, der nævnes i litteraturoversigten, er man ikke i tvivl om, at forfatterens viden stammer fra kildestudier. Bogen er forsynet med stedregister, hvilket må være meget værdifuldt for Odderboerne. Derimod savner de sikkert et person- og stedregister, som bogen med fordel kunne være forsynet med. Alt dette er imidlertid kun småindvendinger mod en ellers velskrevet og veltilrettelagt bog.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Benny Boysen: Kokholm – Væbnerborg og Herregård. Bogtrykkergården, Struer, 1978, 42 s., ill., kr. 30.

Benny Boysen tager i denne nette lille bog et emne op, som sjældent belyses udover oversigtsmæssige betragtninger over væbnerstandens og de små herregårdes kår og muligheder.

Herregården Kokholm i Resen Sogn på Strueregnen belyses grundigt og levende ud fra et temmelig spinkelt kildemateriale, begyndende med Nationalmuseets udgravning i 1920. Udgravningen af »Pengshøj«, som man på egnen anså for at være en gammel sørøverborg, bragte resterne af en middelalderlig væbnerborg for dagen. Den anses for at være en af 1300-tallets mange »høgereder« og sættes i forbindelse med tiden under holstenergreverne. Dette anlæg nedbrændte i middelalderen, men der foreligger ingen datering. Forfatteren sætter branden i forbindelse med dronning Margrethes forbud mod befæstede gårde og bygger navnlig her på det faktum, at borgen tilsyneladende var ryddet for værdigenstande, husgeråd osv. inden branden.

Hvorom alting er, Kokholm kendes som herregård fra 1429 og kan følges gennem dokumenter frem til 1613, hvor den mister rettighederne som herregård, angiveligt fordi der ikke kunne udredes 1/2 hest til rostjeneste. Kokholm endte som almindelig bondegård og denne skæbne overgik mange små herregårde i løbet af 1600-årene. Alene i Struer kommune er antallet af sådanne 11 og oplysninger om disse er kort anførte for at sætte Kokholm ind i en større sammenhæng.

Bogen er forsynet med gode illustrationer og fremstillingen vidner om forfatterens engagement og historiske indsigt.

Inge-Birgit Thuesen

Henrik Græbe: Ribe Skt. Katharinæ Kloster. Sognekirke og hospital. Udg. af Ribe Kloster og Skt. Katharinæ kirke i kommission hos Historisk Samfund for Ribe Amt. 1978. 128 s., ill., kr. 97,75.

Skt. Katharinæ kloster i Ribe er et af Nordens ældste tiggermunkeklostre og det bedst bevarede. Klostret har aldrig været i rampelyset og indtager følgelig en beskedent plads i Danmarkshistorien. Bygningshistorisk er det derimod på det nærmeste enestående og det er da også dette aspekt, der er lagt mest vægt på i den foreliggende publikation.

Det indledende historiske afsnit behandler dominikanermunkene og deres ankomst til Ribe i 1222. Materialet er spinkelt og dette præger da også dette og det følgende afsnit om konventet i Ribe i middelalderen. Det tredje historiske afsnit behandler hospitalsstiftelsen og redegør for klostrets skæbne efter reformationen og op til midten af forrige århundrede, hvor det tjente som hospital, dårekiste – ja sågar en badeanstalt indrettedes i de ærværdige bygninger. Kildematerialet til dette afsnit er tydeligvis fyldigere og beretningen får mere liv, men de historiske afsnit er temmelig svage.

Bygningshistorien er til gengæld fyldig og uhyre grundig. Der er sten, der ikke bliver vendt, men det er ikke mange. Der er lagt vægt på at udskille de forskellige byggefaser og det er et stort og krævende arbejde, der her lægges frem.

Kloster og kirke er opført på et udtørret åleje med affaldsdynger som fundering og det har foranlediget ombygninger og afstivninger i hele perioden frem til de store fundamentsarbejder i mellemkrigstiden. For kirkens vedkommende har man hidtil regnet med 3 egt. byggefaser, men forfatteren godtgør, at der har været 4. Klosterbygningerne har ligeledes gennemgået mange forandringer og stor kyndighed m.h.t. materialer og stiltræk er fornøden for at hitte rundt i det nuværende anlæg, der repræsenterer 700 års aktivitet på godt og ondt.

Gennemgangen af bygningerne er som nævnt uhyre grundig og dertil holdt i et sprog, der er mere fagligt end tilgængeligt. Eksempelvis: (s. 54) »Kapitalsalen er et rum eller en sal, der giver sig til kende gennem indgangspartiet. På bagsiden af dette er den yderste murskal hugget af, og ingen detaljer er bevaret, men sporene efter tre hvælvinger aftegner sig endnu klart« ... Man må nok frygte, at læsere uden specifik faglig baggrund falder fra her mellem skifter, ribber og hvælvinger.

Bogen er meget velforsynet med illustrationer, hvoraf mange her er offentliggjort for første gang. Dog er den organiske sammenhæng mellem tekst og billedmateriale ikke særlig indlysende, selvom der bringes en skitse af

anlægget med de forskellige byggefaser tydeligt markeret i tilknytning til tekstens opsummering.

Klostrets funktion som hospital måtte nødvendigvis medføre mange ændringer. En større ombygning fandt sted omkr. 1800 og i 1820'erne og herfra er en række skitser og tegninger bevaret, der viser hvor meget eller navnlig lidt, der er blevet tilbage af det middelalderlige anlæg.

I årene 1889–1914 fremkom atter forslag til en større ombygning og restaurering, men da kirkeministeriet i 1862 havde nedsat »Det særlige Syn« blev der nu stillet krav om historisk autencitet i de forslag, der blev fremlagt. Først i tiden 1918–32 blev anlægget restaureret og det under nøje hensyntagen til de resultater, C. M. Smidts bygningsarkæologiske undersøgelser havde bragt for dagen. Klostret, som det fremtræder i dag, er således ikke restaureret til ukendelighed, sådan som det er sket i en række andre tilfælde.

Gennemgangen af denne del af klostrets historie er meget spændende og belyser de vanskeligheder, der er forbundet med at istandsætte gamle anlæg uden at ødelægge dem eller gøre dem bedre, end de nogensinde har været.

Generelt må man dog sige, at fremstillingen ville have vundet ved lidt større linier og måske til gengæld nogen udsigt til lignende anlæg, hvorved Skt. Katharinæs ligheder og særheder som klosteranlæg ville være trådt klarere frem.

Inge-Birgit Thuesen

Ribe bys jordebog. Grundlagt i 1450'erne og videreført til omkring 1600. Udgivet ved Ingrid Nielsen under tilsyn af Thelma Jexlev. Esbjerg 1979. 111 s., kr. 82,50.

I efteråret 1977 iværksatte Forskningsrådet projektet »Middelalderbyen«, som for Ribes vedkommende styres fra Sydjysk Universitetscenter. Et af resultaterne af dette arbejde er nærværende udgave af Ribe bys jordebog, en meget vigtig kilde, som herved er blevet lettere tilgængelig for den lokalhistoriske forskning. Udgaven består dels af selve jordebogens tekst dels af en lang indledning, der giver en grundig gennemgang af jordebogens tilblivelse og historie og af de enkelte skriverhænder i bogen. Jordebogen er anlagt i 1450'erne – som det også fremgår af udgavens titel – og er videreført i ca. 150 år derefter. Den rummer en fortegnelse over de jordstykker, som byrådet i Ribe i det pågældende tidsrum ejede og fik indtægter af.

Det kan ved første øjekast virke overvældende, at indledningen til denne kildeudgave er nøjagtig lige så lang som selve teksten, nemlig 35 sider. Alligevel må det siges at være en god idé, dels fordi teksten vil være vanskelig at gå til uden en indgående forklaring, dels fordi indledningen er meget instruktiv. Udgifveren gør her rede for de forskellige skriverhænder, en redegørelse, der må have krævet et stort detektivarbejde. Disse forskellige hænder er også ved hjælp af forskellige bogstaver angivet ved den trykte tekst, så at man kan se, hvad der er oprindelige

indførsler og hvad der er senere tilføjelser, da skrivelserne tydeligt tilhører forskellige tidspunkter. Desuden forsøger udgifveren at anbringe jordstykkerne topografisk, hvilket illustreres på et kort bag i bogen. Placeringerne virker meget overbevisende for den sydlige del af byen, men er desværre kun i meget ringe udstrækning søgt for den nordlige dal af byen. Her er det middelalderlige gadenet ganske vist ikke bevaret og stedsangivelserne i jordebogen også vagere; men nogle enkelte kunne godt være søgt og så være sat i parentes, hvis udgifveren ikke tør vove sig for langt ud.

Et par tekniske indvendinger. Jeg kan til nød vænne mig til, at man skriver 1400-årene i stedet for det 15. århundrede, men ikke til at datoer skrives f.eks. 1397 16/5. Man siger nu engang datoen før årstallet, og dette virker akavet. Udgifveren er ikke konsekvent med forkortelser, idet forkortelserne for^{de}, for^{ne} og efter^{ne} ikke er opløst; men de anses måske for at være så letfattede, at alle forstår dem. Til gengæld er det af stor gavn for overskueligheden af selve teksten, at intet af numrene i jordebogen begynder nederst på en side og fortsætter øverst på den næste. De er altid afsluttet på én side, og en ny indførsel begynder øverst på næste side. Det må vel skyldes det lille oplag, at en uindbundet bog på 111 sider koster 82,50 kr. Men herved vil bogen jo automatisk blive købt af færre, idet folk så vil søge at låne den på biblioteket. Udgaven er velforsynet med registre og bilag, bl.a. over de forskellige skriverhænder og over de forskellige møntsorter, der regnes i, f.eks. mark lybsk og mark dansk.

Lene Demidoff

L. S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig ca. 1814–1920. 1.–2. halvbind. 534 s. (duplikeret) Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Åbenrå 1978, kr. 110.

Forhenværende skoleinspektør L. S. Ravn har efter sin pensionering skabt sig et navn som forfatter af de skolehistoriske bøger »Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre« (1966) og »Lærerne under sprogreskripterne 1851–1864« (1971), som foruden personalhistoriske oplysninger om de pågældende lærere rummer skole- og nationalhistorisk stof af stor interesse. Nu har han i sin høje alderdom udsendt et stort værk med 3152 korte biografier af de nordslesvigske lærere, der virkede mellem 1814 og 1820. Lærerne er først opstillet i alfabetisk rækkefølge, dernæst efter de skoler, hvor de var ansat, og endelig efter de seminarier, hvorfra de blev dimitteret (dette gælder dog ikke seminarierne i Tønder og Haderslev). Foruden det i 1920 genforenede Sønderjylland omfatter værket »de 8 sogne« syd for Kolding indtil 1864, men mærkelig nok ikke Ærø og de slesvigske sogne omkring Ribe, der heller ikke blev afstået i 1864.

For hver lærer er der anført kortfattede biografiske og genealogiske data. Oplysninger om de biografierdes skribentvirksomhed og deltagelse i det offentlige liv er medtaget i et ujevnt omfang. Der er ikke anført kildean-

givelser ved de enkelte biografier, men så vidt muligt henvises der til trykt litteratur. En del af de anvendte forkortelser findes ikke i forkortelseslisten, og der er mange trykfejl. Litteratur- og kildefortegnelsen bag i bogen er af begrænset værdi.

De mangler, der kan konstateres i værket, og som for en stor del må ses på baggrund af det væld af detailoplysninger, det rummer, kan på ingen måde fordunkle den overordentlige fortjeneste, forfatteren har indlagt sig med sit arbejde. Det vil gennem mange år udgøre det uundværlige udgangspunkt for skolehistoriske studier vedrørende Nordslesvig i perioden 1814–1920.

L. S. Ravn har selv ydet et bidrag hertil med den afhandling, der afslutter hans store værk: »Lærernes uddannelse på tyske og danske seminarier i tiden 1781–1920«, og som navnlig, hvad den tyske tid angår, indeholder et meget interessant og for danske læsere sikkert nyt stof.

G. Japsen

Vibeke Harsberg: Nordslesvigske embedsmænd 1848–1851. En undersøgelse af deres nationale rekruttering med fortegnelse over personalhistoriske oplysninger om de verdslige embedsmænd. Landsarkivet for Fyn, Arkivserien nr. 8, 1979. 49 s. Abonnement på serien 1–8, kr. 144,30.

Formålet med undersøgelsen, der er en kvantitativ analyse for perioden 1848–1851 af central- og lokalembdsmænd samt præster i de dele af Nordslesvig, der nu indgår i Sønderjyllands amt, er at vise udskiftningen i embedskorpset i den pågældende periode samt embedsmændenes baggrund. Problemstillingen er trods den korte periode interessant på baggrund af den politiske udvikling i hertugdømmerne i disse år, hvor ikke mindre end tre regeringsperioder med hvert sit styre klart kan adskilles: oprørsregeringerne efter det åbne oprør i marts 1848 (24/3 1848–sommern 1849), bestyrelseskommissionen (bestående af en dansker, en preusser og en neutral opmand) efter våbenstilstanden i 1849 (25/8 1849–13/7 1850) og F. F. Tillisch, kommissionens danske medlem, som regeringskommissær, fra 5/3 1851 som minister for Slesvig (13/7 1850–13/7 1851). I hver af disse regeringsperioder, navnlig den første og den sidste, skete udskiftninger og omrokninger af embedsmænd, og et hovedspørgsmål for undersøgelsen bliver, om ansættelsespolitikken i de forskellige perioder afspejler det siddende styres politiske sindelag.

Det har ikke været muligt for forfatteren direkte at bestemme embedsmændenes politiske ståsted i nationalitetskampen, og som en delvis erstatning herfor er deres fødested og uddannelsessted undersøgt. Denne operationalisering kan diskuteres, navnlig kan det i 1768 indførte og for Slesvig indtil bekendtgørelse af 21/11 1850 gældende biennium, der af undersætter i hertugdømmerne krævede mindst to års studier ved Kiels Universitet som forudsætning for at opnå visse typer af embeder i hertug-

dømmerne, gøre det betænkeligt at tage en uddannelse ved Kiels Universitet som udtryk for antidansk holdning, selv om slesvig-holstenismen var stærk her. Når fødestedet tages som udtryk for sindelag, kunne man ønske en videregående opdeling end Slesvig og Holsten, i alt fald for Slesvigs vedkommende.

Undersøgelsesresultaterne, der præsenteres i tabelform, og som forfatteren tolker i et indledende afsnit, viser, at der skete en meget kraftig udskiftning af navnlig de verdslige embedsmænd, at disse i periodens start for størstedelens vedkommende var født og uddannet i hertugdømmerne, og at denne tendens fortsatte under oprørsregeringerne, mens Tillisch fortrinsvis ansatte personer, der var født og uddannet i Danmark, og afskedigede mange, der var født og uddannet i Slesvig-Holsten. For præsterne var udskiftningen ikke så stor, $\frac{3}{4}$ af de præster, der sad i Nordslesvig i 1848, var også i embede ved periodens slutning, heraf $\frac{2}{3}$ uddannet i Danmark, og af de nye præster, Tillisch ansatte, var stort set alle dansk uddannede. I tolkningen af undersøgelsesresultaterne burde betragtninger over, om der ved afskedigelser og udnævnelser reelt var tale om et frit valg for de ansættende myndigheder, nok hade indgået med større vægt. Ikke alene kan den korte periodes hyppige omskiftelser udgøre en tidsmæssig barriere for det frie valg, men nedlæggelse af bestemte institutioner eller øget ansættelses- eller afskedigelsesstilbøjelighed for bestemte embedstyper, hvortil der kun kan uddannes på et bestemt uddannelsessted (f.eks. regnes alle militærembedsmænd i undersøgelsen for dansk uddannede (s. 5)), kan også betyde en ændring i sammensætningen af embedskorpset uden at der ligger en bevidst ansættelsespolitik bag. Chancen for, at dette forekommer, bliver større, når embedsgrupperne – som i denne undersøgelse – indeholder vidt forskellige embedstyper.

Den sidste snes sider i bogen indeholder alfabetiske fortegnelser over de verdslige centralembdsmænd og de verdslige lokalembdsmænd, der indgår i undersøgelsen, med oplysninger om ansættelsesforhold i undersøgelsesperioden, fødested og uddannelsessted (normalt også uddannelse). Da alle oplysninger er forsynet med kildeangivelser, bliver fortegnelserne, selv om de kun giver oplysninger for en begrænset periode, et nyttigt hjælpemiddel for personalhistorikere, ikke mindst på grund af de mange henvisninger til utrykt materiale.

Jette Kjærulff Tuxen

Peter Dragsbo: Mennesker og huse i Aabenraa – et etnologisk studie af kvarterudvikling i en nordslesvigsk købstad 1850–1920. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1978. 131 s., ill., kr. 89,50.

Fra midten af 1800-tallet og frem til 1920'erne gennemgik de fleste købstæder en udvikling, der forvandlede dem fra relativt homogene samfund med bebyggelse omkring en bykerne til byer, hvor der var en skarpere adskillelse mellem de forskellige samfundsklasser. Dette skete først

og fremmest ved dannelse af nye kvarterer og ændringer af de allerede bestående.

Inden for etnologien er der lavet en række studier, der omfatter enkelte kvarterer, huse eller familier i et bymiljø. Sidst i bogen om Rødovre, hvor Annette Vasstrøm har beskrevet forstadens forskellige kvarterer og dens udvikling bl.a. ud fra interviews med beboerne.

Med bogen »Mennesker og huse i Aabenraa« er der for første gang taget fat på kvarter- og miljøudvikling i en hel by.

Forbilledet har været Gregor Paulssons »Svensk Stad« fra 1950, som Dragsbo klart bekender sin gæld til. Paulsson og hans medarbejdere gik, med udgangspunkt i den amerikanske Human Ecology-skole fra 1920'erne ud fra det overleverede miljø, som de ved tolkning brugte som primær kilde til fortiden. Byen ses her som et individ med sin egen stil.

Det er en forvandlingsproces, der beskrives. Aabenraa mister status som søfartsby, og industrialiseringen begynder at sætte sig spor. Selv om det industrielle islæt er ret beskedent i forhold til mange andre danske provinsbyer, er det et vigtigt element i udviklingen. Samtidig omdannes købmandsgårdene, og mange storhushold bliver opløst. Også inden for håndværk sker der store ændringer. Det er overgangen fra handelskapitalisme til den fuldt udviklede kapitalistiske økonomi, der skildres, først og fremmest ud fra dens gennemslag i det fysiske miljø. Det slås imidlertid fast, at udviklingen set ud fra de skriftlige kilder er en langtidstendens uden et egentligt gennembrud. For at vise dette blev undersøgelsesperioden udvidet tilbage til 1830 og frem til 1921. Det er en af bogens teser, at den forandring der skete i købstæderne 1890–1910 tydeligst ses i det fysiske miljø.

Bogens forlæg er et universitets speciale, og selv om det er omarbejdet mærkes det stadig, bl.a. i de begrænsninger, der ligger i materialevalget. Dragsbo har her koncentreret sig om folketællingerne, som er illustreret ved utallige meget etnologiske husstandsopstillinger. Derudover er benyttet det bestående arkivmateriale om byggeriet. Og så, først og fremmest, bebyggelsen, som den stod på undersøgelsestidspunktet 1974.

»Mennesker og huse i Aabenraa« er et decideret etnologisk værk. Intentionen er ikke at beskrive kvarterudviklingen, for den er i store træk kendt i forvejen, men derimod at belyse forholdet mellem menneske og materiel kultur. Det betragtes som etnologens opgave at beskæftige sig med variationen i miljøudviklingen byerne imellem og med hvordan forandringsprocessen foregår på mikroplan. Egentlig havde fagets gamle navn »materiel folkekultur« været mere betegnende. For det er genstandene og disses relationer til menneskene, der er det afgørende. Ud fra den betragtning kan bogen også ses som et stille oprør mod den linje, der har villet føre etnologien over i en mere sociologisk-orienteret retning, hvor genstandene mister deres betydning og studiet af menneskelige relationer er det dominerende. Forfatteren skjuler da heller ikke, at udgangspunktet er genstandene: »En stor del af undersøgelsen rummer fremlæggelse, beskrivelse og analyse af overleverede miljøelementer: huse, gader, offentlige anlæg fra tiden 1850–1914«. I analyserne hentes der ganske naturligt støtte fra arkitektur- og

kunsthistorie, og i en vis udstrækning socialhistorie. At den er så etnologisk orienteret betyder, at læseren ikke må være forudsætningsløs i den socialhistoriske udvikling. Det begrænser nok i nogen grad bogens udbredelse.

En af analyseindgangene er at se på husene og betragte de signaler, de udsender. Bygningerne levendegøres ved at udsende signaler, der ikke blot fortæller om deres arkitektur og byggestil, men også om bygherre og beboere. Selv størrelsens betydning vurderes: »Også fra de tyske myndigheders side var bygningernes størrelse utvivlsomt ment som et signal.«

Signalerne siger ikke alene noget om bygherren, de fortæller tillige om bygningens funktion og dens beboeres status. I nogle tilfælde virker fortolkningerne lidt for håndfaste. Det hedder f.eks. om nogle forlystelsessteder, der skød op lidt uden for byen: »Schweiz« og »Knap« udtrykte med deres udskårne træværk og lange balkoner drømmen om det glade tyrolerliv«. Derimod skrives der om pensionistkaptajnernes nybyggede villaer: »Denne tilbagetrækthed og mangel på repræsentativitet understregede den landlige fred og idyl, som det ikke mindst var schweizervillaens opgave at signalere i selve husets udformning.«

Et af de interessanteste afsnit er optrævelingen af en af byens store bygmestres, Callesens, opførelse af såvel borgerlige lejhuse som arbejderboliger. Der er noget »Stuk«-agtigt over denne skildring. Materialet er her udover husene og folketællingerne også Callesens korrespondance med myndighederne. Den borgerlige dobbeltmoral blotlægges præcist: arbejderne skulle have lov at købe huse, de kunne betale, selv om det kom til at gå ud over byggelovens bestemmelser. Omvendt byggede Callesen pragtfuldheder (rigeligt forsynet med signaler om egen betydning!) til sig selv og sine lige.

Der pirkes flere steder til miljøproblemer, som ikke bliver blæst op, men netop virker stærkt ved den kølige, lidt sørgmodige konstateren: »Som den ligger på billedet, omgivet af grønt og halvt skjult bag et blomstrende kastanietræ, viser den på storartet vis Schweizervillaens miljø. 1978 går der en 4-sporet vej over grunden.«

Nålestikkene bliver imidlertid samlet i det sidste kapitel, hvor bogens værdi som våben i borgernes kamp mod forfejlet byplanlægning fremhæves. Samtidig er det hensigten, at den skal kunne give myndighederne forståelse for kvarterdannelsen og dens konsekvenser, så udviklingen i tide kan overskues og fejlpositioner og saneringsovergreb undgås.

Dragsbo prøver afslutningsvis at lave sammenligninger med udviklingen i andre nordslesvigske og danske købstæder. Samtidig med at det nok er det svageste afsnit, er det en klar manifestation af bogens berettigelse. Det er nemlig meget spredt, hvad der findes af materiale til sammenligning. F.eks. bruges Trap: Danmark i de tilfælde, hvor der ikke er lavet undersøgelser.

Bogen er meget anbefalelsesværdig, og vil måske, det håber forfatteren da, danne forbillede for lignende studier af andre danske provinsbyer. Det kan dog anbefales at læse Dragsbos artikler om byggeriet i Aabenraa i »Folk og kultur«, fordi de på mange måder supplerer bogen og egentlig burde have været indarbejdet.

Bogen er gennemillustreret med et fortræffeligt foto-

materiale og forfatterens egne sikre og varierede skitser og tegninger.

Carl Erik Andresen

Sønderborg i 100 år. En kavalkade gennem tiden 1878–1978. Udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved og Sønderborg Handelsstandsforening. 1978. 143 s. Hefte 56 i tidskriftet *Fra Als og Sundeved*.

Denne publikation er ikke en almindelig historisk fremstilling af Sønderborgs historie i de sidste 100 år – i forordet henvises naturligt nok til anden del af værket om Sønderborgs historie, der udkom i 1966 – det er, som undertitlen viser, en kavalkade, udformet på den måde, at hvert år fra 1878 til 1978 har fået en side med et billede øverst på siden og derunder en tekst, der giver nogle oplysninger i relation til billedet. Da det er Sønderborgs handelsstandsforening, der har villet fejre 100-året for sin oprettelse ved udgivelse af denne kavalkade, har man bestræbt sig for fortrinsvis at udvælge billeder, der viser noget om erhvervsudviklingen i perioden, og ved et samarbejde med museet på Sønderborg slot og med bistand af flere historikere, først og fremmest direktøren for museet, J. Slettebo, er det lykkedes for redaktionen at fremskaffe både billeder og oplysninger af stor interesse. Det vil her føre for vidt at komme nærmere ind på de enkelte tekster og illustrationer, men det kan anføres, at der foruden billeder, der vedrører erhvervene, også er billeder plus tekster vedrørende kommunikationsmidlerne, ligesom den politiske historie er taget med, både i tiden 1914–20 og i forbindelse med besættelsen og befrielsen. Under 1918 er f.eks. medtaget et foto af arbejder- og soldaterrådet i Sønderborg, der blev oprettet i nov. 1918. Mange af billederne stammer fra museet i Sønderborg, men det har i visse tilfælde voldt vanskelighed at finde frem til et billede, der kunne passe til årstallet. Som helhed må det siges, at værket er vellykket, og at det ikke blot er af interesse for folk i Sønderborg og omegn, men måske kan danne forbillede for lignende publikationer overalt i landet.

Johs. Lomholt-Thomsen

Aksel Lassen: Valg mellem tysk og dansk. Hundrede års folkevilje i Sønderjylland. Skrifter, udg. af Historisk Samfund f. Sønderjylland. Nr. 45. Åbenrå 1976. 549 s. Kr. 150,- (Medlemspris kr. 80,-).

Det er et meget omfattende arbejde, redaktør Aksel Lassen (1909–1978) har nedlagt i denne bog, som på en ejendommelig måde slutter sig til hans tidligere værker:

Skæbneåret 1659 (1958), Fald og Fremgang – Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645–1960 (1965) og Vælgere på vandring. Nordiske valg 1947–66 (1967). Forbindelsen består deri, at arbejdet med bogen om 1659, hvor krig og epidemier havde bragt død og ødelæggelse over Syd- og Sønderjylland, førte forfatteren ind på den tanke, at en række afgørende forhold i det danske folks historie stod i forbindelse med den svækkelse, som dengang påførtes landet og dets befolkning.¹ Han kom derved ind på den store og stofrige undersøgelse af befolkningsudviklingen i Danmark 1645–1960, hvis fortjeneste bl.a. ligger i forfatterens myreflittige bearbejdelse af nyt materiale vedr. den ældre tids befolkningsforhold. Bogen bekræftede næppe hans svækkelsesteorier, men kastede lys over de grumme mekanismer, der rådede for folketallets fald og fremgang, og den skærpede forfatterens interesse for de omfattende indenlandske vandringer. Med forløbere i nogle mindre folketingsvalgsundersøgelser førte denne interesse Aksel Lassen frem til bogen »Vælgere på vandring«, hvis titel er bevidst tvetydig, idet han søgte at bevise, at forskydningerne i styrkeforholdet mellem partierne i Norden 1947–66 »først og fremmest skyldes indenlandske vandringer«. Herfra vendtes blikket så atter mod Sønderjylland for nu at søge yderligere klarhed over forbindelsen mellem stemmeforskydninger og vandringer, idet der forudsættes, at problemet i Sønderjylland er forenklet derved, at man i modsætningsforholdet dansk-tysk såvel før som efter 1920 »reelt kunne tale om et topartisystem« (Valg mellem tysk og dansk, s. 11).

Herudover prægtes Aksel Lassens sidste bog imidlertid også af hans opvækst i 1864-grænsens umiddelbare nærhed i tiden omkring genforeningen i 1920 og af lejlighedsvis oplevelser i Sønderjylland, f.eks. af de tidligere enklavers afvigende adfærd på flag- og valgdage (jf. s. 53). Hans motiver til at foretage de undersøgelser, som førte til denne bog, er således ret vidtfavnende. Her er både historiens spor, et personligt engagement, og et forsøg på at styrke en teori om sammenhæng mellem vandringer og stemmeafgivning.

Ligesom nogle af Aksel Lassens tidligere bøger består også denne af en tekstdel og en tabeldel, førstnævnte er på 330 sider, sidstnævnte fylder med bilagstabeller 220 sider, endelig er der 14 sider litteratur- og kildefortegnelser, samt noter.

Alene tabeldelen vil gøre bogen til et ofte benyttet opslagsværk. Vi får således vælger- og stemmetal ved næsten samtlige tyske rigsdags- og danske folketingsvalg fra 1867 til 1968 fordelt på 1) de enkelte købstæder og sognekommuner, 2) de gamle amter (kredse) fra tiden før 1864 som de ajourførtes ved omlægninger i de første år efter indlemmelsen i Preussen og 3) de storkommuner, der i 1970 afløste de gamle købstæder og sognekommuner. For tiden efter 1920 kan en del af disse tal vel nok findes andetsteds, eller man kan selv prøve at beregne dem og i modsætning til Lassens tal vil den danske valgstatistik tal være splittet op på partier, men for valgene til den tyske rigsdag vil man kunne drage nytte af det store ar-

1. jf. 2. udg. af Skæbneåret: »1659 – da landet blev øde«, 1965, s. 8.

bejde, Lassen har lagt i at fremskaffe detaljerede og supplerende tal til det materiale, som allerede findes offentliggjort i Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmåls Historie (1901 og 1938). Han har således – med visse undtagelser (jf. s. 13) – kunnet bestemme antallet af stemmeberettigede på sogne- eller endog på landsbyniveau og kunnet rette samtidige sammentællingsfejl. Lokalhistorikere henvises dog i en række tilfælde (jf. s. 320f) til arkiverne.

Tilsvarende rummer også tekstdelen en mængde oplysninger, henvisninger og citater fra dagblade, arkiver og tildels spredt litteratur, så det også vil være naturligt at anvende denne del som opslagsværk i forbindelse med de enkelte valg eller når det drejer sig om valgtekniske eller lokale detaljer. I forbindelse hermed ville et sag- og stedregister have været nyttigt, men det erstattes delvis af en ret udførlig indholdsfortegnelse.

Udover disse opslagskvaliteter og et varmt nationalt engagement, som sjældent går over stregen, har bogen imidlertid sider, som det kan være grund til at tage op til en kritisk drøftelse. Dette forekommer mig at være des mere nødvendigt, som bogen selv afholder sig fra at drøfte de præmisser, den er skrevet på. Det virker således ejendommeligt, at det ønske om at søge yderligere klarhed om forbindelsen mellem stemmeforskydninger og vælgervandringer, der anføres som et af bogens formål, ingensteds gøres til genstand for mere indgående overvejelser. Rigtig nok strejfs problemerne flere gange, f.eks. i forbindelse med tysk indvandring (s. 79), i et helt kapitel om udveksling over Kongeåen (s. 233–240) og i en enkelt tabel (s. 377), men det uddybes ikke. Karakteristisk er en bemærkning som at man i 1939 var nær ved at glemme, »at det danske stemmetal var steget næsten præcist med antallet af vælgere, når man sammenlignede med folkeafstemningsresultatet« (s. 233). Der tages ganske vist nogle forbehold, men meningen må være, at der i 1939 er en sammenhæng mellem vælgertilgangen og den danske stemmefremgang, ligesom der på den følgende side rask tales om »den indførte og den indfødte tyskhed« i forbindelse med tiden omkring 1920.

Det skal bestemt ikke anfægtes, at der findes og fandtes sammenhænge mellem nationale stemmetal og vandringer til og fra landsdelen. Men skal de gøres til genstand for en undersøgelse, som er så kvantitativ som den her foreliggende, så er det nødvendigt at opstille meget faste definitioner og gøre rede for hvilke sammenhænge, der ønskes belyst og hvilke metoder der agtes anvendt. Ellers opstår der et misforhold mellem det utrolige arbejde, som er anvendt på at tilvejebringe et talmateriale og forsøgene på at anvende det, ja selve talmaterialet kan tænkes at være ordnet på en måde, der er uhensigtsmæssig.

Det er mærkeligt, at den skarpe kommentar, som bo-

gen »Vælgere på vandring« fik med på vejen, ikke har gjort indtryk på Aksel Lassen. Mogens N. Pedersen takkede i en anmeldelse² for værdifulde impulser, som dansk vælgeradfærdsforskning kunne hente i Lassens bog og i hans afhandlinger, men pegede desuden på alvorlige metodiske svagheder. Den eneste måde hvorpå Aksel Lassen har taget højde for denne velfunderede kritik, er hans antagelse om, at valgforklaringer er enklere i grænselandet, fordi der reelt er tale om et topartisystem. Denne antagelse er imidlertid ret problematisk og desuden har Lassen kompliceret problemerne ved at forsøge sig med en udvikling, der spænder over 100 år.

Lassens hovedanliggende er et forsøg på at præcisere det nationale styrkeforhold fra valget den 12. febr. 1867 til den grundlovgivende nordtyske rigsdag til folketingsvalget den 23. jan. 1968, da man for sidste gang gjorde valgresultatet op på grundlag af den gamle sogneinddeling. En yderligere slutstreg sættes med folketingsvalget den 4. dec. 1973, da det tyske mindretal opgiver den direkte repræsentation i folketinget til fordel for et samarbejde med Centrumdemokraterne. Herved umuliggøres naturligvis denne måde at måle nationale styrkeforhold på, men det bør ikke overses, at den i det hele taget beror på tvivlsomme antagelser. En nylig gennemført undersøgelse af folketingsvalget den 21. sept. 1971 fastslår, at stemmeafgivning ikke kan bruges som praktisk anvendelig enkeltindikator på nationalitet.³

Imidlertid kan det hævdes, at man som en meget grov tilnærmelse kan definere det nationale styrkeforhold som netop udtrykt i stemmetallene. Herved skabes imidlertid nye problemer, idet der også findes passive vælgere, som falder uden for denne definitions rammer. Lassen undersøger derfor konsekvent udviklingen i vælger- og stemmetal (ikke i stemmetal alene) og opstiller som hovedregel, at danske og tyske stemmer, og antallet af passive vælgere beregnes som procentdele af det samlede vælgertal ved hvert valg. Som eksempel på betydningen af denne fremgangsmåde bruger han folketingsvalgene i 1939 og 1943. Den danske andel af stemmerne steg fra 84,1 % i 1939 til 100 % i 1943, fordi det tyske mindretals ledelse havde besluttet ikke at deltage i valget. De danske stemmers andel af det samlede antal vælgere steg imidlertid kun fra 77,3 % til 78,9 %, mens antallet af passive vælgere steg fra 8,1 % til 21,1 %, altså med 13 %, samtidig med at de tyske vælgeres 14,6 % af det samlede vælgertal i 1939 forsvandt ud af billedet i 1943. Hverpå Lassen konkluderer: »Da den danske stemmeafgivning såvel i 1939 som i 1943 var præget af en målbevidst vilje, er det rimeligt at slutte, at der fra 1939 til 1943 ikke skete nogen afgørende ændring i det tyske mindretals talmæssige styrke, uanset at mindretallet forholdt sig passivt« (s. 17).

2. »Valgforklaringer« i Historie VII, 4, 1967, s. 595–614.

3. Jørgen Elklit, Johan Peter Noack & Ole Tønsgaard: Nationalt tilhørsforhold i Nordslesvig. Resultater fra en interviewundersøgelse. Århus 1978, s. 72 f. – Faktisk var det tyske mindretal større end valgtallene viste. Det er selvsagt ugørligt at overføre dette resultat til tidligere valg, men det er klart, at det generelt sætter spørgsmålstegn ved at bruge politiske valg til måling af national styrke. Valget til den grundlovgivende nordtyske rigsdag i 1867 kan eksempelvis være påvirket af, at der ved siden af den dansk/tyske modsætning fandtes en skarp konflikt mellem preusserne og slesvig-holstenerne.

Lad os først se lidt generelt på denne påstand. Mellem valgene i 1939 og 1943 var der blandt andet den forskel, at der i mellemtiden var udbrudt krig, at tyskerne havde besat Danmark, og at krigen var begyndt at udvikle sig på en måde (Stalingrad, Nordafrika, luftkrigen) der modsat situationen i 1939 tydede på, at det lakkede mod enden med det tredje rige. Når den hjemmetske ledelse ikke ville stille op ved valget, skyldtes det både disse konjunkturer, men også det faktum, at ca. 1.300 mindretalsmedlemmer var i tysk krigstjeneste (heraf dog mange under valgretsaldern) og endelig at man ikke havde noget tilovers for det parlamentariske system. Som Jens Møller formulerede det i 1938: »Massen er ikke afgørende, men viljen – og vi vil mindst legemliggøre 85 % af viljen« – en udtalelse, der jo også viser, hvilke værdipræmisser der stiltiende arbejdes med, når det postuleres, at stemmeafgivning genspejler nationale styrkeforhold. I øvrigt ventede hjemmetskernes ledelse sig mere af et kontor under statsministeriet end af et eventuelt folketingsmandat.

Situationen i 1939 var altså særdeles meget forskellig fra den i 1943 – bl.a. kunne 1943-valget tolkes som en bekendelse til parlamentarismen, en afstandtagen fra enhver form for voldsanvendelse og en støtte til forhandlingspolitikken. Men Lassen mener, at hjemmetskerne stemte tysk ved at undlade at stemme, og at den konstaterbare forskel på den sønderjyske stemmeprocent stort set svarer til det tyske mindretals ikke-afgivne stemmer, når hensyn tages til at en del af dets medlemmer var fraværende og nogle kunne have stemt på de danske nationalsocialister, som er indbefattet i de ovennævnte danske stemmeprocenter, hvorved sagen yderligere forkludres.

Nu kan vi desværre ikke mere spørge vælgerne fra 1943, hvordan de har stemt i 1939. Men vi har stadigvæk – bl.a. takket være Aksel Lassens flid – den mulighed at nedbryde landsdelstallene ved at gå til bykommuner og landsogne. Hvis den antagelse holder stik, at de hjemmetske stemmer i 1943 er at finde blandt sofavælgerne, idet kun et fåtal formodes at have stemt på de danske nationalsocialister, og man endvidere forudsætter, at sofavælgerne ved det dramatiske valg i 1939 i videst muligt omfang var mobiliserede, så at procenten af sofavælgerne i 1939 repræsenterede den del af vælgerne, der enten ikke kunne eller ikke ville afgive sin stemme, og at dette gentager sig i 1943, ja, så må antallet af tyske »stemmer« i 1943 være lig med de passive stemmer i 1943 minus de passive i 1939, minus nogle få, der stemte på DNSAP, minus en begrænset gruppe hjemmetske krigsdeltagere over 25 år (s. 241–245). Men dette ræsonnement har kun mening, hvis mønstret genfindes i rimelig udstrækning i de mindre enheder, landsdelresultatet er sammensat af. For det bygger på den forudsætning, at stemmeafgivningen er så fikseret på grund af grænselandets nationale forhold, at det vil høre til undtagelserne, at en hjemmetsker vil finde på at stemme på et dansk parti.

Tager vi købstæderne først, så synes mønstret at passe i Haderslev, Sønderborg og Åbenrå, hvor de passives antal er forøget med et tal, der ret tæt stemmer overens med hjemmetskernes stemmetal i 1939. I Haderslev er der 1 % færre, i Sønderborg 3 %, i Åbenrå derimod 5 %

flere. I Tønder går det imidlertid helt galt. Her var der i 1939 1.207 tyske stemmer og 207 passive vælgere. I 1943 er antallet af passive 1.615, d.v.s. tyskerne skulle have fået 1.408 stemmer, 16,7 % flere end i 1939. Nazisterne er uproblematisk her, de øger kun deres stemmetal fra 71 til 93.

Tager vi landsognene har vi i Haderslev amt 51 sådanne. Heraf er der 15, hvor antallet af passive vælgere i 1943 er større end summen af passive og tyske stemmer i 1939, 35 hvor det er mindre og 1 hvor tallene står lige. Det største forekommende tal er 255 (Skærbæk 1939, 96 ty. og 159 pass.) og 40 af sognene har i 1943 kun et 2-cifret antal passive vælgere. Fæstner vi os ved de sogne, der har 3-cifrede tal og hvis udsving overskrider 10 %, får vi følgende opstilling:

	1939	1943	diff.
Øsby	98	112	+12
Hoptrup	230	187	-47
Vedsted	229	200	-29
Rødning	155	135	-20
Gram	145	100	-45
Toftlund	249	224	-25
Højrup	111	128	+17
Skærbæk	255	222	-33

Her passer mønstret ikke ved 8 af 11 større landsogne. Tager vi de 40 mindre og registrerer kun afvigelser på mindst plus/minus 10 personer, får vi 19 sådanne. I Vodder, som godt nok er et særligt afskrækkende eksempel, er antallet af passive vælgere i 1943 mindre end i 1939, nazisternes stemmer er også gået ned, selv om det samlede vælgertal er en smule forhøjet.

I Sønderborg amt er der 21 landsogne, heraf 12 med 3-cifrede passive vælgertal i 1943. Afvigelser på 10 % eller mere findes i 11 af dem, grellest i Egen, hvor der i 1939 var 129 tyske stemmer og 133 passive, altså i alt 262, mens de passive i 1943 udgjorde 177, til gengæld er DNSAP vokset fra 44 til 116 stemmer. I de 9 mindre sogne er der i 6 afvigelser på over 10 personer. I Sottrup var der f.eks. i 1939 66 tyske stemmer og 46 passive, i 1943 79 passive, der mangler altså 33 stemmer. De danske nationalsocialister er imidlertid kun gået 1 stemme frem.

I Åbenrå amt er der 18 landsogne, heraf 14 3-cifrede. Kun 4 har afvigelser på mere eller omtrent 10 %. Til gengæld er afvigelsen i Rise formidabel. I 1939 var der 228 tyske og 64 passive vælgere, i alt 292, i 1943 352 passive vælgere og DNSAP's stemmetal var gået tilbage. I de 4 2-cifrede sogne har 2 flere afvigere end 10, således Egvad med 20 tyske og 16 passive vælgere i 1939, men kun 24 passive vælgere i 1943. Til gengæld er der kommet 2 danske nationalsocialister til.

I Tønder amt er der 26 landsogne, heraf 13 med 3-cifrede passive i 1943. Kun 1 afviger mere end 10 %, nemlig Løgumkloster kommune, hvor der i 1939 er 278 tyske og 67 passive vælgere, i alt 345, i 1943 390 passive, altså 45 flere, samtidig er antallet af DNSAP-stemmer faldet med 21. I de 13 mindre sogne er der kun afvigelser i 2. Det ene er Viby, hvor der i 1939 var 5 tyske stemmer, 27 passive

vælgere og 25 danske nationalsocialister. I 1943 er der 48 passive og 11 DNSAP-stemmer.

Konklusionen på disse tal er den, at der på mikroniveau findes mange indicier for, at det er utiladeligt at opfatte de passive vælgere i 1943 som identiske med de tyske vælgere fra 1939 plus de passive vælgere, minus de fraværende tyskere og minus nogle ekstra DNSAP-stemmer. Mønstrer er ganske klart langt mere indviklet. Henvises der heroverfor til, at tallene passer på landsdelsplan (jf. tabellen s. 244, der bl.a. har en kolonne med betegnelsen »Slesvigsk parti og pass.«; andre steder er Lassen mere forsigtig og advarer imod at drage slutninger ud fra rene nettotal, f.eks. s. 257) må svaret blive, at der ikke fører nogen sikker vej fra et materiale, der kun indeholder oplysninger om egenskaber hos et kollektiv, til de individers adfærd, som indgår i kollektivet. Desuagtet at foretage slutninger er at begå den økologiske fejl, Mogens N. Pedersen indtrængende advarer imod i sin førnævnte afhandling (jf. dennes s. 599f). Derfor er det selvsagt ikke udelukket, at en eller anden, sandsynligvis meget stor procentdel af hjemmetyske vælgere i 1943 har undladt at stemme. Men i så fald argumenteres der ud fra en common sense betragtning.

Lignende indvendinger må også ramme de på grund af undersøgelsesperiodens længde meget komplicerede forhold omkring de nordslesvigske valg fra 1867 til 1912. Forfatteren deler perioden omtrent ved 1884, da vælger-tallet for det nu genforenede område nåede sit laveste niveau. Tallene ser således ud:

	vælgere i alt	danske stemmer	tyske stemmer	soc. dem.	passive vælgere
1867	34.517	23.072	5.311	–	6.134
1884	24.882	11.752	5.000	–	8.130
1912	33.913	16.447	10.068	2.015	5.383

(s. 155)

Hertil knytter Aksel Lassen en række kommentarer: nedgangen i antallet af valgberettigede i den 1. periode (1867–84) forklares med periodens stærke udvandring, opgangen i antallet af valgberettigede i den 2. periode (1890–1912) derimod med »betydelig indvandring syd-fra« (s. 156). Det fulde omfang af denne indvandring kendes ganske vist ikke, men den er »uomtvisteligt for størstedelen ... årsag« til den tyske fremgang i den 2. periode, hvortil kommer et mindre fødselsoverskud hos de egentlige hjemmetyskere. Den danske stemmefremgang i den 2. periode skyldes hovedsagelig mobilisering af danske stemmereserver og – navnlig i 1892 og 1907 – naturaliseringer og havde ikke noget med fødselsoverskud at gøre. »Folketallet var trods vandringerne fra tysk område som følge af udvandringerne omkring 1870 dalende til hen mod århundredskiftet og senere fødselsover-

skud har ikke før den første verdenskrig kunnet give tilvækst af vælgere, d.v.s. mænd over 25 år« (s. 156).

Denne indvandring syd fra er en faktor, som Aksel Lassen gentagne gange tillægger vægt, sikkert ikke uden sammenhæng med, at han i tilknytning til H. V. Clausens undersøgelse i 1890 anslår antallet af nationale konverteringer til at være meget lille (s. 123), hvad der nok skal passe i Nordslesvig. Ganske klart var det udvandringen, der vejede tungest til. I perioden 1867–1910 androg udvandringsoverskuddet ca. 60.000 personer,⁴ men der fandt også en indvandring sted, vel især på specielle områder, f.eks. militærvæsenet, det højere og lavere embedsvæsen (herunder jernbanerne) og særlige arbejderkategorier (f.eks. teglværksarbejdere) selv om indvandringens »fulde omfang og indflydelse på vælgerkorpsets sammensætning« altså ikke kendes og ikke kan udledes af valglisten.

Der findes imidlertid ret litlegeligt preussisk materiale om befolkningens fordeling efter fødested, som kan give nogle fingerpeg.⁵ Herefter boede der i 1900 i de 4 nordslesvigske »kredse« (som er mere omfattende end Aksel Lassens omregninger til det genforenede land) 175.968 mennesker, hvoraf de 133.634 var født i tællingskommunen eller i samme kreds. Andre 26.092 var født i Slesvig-Holsten i øvrigt, 5.805 inden for Tyskland i øvrigt og 10.630 uden for Tyskland, formodentlig overvejende i Danmark. Det er selvfølgelig en kedelig konsekvens af de procesgenerede data, en historiker må arbejde med, at der på grund af den preussiske forvaltningsopdeling forekommer et for vore formål så uskarpt begreb som »født i Slesvig-Holsten i øvrigt«, men ikke desto mindre omfatter denne gruppe såvel de tilflyttere i f.eks. Åbenrå kreds, der måtte være født et sted i Holsten som dem, der er født i Haderslev kreds. På mere sikker grund er vi måske med henblik på de i Tyskland i øvrigt fødte (de omfattede imidlertid også polske landarbejdere), hvis procentuale andel af befolkningen faktisk er lavere end den i udlandet fødte andel i den kongerigske befolkning i 1901 (3,3 % mod 3,4 %). Aksel Lassens sikreste skud er, at der endnu i 1921 boede 16.615 mennesker i Nordslesvig som var »syd fra komne«. Men dette tal, hentet fra Mads Iversens førnævnte artikel i Nat.økon. Tidsskr. (s. 324) er igen en sammentælling af 6.490 personer født i Slesvig men syd for grænsen af 1920, og 10.125 født i Tyskland i øvrigt. Helt bortset fra at fødestedskriteriet er en usikker indikator for dette nationalitetsproblem, er det utiladeligt at gøre 6.490 sydslesvigere mere eller mindre til tyskere, når genforeningsgrænsen skærer igennem både Tønder og Flensborg kredse.

For at se på mulige sammenhænge mellem den tyske stemmetilvækst og tilvandringen kan vi tage det nordligste amt, Haderslev kreds, i den skikkelse, det havde i den tyske tid. Rigsdagsvalgene i 1903 og 1907 og folketællingerne i 1900 og 1905 kan opstilles i følgende tabeller:

4. Kr. Hvidt: Flugten til Amerika, 1971, s. 263 f. og Mads Iversen i Nat.økon. Tidsskr. 1933, s. 321 f.

5. Fr. v. Jessen (red.): Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900–1937, I, 1938, s. 168 og 171.

1) Rigsdagsvalgene

	vælgere i alt	danske stemmer	tyske stemmer	soc. dem.	passive vælgere
1903	11.858	6.435	3.064	332	2.027
1907	11.943	6.598	3.272	333	1.740
	+85	+163	+208	+1	+287

(Aksel Lassens tabel P, 2a, s. 418)

2) Folketællingerne

	født i kredsen	i øvrigt i Slesvig- Holsten	i Tyskland	uden for Tyskland
1900	41.747	7.440	2.051	5.974
1905	43.232	8.366	2.537	5.995
	+1.485	+926	+486	+21

(Haandbog I, 1938, s. 171)

I folketællingerne ses ved siden af en forøgelse af den del af befolkningen, der er født i kredsen, en næsten tilsvarende forøgelse af antallet af tilflyttere, hvoraf størsteparten dog kommer fra andre kredse i Slesvig-Holsten, og f.eks. kan komme fra Åbenrå eller Tønder kredse. Valgstatistikken viser imidlertid kun en forøgelse af vælgertallet med 85 personer og i øvrigt er både det danske og det tyske stemmetal øget, mens de passives antal er gået tilbage. Det vil sige, at man for at opretholde påstanden om de nationale konsekvenser af en betydelig indvandring sydfra må arbejde med et helt sæt af støtteantagelser. Befolkningsforøgelsen må for en stor dels vedkommende bestå i kvinder, unge og børn uden valgret. En række ældre vælgere fra 1903 må være døde, så vælgertallet kun stiger ubetydeligt og slet ikke svarende til indvandringen. Den danske stemmegevinst antages at stamme fra de passives rækker, den tyske fra indvandrerne, men vel også fra de passive? – For alle disse antagelser gælder, at de hver for sig ikke er urimelige, men tilsammen umuliggør de blot tilnærmelsesvis beregninger på det foreliggende grundlag.

En forløber for vor tids vælgerundersøgelser, som Lassen har fundet i H. V. Clausens arkiv og som omtales i bogen, omend kun på få sider, er bygget på spørgeskemaer udsendt af Vælgerforeningen til danske tillidsmænd i Haderslev og Sønderborg amter i anledning af suppleringsvalget i 1902. Lassen bemærker med rette, at spørgsmålene er uklart formuleret, at skemaernes talmateriale overlapper hinanden, og at materialet desuden er ufuldstændigt. Men man mente dog i Haderslev amt at have rubriceret $\frac{9}{10}$ af de afgivne tyske stemmer og af dem skyldtes $\frac{1}{3}$ embedsmænd og knapt $\frac{1}{4}$ indvandrede bosiddende og tyende, desuden skulle der blandt de passive på landet skjule sig en mulig dansk stemmetilvækst på 17 % og 11,5 % til tyskerne – bortset fra 898 personer, der ikke var opført på valglisterne på grund af deres statsborgerforhold og som må antages at være potentielle danske vælgere. Her ser vi – trods materialets ufuld-

kommenhed – at de passives antal gemmer muligheder for begge nationale grupperinger. Men selv om hjulmager Hans Jepsen Jepsen på sin indberetning fra Skærbæk skrev »for pålidelighed garanteres«, er pålideligheden selvsagt kun givet i ekstremt overskuelige tilfælde. Og denne undersøgelse er gennemført af folk, der ønskede en national mobilisering og derfor stod uforstående over for mennesker, der følte ubehag ved åbent at vælge side.

Det skal imidlertid ikke bestrides, at den næsten uafbrudte danske stemmefremgang efter katastrofevalget i 1884 foruden at bero på naturaliseringer til en vis grad kan være fremkommet ved en mobilisering af danske stemmereserver, der har været skjult i de passives rækker. Det ville stemme overens med den gennemorganisering af den danske folkedel, der finder sted i denne periode. Men mulighederne var ikke store, bortset fra den allerførste tid. Det ses af følgende opstilling:

	vælgere i alt	danske stemmer	tyske stemmer	soc. dem.	passive vælgere
1884	24.903	11.763	5.021	6	8.113
1890	25.265	12.517	6.507	420	5.821
1893	26.658	13.406	6.439	540	6.273
1898	28.793	14.446	7.030	687	6.630
.					
.					
.					
1912	33.908	16.447	10.077	2.015	5.369

(Aksel Lassens tabel P, 1, s. 417)

Fra 1884 til 1890 kan der være sket en mobilisering af passive danske vælgere. Derefter er mønstret uigenkueligt. Og sagen bliver ikke bedre af, at vi jo ikke kan regne med at genfinde alle 1884-vælgere i 1912. Der må alene på grund af fødsler og dødsfald være sket en udskiftning på henved 40 % af befolkningen.

Når denne anmeldelse har dvælet vel meget ved en række trivielle talforhold, skyldes det mindst af alt professionelt Besserwisserei over for, hvad Aksel Lassen med unødig beskedenhed kalder »en samfundsinteresseret amatørers forsøg«. Denne »amatør«, en nøgtern og politisk kyndig iagttager, habil journalist og med et betydeligt forfatterskab om beslægtede emner i ryggen, har også i denne bog givet mange prøver på sin evne til at indkredse og opfange politiske situationer og give dem en tolkning og en kommentar, der som oftest rammer plet, undertiden ved siden af, men sjældent er ligeegyldig. For så vidt er denne bog – også bortset fra dens håndbogskvaliteter – meget givende. Den purrer op i vaneforestillinger om de sønderjyske valg og vil kunne inspirere til forskning i dette forsømte emne. Men Aksel Lassen havde desuden et ejendommeligt forhold til tal. De fleste af hans bøger vrimler med tal, tabeller og procentberegninger, som er blevet til »uden anvendelse af moderne talbehandling« (s. 6). Det må have givet forfatteren en dyb tilfredsstillelse at tumle næsten uoverskuelige talmængder sirligt indførte på store hvide ark. Det er ikke helt gennemskueligt, hvilken status han tillægger disse tal. Undertiden frister en mundret formulering ham til at postulere meget bastante sammenhænge, undertiden udtrykker han sig med forbe-

Anmeldelser

hold. Men også hvor der er forbehold vil læseren snub- lende let falde for den fejlslutning, at forhold, der er led- saget af tal og tabeller er beskrevet mere sikkert og nø- jagtigt end forhold, der blot er fremstillet med ord. Sådan kan det være i moderne empirisk samfundsvidenskab, men det ville i det foreliggende tilfælde kræve andre me- toder og meget tydeligere definitioner. Ganske ofte er der imidlertid intet, der så effektivt kan spærre for udblik til

virkeligheden som en ophobning af tilsyneladende plausible tal. I denne bog er der dog den trøst, at forfatte- rens flid – foruden meget andet godt – har givet os et talmateriale, der ikke just som i subscriptions tilbuddet anført vækker nyt liv i »tallenes hjerteslag«, men dog er en værdifuld håndsækning og en udfordring til såvel lo- kalhistorikeren som den videregående forskning.

Lorenz Rerup

Fortid og Nutid udgives af Dansk historisk fællesforening og redigeres af universitetslektor Claus Bjørn, Historisk institut, Njalsgade 102, 2300 Kbh. S., under medvirken af Jørgen Dieckmann Rasmussen (redaktionssekretær) og Palle Ove Christiansen, Kristian Hald, Kristian Kristiansen, Finn H. Lauridsen og Jørgen Slettebo (redaktionsudvalg). Tids- skriftet udkommer to gange årligt og koster kr. 56,50 pr. hæfte. Bestilling gennem foreningens ekspedition, H. C. Andersens Boulevard 38, 1553 Kbh. V., tlf. (01) 13 60 12. Bidrag til tidsskriftet samt bøger som ønskes anmeldt deri bedes sendt til redaktøren.

<i>Kristian Kristensen</i> : Dansk arkæologis publikationsbehov	349	Thelma Jexlev: Lensregnskaberne (Orla K. O. Damkjer)	500
<i>Birgitte Kjær</i> : »Gamle Thomsens« børnebørn	362	Allan Madsen: Tekstilindustriens historie (R. Willerslev)	501
<i>Gudrun Gormsen</i> : Studiet af landsbyen	389	José Maria Alegre: Las relaciones hispano-dane-sas (H. C. Bjerg)	503
<i>Kristof K. Kristiansen og Tinne Vammen</i> : »History Workshop«	411	Bevaring af gamle tekstiler (Bodil K. Hansen) .	504
<i>Hans Chr. Gulløv</i> : Ethnohistorie – metodeproblemet i Grønlands Historie	425	Minna Kragelund: Folkedragter (Bodil K. Hansen)	504
<i>Debat</i>		Hanne Frøsig: Hedebo (Jørgen D. Rasmussen)	505
Flemming Just: Status og muligheder i lokalhistorien	436	Marianne Zenius: Genremaleri og virkelighed (Holger Rasmussen)	506
Knud Prange: Koncentriske cirkler – kommentar til en lokalhistorisk status	442	Johanns Thoms: Adolph Hannover (Katharina Buch)	506
Anne Riising: Landsarkivernes fremtid	447	Erik Nørr: Det højere skolevæsen og kirken (Jette Tuxen)	508
Birgit Løgstrup: Klip en hæl og hug en tå	452	K. E. Bugge: Vi har religion (Jette Tuxen)	508
Kirsten Bendixen: Møntcirkulation i Danmark i middelalderen	456	Henning Grelle: Socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund 1871– ca. 1903 (Jonna Duch Christensen)	511
De lokalhistoriske årbøger 1977–78. En oversigt	458	Kamma Haugan m.fl. (red.): Tolv kvinder (Helle Askgaard)	513
C. J. Becker: Litteratur om Danmarks forhistorie 1969–1973	473	E. Helmer Pedersen: Landbrugsrådet (Jacob A. Buksti)	514
<i>Anmeldelser</i>		Knud Bistrup: Danmark – dit og mit (Steen O. Christensen)	516
Dansk biografisk leksikon 1–2 (Jens Rahbek Rasmussen)	482	Georg Nørregaard: Nykøbing på Falster (Steen O. Christensen)	516
Godsarkiver (Margit Møgensen)	484	Jens Rasmussen: Provst U. A. Plesner (Asger Th. Simonsen)	518
Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet (Bodil K. Hansen)	485	Harry Christensen: Ni tværnsnit af Nibes historie (Holger Rasmussen)	519
Consuetudines Lundensis (Lene Demidoff)	486	Julius Møller (red.): 100 år Ommersyssel landboforening 1877–1977 (Torben Hansgaard) ...	520
Danske domme 1375–1662 1–2 (Jens Chr. V. Johansen)	487	Thorkild Ramskou: Lindholm Høje (Inge-Birgit Thuesen)	520
Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie (Jonna Duch Christensen)	488	Bjarne Nielsen Brovst: Sommerblæst (Bodil K. Hansen)	521
Den danske arbejderbevægelses programatiske dokumenter og love (Jonna Duch Christensen)	488	Arne Gammelgaard: De drev det vidt ... (Verner Bruhn)	522
Nord Nytt (Palle O. Christiansen)	490	Anne Marie Skovfoged: Omkring bybrønden (Jørgen D. Rasmussen)	522
Georg Simon: Gotisk skrift (Margit Møgensen)	490	Benny Boysen: Kokholm (Inge-Birgit Thuesen)	523
Ruth Tanderup og Klaus Ebbesen: Forhistoriens historie (Kristian Kristiansen)	491	Henrik Græbe: Ribe Skt. Katharinæ Kloster (Inge-Birgit Thuesen)	523
V. J. Brøndegaard: Folk og flora 1–2 (Holger Rasmussen)	493	Ribe bys jordebog (Lene Demidoff)	524
Sven Tito Achen: Heraldikkens femten Glæder (Niels G. Bartholdy)	494	L.S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig (G. Japsen) .	524
Tore Nyberg: Skt. Peters efterfølgere (Lene Demidoff)	495	Vibeke Harsberg: Nordslesvigiske embedsmænd (Jette Tuxen)	525
Niels Knud Liebgott: Middelalderens våben (Inge Birgit Thuesen)	496	Peter Dragsbo: Mennesker og huse i Aabenraa (C. E. Andresen)	525
Karsten Christensen: Om overleveringen af Sven Aggesens værker (Lene Demidoff)	496	Sønderborg i 100 år (Johs. Lomholt-Thomsen)	527
Kurt Johannesson: Saxo Grammaticus (Nanna Damsholt)	497	Aksel Lassen: Valg mellem tysk og dansk (Lorenz Rerup)	527
Jens Henrik Koudal: Klassekampe på vers (A. Wittendorff)	499		